2532

SPENNENDE HISTORIE

Mennesker, hendelser og oppdagelser som forandret verden

164 fengslende sider!

VICTORIA & ALBERT

Kjærligheten som endret Europas monarkier

TUTANKHAMON

Den sanne historien om Egypts barnekonge

DE SISTE KORSFARERNE

Alt om den gåtefulle tyske ordenen

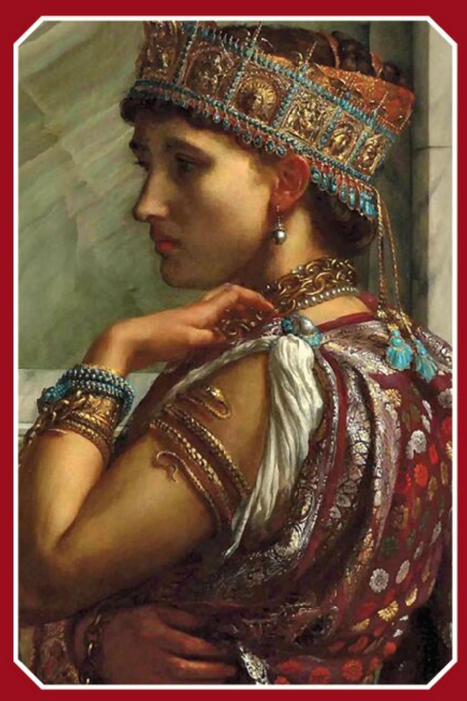

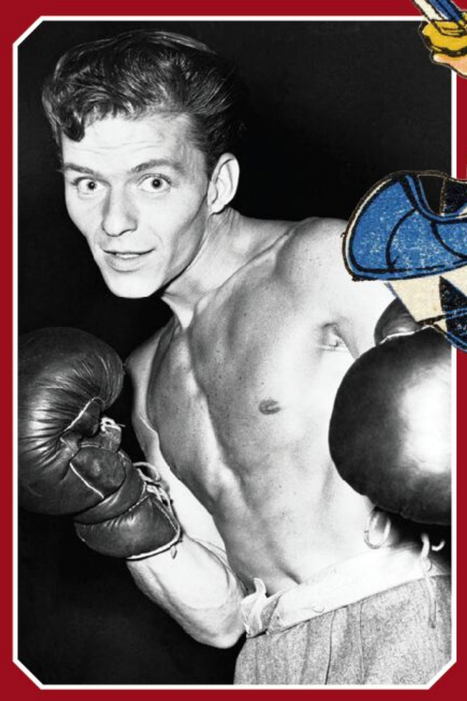

bc | 2731 | 015 FAKTA

ORAGE

SPENNENDE HISTORIE (VOL. 5)
Norsk utgave 2025 © Orage AS
ISBN: 978-82-8447-646-9

Norsk redaksjon
Redaktør: Inger Marit Hansen
Grafiker: Lise Aasrum

Salgsansvarlig
Øystein Berg
+47 909 61 959
berg@orage.no

Utgitt av
Orage AS
Jarlsøveien 50
3124 Tønsberg
+47 47 46 60 00
post@orage.no
www.orage.no

Trykk
Trykket hos Ålgård offset, Artko AS

TRYKT I NORGE NO - 4660
SVANEMERKET Trykksak 2041 0652

Alle Orages produkter trykkes ved svanemerkede trykkerier.

All contents © 2024 Future Publishing Limited or published under licence. All rights reserved. No part of this magazine may be used, stored, transmitted or reproduced in any way without the prior written permission of the publisher.

www.futureplc.com

FUTURE

Originaltittel
All About History: Annual 2024 © 2025 Imagine Publishing Ltd

SPENNENDE HISTORIE

Kongelige intriger, eksentriske genier, voldsomme kjærlighetsforhold, kriminelle mesterhjerner og pionerer: i denne utgaven av *Spennende historie* kan du lese om alt dette og mer til. Få utrolige historier om alt fra kortlivede monarkier til Stonehenges hemmeligheter, fra hevngjerrige samuraier til mafiaintriger på Cuba. Vi avslører også den virkelige historien bak Tutankhamon, hvordan en stor dronning bidro til å mobilisere folket sitt, hvorfor de teutoniske ridderne var like fryktet i Europa som i Det hellige land, og hvorfor Mary Wollstonecraft er en såpass berømt forfatter som hun er. Vi har kort og godt samlet det beste fra historiens fengslende fortellinger – god fornøyelse!

INNHOLD

OLDTIDEN

8 Stonehenges hemmeligheter
Hvordan og hvorfor ble dette monumentet bygget?

18 Zenobia: Krigerdronningen
Kvinnen som utfordret Romerrikets makt.

24 Rebelske greske filosofer
Eksentriske tenkere og de ville ideene deres.

30 Tutankhamon
Den virkelige historien om barnekongen av Egypt.

KONGER & DRONNINGER

42 Maria vs. Elizabeth
Kampen mellom dronningene som reformerte det britiske monarkiet.

52 Den første (og siste) kongen av Haiti
Henry Christophe gikk fra opprører til konge.

58 Victoria og Albert
Den store romansen som ga ringvirkninger i historien.

68 Tamar den store
Den legendariske monarken ledet Georgia inn i en gullalder.

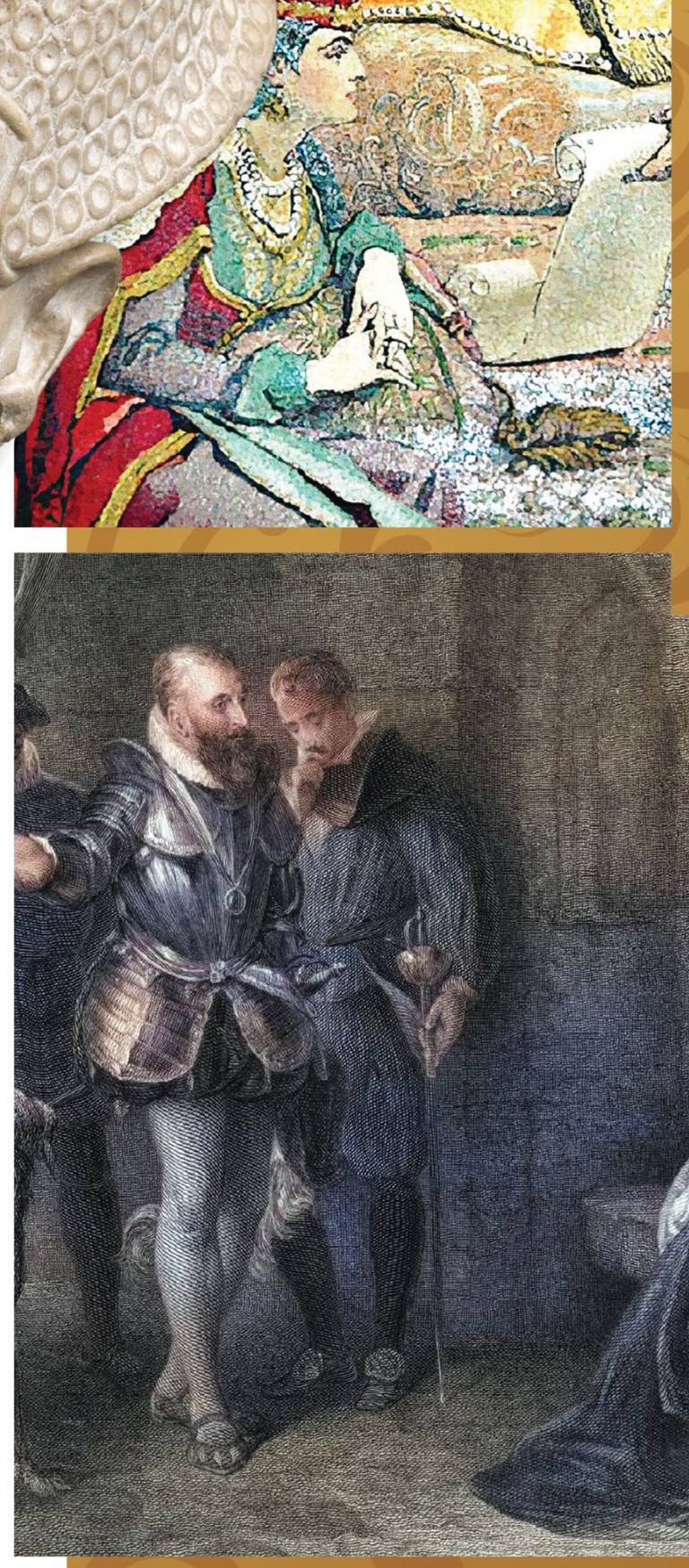

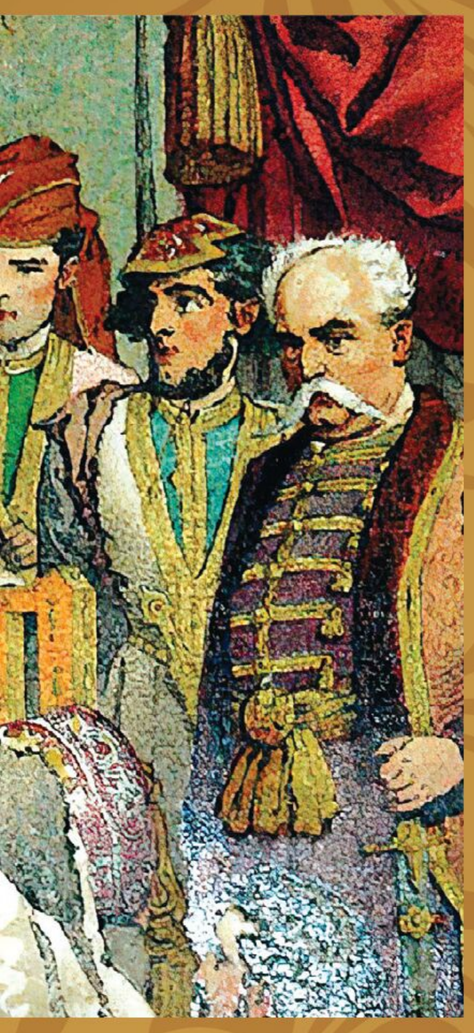

KRIGSHISTORIE

76 De siste korsfarerne
De tyske riddernes mange hemmeligheter.

86 De 47 roninenes hevn
Samuraienes selvmordstokt som sjokkerte Japan.

92 SS Indianapolis' virke og undergang
Fra atombombetransport til haiangrep.

KRIMINALHISTORIE

100 Gangsternes paradis
Slik fikk mafiaen fotfeste i Cuba før Castro.

106 Forfalskeren som lurte nazistene
Var Han van Meegeren en kjeltring eller en motstandshelt?

112 Yakuza blir til
Vi avdekker den kriminelle organisasjonens sanne opprinnelse.

118 Hekseprosessene i Salem
Den sanne historien bak myten.

128 Hekseprosesser i Norge
Slik har det store uvesenet herjet i Norge.

BANEBRYTENDE KVINNER

134 Mary Wollstonecraft
Var denne enestående forfatteren den første feministen?

140 Den første romanforfatteren
Slik forandret Murasaki Shikibu fortellerkunsten.

144 Livet til Gentleman Jack
Les om Anne Listers forbløffende liv og kunst.

150 Renessansens kvinner
Kunstnere, poeter og tenkere som dannet en bevegelse.

156 Gunnhild – kongemoren
Fortellingen om Gunnhild ligger i grenseland mellom fakta og fiksjon.

OLDTIDEN

STONEHENGES HEMMELIGHET

Monumentet fra oldtiden har vært både seremonisted og solkalender – les om hvordan og hvorfor det ble bygget.

Skrevet av Owen Jarus

Illustrasjon av: Kevin McGivern

Stonehenge er et massivt steinmonument på en kalkslette nord for byen Salisbury i England. Undersøkelser viser at stedet har utviklet seg kontinuerlig gjennom 10 000 år, og stadig nye funn avslører et komplekst landskap som forskerne fortsatt forsøker å forstå.

Mange andre megalittiske monumenter fra oldtiden er blitt oppdaget over hele verden. Selv om mange av dem antas å være eldre, noen er større og noen få er mer historisk viktige, er Stonehenge fortsatt den desidert mest berømte – et kjent navn som tiltrekker seg nysgjerrige besøkende fra hele verden.

Takket være teknologi som radar som trenger gjennom bakken og elektromagnetisk induksjon er det funnet rester av strukturer under overflaten, noe som gjør det mulig å gjøre nye oppdagelser om landskapet Stonehenge ligger i.

I tillegg skjer det fremskritt innen analyse av plante-, dyre- og menneskerester, som gjør det mulig for forskere å lære mer om menneskene som bygde og brukte Stonehenge. Men til tross for alle disse fremskrittene er det fortsatt uklart hva Stonehenge ble brukt til.

OVER
En illustrasjon av Stonehenge som viser hvordan det kan ha sett ut kort tid etter at det ble bygget.

UNDER
Vi har klart å finne ut mye om metodene for byggingen av Stonehenge.

Alle bilder: © Getty Images

Byggingen av Stonehenge

Konstruksjonen vi kaller Stonehenge, ble bygget for mellom 5000 og 4000 år siden. Det ble bygget i en tid før mennesker hadde skriftspråk på De britiske øyer. Det betyr at dagens forskere i stor grad må basere seg på arkeologiske funn for å forstå monumentet.

Rundt 3500 f.Kr. ble det bygget en rektangulær innhegning som var ca. 3 km lang, nord for der Stonehenge skulle bli reist. Den kalles en «cursus» fordi personen som oppdaget den på 1700-tallet, William Stukeley, trodde at det var en romersk kappkjøringsbane for stridsvogner og kalte den en cursus (et romersk navn for løpebane). I dag vet vi at dette ikke stemmer. Selv om det fulle formålet med cursus er uklart,

ble Stonehenge bygget flere årtusener før romerne kom til Storbritannia.

Rundt 3000 f.Kr. ble det gravd en voll rundt det som skulle bli Stonehenge, samt 56 sirkulært plasserte hull. Hullene kalles Aubrey-hullene etter sin oppdager John Aubrey på 1700-tallet. Disse hullene kan ha inneholdt trestolper eller «blåsteiner» (vulkansk bergart), men dette er usikkert. Det er mulig at hælsteinen, som ligger utenfor inngangen til Stonehenge, ble plassert rundt denne tiden, men dette er også usikkert.

Rundt 2500 f.Kr. ble Stonehenge forandret: En rekke sarsensteiner (lokal sandstein) ble reist i en hesteskoform, og to og to av disse enorme steinene hadde en overligger (som sammen danner en trilitt). En ring av sarsensteiner omkranset hesteskoen, med overliggende steiner kant i kant, slik at det så ut som en gigantisk, sammenkoblet steinsirkel rundt hesteskoen. «Altersteinen», som den nå kalles, ble plassert midt i hesteskoen. Denne steinen er en stor plate av grønnlig gammel rød sandstein som ble hentet fra Wales. Altersteinens formål er et annet mysterium.

Sarsenblokkene er opptil ni meter høye og veier i gjennomsnitt 22,6 tonn. Det er en utbredt enighet om at de ble hentet fra Marlborough Downs, 32 km lenger nord.

«Det ville ha vært svært enkelt å finne slike steiner. Marlborough Downs har et enormt antall steiner, selv i dag», sier David Nash, professor i fysisk geografi ved universitetet i Brighton, som har studert sarsensteinene inngående. To sirkler av blåsteiner ble plassert mellom sandsteinsirkelen og sandsteinhesteskoen. I tillegg ble det reist fire «stasjonssteiner», som de nå kalles, utenfor Stonehenge.

Rundt 2300 f.Kr. gjennomgikk Stonehenge en annen endring, da blåsteinene ble rokert. En sirkel av blåstein ble plassert mellom sirkelen og hesteskoen av sandstein. Samtidig ble en annen sirkel av blåsteiner plassert innenfor hesteskoen. Rundt denne tiden ble det anlagt en «allé» som forbandt Stonehenge med elven Avon.

Blåsteinene (som har fått navnet sitt fordi de har et blålig skjær når de er våte eller nylig knuste), veier opptil 3,6 tonn og kommer fra flere forskjellige steder i det vestlige Wales. De har blitt fraktet så langt som 225 km, ifølge Richard Bevins, geolog ved National Museum of Wales. Dette var den siste store byggefasen ved Stonehenge. Etter hvert som tiden gikk, ble monumentet forsømt og forlatt, og noen av steinene ned, mens andre ble tatt bort.

Det er en interessant forbindelse mellom det nærliggende cursus-monumentet og Stonehenge.

Arkeologene fant ut at den 3 km lange Cursus-monumentet hadde to groper, en i øst og en i vest. Disse gropene er i sin tur på linje med Stonehenges hælstein og prosesjonsveien.

«Plutselig har du en forbindelse mellom cursus-monumentet og Stonehenge gjennom to massive groper, som ser ut til å være på linje med soloppgang og solnedgang ved sommersolverv», forklarer Vincent Gaffney, arkeolog ved University of Bradford, som leder et prosjekt for å kartlegge Stonehenge og de omkringliggende omgivelsene.

«Hvis det var et åndelig sentrum i religionen din, hvorfor ville du ikke ønske å bli begravet der?»

ET ANNET STONEHENGE?

Göbekli Tepe i Tyrkia er et langt eldre megalittisk monument som mange mener er viktigere enn Stonehenge.

Selv om Stonehenge er det mest berømte megalittiske monumentet i verden – og et kjent navn som de fleste kjenner til – er det absolutt ikke det eldste. Faktisk kan det også hevdes at det ikke er det viktigste heller.

Göbekli Tepe i det sørlige Tyrkia ble bygget for rundt 11 000 år siden og har T-formede søyler med utskjæringer av dyr, mennesker og abstrakte symboler. Studier av gjenstander som er funnet på stedet, tyder på at folk reiste lange avstander fra hele regionen for å besøke stedet.

Det er et av de tidligste monumentene som noen gang er blitt bygget av mennesker, og det strekker seg over et område på rundt åtte hektar. Noen forskere anser det for å være verdens eldste kjente tempel.

Det ble bygget av jegere og samlere i en tid før menneskene begynte å dyrke avlinger i særlig stor skala. Før Göbekli Tepe ble oppdaget i 1994, mente mange forskere at jegere og samlere på denne tiden ikke ville ha vært i stand til å reise et byggverk som dette.

Stonehenge er et fantastisk sted, men det er mye yngre enn Göbekli Tepe og ble bygget på en tid da jordbruk var utbredt.

En illustrasjon av hvordan Stonehenge kan ha sett ut med alle steinene stående.

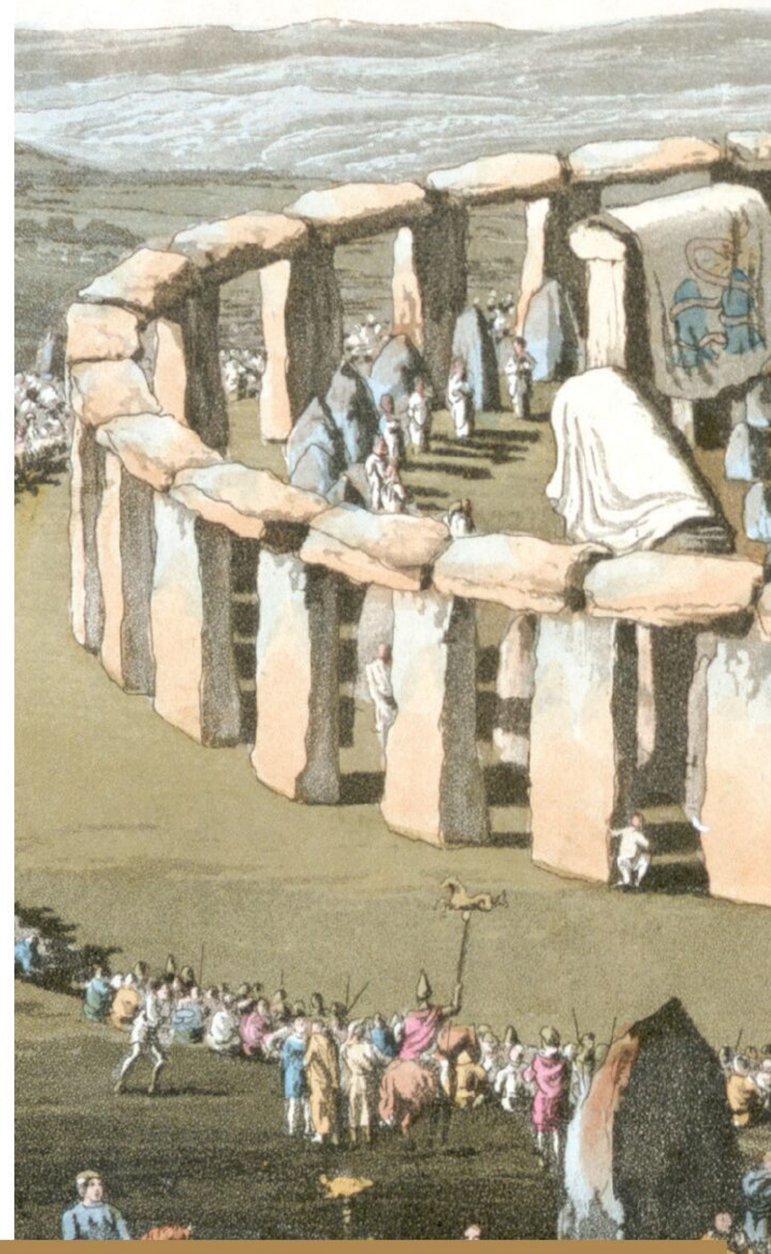

OVER Selv om druider har vært sterkt assosiert med Stonehenge i århundrer, tror ikke forskerne at de var involvert i byggingen.

Stonehenges hemmelighet

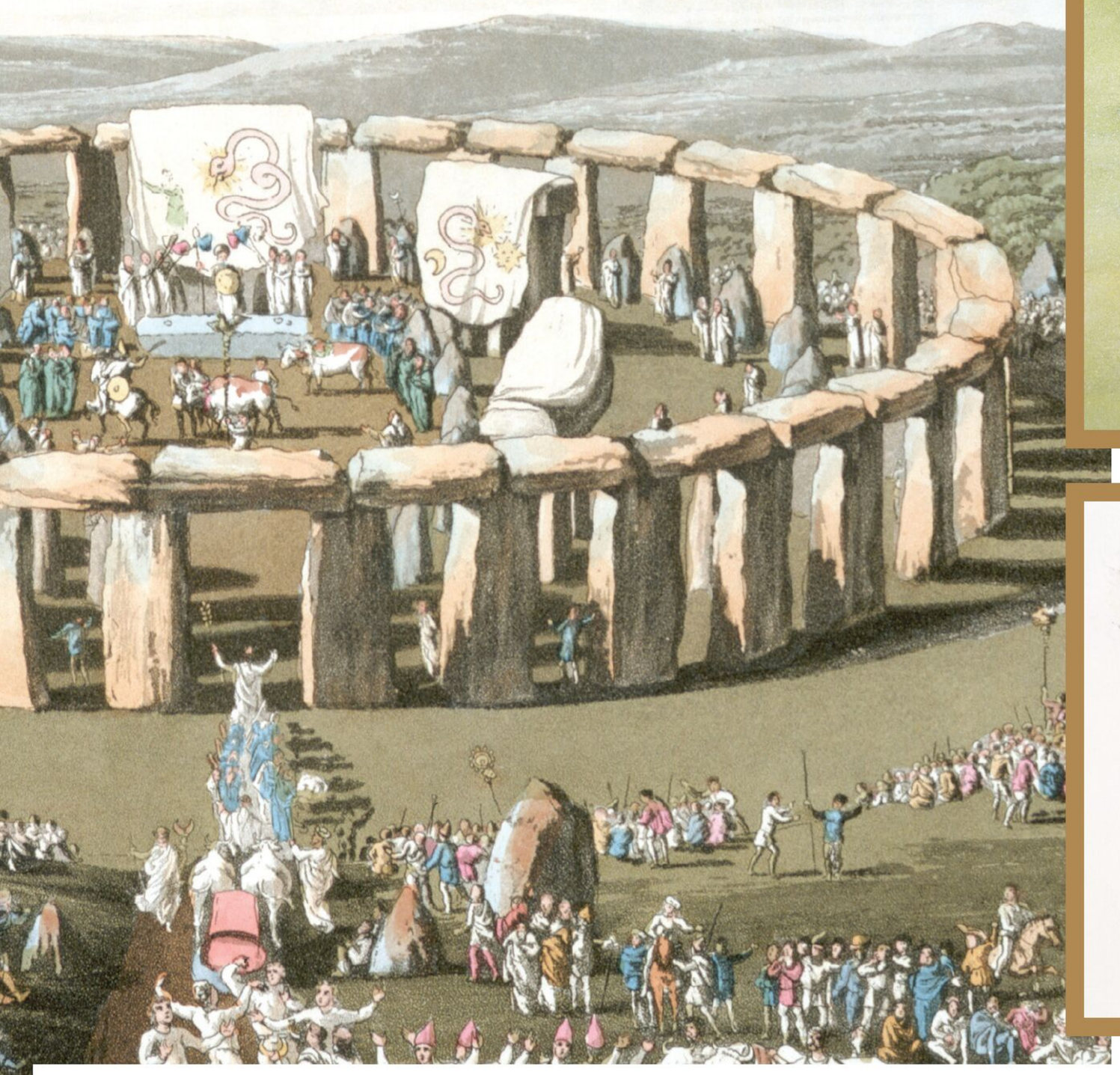

VENSTRE
Eksempler på en type gravhauger som kan ha ligget rundt Stonehenge.

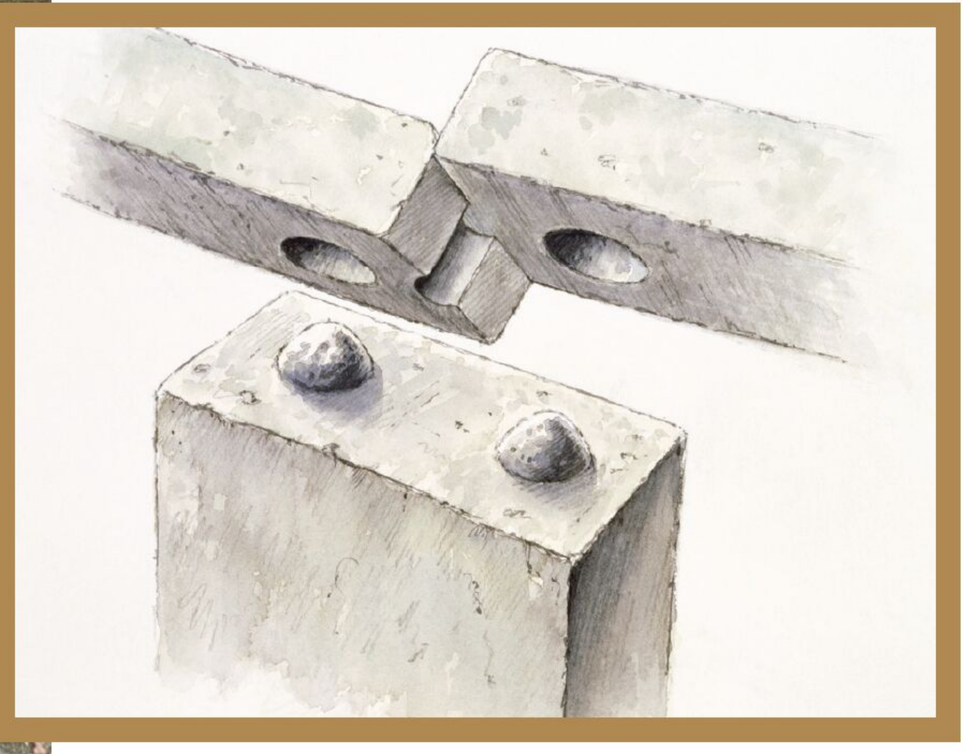

UNDER
Slik ble sandsteinblokkene holdt sammen, ved å låse de stående steinene til overliggerne.

Det finnes flere andre sammenfall ved solverv på monumentetfra oldtiden. Ved sommersolverv står solen for eksempel opp bak hælsteinen, og de første strålene skinner inn i hjertet av Stonehenge. Da den største trilitonen i monumentet sto oppreist (den har nå falt), ville solen ha gått ned mellom disse steinene ved vintersolverv.

Arbeiderne

Enkelte av dem som bygde Stonehenge, kan ha bodd i nærheten av monumentet på en bosetning som ble gravd ut ved Durrington Walls. En sirkel av trestolper ble nylig funnet på dette stedet, og det finnes også bevis for at det ble holdt festmåltider ved Durrington Walls, men ikke ved selve Stonehenge, ifølge Richard Madgwick, som er universitetslektor i arkeologi ved Cardiff University.

Madgwicks forskning på grisebein ved Durrington Walls har avslørt at folk tok med seg griser fra hele Storbritannia for å holde festmåltider. Det er funnet få dyrebein ved selve Stonehenge, noe som tyder på at folk foretrakk å holde festmåltidene et stykke unna stedet.

«Feiringer må ha vært en viktig del av det som skjedde i Stonehenge-landskapet, og sannsynligvis en viktig del av mobiliseringen av folk til byggingen», forklarer Madgwick.

Ingen vet hvordan folk flyttet blåsteinene fra det vestlige Wales. Et eksperiment utført i 2016 av forskere ved University College London viser at det er mulig for tolv mennesker å flytte en stein på ett tonn på en treslede, men det er usikkert om denne teknikken faktisk ble brukt. En studie fra 2019 i arkeologitidsskriftet *Antiquity* antydet at grisespekk kan ha blitt brukt til å smøre sporene, noe som gjorde det lettere å flytte steinene. Været i seg selv kan også ha hjulpet dem med å flytte blokkene.

OVER
En illustrasjon på hvordan de tunge overliggerne kunne ha blitt hevet.

Alle bilder: © Getty Images

«Det våte vinterværet kan også ha bidratt til å holde steinene glatte», forklarer Barney Harris, en forsker som har skrevet en doktoravhandling om arbeidet det ville ha krevd å bygge Stonehenge.

En annen mulighet er at blåsteinene ble flyttet nærmere Stonehenge ved hjelp av isbreer under den siste istiden, slik at menneskene slapp å frakte dem hele veien fra Wales. Denne ideen har imidlertid ikke funnet mye støtte blant arkeologer.

Transport via vannvei med flåte er en annen idé som har vært foreslått, men forskerne stiller nå spørsmål ved om denne metoden holder vann. Bevins' team fant ut at 55 prosent av blåsteinene kommer fra et sted som heter Carn Goedog i det vestlige Wales, som ligger for langt unna vannveier til at en slik transport er trolig.

Harris anslår at det ville ha krevd 810 000 arbeidstimer å flytte blåsteinene fra det vestlige Wales, og han sier at det ville ha krevd rundt 5,3 millioner arbeidstimer å flytte sarsensteinene fra Marlborough Downs og sette dem opp ved Stonehenge.

«Arbeiderne var sannsynligvis en broket gjeng, med både kvinner og barn», sier Harris. «De bodde, spiste og arbeidet sammen mens de bygget Stonehenge på sesongbasis.» Han mener at en mindre gruppe mennesker sannsynligvis utformet Stonehenge og overvåket oppføringen.

Forskning utført av medlemmer av Stonehenge Riverside Project har vist at arbeiderne som bygde Stonehenge, hadde et kosthold hovedsakelig bestående av storfekjøtt, svinekjøtt, nøtter, frukt og meieriprodukter, som ga dem energi til det ekstremt slitsomme arbeidet. Susan Greaney, arkeolog og historiker ved English Heritage, sier at nøtter og frukt til og med kan ha blitt kokt sammen med fett for å lage «en god 'energibar', full av kalorier».

Hellig grunn

Forskerne antar at Salisbury Plain ble regnet som et hellig område lenge før Stonehenge ble bygget der. Allerede for 10 500 år siden ble det reist tre store pilarer i furutre på stedet, som en slags totempæler.

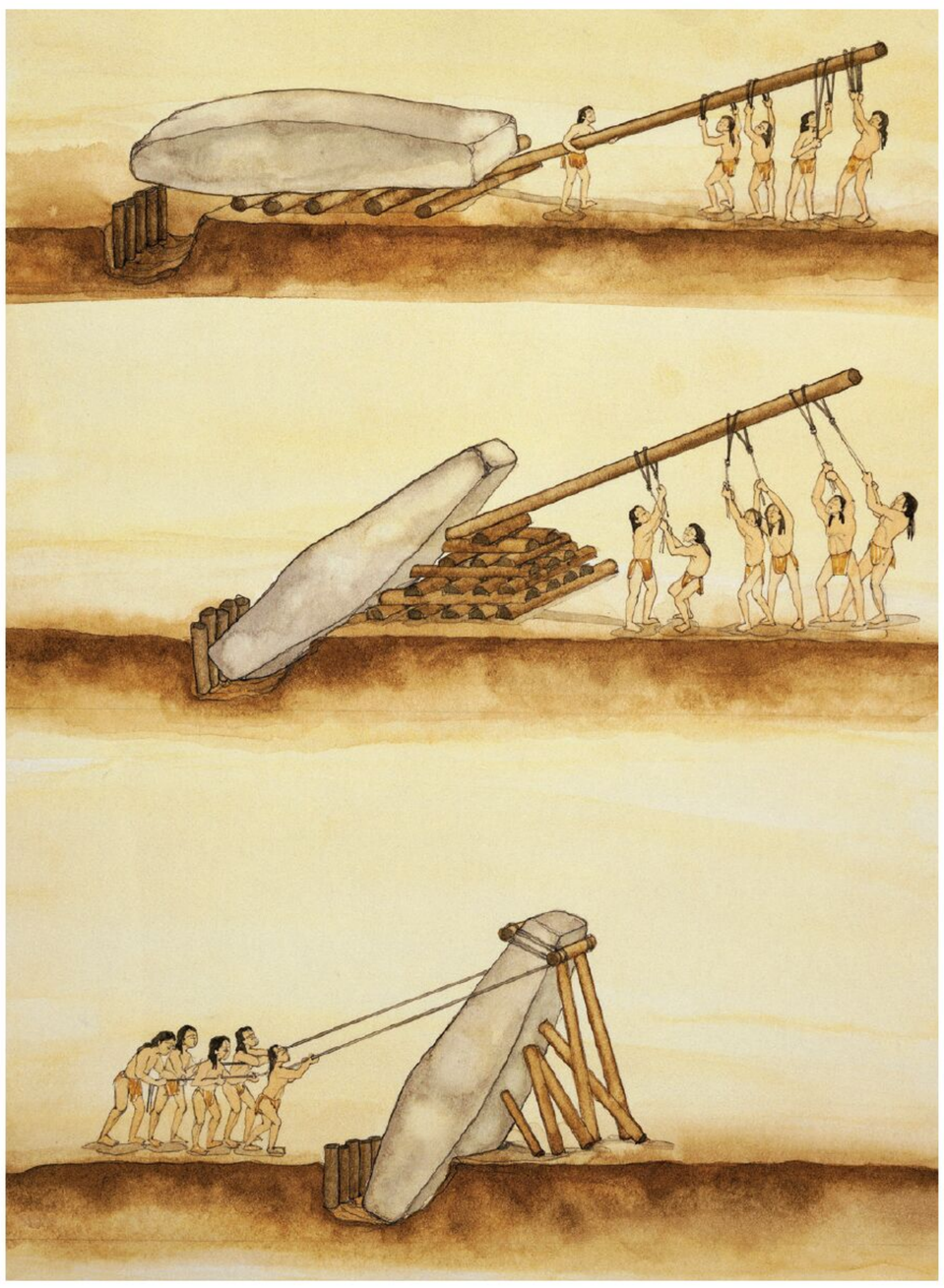

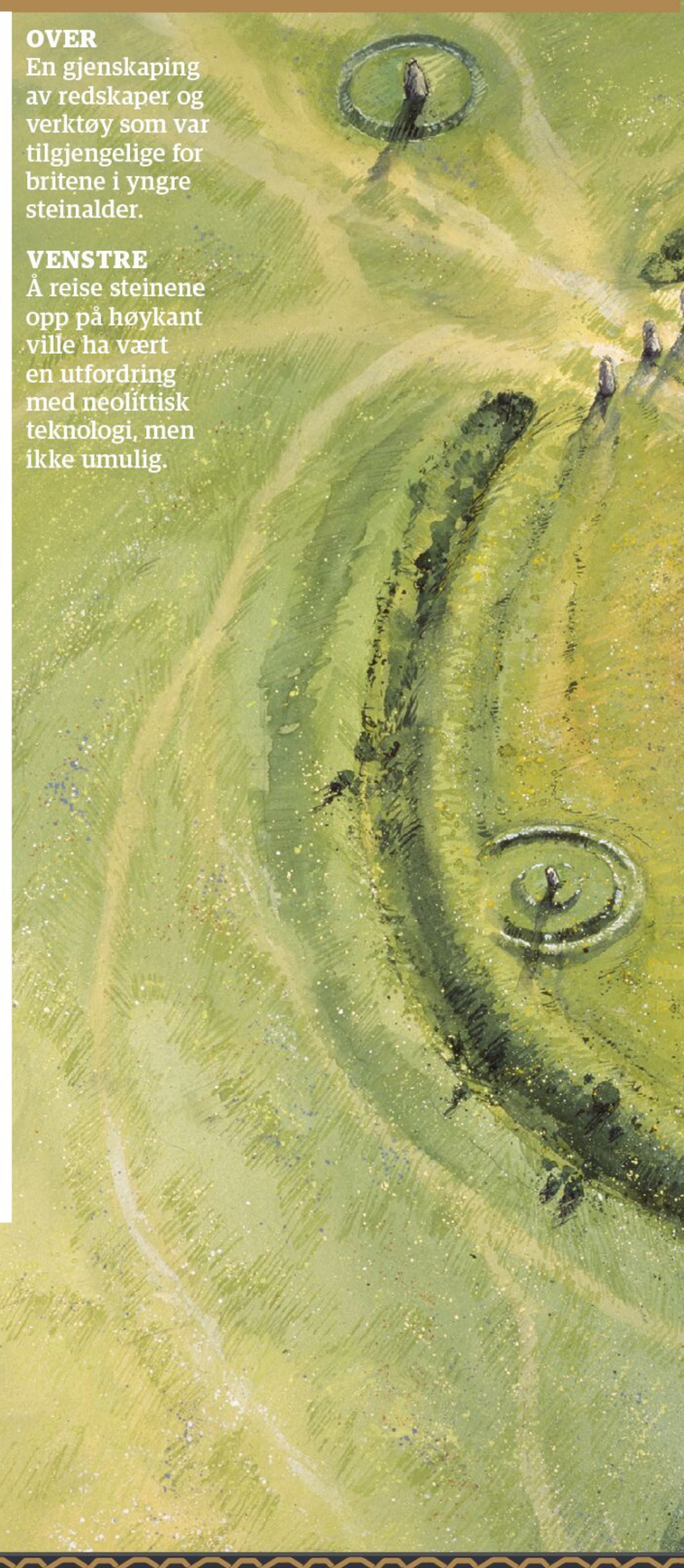

OVER
En gjenskaping av redskaper og verktøy som var tilgjengelige for britene i yngre steinalder.

VENSTRE
Å reise steinene opp på høykant ville ha vært en utfordring med neolittisk teknologi, men ikke umulig.

«Bare selve arbeidet, som bokstavelig talt krevde at alle måtte trekke sammen, ville ha vært en samlende handling.»

Et annet berømt trekk ved landskapet i nærheten av Stonehenge er Woodhenge. Dette stedet hadde seks sirkler av trestolper, omgitt av en voll og en grøft. De ble bygget rundt 2500 f.Kr., men trestolpene har for lengst forvitret, og betongmarkører viser i dag hvor stolpene en gang sto. Stedet ble oppdaget i 1925 da flyfotografier viste mørke ringer i en hveteåker. Utgravninger på Woodhenge avslørte rester av keramikk, steinredskaper, dyreknokler og menneskeknokler, og det ble gjort minst to gravfunn på stedet. I likhet med Stonehenge er det fortsatt usikkert hva formålet med Woodhenge var.

Nye oppdagelser gjøres stadig, og i 2014 rapporterte for eksempel forskere som brukte georadar, at de hadde funnet minst 17 helligdommer i nærheten av Stonehenge. Nylig identifiserte forskere 415 potensielt store groper som var større enn 2,4 meter i diameter, og rundt 3000 mindre groper som var mindre enn 2,4 meter i diameter. Noen av disse gropene ble brukt til jakt, mens andre kan ha hatt seremoniell betydning. Gropene ble funnet ved hjelp av elektromagnetisk induksjon, en metode som analyserer jordens elektriske ledeevne for å finne arkeologiske levninger. Det må gjøres mer feltarbeid for å finne ut hvor mange av disse potensielle gropene som faktisk er historiske groper.

Det er blitt oppdaget flere titalls gravhauger i nærheten av Stonehenge, noe som tyder på at hundrevis, om ikke tusenvis mennesker ble begravet der i oldtiden. Ifølge Matt Leivers, arkeolog i Wessex Archaeology, er det faktisk funnet kremerte levninger inne i selve Stonehenge. Når vi vet hvor stor betydning Stonehenge hadde, forstår vi også lettere hvorfor folk ble gravlagt i eller i nærheten av monumentet.

MERLIN OG STONEHENGE

Hvorfor hevdet Geoffrey of Monmouth at det var et krigsminnesmerke skapt av den sagnomsuste trollmannen?

Det har blitt fremsatt mange ville ideer om hvordan Stonehenge ble bygget og hva det ble bygget for, og en av de mer avsindige ideene ble fremmet av krønikeforfatter Geoffrey of Monmouth (1095–1155).

I sin bok *Historia Regum Britanniae* (*Kongene av Britannias historie*) hevdet han at Stonehenge ble bestilt av en konge ved navn Aurelius Ambrosius, som hadde seiret i en krig mot sakserne. Kongen ønsket å bygge et minnesmerke over de falne, og kontaktet Merlin, som rådet ham til å bruke «kjempedansen» – en rekke steiner fra et fjell i Irland som kjemper hadde brakt med seg fra Afrika. Merlin hevdet at kjempene brukte steinene til å lage bad, og at steinene hadde mystiske og medisinske krefter.

Kongen sendte hæren sin til Irland, og etter å ha nedkjempet en irsk styrke tok han steinene med seg til Britannia ved hjelp av noen innretninger Merlin hadde konstruert. Kongen lot deretter bygge Stonehenge, og etter sin død ble han begravet i monumentet. Det sier seg selv at ingen moderne forskere tror på denne historien.

TIL VENSTRE
Et fugleperspektiv på hvordan Stonehenge kan ha sett ut i begynnelsen.

Alle bilder: © Getty Images

OVER En gruppe fotograferes under en piknik ved Stonehenge i 1875.

OVER TIL HØYRE To menn poserer ved Stonehenge i 1890.

Enkelte menneskelige levninger kan ha blitt fraktet langt for å bli begravd i nærheten av Stonehenge. Leivers sier: «Vi vet for eksempel fra geologisk datering av isotoper at noen av menneskene som ble gravlagt i Stonehenge, tilbrakte deler av livet sitt på det europeiske fastlandet.»

Leivers, som har gravd ut noen av gravene i nærheten av Stonehenge, legger til: «Det synes hevet over tvil at Stonehenge – et ekstraordinært tempel for soloppgang og solnedgang, et uttrykk for hvordan menneskeheten er ett, og at vi er innvevd i livets sykluser i tannhjulet som får verden til å gå rundt – hadde et gjetord og et ry som spredte seg langt utenfor Sørvest-Englands grenser. Hvis det var et av de åndelige sentrene i din religion, hvorfor skulle du ikke ønske å bli begravet der?»

Jakt

Arkeologer har også funnet bevis for at det foregikk utstrakt forhistorisk jakt i nærheten av Stonehenge. De har for eksempel nylig gravd ut en 10 000 år gammel jaktgrop som ifølge Philippe De Smedt, førsteamanuensis i miljø ved Ghent universitet i Belgia, «sannsynligvis ble gravd som en jaktfelle for storvilt som urokse [en utdødd storfeart], kronhjort og villsvin».

Dette landskapet var utvilsomt et utmerket sted for jakt. Sam Hudson, doktorgradsstudent ved University of Southampton, er enig i at jegerne i området «særlig var ute etter urokser, selv om andre arter som kronhjort, elg, villsvin og fisk også ble spist.» På den tiden Stonehenge ble bygget, må folk i området ha spist et stort antall tamme dyr.

«Jeg tror at da Stonehenge ble bygget, var det sannsynlig at alle befolkninger spiste tamsvin og storfe, i tillegg til små mengder kornavlinger og muligens også ville planter», forklarer Hudson.

Hvorfor ble Stonehenge bygget?

Mange teorier har blitt fremsatt om hvorfor Stonehenge ble bygget. «Det er viktig å huske at Stonehenge ble bygget og brukt over en periode på mer enn et årtusen, og i løpet av denne tiden vil betydningen og formålet med stedet ha endret seg mye, og det samme vil folks grunner til å mene at det var viktig», sier Leivers, og påpeker at Stonehenge vender mot solen som stiger om morgenen sommersolverv, noe som tyder på at dette var av en viss betydning.

«ARBEIDERNE VAR SANNSYNLIGVIS EN BROKET GJENG, MED BÅDE KVINNER OG BARN.»

En annen mulighet er at Stonehenge kan ha blitt brukt som en solkalender. I en artikkel publisert i tidsskriftet *Antiquity* i 2022 brukte Timothy Darvill, arkeolog ved Bournemouth University, numerologi (læren om talls påståtte mystiske egenskaper og skjulte betydning) til å foreslå hvordan dette kunne ha fungert. Stonehenge hadde 30 store sandsteinsblokker med 30 overliggere, som dannet en sirkel, skrev Darvill, og bemerket at hvis du multipliserte 30 med 12, ville det gi deg 360 dager.

Innenfor denne sandsteinsirkelen sto 10 steiner som dannet en hesteskoform, og som var plassert i grupper på to, noe som resulterte i fem par med steiner som kan ha representert ytterligere fem dager – noe som ga 365 dager, skrev Darvill. Til slutt er det fire «stasjonssteiner», som arkeologene kaller dem, som ligger utenfor sandsteinsirkelen, noe som kan bety at det var nødvendig å legge til en dag hvert fjerde år, gitt et solår på 365,25 dager.

En annen idé er at akustikk – å skape et sted som forsterker lyd – spilte en rolle i beslutningen om å bygge Stonehenge. En studie publisert i 2020 i tidsskriftet Journal of Archaeological Science fant at lyden i den ytre sirkelen av Stonehenge ble forsterket med mellom 10 og 20 prosent avsandsteinsringen sammenlignet med lyd i det fri. Forskningen viste også at det var vanskeligere å høre tale eller musikk som ble fremført inne i Stonehenge, hvis man befant seg utenfor sandsteinsirkelen.

En annen teori om Stonehenge ble lansert i 2012 av medlemmer av Stonehenge Riverside Project. Den går ut på at Stonehenge markerer «samlingen av Storbritannia», da folk over hele øya arbeidet sammen og brukte samme stil på hus, keramikk og andre gjenstander. Det ville forklare hvorfor de kunne ta med seg blåsteiner hele veien fra Vest-Wales, og hvordan arbeidskraften og ressursene til byggingen ble samlet. ▶

OVER TIL VENSTRE
Druider feirer midtsommer i 1948, omgitt av tilskuere.

OVER
Druider feirer sommersolverv ved Stonehenge, 21. juni 1978.

Alle bilder: © Getty Images

Å HAMRE LØS

Hvilke redskaper ble brukt til å bygge Stonehenge?

De som bygde Stonehenge, brukte andre steiner til å hamre ut steinen i en blokkform. English Heritage, den veldedige organisasjonen som fører tilsyn med Stonehenge, avslørte at det på en åker nord for Stonehenge ble funnet store mengder rester etter den lokale sandsteinen sarsen og blåsteinsmateriale, sammen med knuste hammersteiner.

Hammersteinene varierer i størrelse, og de større hammersteinene ble brukt til å bryte av store biter, mens de mindre hammersteinene ble brukt til å finpusse og glatte overflaten. Noen av steinene hadde en finere overflate enn andre, og steinene i sentrum av Stonehenge hadde typisk en finere overflate.

For å knytte steinene sammen ble det hugget inn sirkulære utstikkere i toppen av de stående steinene, mens det ble hugget inn hull i bunnen av overliggerne. I tillegg ble det brukt en tapplignende konstruksjon i enden av overliggerne: Et fremspring ble hugget inn i enden av noen av overliggerne, og de passet inn i små åpninger som var hugget inn i enden av andre overliggere.

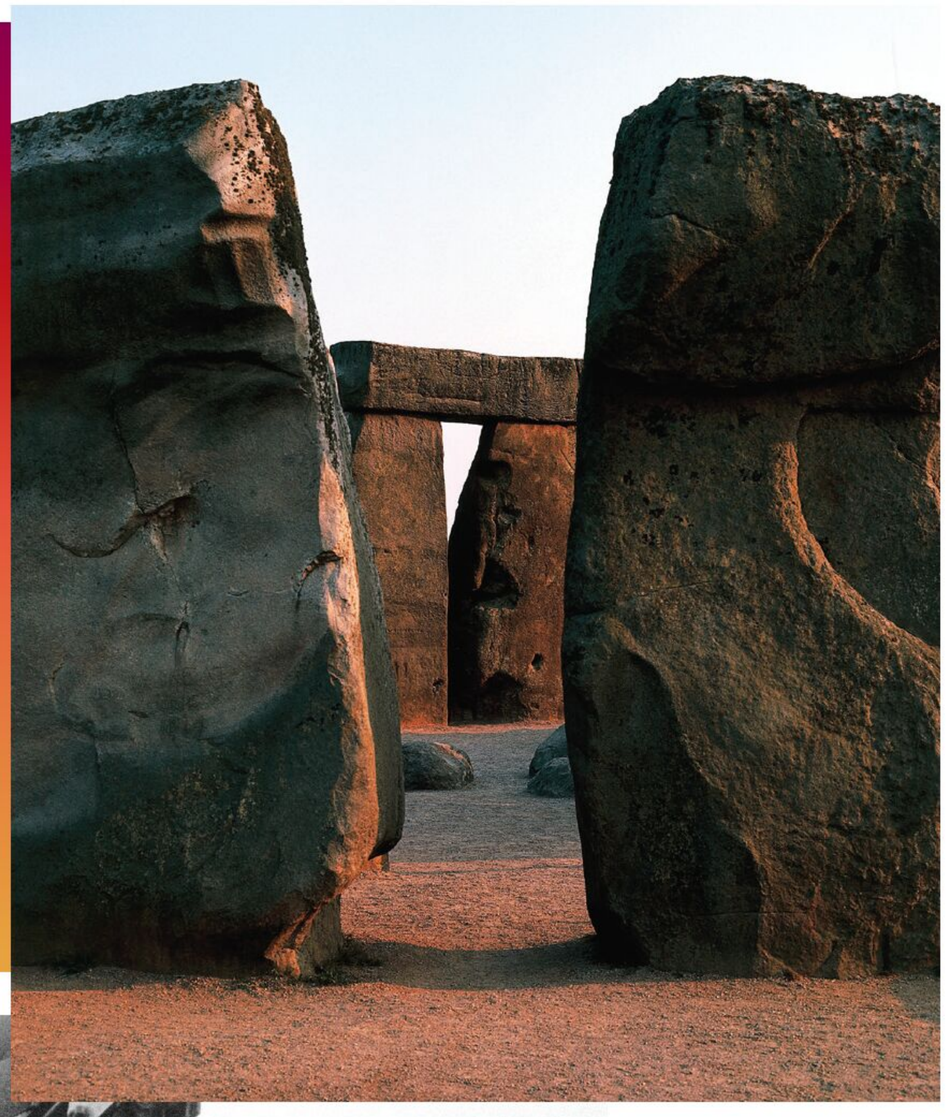

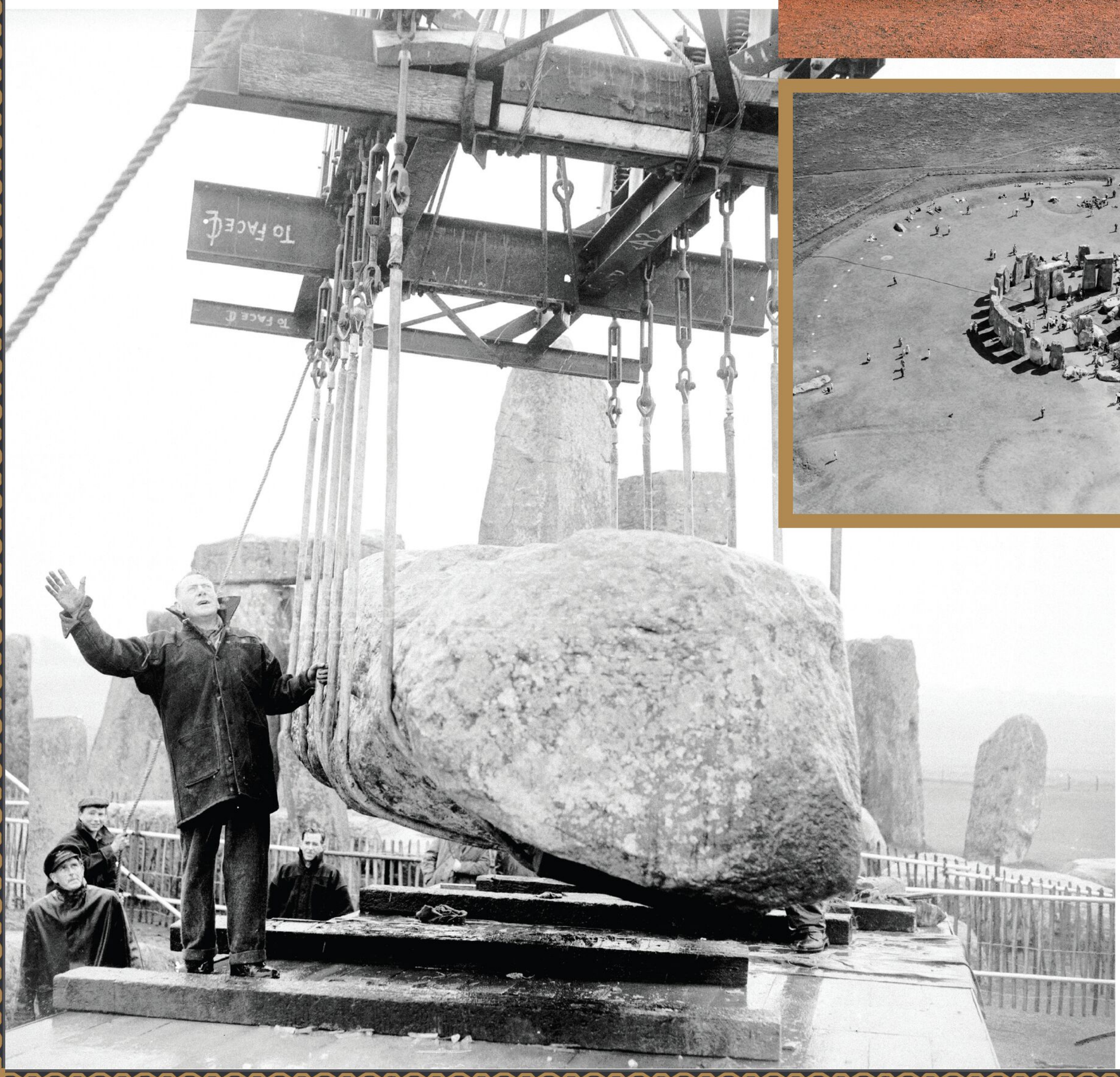

OVER Ikke alle restaureringsforsøk har vært like vellykket, noe som har ført til enda mer vedlikehold.

VENSTRE Gjennom tidene har det blitt gjennomført flere bevaringsprosjekter på stedet, som dette fra 1958.

«Stonehenge var i seg selv et enormt prosjekt, som krevde tusenvis av menneskers arbeidskraft for å flytte steinene helt fra Vest-Wales, forme dem og sette dem opp. Bare selve arbeidet, som bokstavelig talt krevde at alle måtte stå sammen, må ha vært en samlende handling», sier professor Mike Parker Pearson ved University of Sheffield.

Var druidene involvert?

En gang iblant blir det stilt spørsmål om druidene var involvert i byggingen av Stonehenge eller spilte en rolle i de aktivitetene som foregikk der. Eldre opptegnelser tyder på at druidene var aktive i Storbritannia og Gallia (dagens Frankrike). De tidligste skriftlige nedtegnelsene vi har om druidene, går ca. 2400 år tilbake i tid, forklarer Barry Cunliffe, professor emeritus i europeisk arkeologi, i sin bok *Druids: A Very Short Introduction*. Stonehenge ble bygget for mellom 5000 og 4000 år siden, noe som etterlater et betydelig tidsgap mellom Stonehenge og de tidligste skriftlige nedtegnelsene om druidene. Cunliffe bemerker i boken sin at druideordenene helt sikkert går lenger tilbake enn 2400 år, men hvor langt tilbake er ukjent.

Uavhengig av hva vi vet om druidene, er forskerne skeptiske til en kobling mellom druidene og Stonehenge. «Klassiske forfattere refererte til oldtidens druider som kun tilba i skogkledde lunder – det finnes ingen omtale av noen forbindelse mellom druider og steinmonumenter, heller ikke Stonehenge», skrev Pearson i en artikkel publisert i 2013 i tidsskriftet *Archaeology International*.

«Det pågår en juridisk kamp for å forhindre at en 3,2 km lang tunnel nær Stonehenge blir bygget.»

Stonehenge i dag

Stonehenge står på UNESCOs verdensarvliste, og selv om besøkende kan komme nær stedet, kan de vanligvis ikke ta på steinene eller gå inn i selve sirkelen. Besøkssenteret i Stonehenge viser gjenstander fra Stonehenges tid og har en rekke utstillinger som forteller om stedets historie. Antall besøkende varierer, men det pleier å være mer enn én million besøkende per år.

«Nyhedenske» grupper som omfavner gamle druidiske og ikke-kristne trosretninger, ser i dag på Stonehenge som et monument av en viss religiøs betydning, og de besøker ofte stedet i forbindelse med solverv. Til tider tillater myndighetene at disse gruppene, og andre som ønsker å markere solverv, får komme inn i sirkelen.

Bevaringen av Stonehenge er et kontinuerlig problem. På 1960-tallet brukte konservatorene sementmørtel for å fylle ut sprekker i steinene, noe som er et problem ettersom sement kan føre til skader på steinene på grunn av innestengt fuktighet. I 2021 fjernet konservatorene sementmørtelen og erstattet den med kalkmørtel som ikke binder fuktighet.

Selv om det nå vokser mye lav på steinene, ønsker konservatorene å bevare laven i stedet for å ødelegge den. Laven er «en viktig del av økosystemet og en vital del av selve steinenes karakter», sier English Heritage i en uttalelse fra 2021.

Det er et konserveringsmessig problem at veiene i nærheten utvides. I skrivende stund pågår det en rettslig strid om en plan om å bygge en 3,2 km lang veitunnel i nærheten av Stonehenge som en del av en motorveiutvidelse. Arkeologer og miljøvernere mener at tunnelen kan ha en negativ effekt på Stonehenge, og saken er for tiden til behandling i domstolene.

OVER Folk strømmet til Stonehenge i forbindelse med vintersolverv i desember 2021, da stedet ble gjenåpnet.

OVER, INNFELT Mange grupper i dag anser Stonehenge som et monument med religiøs verdi.

Alle bilder: © Getty Images

Hovedbilde: © Alamy
Skrifttype: © Getty Images

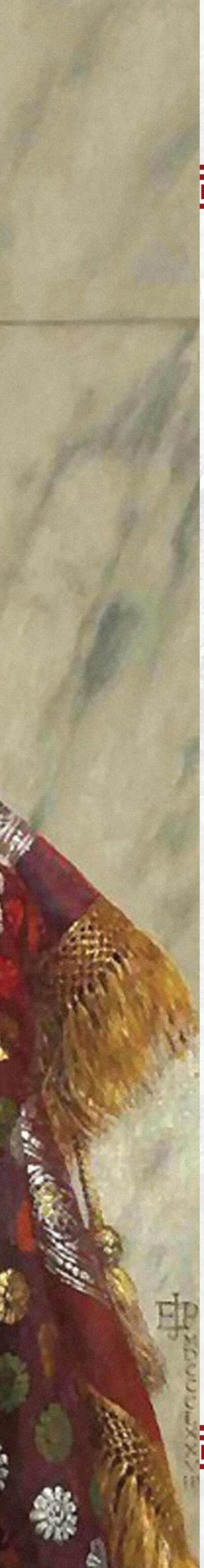

ZENOBIA

KRIGERDRONNINGEN

Slik skapte den selvutnevnte arvingen til Kleopatra og dronning Dido av Karthago seg et imperium midt i Romerrikets urolige periode.

Skrevet av Murray Dahm

Hun ble født omkring år 240 e.Kr. i en aristokratisk familie i Palmyra i dagens Syria. Zenobia (hun kan ha hett Bat-Zabbai eller Na'ilah på arameisk) giftet seg med Septimius Odaenathus i en alder av 17 eller 18 år. Han var en viktig lokal aristokrat, en erfaren general og militær øverstkommanderende i Palmyra. Odaenathus var enkemann og hadde en sønn, Septimius Hayran (eller Haeranes) Herodianus, fra sitt første ekteskap. Zenobia skulle også gi Odaenathus en sønn, Septimius Vaballathus, født mellom 258 og 260. Det kan også ha vært flere sønner, Septimius Antiochus, Herennianus, Timolaus og muligens en annen Hayran. Vi blir også fortalt om to døtre. Selv om ingen statue eller avbildning av Zenobia kan identifiseres med sikkerhet, er hun portrettert på mynter, og hun var kjent for sin skjønnhet, vidd og dannelse. Til tross for at hun ble en fiende av Roma, gir kildene, særlig historieskriveren Zosimus og *Historia Augusta* et sammensatt og nyansert bilde av hennes liv.

Romerriket i krise

Posisjonen Odaenathus inntok som eneveldig selvstendig hersker i bystaten Palmyra, ser ut til å ha vært ny. Det kan fortelle oss noe om Romerrikets prekære posisjon på 200-tallet. Tidlig i dette århundret var riket stabilt, samtidig som det var på sitt største i utstrekning. Men så kom politiske og militære kriser på rekke og rad, både interne og eksterne. Siden ca. 235 opplevde det romerske rike enorme omveltninger. Mordet på keiser Severus Alexander i 235 var starten på mer enn 60 år med enorme omveltninger som først tok slutt med keiser Diokletian (regj. 284–305). Keiserne ble myrdet med urovekkende regelmessighet, og like regelmessig dukket det opp tronranere som gjorde krav på keisertronen. Hærene i de ulike provinsene valgte sine egne keiserkandidater og gjorde dem til keisere, den ene etter den andre, med trusler om militær makt (og i noen tilfeller faktisk vold). Flere provinser brøt ut og dannet egne keiserriker i Gallia og Britannia,

Fire Fakta om Zenobia

Kjekt å vite om keiserinnen og hennes rike

Palmyras uavhengighet

Den velstående bystaten Palmyra hadde en unik posisjon i Romerriket. Den fungerte som en uavhengig koloni, fri til å kreve inn sine egne skatter, men under keiserens beskyttelse.

Palmyra ble rik på skattene som ble krevd inn fra karavaner som reiste langs Silkeveien mot vest.

Navnets betydning

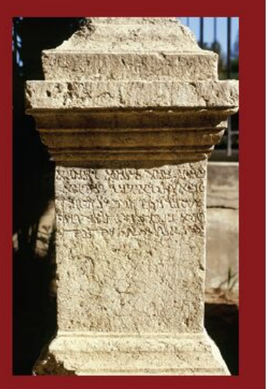

Zenobias fulle navn på gresk var Septimia Zenobia, men var mest sannsynlig en latinisering av det arabiske al-Zabba, som i seg selv var en oversettelse av Zenobias egentlige arameiske navn, Bat-Zabbai, eller «datter av Zabbai». Hennes morsmål var arameisk.

Krydder-beskyttelse

Som et viktig stoppested på Silkeveien var Palmyra ansvarlig for å beskytte silke- og krydderkaravanene som gikk gjennom bystatens grenser. Oppgaven ble overlatt til private hærer av raske ryttere som fikk rykte på seg for å være dyktige til å slå hardt ned på banditter.

Romersk triumf

Noen kilder hevder at da Zenobia ble tatt til fange, ble hun paradert til spott og spe gjennom Roma som en del av Aurelians enorme triumftog i år 274. Her var også 800 gladiatorer og fanger fra alle barbariske stammer. Noen sier at hun kjørte i en gullvogn han hadde bygget til hennes inntog i Roma.

Egypt og i Palmyra. Da Zenobia giftet seg med Odaenathus i 258, var et slikt brudd imidlertid ikke uunngåelig. Odenathus fikk etter alt å dømme den militære kommandoen over Palmyra av romerne for å forsøke å opprettholde eller gjenopprette romersk kontroll over regionen.

Palmyra var en viktig og velstående handelsby i den romerske provinsen Syria-Fønikia. Palmyra lå nær den østlige grensen (elven Eufrat) til det sassanidiske Persia, og byen hadde også en sterk militær garnison som kunne fungere både som beskyttelse og avskrekking mot plyndring. Odaenathus brukte disse styrkene til å bistå keiser Valerianus (regj. 253–260) mot perserne i 260. Felttoget ble en katastrofe, og Valerian ble tatt til fange av perserne etter slaget i Edessa (han ble enten drept kort tid etter eller rundt år 264). Han var den første romerske keiseren som ble tatt til fange, og dette destabiliserte ytterligere den romerske kontrollen i regionen og andre steder i imperiet.

Perserkongen Shapur 1. iverksatte flere omfattende angrep på romersk territorium, helt til Anatolia i dagens Tyrkia. Valerians sønn, Gallienus, ble keiser (regj. 260–268), men en tronraner, Fulvius Macrinus, gjorde også krav på tronen. Hæren i Gallia gjorde opprør og etablerte sitt eget rike under Postumus (regj. 260–269). I mellomtiden forble Odaenathus lojal mot Roma (og mot den rettmessige keiseren, Gallienus). I et slag i slutten av 260 vant Odaenathus over Shapur. Han marsjerte mot Macrinus' sønn, Quietus, som hadde tatt over Syria, og gjenopprettet deretter romersk kontroll over alle områdene i øst som var tatt av tronranere eller perserne. Han tok tilbake kontrollen over Mesopotamia, Syria, Levanten og det østlige Anatolia så langt som til Ancyra. Gallienus var i mellomtiden fortsatt opptatt med å kjempe mot Postumus' galliske imperium, som omfattet Gallia, Germania og Britannia, og mot ulike krigerske stammer langs Rhinen og Donau.

Lojal enke

Det som skjedde utover 200-tallet, skulle imidlertid snart innhente Odaenathus. I 267 hadde han gjort sin sønn Hayran til medregent i øst, men begge ble myrdet samme år. Vi vet ikke av hvem. Det har blitt hevdet at en ambisiøs Zenobia kan ha tatt livet av sin mann, men det finnes svært lite bevis for dette. Hun forble lojal mot sin manns minne, selv om hun også viste seg mer enn i stand til å fylle hans sko. Zenobia forsøkte raskt å få sønnen Vaballathus anerkjent som Odaenathus' etterfølger, med kommando over de samme troppene og i samme posisjon som de facto hersker over det romerske øst. Vaballathus kan imidlertid ikke ha vært mer enn ti år gammel, så makten bak tronen lå hos Zenobia selv, som i egenskap av enkekeiserinne også var medregent.

Zenobia var populær blant hæren og hadde deltatt i felttog sammen med sin mann (det var ikke uvanlig at de øverste hærførerne hadde med seg konene og familiene sine på felttog). Hun hadde også støtte fra hærførerne Zabdas og Zabbai (som kan ha vært slektninger). Styrken og fremsyntheten Zenobia viste, gjorde at en borgerkrig i øst ble unngått, mens hun hele tiden var lojal mot Gallienus og Roma; alt hun gjorde, var i Romerrikets og keiserens navn. Myntverkene i øst preget bare mynter av keiseren og hans etterfølger, Claudius 2. Gothicus (regj. 268–270); Gallienus hadde blitt myrdet i 268. Zenobia gikk i bresjen for å rekruttere hjelpesoldater fra arabiske stammer til sin (romerske) hær, og hun forsterket også grensefestningene mot Persia langs Eufrat.

Uavhengighet

I år 270 skjedde det imidlertid en brå endring i Zenobias oppførsel. Vi vet ikke helt hvorfor, men i løpet av dette året endret hun dramatisk kurs og etablerte Palmyra som et selvstendig og mektig kongedømme med ambisjoner om å utvide sitt eksisterende landområde og

skape sitt eget rike. I Roma døde Claudius 2. Gothicus av pesten (nok en av krisene som imperiet sto overfor) og ble erstattet av sin bror Quintillus, som bare regjerte i noen få dager (det mest sjenerøse anslaget er 77 dager) før han ble myrdet av sine egne soldater. Denne ekstra usikkerheten kan ha spilt en rolle i Zenobias forsøk på å oppnå uavhengighet – hva var det egentlig hun var lojal mot? Andre mener at keiser Claudius kan ha forsøkt å avsette henne, og at dette førte til bruddet. Tidligere mente historikere at Zenobia alltid hadde hatt til hensikt å bryte med Roma, og at hun bare hadde ventet på det rette øyeblikket. Dette gir liten mening siden Gallienus ikke hadde vært i posisjon til å forhindre at hun brøt ut i 267, og det hadde i realiteten heller ikke Claudius. I Roma hadde keiser Aurelian (regj. 270–275) etter hvert etablert seg.

«Zenobia var populær blant hæren og hadde deltatt i felttoget sammen med sin mann.»

Han var av lav byrd, men hadde steget i gradene som Gallienius' offiser. Han arvet et imperium splittet av kriger, som han til tross for sin (relativt) korte regjeringstid kom til å utkjempe med suksess, til tross for sin (relativt) korte regjeringstid.

Kanskje så tidlig som i februar 270 iverksatte Zenobia et felttog mot den romerske provinsen Arabia (som omfattet dagens Jordan og Levanten helt til Gaza). Zenobia fulgte med hæren med Zabdas som hærfører. I mellomtiden overlot hun ansvaret for Palmyra til sin general Zabbai. En av de arabiske stammene, tanukh-beduinene, var Palmyras forfedres fiender, så dette felttoget kunne kanskje ha vært unnskyldt med at det fortsatt var innenfor lojaliteten til Roma. Ikke så med det neste felttoget.

Etter å ha annektert det romerske Arabia krysset Zenobias hær Sinaiørkenen sommeren 270 for å angripe Egypt med 70 000 soldater.

Egypt var uten tvil den rikeste provinsen i imperiet, og det lå også direkte under keiseren. Et angrep på Egypt signaliserte definitivt at Zenobia hadde brutt med Roma. Egypt falt lett for Zenobia; palmyrenske kjøpmenn hadde sannsynligvis lagt ting til rette (og fortalt henne at den romerske guvernøren i Egypt var opptatt med å kjempe på Kypros). Forsøket på et motangrep ble forventet og også slått ned; Palmyras imperium omfattet nå det meste av de østromerske provinsene. Mynter av Zenobia og Vaballathus begynte å bli preget, der han påberopte seg titler som imperator, cæsar og augustus (svært romerske titler). Zenobia begynte å titulere seg selv som augusta og Septimia Zenobia Sebaste. ▶

ØVERST Det antas at den fangede Zenobia ble paradert gjennom Roma som en del av Aurelians triumf da han kom tilbake.

OVER En bronsemynt av Zenobia fra rundt år 272, preget i Alexandria.

VENSTRE Zenobia nektet å overgi seg for Romerrikets makt.

Alle bilder: © Alamy

Zenobias Tidslinje

Viktige hendelser i den palmyrenske keiserinnens liv

240 e.kr

En dronning er født

Zenobia blir født inn i den herskende familien i Palmyra og blir opplært i språk, filosofi, ridning og jakt. Hun hevder å være i slekt med Kleopatra.

258 e.kr

En perfekt make

Zenobia blir Odaenathus' andre kone, og hans tapperhet og kløkt på slagmarken passer perfekt til hans ambisiøse, unge krigerbrud.

259 e.kr

En arving i vente

Zenobia får en sønn, Vaballathus, men den direkte arvingen til den palmyrenske tronen er Hayran, sønnen til Odaenathus' første kone.

LENGST TIL VENSTRE Ikke lenge etter at Zenobia hadde tatt kontroll over Palmyra, satte hun seg fore å utvide sitt imperium.

VENSTRE En avbildning av Zenobia som dømmer Maeonius til døden for drapet på ektemannen og stesønnen.

Zenobia marsjerte deretter mot Anatolia i vest. Her møtte hun for første gang, ifølge kildene, en lokalbefolkning som ikke var glad for å se henne. Dette tyder på at hun sannsynligvis hadde blitt ønsket velkommen i hele Østen, til og med i Egypt, som den sterk hjelpende hånd de mente de trengte, særlig ettersom en hjelpende hånd fra Roma hadde vært en tydelig mangelvare. Dessverre for Zenobia var den romerske hånden i ferd med å lukke seg til en knyttneve, og det skulle ikke ta lang tid før den vendte seg mot øst for å lange ut et realt slag.

Roma reagerer

Keiser Aurelian hadde arvet krigen mot Postumus' rike langs Rhinen og Donau, og krigen mot utbryterriket Palmyra. Aurelian nedkjempet systematisk de krigerske stammene langs Rhinen og Donau i årene 270–272. Så gikk han til angrep på Postumus' imperium (nå styrt av Tetricus 1. (regj. 271–274). Deretter, i samme år 272, marsjerte Aurelian mot Palmyra.

Zenobia kunne kanskje ha trukket seg tilbake og erklært sin lojalitet til Aurelian, selv om det er lite sannsynlig at man ville ha stolt på henne. I stedet valgte hun å gjøre motstand. Aurelian sendte en styrke for å gjenerobre Egypt med sin general Probus i spissen, mens han personlig ledet en annen hær inn i Anatolia. Byene vendte raskt tilbake til sin tidligere lojalitet til Roma, og Aurelian rykket raskt frem. Zenobia og hæren hennes ventet på ham i nærheten av Antiokia, men ble beseiret ved slaget i Immae i 272, til tross for at de var flere enn fienden. Palmyrerne trakk seg tilbake til Emesa, men der ble de beseiret igjen (denne gangen var romerne flere enn palmyrerne).

Zenobia klarte å flykte sammen med sønnen og Zabdas, men mistet skattkammeret sitt; hun trakk seg tilbake til selve Palmyra for å vente på den uunngåelige beleiringen. Palmyra hadde imidlertid ingen murer, så det var trolig mer snakk om en blokade. Etter hvert som det trakk ut, begynte forhandlingene, og Zenobia ble tilsynelatende tilbudt en verdig avgang hvis hun overga seg. Zenobia nektet. Ifølge *Historia Augusta* skyldes dette hennes arroganse, men kildene kan ha vært farget av pro-romerske og anti-zenobiske sympatier. Zenobia var langt fra garantert noen barmhjertighet fra Aurelian. Dessuten forble flere palmyrenske allierte lojale mot Palmyra selv med en seirende romersk hær til stede i regionen. Dette tyder både på en utbredt støtte til Zenobia og på at tilliten til Roma langt fra var gjenopprettet. Zenobia kan til og med ha vurdert en allianse med den persiske kong Shapur 1. – kanskje ble de østlige forbindelsene ansett som viktigere enn de med (det fjerne) Roma. Han invaderte ikke, men sendte sendte et lite antall tropper til Palmyra.

En forsmedelig slutt

Etter som blokaden trakk ut, planla Zenobia en dristig flukt om natten. Sammen med et lite følge stakk hun av fra byen på kameler i nattens mulm og mørke. De red sannsynligvis mot Eufrat og i sikkerhet i persisk land.
De romerske patruljene klarte imidlertid å innhente dem, og Zenobia ble tatt til fange. Palmyra overga seg umiddelbart til Aurelian. Zenobia ble ført tilbake til Roma. Underveis ble hun paradert gjennom byene – ydmyket og sittende på en kamel mens hun var lenket i tunge gullenker. Det var et symbol både på Østen og på hva som skjer hvis man forråder Romerriket.

Ifølge Zosimus døde hun underveis. Men i *Historia Augusta* står det at hun ble paradert i Aurelians triumftog i Roma i 274 (etter at Aurelian hadde beseiret Postumus' keiserrike). Muligens ble hun holdt i husarrest før det. Etter triumftoget fikk hun lov til å trekke seg tilbake til en villa i Tibur, der hun bodde sammen med sine gjenlevende barn. Vi har bare én kilde som hevder at hun ble halshugget.
Hun kan til og med ha giftet seg igjen, med en romersk senator.
Hennes ettermæle lever uansett videre, og hun huskes som en uavhengig, lidenskapelig og tragisk skikkelse, uløselig knyttet til Palmyras store fortid. Historien om en klok, modig og besluttsom dronning som skapte sitt eget imperium, har inspirert kunstnere, forfattere og komponister gjennom tidene.

«Etter som blokaden trakk ut, planla Zenobia en dristig flukt om natten.»

266 e.Kr
Mordet på Odaenathus

Odaenathus og hans eldste sønn dør. Omstendighetene er uklare. Nevøen Maeonius er anklaget, og det samme er Roma og Zenobia selv. Zenobia er nå regent for sin sønn.

269 e.Kr
Egypt inntas

Zenobia og hennes betrodde general marsjerer uhindret inn i Egypt, mens Romerrikets militære styrker kjemper mot gotiske inntrengere og libyske pirater. Zenobia pekes ut som Kleopatras rettmessige arving.

270 e.Kr
Får sitt ansikt preget på mynt

Zenobia beordrer myntverket i Alexandria til å produsere nye mynter med hennes silhuett og inskripsjonen «S. Zenobia Aug», en forkortelse for Septimia Zenobia Augusta, keiserinne av Østen.

271 e.Kr
Brødbaronesse

Zenobia provoserer Roma ytterligere ved å stanse den egyptiske hveteeksporten til keiserens hovedstad, der politikerne beroliger plebeierne (allmuen)med gratis brød og sirkus.

272 e.Kr
Det østlige imperiet

På sitt høydepunkt absorberer Zenobias palmyrenske rike hele den østlige bredden av Middelhavet, som strekker seg fra Nilen til Svartehavet.

273 e.Kr
Aurelian slår tilbake

Etter å ha beseiret goterne vender keiser Aurelian sin oppmerksomhet østover mot det palmyrenske riket. Aurelian skåner innbyggerne i de erobrede byene, og får enda flere til å overgi seg fredelig.

274 e.Kr
Beleiringen av Palmyra

Aurelian forsøker å inngå en avtale med Zenobia. Hun svarer med å true med forsterkninger fra Persia. Aurelian omringer og sulter ut byen, og Palmyra tvinges i kne.

Alle bilder: © Alamy

REBELSKE GRESKE FILOSOFER

Disse fascinerende, eksentriske og bisarre tenkerne utfordret oldtidens fastlagte tankesett.

Skrevet av Ben Gazur

På 500-tallet f.Kr. kunne man finne en gruppe lærde menn, kalt sofister, som dro fra by til by og tilbød seg å undervise i visdom, retorikk og nesten alle andre kunnskapsgrener mot betaling. Ikke alle var like begeistret for den nye lærdommen disse filosofene brakte med seg.

I komediedikteren Aristofanes' skuespill *Skyene* blir sofistene, og filosofen Sokrates, angrepet for den nymotens utdannelsen de forkynner i Athen. Sokrates og hans følgesvenner holder til på en skole kalt Tenkeriet, der de undersøker hvorfor myggen surrer (de promper visstnok) og andre forskningsområder.

Men viktigst av alt er at de vet hvordan de kan bruke filosofi til å få et dårlig argument til å høres godt ut og et godt argument til å høres dårlig ut. En far som sender sønnen sin for å lære seg denne evnen, blir så rasende over resultatet at han brenner Tenkeriet ned til grunnen.

Denne konservative reaksjonen på filosofien skulle gjenta seg etter hvert som det utviklet seg nye filosofier som gikk på tvers av den tradisjonelle greske tenkemåten. Nye måter å tenke på førte til nye måter å leve på. Her er noen av filosofene som gjorde opprør mot det bestående.

Hovedbilde: © Shutterstock
Hovedfont: © GettyImages

EPIKUR

EPIKUR

NYTELSENS FILOSOF

341–270 F.KR.

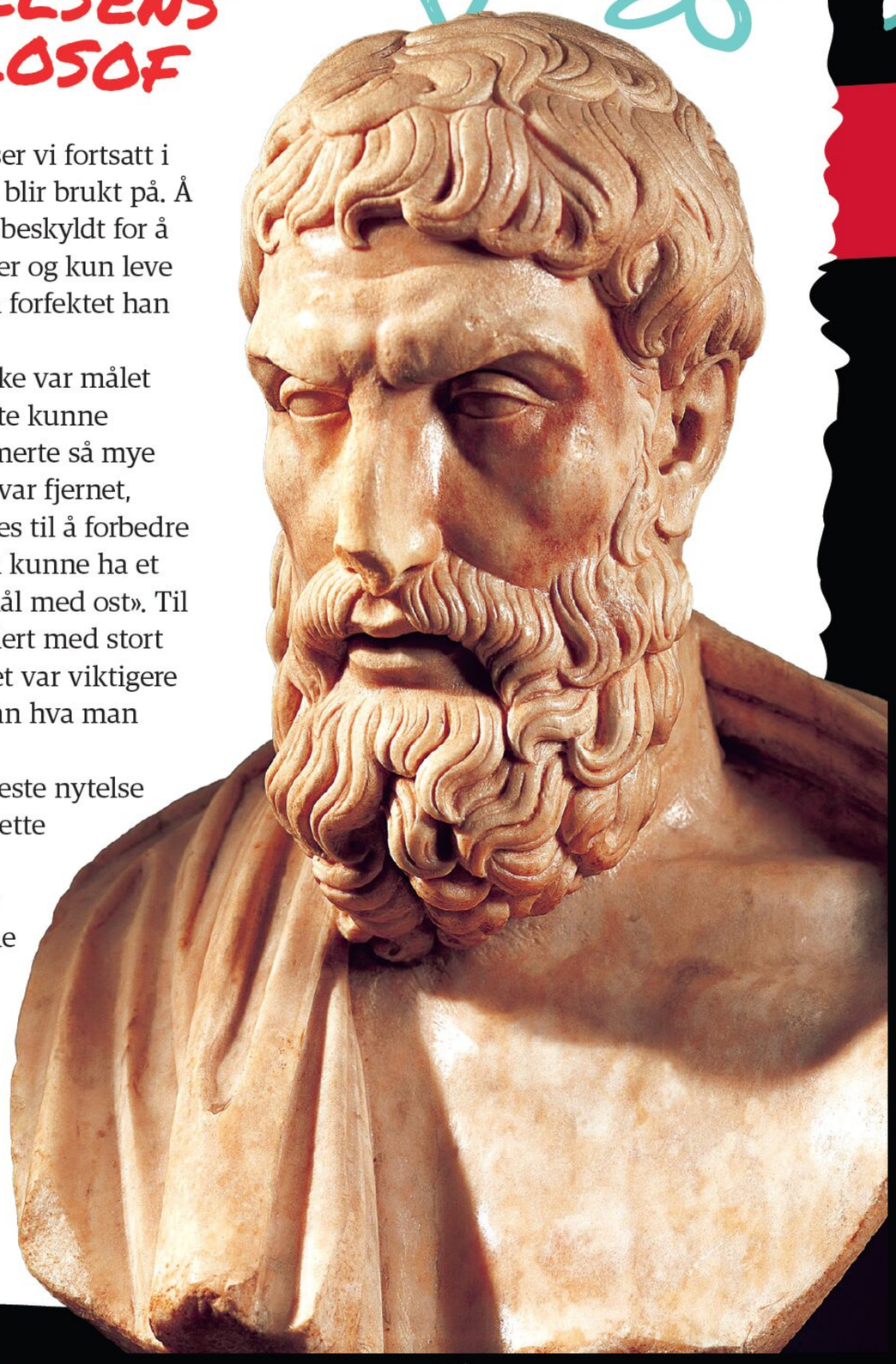

Reaksjonen mot Epikur ser vi fortsatt i dag i måten navnet hans blir brukt på. Å bli kalt epikureer er å bli beskyldt for å være besatt av livets goder og kun leve for å nyte. I virkeligheten forfektet han noe helt annet.

Epikur lærte oss at lykke var målet for det gode liv, og at dette kunne oppnås ved å redusere smerte så mye som mulig. Når smerten var fjernet, kunne enkle gleder brukes til å forbedre livet. Han skrøt av at han kunne ha et festmåltid på «en liten skål med ost». Til tross for at han ble assosiert med stort forbruk, hevdet han at det var viktigere hvem man spiste med enn hva man spiste.

Vennskap var den høyeste nytelse for Epikur. For å oppnå dette skapte han et samfunn kalt Hagen, der filosofisk interesserte venner kunne leve fredfullt sammen for seg selv. I en tid da kvinner og slaver knapt ble sett på som fullverdige mennesker, ønsket Hagen begge velkommen til å bli med.

PROTAGORAS

PROTAGORAS

RELATIVISMENS FAR

490–420 E.KR.

Hva er sannhet? Det er et spørsmål som går igjen i vestlig filosofi. Protagoras fra Abdera var ikke den første som tok tak i denne gåten, men svarene hans var sjokkerende for mange tenkere på hans tid, og selv i dag. I boken hans, kalt *Sannhet,* skriver han: «Mennesket er alle tings målestokk.» Platon mener at dette betyr at det ikke finnes noen objektiv sannhet i det hele tatt. Det som virker sant for deg, er sant for deg, og det som er sant for noen andre, er sant for dem. Et slikt dristig relativistisk syn ville gjøre dialog mellom mennesker umulig hvis vi ikke engang kan bli enige om grunnleggende fakta.

Det Protagoras sannsynligvis mente, er at vi må ta hensyn til en persons levde erfaringer og grunnleggende overbevisninger når vi vurderer utsagn. Denne anerkjennelsen av individuelle synspunkter gjør Protagoras til en tvers igjennom moderne tenker.

Han var også en av de første åpne agnostikerne i historien. Han skrev: «Om gudene kan jeg verken vite at de finnes eller at de ikke finnes, eller hva slags form de har.»

SOKRATES

SOKRATES

KVERULANTEN FRA ATHEN

470–399 F.KR.

Sokrates regnes av mange som den vestlige filosofiens far. Til tross for at han aldri skrev ned noe av sin filosofi, føler vi at vi kjenner Sokrates gjennom tekstene til hans elever Platon og Xenofon. Det er måten han levde – og døde – på, som har hatt størst innflytelse.

I en kultur som verdsatte fysisk skjønnhet, var Sokrates en usedvanlig uskjønn mann. Han kledde seg lurvete, og i motsetning til sofistene tok han aldri penger for å undervise. Han var å finne på markedsplassen der han stilte spørsmål til alle om alt mulig, i håp om å finne frem til den sanne formen for visdom og dyd. Denne sokratiske metoden, som går ut på å finne frem til sannheten ved å stille spørsmål, har hatt stor innflytelse på utdanningen siden den gang. Sokrates hevdet at han ble ledet av en stemme eller et tegn som bare han selv kunne sanse. Ved ikke å begrense seg til datidens sosiale normer håpet Sokrates å kunne avsløre begrensninger hos andre som de ikke engang visste at de hadde.

Dessverre ble folket i Athen lei av å få sine egne feil påpekt, og de ble rasende da flere av Sokrates' elever vendte seg mot det athenske demokratiet. Han ble stilt for retten, anklaget for ugudelighet. Han ble dømt til døden ved å måtte drikke en giftig mikstur.

GORGIAS

GORGIAS

DEN GRESKE VRANGLÆRER

483–375 F.KR.

Gorgias fra Leontini personifiserte alle grekeres frykt for hva sofistene ville gjøre med de unge. Som retorikklærer viste han hvordan ethvert argument kan gjøres overbevisende. Gorgias' tilstedeværelse preger mange av Platons dialoger, ettersom mange av dem Sokrates diskuterer med, har blitt undervist (eller som Platon ville ha sagt, vranglært) av Gorgias.

Gorgias blir av og til kalt «nihilisten» på grunn av de ekstremt uortodokse synspunktene han til tider forfektet.

Et av verkene hans er en tale der han forsvarer Helena av Troja, som av de fleste grekere ble sett på som en forførende skurk som utløste den blodige trojanske krigen. Hans mest berømte verk har en tittel som oversatt betyr *Om ikke å være*. Der forsvarer han tanken om at det ikke finnes noe i det hele tatt, eller at hvis det finnes, kan vi ikke vite noe, eller hvis vi vet noe om eksistensen, kan vi ikke uttrykke vår kunnskap. I en tid da søken etter kunnskap opptok mange filosofer, undergravde Gorgias hele filosofiens formål.

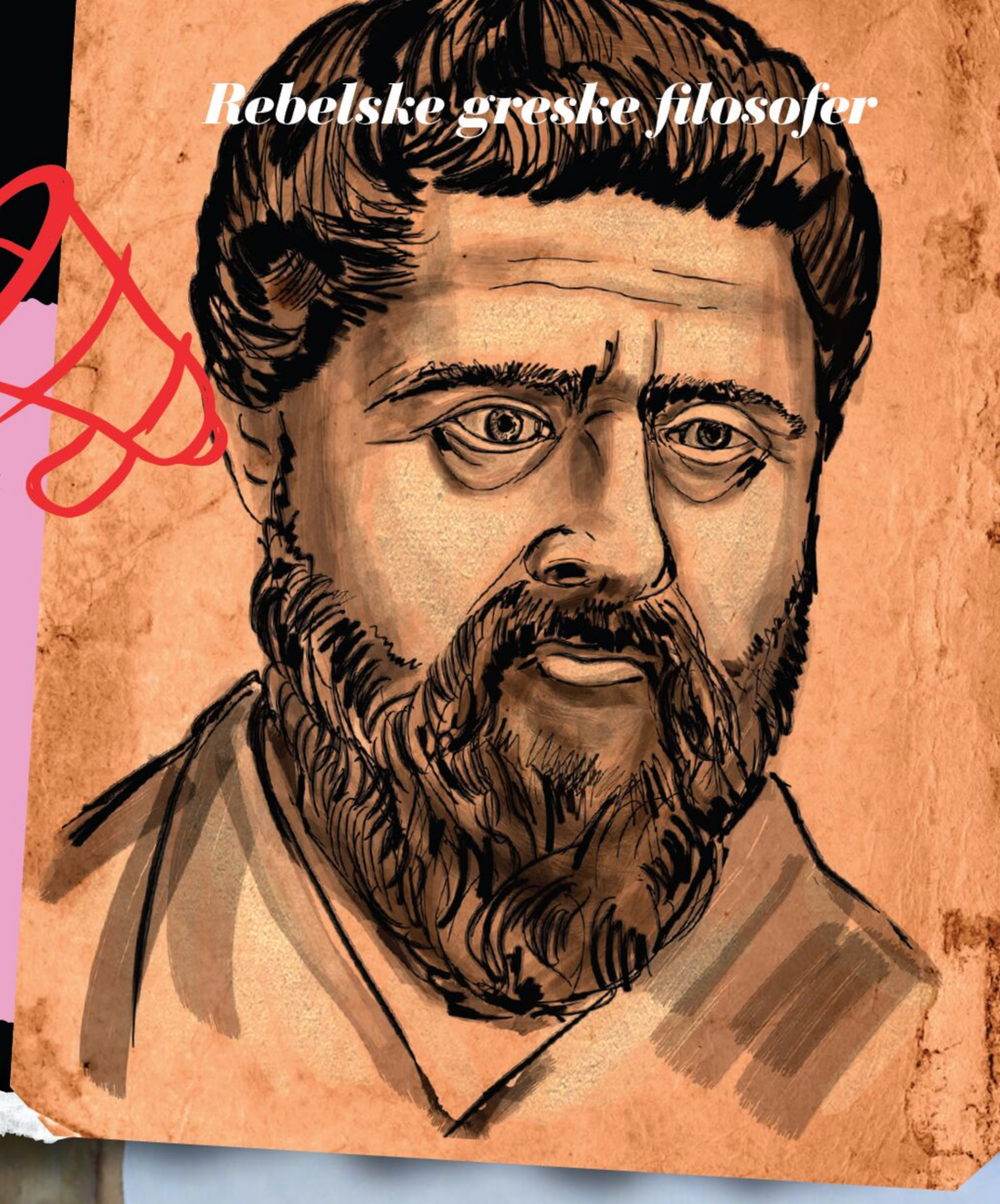

DIOGENES

DIOGENES

DEN INNBITTE FILOSOFEN

400–323 F.KR.

Av alle antikkens filosofer var det ingen som levde et mer radikalt liv enn Diogenes fra Sinope. Han viet hvert eneste øyeblikk til å avsløre de pretensiøse innbilningene til sine omgivelser. Diogenes ble ofte sammenlignet med en hund på grunn av sin ville oppførsel og sine bitende utsagn. Det er fra det greske ordet for hund (kyon, forstavelse kyn-) at Diogenes og hans kyniske filosofiske retning har fått sitt navn.

Diogenes var berømt for å avstå fra all luksus for å vise hvor lite et menneske trenger for å leve. Han bodde på gata i Athen i en stor tønne. Da han innså at han kunne drikke vann fra hendene sine, kastet han skålen sin. Da Aleksander den store stilte seg overfor Diogenes og spurte om han kunne gjøre noe for ham, sa filosofen: «Ja, gå litt til side, så solen kan skinne på meg.»

Mange av de påfunnene som tilskrives Diogenes, var utformet for å sjokkere folk til å få dem til å tenke utenfor sine antagelser om hvordan man skulle leve. Å spise i offentlighet var tabu, men han forsvarte seg med at han var ute når han var sulten. Da han onanerte på torget, kommenterte han det slik: «Hvis det bare var så lett å stille sulten ved å gni seg på en tom mage.»

Diogenes var kanskje et mareritt å ha som nabo, men som filosof gjorde han inntrykk.

Alle bilder: © Alamy, © Getty Images, © Met Museum, © Shutterstock

HYPATIA

HYPATIA

360–415 E.KR.

På 400-tallet e.Kr. var kristendommen en dominerende kraft i den romerske verden, og mange hedenske filosofer og lærere fikk vanskeligere for å opprettholde sin tro og sine offentlige posisjoner. Men i egyptiske Alexandria fantes det fortsatt en rik arv av hedensk tankegods, og blant de ledende offentlige intellektuelle var Hypatia.

Hypatia var høyt utdannet i matematikk og filosofi av sin far, og forelesningene hennes ble fulgt av noen av de viktigste og mest innflytelsesrike personene i Alexandria. Hun underviste den fremtidige biskopen Synesios av Kyrene, og Orestes, byens prefekt, var en nær personlig venn. Siden hun var både kjettersk og kvinne, ble hun ofte gjenstand for folkelig skandale. Kristne skribenter beskyldte henne for å bruke sine «sataniske knep» til å skape konflikter mellom de kristne i byen.

En dag hun red gjennom gatene, ble Hypatia dratt ut av vognen av kristne som var lojale mot biskop Kyrillos. Hun ble ført til en kirke, kledd naken og deretter flådd levende med enten østersskjell eller biter av knuste potter. Hypatias kropp ble deretter revet i stykker og paradert gjennom gatene. Kyrillos ble gjort til helgen.

MARTYR AV FILOSOFI

Alle bilder: © Alamy, © Getty Images

DEN GRÅTENDE FILOSOFEN

Go

HERAKLIT

HERAKLIT

544–475 F.KR

Enhver filosofistudent kan fortelle deg at filosofi ikke alltid fører til munterhet. Heraklit var kjent for sin misantropiske holdning, som sprang ut av hans undersøkelser av universets natur. Heraklit ønsket en gang at alle hans medborgere var døde. En av antikkens forfattere beskrev ham som en pøbelens oppvigler og en gjøkunge i byen Efesos. Heraklit avviste mange av de mest verdsatte aspektene ved gresk kultur, og han gikk så langt som til å ønske at dikteren Homer skulle bankes opp. Det faktum at Heraklit så alle sine samtidige handle i strid med det han mente var fornuftig, ser ut til å ha drevet melankolien hans.

Heraklit uttrykte seg i korte aforismer som kan være vanskelige å forstå. Heraklits dunkle betydninger førte til at han ble kalt «den dunkle». Han var berømt for utsagn som «alt flyter» og «man kan ikke gå ned i den samme elva to ganger».

Heraklit døde ved å begrave seg i en møkkhaug i håp om at varmen fra den råtnende gjødselen skulle drive ut vannet som samlet seg i kroppen hans.

DEMOKRIT

DEMOKRIT

ATOM-TENKEREN

460–370 F.KR.

I dag er ideen om at all materie består av ørsmå partikler så velkjent at det er vanskelig å forestille seg at den noen gang har vært en radikal forestilling. Atomteorien ble ikke fullt ut akseptert før mot slutten av 1800-tallet, men den stammer fra Demokrit flere tusen år tidligere. Han mente at alle ting kunne forklares ut fra atomenes natur.

Det var ikke bare innen vitenskapen at Demokrit banet vei. På grunn av sin radikalt materialistiske teori fant han mye av det som opptok andre filosofer, komisk. Hvis alt skyldes atomer i bevegelse, blir mye av den etiske filosofien og våre sosiale skikker absurde. Demokrit moret seg så mye over hvordan hans medborgere oppførte seg i hverdagen at han ble kjent som «den leende filosofen».

Ved å fremsette teorien om et deterministisk univers utfordret Demokrit de tradisjonelle forestillingene om fri vilje og religion, noe som fortsatt er svært omdiskutert i dag.

PYTAGORAS

MER ENN TREKANTER

PYTAGORAS

570–495 F.KR.

Pytagoras var ikke bare en matematisk forsker – teoriene hans omfattet alt fra universets orden, sjelevandring og hva som er riktig å spise. Hadde han levd i dag, ville han sannsynligvis blitt betraktet som en sektleder.

Pytagoras' tilhengere bodde sammen i kollektiv og fulgte helt bestemte regler som lederen hadde satt opp. De hadde ikke lov til å spise fisk eller kjøtt, og det var spesielt forbudt å spise bønner. Å avstå fra dyr ga mening ettersom menneskesjeler kunne reinkarneres i dyrekropper. Mye av det pytagoreerne lærte, ble holdt strengt hemmelig. En historie forteller hvordan en av tilhengerne, Hippasus, ble drept for å ha avslørt en matematisk hemmelighet.

På grunn av sin merkelige livsførsel og hemmeligholdelse ble pytagoreerne mistrodd av omgivelsene. En gang ble kollektivet deres angrepet, og Pytagoras ble tvunget til å flykte. Han ble tatt til fange og drept av sine forfølgere da han nektet å løpe gjennom en bønneåker fordi han ikke kunne komme til å skade grønnsakene.

TUTANK

AMUN

Skrevet av Garry J Shaw

Slik kom Egypts legendariske barnekonge til makten – men hvem hadde egentlig kontrollen?

Illustrasjon av: Joe Cummings

KORT OM EKSPERTEN

GARRY J. SHAW

Garry Shaw er forfatter og journalist som skriver om arkeologi, historie og verdensarv. Han har en doktorgrad i egyptologi. Boka hans *The Story of Tutankhamun: An Intimate Life of the Boy Who Became King* kom ut i 2022.

Tutankhamon – opprinnelig kalt Tutankhaten – ble født rundt 1329 f.Kr. Dette var en tid med store omveltninger i Egypt. Prinsens far, kong Akhenaten, hadde reformert landets tusen år gamle tradisjoner. Sammen med dronning Nefertiti hadde han vendt gudene ryggen til fordel for én guddom, Aten, eller solskiven. Etter hvert som Akhenatens regjeringstid skred frem, ble den tidligere riksguden Amon, gudenes konge, utsatt for angrep. Kongens tilhengere knuste Amons statuer over hele Egypt og strøk navnet hans bort fra monumenter. Amon representerte alt som var skjult, så Akhenaten betraktet ham kanskje som motsatsen til Atens altomfattende, livgivende lys.

Etter hvert som årene gikk, ble også andre guder angrepet. For å symbolisere Egypts nye begynnelse flyttet Akhenaten det kongelige hoffet til en nybygd by i ørkenen, som han kalte Akhetaten – Atens horisont – i dag kalt Amarna. I årevis fraktet folk steinblokker fra steinbrudd i nærheten for å bygge templene, og i den intense varmen arbeidet de med å lage murstein av leire til elitens villaer og palasser. Rundt disse villaene vokste de fattiges hjem opp, og etter hvert som byen utviklet seg, døde arbeiderne i stort antall; underernærte, overarbeidede og ofte unge ble de begravd i utkanten av byen og glemt. De betalte prisen for Akhenatens drømmer.

Med dette dramatiske skiftet i religiøs tilbedelse endret også Egypts kunststil seg. Under kongens ledelse produserte kunstnerne i Amarna statuer og utskjæringer som var helt ulik alt som var blitt laget før eller etter ham. Til tross for at Akhenaten var iført de tradisjonelle faraodraktene, var han skåret ut med rund mage og spinkle bein og armer – langt fra de ungdommelige, muskuløse og veltrente kroppene som faraoer vanligvis valgte til sin offisielle fremstilling. Templene forandret seg også. Borte var de mørke og mystiske helligdommene, der gudenes statuer sto i skrin og ventet på gaver og lovprisninger fra prestene. Aten-templene var åpne mot himmelen og omfavnet solstrålene, som nådde ned til hundrevis av offerbord fylt med mat og drikke. Dette var det nye Egypt som Tutankhamon vokste opp i.

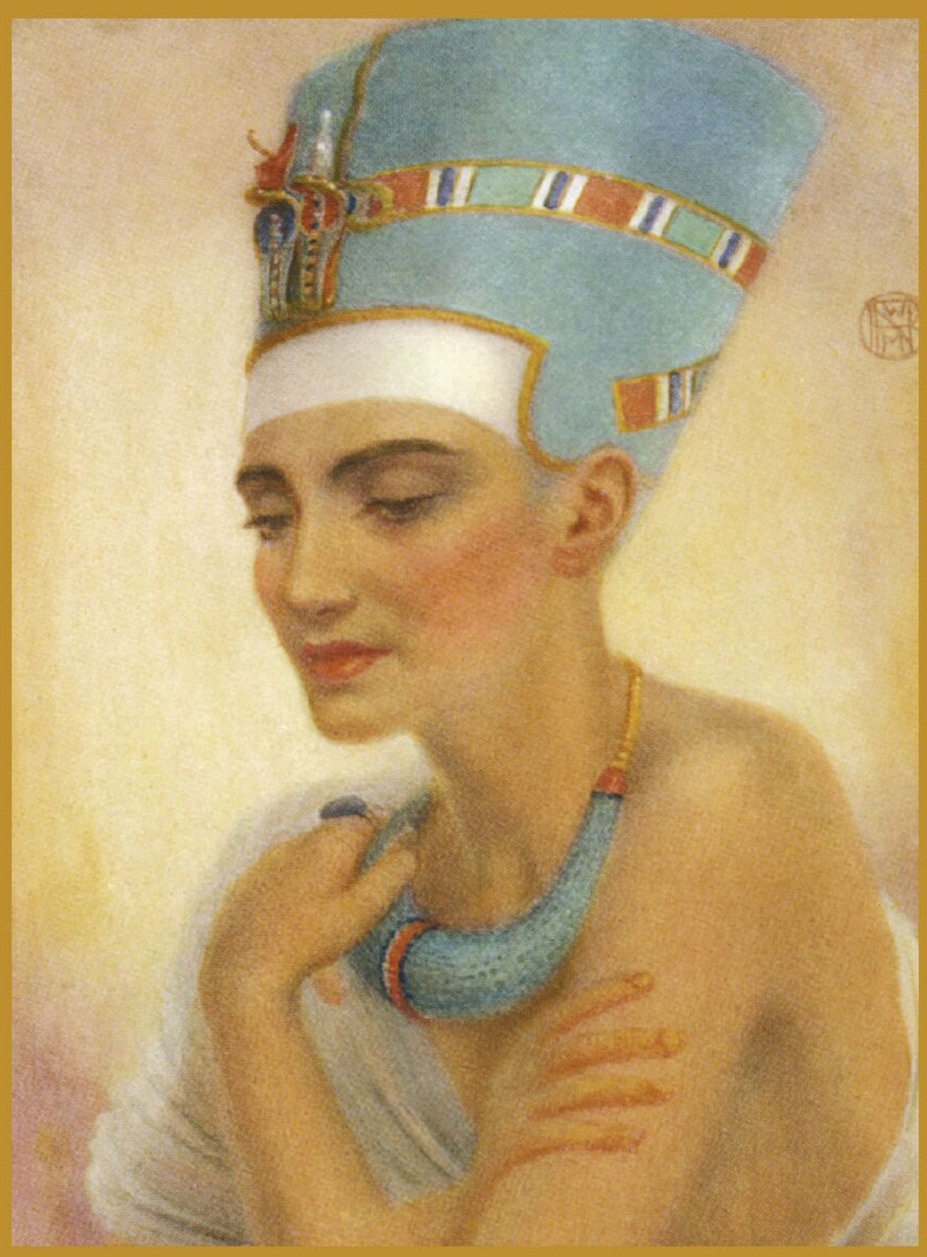

ØVERST En stele fra Amarna som viser kong Akhenaten (t.v.) og dronning Nefertiti (t.h.) sammen med tre av sine døtre under Atens stråler. Den fremtidige dronning Ankhesenamon sitter på Nefertitis skulder.

OVER Nefertiti var ikke Tutankhamons biologiske mor, men hun kan ha hatt stor innflytelse på hans liv.

Tutankhamon var sønn av Akhenaton og en av kongens søstre. Han tilbrakte sine første leveår sammen med ammen sin, Maia, som senere fikk bygget en grav til seg selv ved den gamle nekropolisen

> «Som barn må Tutankhamon ha blitt sterkt påvirket av farens nye visjon for Egypt.»

Sakkara. I gravkammeret finnes en scene av den unge prinsen som sitter på fanget hennes. Da Tutankhamon var rundt fire år gammel, mens Amarna fortsatt var under oppføring, begynte han sin utdannelse. En av lærerne hans var en mann ved navn Sennedjem, som blant annet lærte den unge kongen å kjøre stridsvogn, kanskje i nærheten av byen Akhmim, der læreren etter hvert ble begravet. For å beskytte hender og føtter mot steiner og sand

brukte Tutankhamon hansker og sokker – ikke uvanlig for en vognfører. Han tok med seg kjærligheten til ridningen inn i tenårene.

Den unge prinsen lærte seg også å lese og skrive. Han eide skriveutstyr som bar hans navn, og han dyppet den røde blekkpennen sin så ofte at den ble flekkete. Hvis han fulgte den typiske læreplanen for en skriverstudent, studerte Tutankhamon først den håndskrevne hieratiske skriften, som ble brukt i administrasjon og korrespondanse, før han gikk videre til de hellige hieroglyfene som man finner på veggene i graver og templer. Under veiledning av sine læremestre må han ha brukt mye tid på å kopiere og renskrive faste tekster. Blant dem er gamle klassikere som *Fortellingen om Sinuhe,* om en hoffmann som flyktet til Levanten, og visdomstekster som tilskrives fortidens store konger. Enkelte læresetninger kom kanskje direkte fra Akhenaten. Kongen så på seg selv som en lærer for sine hoffmenn og komponerte hymner til Aten, som ble skrevet av på gravveggene deres. Som barn må Tutankhamon ha vært sterkt påvirket av farens nye visjon for Egypt. Han må ha akseptert nedleggelsen av de gamle templene og ødeleggelsen av guddommelige statuer som normalt.

Denne nye verdenen varte ikke lenge. Akhenaten døde etter 17 år som konge, og hans religiøse eksperiment ble kastet ut i uvisshet. Dette var ikke den første følelsesmessige smerten Tutankhamon hadde kjent på i løpet av sitt korte liv. I årenes løp hadde flere tragedier rammet kongefamilien. Tre av Tutankhamons halvsøstre hadde dødd, det samme hadde bestemoren hans, dronning Tiye, samt den mindre kjente medregenten Smenkhkare og en sekundær dronning ved navn Kiya. ▶

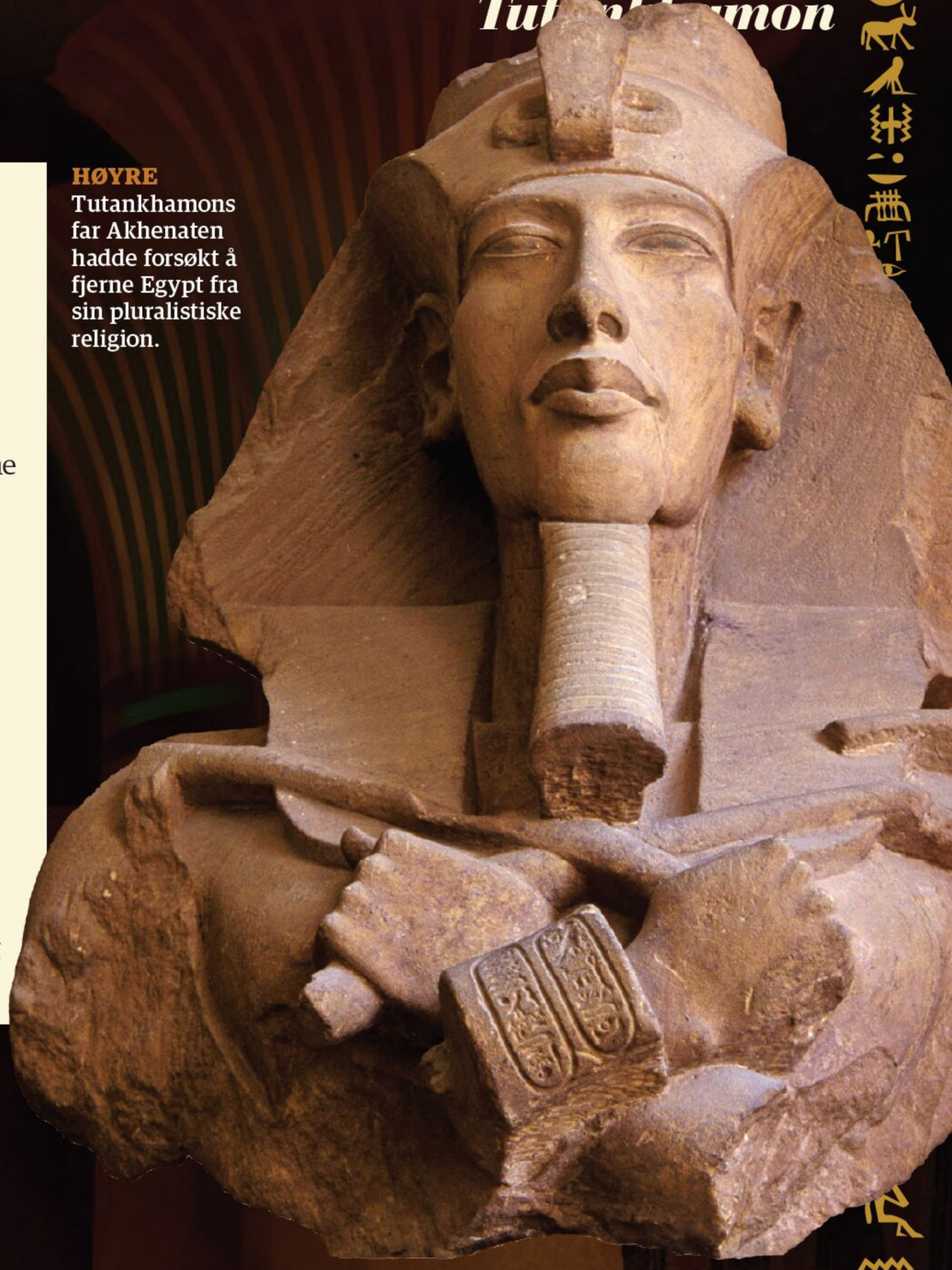

HØYRE
Tutankhamons far Akhenaten hadde forsøkt å fjerne Egypt fra sin pluralistiske religion.

SYMBOLER FOR MAKT

Gjenstandene fikk faraoene til å signalisere rikdom og autoritet.

HODEPLAGGET NEMES

Nemes var mindre en krone og mer et symbol på faraoens makt. Hodeplagget dekket hele hodet, bakhodet og nakken. Den var vanligvis stripete med gull (for å symbolisere herskerens rikdom), og hadde to store klaffer som hang bak ørene og var drapert over skuldrene.

ANKH

Ankh-en, som vanligvis holdes i faraoens venstre hånd, er et av de viktigste symbolene som forbindes med faraoene. Den representerer forestillingen om evig liv, en tilstand som lå faraoenes hjerter nær, noe som også kommer til uttrykk i gravene og monumentene deres. Ankh-en representerer også religiøs pluralisme (alle guder som én).

HYRDESTAV OG HÅNDTRESKE

Opprinnelig var hyrdestaven og håndtresken kun knyttet til guden Osiris, men ble senere et samlet symbol på faraoenes autoritet. Hyrdestaven (heka) sto for kongedømmets makt og ansvar, mens håndtresken (nekhakha) var et symbol på landets fruktbarhet.

Alle bilder: © Alamy

VENSTRE Kong Tutankhamon heller vann på hånden til sin kone, dronning Ankhesenamon. Begge ble gift i ung alder og var halvsøsken.

UNDER En gudehånd berører baksiden av Tutankhamons blå krone, noe som indikerer at hele statuen representerte et ritual fra kongens kroning.

BARNEKONGENS RÅDGIVERE

Nøkkelpersonene som jobbet i kulissene.

AY

Ay var Tutankhamons umiddelbare etterfølger, og var en av de tre mennene som fungerte som den unge kongens viktigste rådgivere. Han hadde gjort seg bemerket som en politisk skikkelse under Akhenaten, men antas å ha vært en av hovedarkitektene bak overgangen tilbake til tradisjonell egyptisk kultur og religiøs praksis under Tutankhamon.

HOREMHEB

Denne anerkjente feltherren samarbeidet med Ay som rådgiver for Tutankhamon, og da Ay døde, ble Horemheb farao. Han hadde vært øverstkommanderende i det egyptiske militæret og ledet felttog på vegne av den unge kongen. Som farao fortsatte han å gå bort fra tilbedelsen av Aten og tilbake til Amon, datidens største egyptiske gud.

MAYA

Maya tjente de tre siste faraoene i det 18. dynastiet som skattmester, og var en av de mest innflytelsesrike mennene i sin tid. Rollen innebar at han hadde ansvaret for innenriks-saker, noe som må ha vært en enorm oppgave med tanke på omveltningene rundt de religiøse reformene og ødeleggelsen av Akhenatens verk. Maya skal ha tjent Ay, men han døde under Horemhebs regjeringstid.

Det er uklart hvordan de døde, men på denne tiden herjet pesten rundt det østlige Middelhavet og i Midtøsten. Amarna var ikke immun, særlig ikke siden folk fra hele egypternes kjente verden besøkte byen. Byllepesten rammet til og med de kongelige håndverkerne som skar ut og dekorerte Amarnas elitegraver, og sykdommen ble spredt av lopper i hjemmene deres.

Da Akhenaten døde, kan det være at tronen gikk til dronning Nefertiti, som tok navnet Neferneferuaten («den vakre blant Atens vakre»). Hennes regjeringstid ble en overgangstid. Kanskje etter press fra mer tradisjonelt innstilte adelsmenn lot hun de gamle gudene få tilbake sine posisjoner. Aten forble imidlertid deres likeverdige, og hoffet fortsatte å operere fra Amarna. Mens Tutankhamon vokste opp, gjenoppsto et annet Egypt – et sted med tradisjoner som hadde eksistert i tusenvis av år.

«Rundt Tutankhamon gjenoppsto et annet Egypt – et sted med dype tradisjoner som hadde eksistert i tusenvis av år.»

Nå ble det forventet at han skulle tilbe guder som hadde blitt avvist på Akhenatens tid. Forlatte ritualer dukket opp igjen. Bønner som ikke hadde vært fremsagt på nesten 20 år, ble fremsagt igjen. Det må ha vært en forvirrende og stressende tid – ikke minst da Neferneferuaten døde etter bare tre år som hersker. Bare ti år gammel tilfalt kronen Tutankhamon. Under kroningsseremonien entret den kongelige *ka,* eller kongedømmets ånd, kroppen hans og forvandlet ham fra prins til farao.

HOFFET

Allerede som konge ble Tutankhamon kastet inn i en verden av politikk og makt som han tidligere bare hadde betraktet fra sidelinjen. Hver dag satt han på tronen sin, høyt hevet på et podium, og ledet et møte med sine høyeste embetsmenn. Ved disse anledningene holdt Tutankhamon en hyrdestav og en håndtreske i barnestørrelse – begge symboler på hans guddommelige embete. Han bar også kongens falske skjegg, festet med ståltråd rundt ørene. På hodet hadde han et gul- og blåstripet hodeplagg kalt nemes. Føttene hans, ikledd sandaler, hvilte på en fotstøtte dekorert med bilder av Egypts fiender. Fra dette høye utsiktspunktet så han vesiren og andre hoffmenn komme inn i audienssalen og vise sin respekt. De oppdaterte ham om Egypts tilstand, og sammen diskuterte de dagens viktige saker. Det er umulig å vite hvor interessert den unge kongen var i det de sa, men tradisjonen tilsa at han skulle være til stede ved slike møter – ethvert avvik fra korrekt orden, eller *maat* for egypterne, førte til kaos – og det hadde landet opplevd mer enn nok av de siste årene. Vanligvis var det enkedronningen som styrte landet når en prins ble konge i ung alder. Slik var det da kong Ahmose 1. kom på tronen som barn, og dronning Ahhotep 1. styrte Egypt, og senere da dronning – og senere konge – Hatshepsut regjerte i kong Tuthmosis 3.s ungdomstid. Men da dronning Tiye og dronning Nefertiti – og tilsynelatende også Tutankhamons mor – var døde, fantes det ingen eldre i familien som kunne veilede ham. De som sto Tutankhamon nærmest, og de som var i posisjon til å påvirke hans tenkning, var hans kone Ankhesenamun, hans læremestre, fortsatt inkludert Sennedjem, og de høyeste adelsmennene ved hoffet. Mange av disse var fortsatt i tjeneste fra farens tid. Den fremste blant disse hoffmennene var Horemheb – en mann som under Akhenaten ble kalt Paatenemheb. Han var leder for Egypts hærer, og nå fikk han tittelen kongens stedfortreder, noe som ga ham makt til å føre tilsyn med alle regjeringsavdelinger. Dette inkluderte palassadministrasjonen og dermed også full kontroll over Tutankhamons daglige liv. Den neste var Ay, hvis søster tidligere hadde giftet seg med kong Amonhotep 3., noe som førte dem inn i kongefamiliens krets. Han fungerte som en nær kongelig rådgiver og fulgte kongen i hans daglige plikter. Til slutt var det hovedskattmesteren Maya, som forvaltet rikets eiendeler. Disse tre mennene hadde stor innflytelse på Tutankhamon fra hans første dager på tronen.

DEN KONGELIGE FAMILIEN

Før han ble kronet, hadde Tutankhamon giftet seg med en av halvsøstrene sine – en datter av Nefertiti og Akhenaton, kalt Ankhesenamon, som sannsynligvis var rundt ett år eldre enn ham. Som dronning av Egypt representerte hun den kvinnelige siden av kongedømmet, og hun var sammen med Tutankhamon under seremonier, audienser og ritualer. Flere gjenstander viser kongeparet sammen. Et lite gyllent relikvieskrin er dekorert med scener der de jakter på fugler i myrene – Ankhesenamon gir den unge kongen en pil til å skyte mot sitt intetanende bytte.

OVER En malt elfenbensplakett fra Tutankhamons grav, som viser den unge kongen med stokken sin.

UNDER Detalj fra baksiden av Tutankhamons krone, som viser kongen og dronningen.

Alle bilder: © Alamy

I en annen scene heller hennes kronede ektemann vann på hendene hennes for å rense dem. Et av Tutankhamons brettspill var også inngravert med kongeparets navn. Det hadde skuffer til å oppbevare spillebrikkene, så det er mulig at de spilte det sammen når de var ute og reiste. Kongeparet opplevde også personlige tragedier. I løpet av ekteskapet forsøkte de to ganger å få barn, men begge svangerskapene endte med dødfødsel. De dødfødte døtrene deres ble mumifisert og til slutt begravd i Tutankhamons grav.

Noen år inn i sin regjeringstid bestemte Tutankhamon seg for å bringe likene av familien sin fra Amarna til Kongenes dal i Luxor for å gravlegge dem på nytt. Amarna hadde ikke lenger noen eksistensberettigelse, og ørkensanden ville snart ta over. Han beordret at bestemoren, dronning Tiye, skulle begraves sammen med sin mann, kong Amonhotep 3. Den forgylte trekassen som hadde omgitt sarkofagen hennes i Amarna, ble oppbevart i en liten, udekorert grav, som i dag er kjent som KV 55 (KV står for Kings' Valley,

> «Tutankhamon presenterte seg selv som en sønn av gudenes konge.»

Kongenes dal). Tiye og Tutankhamons liv overlappet hverandre bare en kort periode, men hun må ha vært viktig for ham, for han oppbevarte en hårlokk av henne i en liten kiste blant sine egne eiendeler. KV 55 ble også Akhenatens siste hvilested – hvis skjelettet i kisten faktisk er ham. Han ble plassert i en ombygd kiste, opprinnelig laget for dronning Kiya, omgitt av andre gjenstander fra Amarna. Tutankhamon hadde forlatt farens lære og representerte nå Egypts tilbakevending til tradisjonen, men han må likevel ha følt seg ansvarlig for å sikre sin kjetterske fars velbefinnende etter døden.

GJENOPPRETTING

Selv om hoffet hadde forlatt Amarna til fordel for den tradisjonelle kongebyen Memfis, fantes arven etter Akhenaten overalt. Gudenes templer lå forsømte igjen over hele Egypt. Knuste statuer lå der de hadde falt ned. Guddommelige navn var blitt risset bort fra monumenter. Som konge måtte Tutankhamon ta tak i dette problemet. Det gjorde han enten på eget initiativ eller, mer sannsynlig, på grunn av hans unge alder og oppvekst i Amarna, etter forslag fra hoffmennene sine. Som et utgangspunkt bestilte Tutankhamon en inskripsjon som beskrev Egypts sørgelige tilstand. Ikke bare lå templene i ruiner, forklarte inskripsjonen, men gudene hadde forlatt landet, og Egypts hærer sviktet når de ble sendt til utlandet for å kjempe. Tutankhamon hadde ordnet opp i alt dette, het det videre. Den unge kongen hadde gjenoppbygget templene og gledet gudene. Egypt var tilbake til en tilstand av orden. I virkeligheten hadde ingenting av dette skjedd ennå, men i det gamle Egypt hadde det skrevne ord en magisk kraft – det å skrive noe ned gjorde det til virkelighet. Håndverkere hugget pliktoppfyllende teksten inn i store steler og reiste dem ved templer over hele landet, blant annet ved Amon-tempelet i Karnak – hjemmet til Akhenatens mest forhatte gud. I likhet med andre kongelige steler ble innholdet sannsynligvis lest høyt for folkemengder ved festlige anledninger, for å spre budskapet om Tutankhamons gode gjerninger.

Etter denne «offentlige» intensjonserklæringen ble håndverkere over hele Egypt mobilisert for å restaurere det som var ødelagt. I verkstedene ble det laget byster av guder, alle med Tutankhamons ansikt. Tidlig i hans regjeringstid gjenspeilte disse hans unge alder, mens de som ble laget senere, viste ham som tenåring. Dette var ikke uvanlig. Det var vanlig at guddommelige statuer som ble produsert under en konge, hadde hans idealiserte portrett, og at dette endret seg med årene. Det som ikke var normalt, var det store antallet statuer som måtte hugges ut – Akhenatens vandaler hadde vært grundige. Statuene fungerte som skrog som gudenes guddommelige krefter kunne ta bolig i når de mottok offergaver, og til gjengjeld sørget de for Egypts suksess. Ved å ødelegge disse skrogene hadde Akhenaten avskåret en av deres måter å samhandle med menneskene på. Egypts

OVER
Tutankhamons restaureringsstele beskriver hvordan kongen restaurerte templene og brakte Egypt tilbake til en tilstand av orden etter en tid da gudene hadde forlatt landet.

OVER TIL HØYRE
En avbildning av dronning Nefertiti som utfører en seremoni.

viktigste guddommelige statuer ble oppbevart i de hellige templene, men det fantes også andre, større statuer i templenes borggårder. Også disse bar Tutankhamons ansikt, deriblant en av guden Khonsu, Amons unge sønn, i Karnak. Med denne statuen presenterte Tutankhamon seg som sønn av gudenes konge, og viste at han hadde vendt farens lære ryggen.

RITUALER OG FESTER

En av Tutankhamons viktigste oppgaver var å lede religiøse festdager. Som farao var han per definisjon mellommann mellom folket og gudene, hans unge alder til tross. Å være et halvguddommelig vesen medførte forpliktelser. Selv om yppersteprestene vanligvis foretok guddommelige ofringer i templene, krevde visse kongelige feiringer kongens tilstedeværelse. Derfor reiste faraoene ofte, og flyttet sammen med hoffet og tjenerne sine til palasser eller midlertidige oppholdssteder rundt om i landet. På reisene tok de gjerne med seg sammenleggbare møbler – Tutankhamon eide både en sammenleggbar seng og en sammenleggbar nakkestøtte.

En av Egypts viktigste årlige begivenheter var feiringen av Opet, der kongen reiste fra Karnak-tempelet til Luxor-tempelet. Han ble ledsaget av gudene Amon, Mut og Khonsu, for å gi ny energi til sin kongelige *ka* – kongedømmets ånd. Luxor-tempelet hadde en spesiell betydning for Tutankhamon. Byggingen av søylehallen hadde blitt påbegynt under hans bestefar, kong Amonhotep 3., men den var blitt forlatt av Akhenaten. Tutankhamon – eller i hvert fall en av hans rådgivere – bestemte seg for at det ville være et sterkt symbol på kontinuitet og respekt for gudene å fullføre utsmykningen av hallen. Så etter hvert som årene gikk, så Luxor-templets prester på at håndverkere skar ut og malte scener fra Opet-festen, og på den måten ble Tutankhamon og Ankhesenamons tilstedeværelse ved festen foreviget. ▶

HØYRE En byste av Tutankhamon som holder den symbolske hyrdestaven og håndtresken.

Alle bilder: © Alamy

OVER Jakt var en populær hobby for Egypts faraoer, og Tutankhamon var intet unntak. På denne viften er han avbildet på strutsejakt i vognen sin, mens han skyter piler mot byttet.

UNDER TIL VENSTRE General Horemheb var Egypts mektigste hoffmann under Tutankhamon. Her mottar han gaver fra kongen som belønning for sitt utmerkede arbeid.

UNDER Denne fresken fra Tutankhamons gravkammer viser ham sammen med gudene Anubis (til venstre) og Hathor (til høyre).

EGYPTS UNGE FARAOER

Tutankhamon var langt fra det eneste barnet som hersket over Egypt.

«I løpet av få år ranet general Horemheb til seg faraosetet, overtok Tutankhamons monumenter og tok æren for hans bragder.»

Det kunne dukke opp ekstra rituelle oppgaver som krevde Tutankhamons oppmerksomhet, til tross for en kalender som allerede var full av festdager. I løpet av hans siste tenåringsår døde den hellige oksen Apis i Memfis, noe som tvang prestene til å finne en etterfølger. Ifølge troen var denne oksen en inkarnasjon av guden Ptah, Memfis' skapergud, og den hadde spesifikke kjennetegn, som en ørn på ryggen og en hvit diamant på hodet. Etter at håndverkerne hadde bygget oksens grav i den hellige nekropolisen Sakkara, og selve oksen var blitt mumifisert, ledet Tutankhamon begravelsesseremonien.

Han bar et slags religiøst skjerf, laget av fajanseperler, med inskripsjoner til gudene Ptah og Sokar, og la igjen offergaver til oksen inne i graven.

IMPERIET OG KRIGFØRING

I århundrene før Tutankhamons regjeringstid hadde Egypts faraoer utvidet sitt territorium sørover langs Nilen og inn i Nubia, og opprettet en ny regjeringsposisjon for å administrere regionen – visekongen av Kusj. En av Tutankhamons oppgaver var å innsette en embetsmann ved navn Huy i denne rollen. Den unge kongen ledet seremonien, og fra sin trone så han på mens Huy mottok embetets segl fra en embetsmann. Deretter forlot den nyutnevnte visekongen palassets audienssal for å reise sørover. Flere år senere vendte Huy tilbake til det kongelige hoffet. Med seg hadde han nubiske ledere og fanger, som kanskje var tatt til fange under et opprør, og tjenere med tributt, blant annet levende dyr, gull og skjold.

Egypterne hadde også et territorium i nordøst, som omfattet store deler av Levanten opp til Syria. Under Akhenaten hadde Egypt mistet kontrollen over Kadesh, en av de viktigste byene i denne regionen, til hettittene, en tyrkisk

KLEOPATRA 7. THEA PHILOPATOR

Ble farao 18 år gammel
Regjeringstid 51–30 f.Kr.

Den berømte dronningen av Egypt skulle vise seg å bli den siste i rekken av de prolemaiske faraoene. Hun overtok tronen sammen med sin bror etter at deres far Ptolemaios 12. døde. Hun ble berømt for å ha alliert seg med Julius Cæsar og deretter Marcus Antonius, men mistet makten da begge ble drept under interne romerske maktkamper.

AMONHOTEP 3.

Ble farao 12 år gammel
Regjeringstid ca. 1391–1353 f.Kr.

Tutankhamons farfar hadde også besteget den egyptiske tronen i svært ung alder, og han delte de samme interessene som sin kommende arving. Vi vet for eksempel at han likte å jakte, siden han utstedte minneskarabeer for å feire bragdene sine. Amonhotep 3. huskes som en diplomatisk og fredelig hersker.

PTOLEMAIOS 13. THEOS PHILOPATOR

Ble farao 11 år gammel
Regjeringstid 51–47 f.Kr.

Ptolemaios 13. var en av to brødre av Kleopatra som delte den egyptiske tronen, og ble konge sammen med sin søster etter farens død. Han støttet først Pompeius den store mot Cæsar under den alexandrinske krigen, og etter Cæsars seier kom han til å kjempe mot ham igjen, men ble selv drept.

TUTANKHAMON

Ble farao 10 år gammel
Regjeringstid ca. 1332–1323 f.Kr.

Den unge kongen satt bare i rundt ni år på Egypts trone, og det ser ut til at han slet med en rekke helseproblemer i løpet av denne tiden. Han fikk malaria, led av en degenerativ beinsykdom, hadde klumpfot som gjorde at han måtte bruke stokk, ganespalte og et svekket immunforsvar.

PEPI 2. NEFERKARE

Ble farao 6 år gammel
Regjeringstid ca. 2278–ca. 2184 f.Kr.

Nesten 1000 år før Tutankhamon ble farao, ble Pepi 2. opphøyet i en enda yngre alder og kan ha regjert i så lenge som 94 år. Muligens som følge av den eksepsjonelle lengden på hans regjeringstid ble riket hans svekket av interne stridigheter gjennom årenes løp. Det gjorde Egypt sårbart i tiden umiddelbart etter.

sivilisasjon som ekspanderte stadig mer. Dette ga hettittene større kontroll over lukrative handelsnettverk – et stort strategisk tap for Egypt. I sine siste år som konge bestemte Tutankhamon seg for å rette opp denne situasjonen. Han sendte general Horemheb for å lede Egypts hærer til Kadesh. Det ble utkjempet slag, og ved et tilfelle marsjerte egyptiske soldater med avhuggede hender på spydene sine. Én fange ble satt i bur og brakt tilbake til Egypt med båt. Men til syvende og sist forble Kadesh på hettittiske hender. Felttoget må ha vært en fiasko. Ikke desto mindre fikk Horemheb en heltevelkomst da han vendte tilbake. Han viste frem fangene sine, som var bundet til hverandre, for Tutankhamon og Ankhesenamon. Kongen selv tok deretter med seg noen av fangene til Amon-tempelet i Karnak for å ofre dem for den gjenoppståtte guden.

TUTANKHAMONS SISTE DAGER

I løpet av livet fikk Tutankhamon ulike former for malaria, noe som må ha ført til at han tidvis følte seg svak og syk.

Dessuten gjorde klumpfoten det vanskelig for ham å gå. En gang han besøkte et tempel, dro han opp et sivrør fra bakken, kanskje for å holde seg stødig når han skulle utføre sine religiøse plikter. Tjenerne hans tok vare på denne improviserte stokken og sørget for at den ble lagt i graven hans. Ingen av disse problemene hindret den unge kongen i å leve et aktivt liv. I likhet med andre faraoer likte Tutankhamon å jakte i stridsvognen sin – han kjørte etter byttet og skjøt piler fra buen, mens en annen mann styrte hestene. Hjulene på to av vognene hans ble så slitte at deler av dem måtte skiftes ut. Et populært jaktområde var Giza, der han fikk bygget et lite palass ved siden av den store sfinksen, og han jaktet også på struts i nærheten av byen Heliopolis.

Tutankhamon var kanskje ute på jakt i vognen sin da han ble utsatt for en alvorlig ulykke. Han brakk benet og etterlot seg et åpent sår som blødde kraftig. Det var lite palassets leger kunne gjøre – skaden var så alvorlig at det var umulig å bli frisk. I løpet av få dager var Tutankhamon død. Han ble bare 19 år gammel. Kongen begynte nå sitt andre liv, der han fulgte solguden på hans evige reise gjennom dag- og nattehimmelen, for å beskytte kosmos i kamp mot kaoskreftene. Det var en viktig oppgave og alle faraoers skjebne, men de levende brydde seg ikke om det. I løpet av få år ranet general Horemheb til seg faraotronen, overtok Tutankhamons monumenter og tok æren for det Tutankhamon hadde oppnådd. Senere konger utelot Tutankhamon fra sine lister over kongelige forgjengere. Amarna-tiden – og alle som var forbundet med den – skulle viskes ut av minnet.

Tilfeldigheter gjorde at Tutankhamons grav forble trygg. Et år etter den kongelige begravelsen kom en spesielt kraftig storm, og som følge ble Kongenes dal fylt av jordmasser. Da vannet trakk tilbake, lå Tutankhamons grav skjult under en meter tykt lag med harde steinmasser. Slik forble den i over 3000 år, helt til de første trappetrinnene ble gjenoppdaget 4. november 1922. Tre uker senere, den 26. november, holdt arkeologen Howard Carter et stearinlys gjennom et hull i inngangen til graven og fikk se «vidunderlige ting». Fra det øyeblikket ble Tutankhamons minne vekket til live igjen.

UNDER
Gjenoppdagelsen av Tutakhamons grav gjenoppvekket faraoens minne.

UNDER, INNFELT
Tutankhamons dødsmaske dekket hodet til mumien hans. Kongen har gullhud som en gud, og bærer det stripete nemes-hodeplagget og et falskt skjegg som forbindes med guddommelighet.

Alle bilder: © Alamy

KONGER OG DRONNINGER

Konger og dronninger

MARIA

VS.

ELIZABETH

Kampen mellom to dronninger ga ny form til det engelske monarkiet.

Av Tracy Borman

KORT OM EKSPERTEN

© Lorentz Gullachsen

TRACY BORMAN

Tracy Borman er Tudor-historiker, forfatter og formidler. Hun har skrevet om forholdet mellom Maria og Elizabeth i boken *Elizabeth's Women: The Hidden Story of the Virgin Queen*. Hennes siste bok er *Crown & Sceptre: 1,000 Years of Kings and Queens*.

Illustrasjon av: Joe Cummings

MARIA 1.S TIDSLINJE

Viktige hendelser i livet til Henrik 8.s eldste barn

18. februar 1516
Maria blir født
Prinsesse Maria, datter av kong Henrik 8. og hans første kone, Katarina av Aragon, blir født i palasset Placentia i Greenwich i London.

1525
Prinsesse av Wales
Maria blir sendt til Ludlow for å lede rådet i Wales og The Marches. Hun omtales som prinsesse av Wales, men får aldri tittelen offisielt.

25. januar 1533
Henrik gifter seg med Anne Boleyn
Etter å ha giftet seg i hemmelighet i november året før, blir det holdt en offisiell seremoni, og senere, i mai, blir Henriks ekteskap med Katarina annullert av erkebiskop Cranmer.

7. september 1533
Prinsesse Elizabeth blir født
Henrik 8. får sin andre datter, til hans store frustrasjon. Elizabeth vokser opp på Hatfield, og moren Anne blir drept før Elizabeth fyller tre år.

November 1534
Loven om suverenitet
Kongen bryter offisielt med Vatikanet og får kardinal Wolsey og parlamentet til å utarbeide en ny lov som proklamerer at monarken er «det eneste øverste overhode på jorden for Den engelske kirke».

12. oktober 1537
Prins Edvard blir født
Henry er nå gift med sin tredje kone, Jane Seymour, og får endelig en sønn i Edward. Jane Seymour dør tragisk 12 dager senere.

14. juli 1543
Arveføgeloven
Etter at den aldrende kongen gifter seg med Katarina Parr, sin sjette og siste kone, gir han etter for tanken om å gjeninnsette sine to døtre i arverekken etter sønnen Edvard.

Maria 1. og søsteren Elizabeth hadde lite til felles bortsett fra faren: Henrik 8. Maria var en trofast katolikk, Elizabeth en troende protestant. Maria var dypt konvensjonell i sitt kvinnesyn og tok seg en mann så snart hun besteg tronen, mens Elizabeth var fast bestemt på aldri å gifte seg og fikk det legendariske tilnavnet jomfrudronningen. Marias regjeringstid var kort og brutal, mens Elizabeths er blitt feiret som en av de lengstsittende og mest suksessrike av alle britiske monarker. Selv om de to søstrene var motpoler, skulle forholdet mellom dem få stor betydning for begges dronninggjerninger.

Klokken 04.00 om morgenen den 18. februar 1516 fikk Katarina av Aragon en datter. Barnet var kanskje ikke den sønnen som hennes mann Henrik 8. så gjerne ville ha, men hun var i det minste frisk, og med tanke på Katarinas vonde erfaringer med fødsler var det noe å være takknemlig for. Tre dager senere ble det holdt en overdådig barnedåp i kirken Observant Friars, der hoffets høyest rangerte medlemmer var til stede. Kongens lille datter fikk navnet Maria.

Maria fikk en bortskjemt oppvekst. Som kongens enebarn og øyensten var hun «høyt elsket av sin far», ifølge den venetianske ambassadøren. Hun ble hyllet ved hoffet og stolt vist frem for utenlandske ambassadører, som alle lovpriste hennes utseende og intelligens. Det lange, røde håret hennes var «så vakkert som noen gang sett på et menneskehode», fortalte Gasparo Spinelli, en venetiansk embetsmann, og beskrev hvordan den lille prinsessen hadde danset med den franske ambassadøren, «som anså henne for å være svært vakker og beundringsverdig på grunn av hennes store og usedvanlige mentale begavelse». I løpet av sine første leveår lærte Maria seg de typiske hoffsyslene som å spille lutt og cembalo, synge, danse og ri. Hun fikk også en utmerket utdannelse hos Juan Luis Vives, en berømt humanistisk lærd.

Eter et to år langt opphold i Wales vendte Maria tilbake til hoffet i 1527, elleve år gammel. Men da hadde alt forandret seg. Det siste året hadde faren vært besatt av en av hennes mors hoffdamer. Anne Boleyn var en ung, frimodig kvinne som hadde kommet fra det franske hoffet i 1522. Etter å ha sett hvor raskt den engelske kongens elskerinner ble forkastet (inkludert hennes egen søster), nektet Anne å ligge med ham, noe som drev Henrik til vanvidd av frustrert begjær. Snart begynte han å tenke det utenkelige: at han ville sette Katarina til side og gifte seg med Anne.

Flere år med forgjeves forhandlinger med pavemakten om annullering fulgte, helt til Henrik tok saken i egne hender og skilte England fra Roma, og opprettet en ny kirke som han var øverste overhode for. I årene som fulgte, var landet preget av turbulens og ødeleggelser som splittet nasjonen og satte de tradisjonelle katolikkene opp mot dem som fulgte den nye troen, den anglikanske kirke.

Maria tilhørte gruppen av ihuga katolikker. Hun hadde hele tiden stått ved sin mor Katarinas side og nektet å anerkjenne Anne (som hun kalte «konkubinen») som den rettmessige dronningen eller sin far som overhode for den nye kirken. Hun aksepterte heller ikke den nye halvsøsteren Elizabeth – født av Anne og Henrik i september 1533 – som den rettmessige arvingen.

OVENFOR
Et portrett av Maria som barn – hun var tydeligvis høyt elsket av sin far på den tiden.

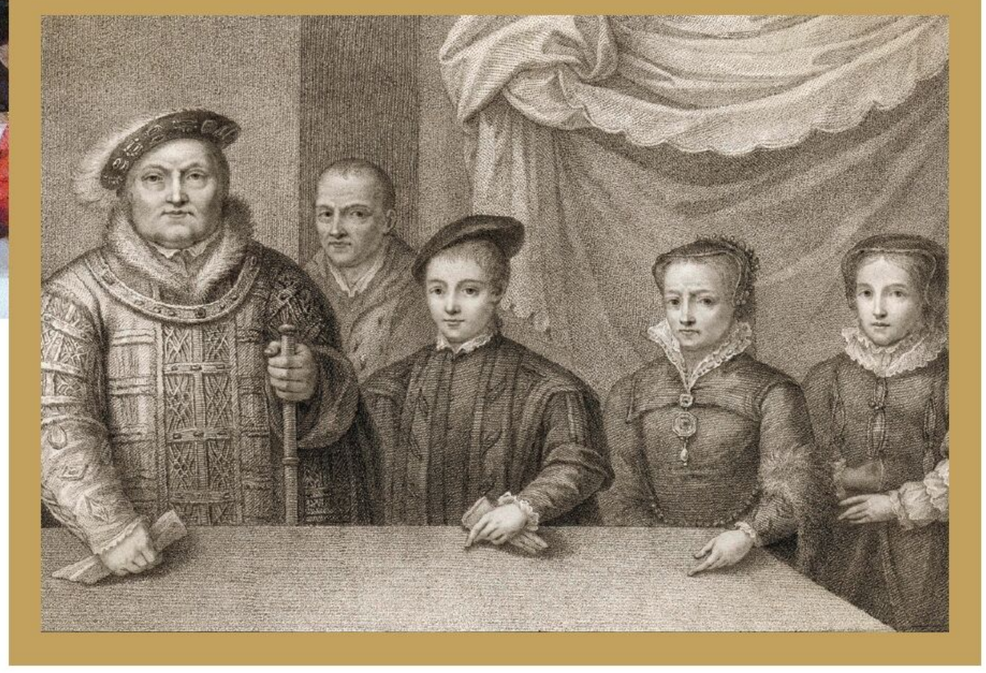

«Maria ble ydmyket ved å bli tvunget til å slutte seg til sin lillesøsters husholdning.»

Etter å ha blitt erklært uekte etter annulleringen av foreldrenes ekteskap, måtte Maria lide den ydmykelsen det var å bli tvunget til å slutte seg til sin lillesøsters husholdning, der hun ble i flere år. Men Elizabeth kunne takke sin halvsøster Maria da hun, etter Annes dramatiske fall i unåde i 1536, tok sin unge søster under sine vinger og viste henne den kjærligheten og hengivenheten som en beskyttende storesøster. De to døtrene, som var forent i sin illegitimitet (Annes ekteskap med Henrik ble annullert like før hun ble henrettet), var nå for første gang likestilte. Dette forbedret forholdet deres betraktelig. De forble nære gjennom hele Elizabeths barndom, selv om religionen ble en kime til konflikt: Maria var overbevist katolikk, mens Elizabeth var oppdratt i den nye, reformerte troen. Denne spenningen skulle bli stadig mer uttalt i årene som fulgte.

Etter farens død i 1547 ble hans «dyrebare juvel», Edvard, konge bare ni år gammel. Han var overbevist protestant og favoriserte derfor sin yngre halvsøster Elizabeth, mens Maria, som nektet å oppgi sin katolske tro, fikk en kald skulder. På dødsleiet bare seks år senere endret Edvard arveføLgen til fordel for sin kusine, lady Jane Grey, for å forhindre at hans katolske halvsøster skulle overta tronen. Men folket likte ikke en tronraner, og Maria fordrev snart «nidagersdronningen», som Jane ble kalt. Maria ble utnevnt til dronning 19. juli 1553 under stor jubel.

Men under den offentlige feiringen ulmet det en utbredt uro over utsiktene til å få en dronning som regent. «Å innsette en kvinne som regent [...] er naturstridig [...] det er å undergrave god orden, all rettferdighet og rettskaffenhet», skrev den protestantiske predikanten John Knox. Kvinner, hevdet han, var «svake, skrøpelige, utålmodige, upålitelige og tåpelige.»

ØVERST Annulleringen av Henrik 8.s ekteskap med Katarina av Aragon gjorde Maria offisielt uekte. Senere ble hun ført tilbake i arverekkefølgen.

OVER Henrik 8. avbildet med sine tre ektefødte barn og deres narr Will Sommers i bakgrunnen.

28. januar 1547
Henrik 8. dør
Henrik 8., som har vært syk en stund, dør, men etterlater seg få planer for arveføLgen, verken for sin egen regjering eller for den nye kongen, Edvard 6., som bare er ni år gammel.

19. juli 1553
Maria utropes til dronning
Etter sin halvbror Edvard 6.s altfor tidlige død og et kortvarig tronekrav fra lady Jane Grey, blir Maria utropt til ny monark.

1. oktober 1553
Maria blir kronet
Etter å ha ridd inn i London i august sammen med halvsøsteren Elizabeth og 800 adelsmenn som støtter henne, blir Maria kronet i Westminster Abbey.

18. mars 1554
Elizabeth fengslet
Etter at sir Thomas Wyatt blir tatt i å konspirere til opprør for å få Elizabeth på tronen, fengsler Maria søsteren sin i Tower of London, men det blir ikke funnet bevis mot henne.

25. juli 1554
Ekteskap med prins Filip
Maria gifter seg med prins Filip, sønn av den tysk-romerske keiseren Karl 5. Et slikt ekteskap kan potensielt blokkere hennes protestantiske halvsøsters posisjon som arving.

September 1554
Den falske graviditeten
Rundt september 1554 mister Maria menstruasjonen – hun begynner å gå opp i vekt og får kvalmeanfall. Det viser seg imidlertid ikke å være svangerskap, og Maria blir fortvilet.

Februar 1555
Forfølge protestanter
Gjeninnføringen av katolisismen i England fører til at kjetterlovene kommer tilbake. Med den religiøse doktrinen på sin side begynner Maria å henrette protestantiske adelsmenn.

Mars 1557
England trekkes inn i krigen
Filip trekker England inn i krig med Frankrike etter at faren Karl 5. har abdisert. Krigen blir en katastrofe for England og fører til tapet av Calais i 1558.

17. november 1558
Dronningen er død
I 1558 utnevner Maria Elizabeth til sin rettmessige etterfølger. Maria blir syk under en influensapandemi som herjer i London, og dør kort tid etter.

Alle bilder: © Alamy

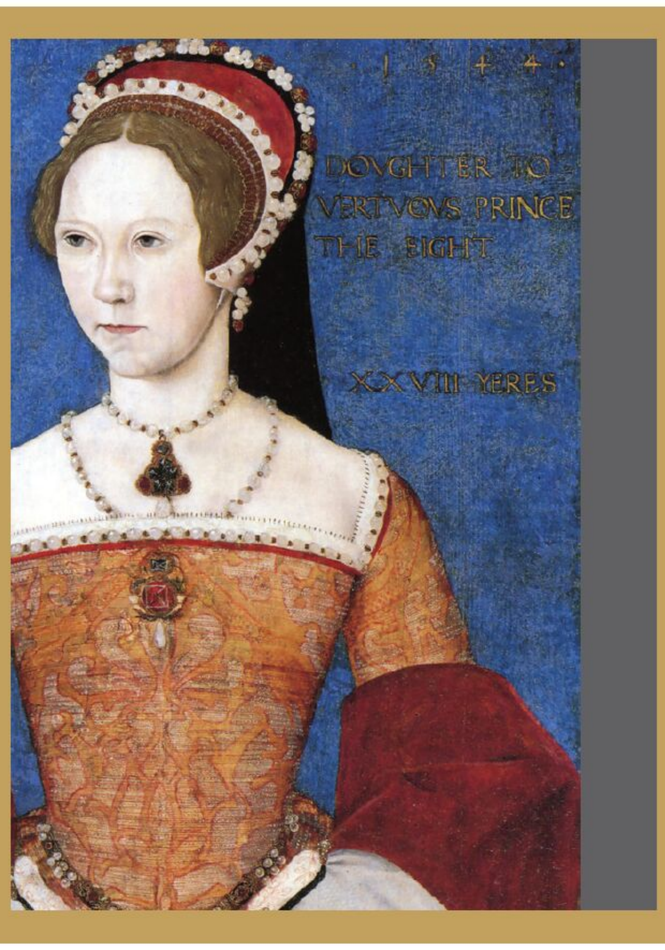

Bortsett fra lady Jane Grey var Maria Tudor Englands første kvinnelige regent i nesten 400 år. Den forrige regenten, keiserinne Mathilda, hadde bare tviholdt i tronen i noen få krigsfylte måneder, og hun ble aldri kronet. Det var neppe noe inspirerende eksempel på kvinnelig ledelse. «En kvinne blir aldri fryktet eller respektert som en mann, uansett rang», sa enkedronning Maria av Ungarn til Karl 5. da hun oppga dronningmakten. Det er ikke rart at Henrik 8. var så desperat etter å få en legitim mannlig arving.

Den 3. august red den nye dronningen i triumf gjennom London, ledsaget av sin halvsøster Elizabeth. På overflaten var det et blendende uttrykk for familiens samhold. Men bak lå det en voldsom rivalisering mellom de to søsknene. Maria var fra naturens side innadvendt og manglet farens evne til å sjarmere og trollbinde folkemengdene. Mens hun passerte tilskuerne, reagerte hun klossete på tilropene og virket fjern og reservert. Elizabeth, som hadde arvet sin fars evne til å snakke med folk, tiltrakk seg derimot mest oppmerksomhet da hun elegant la hodet på skrå og viftet med hånden, noe som utløste den høyeste jubelen. «Ved å løfte hendene og virke glad selv for dem som sto langt borte, og ved å tale mildt og ømt til dem som sto nær [...] erklærte Hennes nåde seg takknemlig for å motta folkets velvilje», bemerket en tilskuer.

«SOM DRONNING GJORDE MARIA DET KLART AT HUN HADDE TIL HENSIKT Å FØRE ENGLAND TILBAKE TIL PAVENS FOLD.»

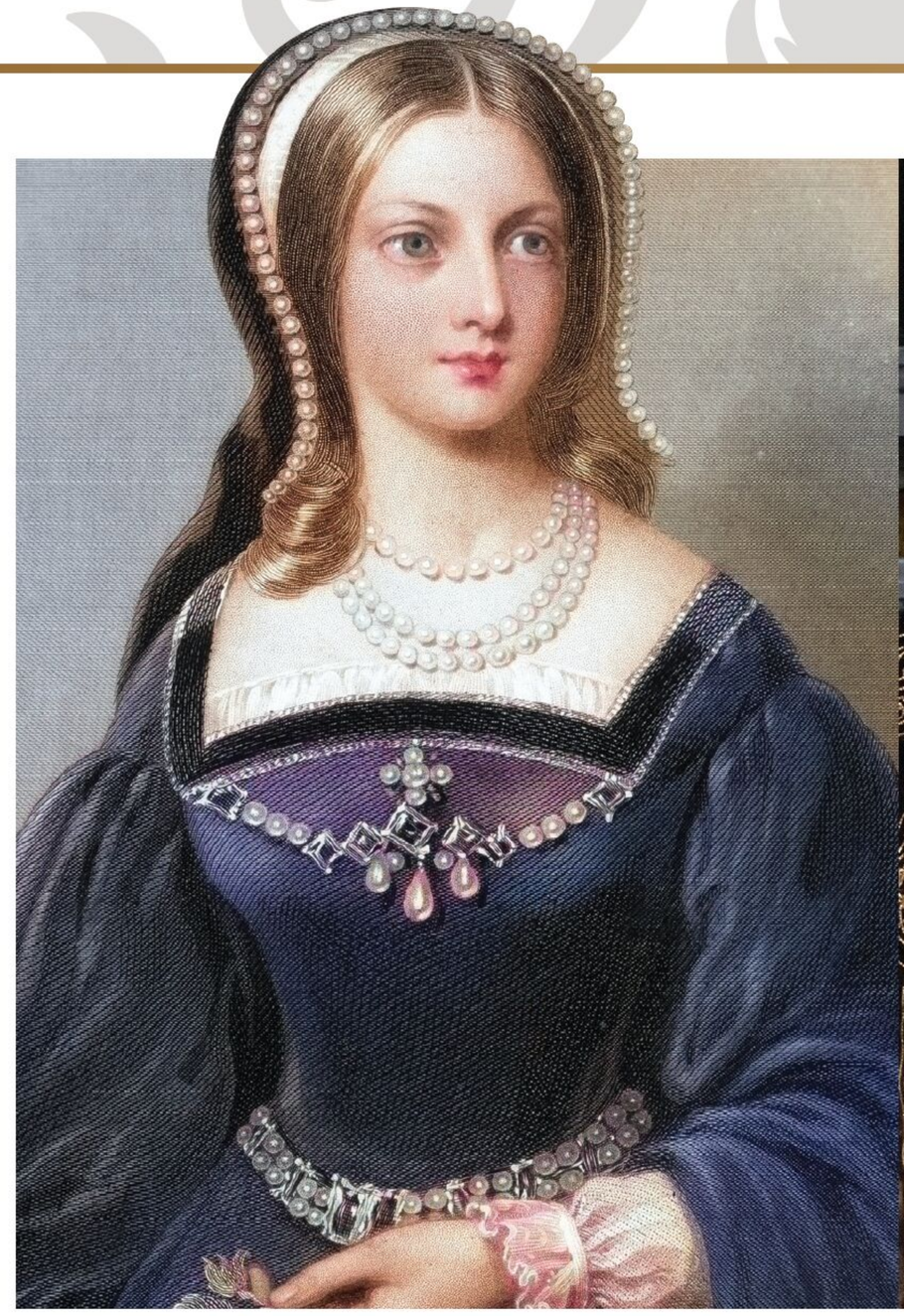

OVER TIL VENSTRE Maria tok etter hvert Elizabeth i sin pleie da søsknene var blitt likestilte.

OVER Lady Jane Grey ble midlertidig utnevnt til dronning, men Maria argumenterte for sin rett til å etterfølge Edvard 6. og hun var mye mer populær på den tiden.

Elizabeths popularitet ble forsterket av hennes utseende. Med sitt «tiltalende» ansikt, lange røde hår, «vakre øyne» og ungdommelige utstråling overstrålte hun langt sin søster. Elizabeth var også høyere enn Maria, som ble beskrevet som «av lav snarere enn av middelmådig vekst». Selv om den nye dronningen bare var 37 år, fikk oppvekstens uro og tristhet henne til å virke mye eldre, og hennes naturlig dystre, stramme ansiktsuttrykk gjorde henne ytterligere eldre. «Med unntak av noen rynker, som mer skyldes angst enn alder, og som får henne til å se noen år eldre ut, er hun for øvrig svært alvorlig», bemerket den venetianske ambassadøren. Det hjalp ikke på utseendet at hun hadde mistet nesten alle tennene sine i 20-årene. Blant hennes mest iøynefallende trekk var øynene, som var så gjennomtrengende at de «ikke bare inngir respekt, men også frykt hos dem hun retter dem mot». Marias tendens til å stirre intenst på folk skyldtes faktisk mer hennes kraftige nærsynthet enn et ønske om å skremme, men den dype stemmen hennes, som var «grov og høylytt, nesten som en manns», gjorde henne ikke mer tiltrekkende.

OVER Kong Edvard 6. favoriserte sin mellomste søster Elizabeth, siden de delte den protestantiske tro.

OVER TIL HØYRE Etter henrettelsen av moren Anne Boleyn var Elizabeth kommet i samme situasjon som Maria når det gjaldt legitimitet.

«ELIZABETH BLE SNART EN NATURLIG GALLIONSFIGUR FOR MOTSTANDERNE AV HALVSØSTERENS REGIME.»

Maria elsket fine klær og var svært opptatt av garderoben sin, men hun manglet den stilsansen som var så naturlig for halvsøsteren. Hun kledde seg i rikt dekorerte kjoler i sterke farger som kolliderte med det røde håret hennes. Selv den spanske ambassadøren måtte medgi at hvis hun kledde seg mer stilfullt, «ville hun ikke se så gammel og kvapsete ut». Elizabeth var derimot et forbilde på diskré eleganse, og foretrakk enkle kjoler i hvitt eller grønt som fremhevet fargen hennes til perfeksjon. Mens Maria var flau over sin seksualitet og foretrakk å skjule sin avmagrede figur i tunge, høyhalsede kjoler, viste Elizabeth viste frem sin med en innsikt som overgikk hennes alder, og hun utstrålte en sexappeal som mange menn ved hoffet fant uimotståelig.

Det oppsto snart andre, mer alvorlige kimer til splid mellom de to søstrene. Selv om Elizabeth var en troende protestant, var hun klok nok til å «tilpasse seg sin majestets vilje» – og denne viljen var avgjort romersk-katolsk. Fra begynnelsen av sin regjeringstid gjorde Maria det klart at hun hadde til hensikt å føre England tilbake til pavens fold. Dette utløste

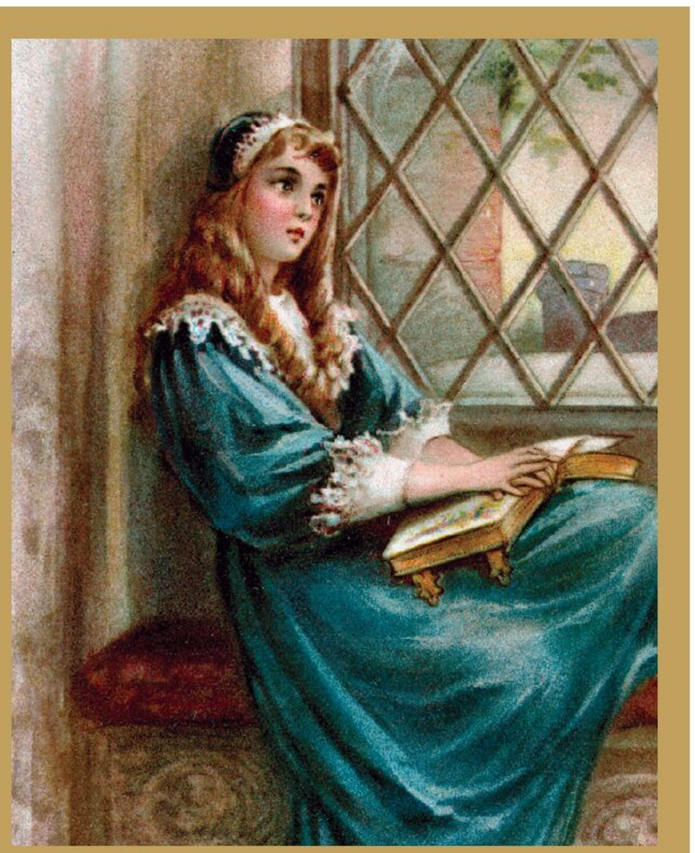

«Den nye dronningen red i triumf gjennom London, ledsaget av sin halvsøster Elizabeth.»

stor motstand blant folket, og Elizabeth ble snart en naturlig gallionsfigur for alle dem som var imot sin halvsøsters regime. Den keiserlige ambassadøren Simon Renard, som var romersk-katolsk, advarte om at Elizabeth var «smart og slu» og kunne «tenke ut en eller annen farlig plan» mot den nye dronningen. Slike kommentarer var kanskje bakvaskelser, men de bidro til å rive opp gamle sår. «Hun [Maria] er fortsatt bitter over de skadene som dronning Katarina, hennes mor, ble påført av Anne Boleyn, Elizabeths mor», noterte Renard. Maria betrodde ham at hun trodde Elizabeth ville bli som sin mor, «som hadde forårsaket store problemer i kongeriket».

Men Maria fikk snart andre ting å tenke på. Kongemakten var skapt for en mannlig hersker, og det var ikke klart om den kunne eller burde gjelde for en kvinne. Etter mye politisk tautrekking vedtok parlamentet i april 1554 «en lov som erklærer at kongemakten i dette riket ligger hos dronningens majestet like fullt og absolutt som den noensinne har ligget hos noen av hennes edleste forfedre, kongene av dette riket». Loven slo rett og slett fast at det ikke skulle være noen forskjell mellom menn og kvinner når det gjaldt kronens makt. Dette skulle ikke bare komme Maria til gode, men alle senere regenter – deriblant hennes halvsøster Elizabeth. ▶

Alle bilder: © Alamy

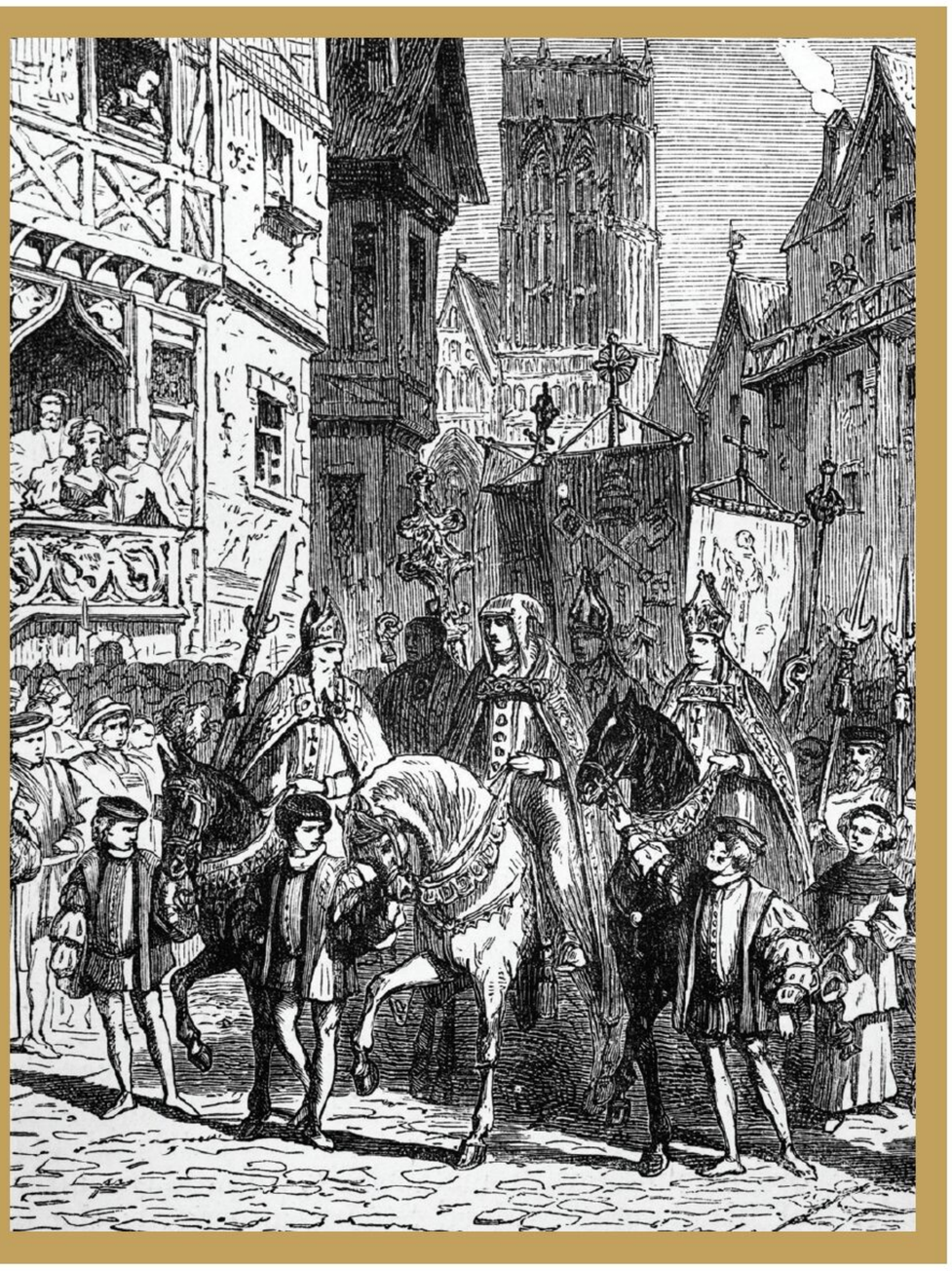

OVER Maria rir gjennom London sammen med de katolske biskopene og 800 adelsmenn for å kreve tronen.

Maria delte riktignok de samme fordommene mot kvinner som sine samtidige. Men et samtidig øyevitne har beskrevet henne som «en forferdelig og egenrådig natur», og hun var fast bestemt på å hevde sin autoritet. Dette kom sterkest til uttrykk gjennom hennes ubøyelige vilje til å føre England tilbake til den romersk-katolske folden. Mens noen av hennes undersåtter ønsket dette velkommen, var andre sterkt imot. Men Maria var ikke en kvinne som inngikk kompromisser, og hennes ubøyelige forfølgelse av kjettere overskygget alle andre aspekter ved hennes regjeringstid, noe som ga henne tilnavnet «Bloody Mary»; Maria 1. den Blodige.
Hun trodde feilaktig at de av hennes

> «Dronningen hadde ikke forstått hvor sterke fremmed-fiendtlige følelser som bodde i folket.»

undersåtter som nektet å føye seg, var blitt manipulert av en liten gruppe ledere. Hvis disse ble fjernet, ville undersåttene innse at de hadde tatt feil og vende tilbake til den katolske folden. Gjeninnføringen av 1300-tallets kjetterlover i 1555 ga Maria carte blanche til å jakte på dem hun mente var ansvarlige, og dømme dem til å bli brent på bålet. Det første offeret var presten og predikanten John Rogers, som ble sendt til flammene i februar 1555. Andre profilerte reformatorer fulgte snart etter, blant annet Hugh Latimer og Nicholas Ridley i oktober samme år, og – mest sjokkerende av alle – Thomas Cranmer, Henrik 8.s erkebiskop av Canterbury og leder for reformasjonen, i mars 1556.

Elimineringen av de protestantiske lederne hadde motsatt effekt av det Maria hadde håpet. Den grusomme måten de ble drept på, vakte sympati selv blant religiøst konservative. Forfølgelsen styrket reformistene, som var flere enn dronningen hadde trodd. Hun lot seg ikke avskrekke og utvidet jakten på kjetterne. Sommeren 1558 hadde rundt 290 personer, de fleste fra de lavere klassene, blitt drept. Antallet sympatisører hadde vokst for hver gang, og ved slutten av Marias regjeringstid hadde protestantismen fått et sterkere fotfeste enn da hun besteg tronen.

Marias urokkelige katolske tro inspirerte også hennes valg av ektemann. På grunn av sin avdøde mor følte hun en naturlig tilhørighet til Spania, og som barn var hun blitt trolovet med landets konge, den tysk-romerske keiseren Karl 5. Selv om Karl senere hadde brutt trolovelsen, var hans 26 år gamle sønn Filip fortsatt ugift. Som katolsk prins fra hennes mors hjemland var han ideell i Marias øyne. Rådet hennes var ikke enig, og fryktet at England bare ville bli en satellitt av det spanske imperiet. Den 16. november 1553 sendte en parlamentarisk delegasjon en formell bønn til dronningen om å velge en engelsk ektemann. Men Maria fant seg ikke i noen motstand, og i januar 1554 ble ekteskapet inngått.

EKTESKAPS-MATERIALE

De potensielle forlovelsene som Maria og Elizabeth unngikk.

Maria og dauphinen av Frankrike **1518**

Det første forsøket på å sikre Maria et verdig ekteskap fant sted mens hun bare var to år gammel. Hun skulle gifte seg med François, Frans 1.s eldste sønn og arving til tronen. Dauphinen var selv bare noen måneder gammel. Frieriet gikk i vasken, og forholdet mellom kongene gikk i oppløsning.

Maria og Karl 5. **1522**

Da forholdet til Frankrike forverret seg, forsøkte Henrik å sikre forholdet til den tysk-romerske keiseren, som besøkte England, og til sin tante Katarina av Aragon. Karl var derfor Marias tremenning. Windsor-traktaten ble undertegnet for å sikre et ekteskap, men den brøt sammen, og i 1526 giftet Karl seg med Isabella av Portugal.

Dronningen hadde ikke forstått hvor sterke fremmedfiendtlige følelser som bodde i folket. «Engelskmennene [...] er av natur svært fiendtlig innstilt til utlendinger», bemerket den venetianske ambassadøren. Et bevis på dette var et opprør i 1554, ledet av sir Thomas Wyatt, som involverte en gruppe adelsmenn, deriblant lady Jane Greys far. Selv om opprøret hadde en sterk protestantisk undertone, hevdet deltakerne at deres primære mål var «å forhindre at vi ble overkjørt av fremmede».

OVER Maria mente at å eliminere protestantiske ledere ville få motvillige undersåtter til å vende tilbake til katolisismen.

TIL VENSTRE Maria 1. ble kronet som Englands første regjerende dronning.

Wyatt fikk med seg en betydelig gruppe tilhengere, og i januar marsjerte de mot London. Den 1. februar sendte Maria hertugen av Norfolk for å knuse opprørerne før de nådde hovedstaden. Men troppene hans deserterte, og dronningen og hennes råd ble stående praktisk talt forsvarsløse. Dette var den første alvorlige prøven for Marias dronninggjerning, og hun tok utfordringen på strak arm. Hun mobiliserte de lojale troppene som hadde samlet seg i Guildhall i hjertet av London, og holdt en lidenskapelig tale der hun forsikret dem om at hun elsket sine undersåtter «som en mor elsker sitt barn». Det var et sjeldent øyeblikk der Maria virket helt komfortabel som kvinnelig regent, og hun inntok en morsrolle overfor sine undersåtter. Det var et tema som hennes halvsøster Elizabeth skulle komme til å ta opp ofte – og med blendende effekt.

Marias tale var en avgjørende faktor i nedkjempelsen av opprørerne, men episoden hadde destabilisert et regime i sin spede begynnelse. Hennes nærmeste oppfordret henne til å kvitte seg med alle rivaliserende tronpretendenter. Den 12. februar 1554 ble lady Jane Grey henrettet, selv om hun var helt uskyldig. Elizabeth var også uhyre forsiktig med å involvere seg, men Maria visste at mange av opprørerne håpet å få henne på tronen, og det var nok til å få Elizabeth arrestert. Hun insisterte på sin uskyld og forsikret Maria: «Jeg sverger ved Gud at jeg aldri har praktisert, rådet til eller samtykket i noe som er skadelig for deg eller farlig for staten.» Maria lot seg ikke affisere og beordret at søsteren skulle føres til Tower neste dag. Elizabeth forble fange der i mer enn to måneder og ble nesten sendt til halshugging da fengselsløytnanten mottok en forfalsket henrettelsesordre. Heldigvis hadde han åndsnærværelse nok til å verifisere den med dronningen, og Elizabeths liv ble skånet. Hun ble løslatt 19. mai 1554, på årsdagen for morens henrettelse.

Maria og hertugen av Orléans **1527**

Etter diskusjoner om at den nyslåtte enkemannen kong Frans av Frankrike skulle gifte seg med Maria (11), ble det i stedet bestemt at en forlovelse med hans åtte år gamle andre sønn, Henrik, hertugen av Orléans, ville være mer passende. En kontrakt ble utarbeidet og undertegnet, men da forholdet mellom kongene ble dårlig, gikk det galt.

Elizabeth og hertugen av Angoulême **1534**

Det foregikk langvarige forhandlinger mellom England og Frankrike, der Henrik og Anne forsøkte å sikre Elizabeths fremtid ved å gifte henne inn i det franske monarkiet. Kong Frans var imidlertid bekymret for Elizabeths legitimitet. Til slutt ble det fremmet et ekteskapsforslag med Karl, hertug av Angoulême, Frans' tredje sønn.

Elizabeth og Thomas Seymour **1547**

Seymour fridde til Elizabeth i et brev noen måneder etter farens død, da hun var 13 år og han var 38. Hun avslo, men han giftet seg i stedet med hennes stemor og enkedronning Katarina Parr. Elizabeth bodde sammen med dem, og Seymours uønskede tilnærmelser fortsatte. Han ble arrestert for forræderi i 1549.

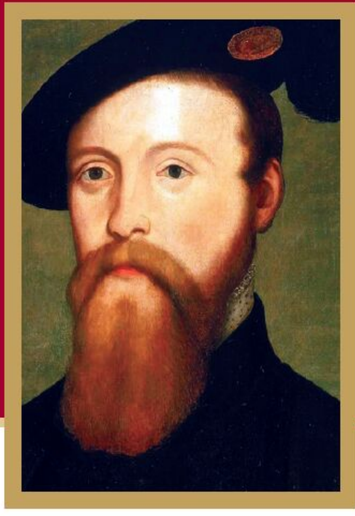

Alle bilder: © Alamy

Elizabeth ble forvist til palasset i Woodstock i nesten et år. Alle hennes bevegelser ble overvåket, og hun fikk ikke lov til å korrespondere med noen, med mindre det var med rådets velsignelse. I april 1555 ble hun innkalt til sin søster på Hampton Court. Bare uker etter at hun hadde giftet seg med Filip av Spania i juli 1544, hadde Maria begynt å oppleve symptomer på tidlig graviditet. Den triste realiteten er at dette sannsynligvis skyldtes langvarig uregelmessig menstruasjon og en stor dose ønsketenkning. Da terminen nærmet seg, flyttet hun til Hampton Court for å forberede fødselen, og hun ønsket at Elizabeth skulle være til stede for å overvære hennes triumf ved fødselen av en prins. Men etter hvert som ukene gikk, ble det klart for dem rundt dronningen – om ikke for Maria selv – at hun hadde tatt feil. Til slutt innrømmet Maria at det hadde vært en falsk graviditet. Søsteren var vitne til hennes ydmykelse, snarere enn hennes triumf. Elizabeth var klar over at Filip fant sin eldre kone så frastøtende at han benyttet enhver anledning til å være borte fra henne. Det var neppe noen positiv reklame for det kongelige ekteskapet, og det styrket Elizabeths besluttsomhet om å forbli jomfru.

Dronningens økende upopularitet ble forverret av en katastrofal hendelse tidlig i 1558. Maria og hennes regjering var klar over at England manglet økonomiske ressurser til å støtte en aggressiv utenrikspolitikk, og hadde derfor motsatt seg enhver involvering i fiendtligheter på kontinentet. Men i 1557 ble Maria tvunget til å ta til motmæle da de italienske kriger, der Frankrike og Spania var de viktigste partene, blusset opp igjen. Hennes ektemann Filip, som hadde forlatt England for å ta seg av keiserlige anliggender i 1555, kom tilbake for å be dronningen om hjelp. Maria etterkom hans anmodning og overtalte regjeringen til å følge etter. Men for å unngå at en engelsk ekspedisjonsstyrke skulle gripe inn, arrangerte kong Henrik 2. av Frankrike et overraskelsesangrep på Calais i januar 1558. Den engelske garnisonen ble overmannet, og i løpet av få dager måtte Thomas Wentworth, som var guvernør i Calais, overgi byens nøkler til franskmennene.

Tapet av Calais var et knusende slag. Byen var den siste engelske utposten i Frankrike, et minne om tidligere tiders militære storhetstid, og i nesten 200 år hadde den gitt engelske monarker rett til å titulere seg som herskere over Frankrike. Legenden forteller at Maria ble så fortvilet da hun hørte nyheten, at hun erklærte at navnet «Calais» ville bli inngravert i hjertet hennes. Hun ble imidlertid snart trøstet av en voksende

BEGRAVD SAMMEN

Søstrene ligger nå i samme grav i Westminster Abbey.

I livet var søstrene ofte allierte og ble revet fra hverandre av skiftende skjebner, men i døden ble de til slutt ført sammen. Maria 1. ble stedt til hvile i Westminster Abbey i 1558, i nordre sideskip i Henrik 7.s Lady Chapel. Hun ble begravet i hvelvet under monumentet over bestefaren. Da Elizabeth døde i 1603, fikk hennes etterfølger Jakob 1. (som ikke deltok i begravelsesseremonien) bygget et hvitt marmormonument over henne i kapellet. Hennes kiste ble deretter plassert oppå Marias i 1606. På sokkelen av monumentet over står inskripsjonen «Partnere både på trone og i grav, her hviler vi to søstre, Elizabeth og Maria, i håpet om oppstandelsen.»

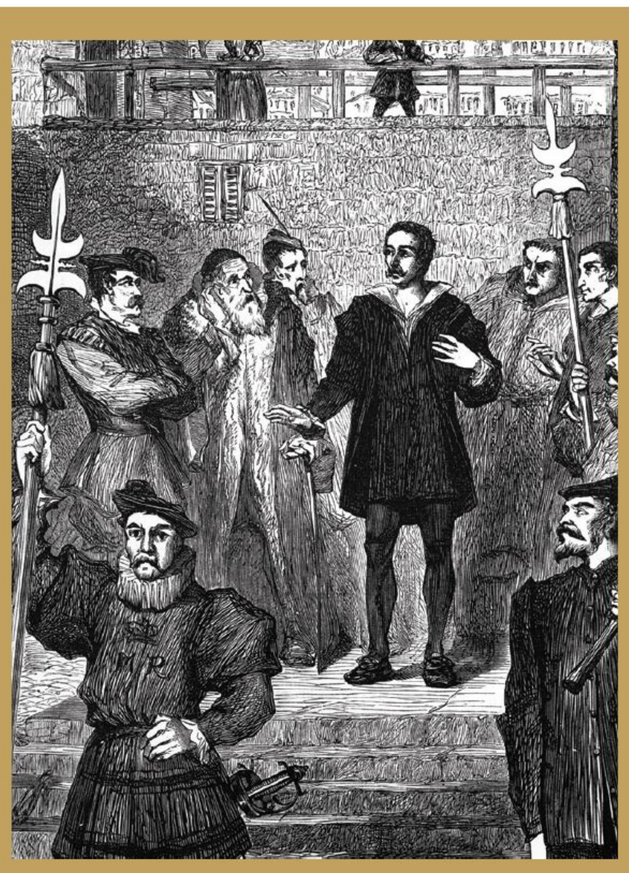

OVER Sir Thomas Wyatt konspirerte mot Maria 1. og hadde tidligere støttet lady Jane Grey.

VENSTRE Maria mistenkte at hun var involvert i en protestantisk konspirasjon for å styrte henne, og fikk Elizabeth fengslet i Tower of London.

«Maria fortjener å bli anerkjent som den første kvinnen som gjorde krav på Englands trone.»

følelse av at hun var gravid. Hun overså sine tidligere erfaringer og skrev til mannen sin og fortalte ham at barnet ville bli født i mars året etter.

Det var få som trodde på Maria i så måte. «Hun blir mer og mer fortvilet når hun daglig merker at ingen tror på muligheten for at hun kan få barn. Dag for dag ser hun sin autoritet svekkes og den respekten som følger av den», har et medlem av hoffet bemerket. I februar 1558 trakk Maria seg uanfektet tilbake til sine indre gemakker. Etter hvert som ukene gikk uten tegn til veer, ble hun stadig mer fortvilet. Det er mulig at hevelsen i magen ikke skyldtes graviditet, men kreft. Allerede under hennes første forberedelse til barsel hadde det gått rykter om at «hun ble lurt av en Tympanie [svulst] eller en annen lignende sykdom til å tro at hun var med barn».

April 1558 hadde dronningen gitt opp håpet om å få barn, og hun trådte frem i offentligheten igjen. Det faktum at hun inviterte sin halvsøster til Richmond samme måned og underholdt henne med stor seremoni, ble av mange tatt som et tegn på at hun ville utnevne Elizabeth til sin arving. «Madam Elizabeth ser allerede på seg selv som den neste dronningen», bemerket greven av Feria, en av Elizabeth beilere. Maria ga ingen klare svar.

Selv om Elizabeth hadde vært diskret i sin protestantiske tro og hadde gått til messe i de kongelige kapellene, hadde hun gjort det klart at hun ikke ville fortsette Marias kampanje for å bringe England tilbake til katolisismen.

Marias helse begynte nå raskt å forverre seg, og hun kunne ikke lenger unngå spørsmålet. Den 8. november sendte hun beskjed til Elizabeth om at hun var arving. Ni dager senere døde Maria. Hun var 42 år gammel. Ektemannen Filip, som hadde nektet å vende tilbake til sin døende kone, uttrykte «høvelig sorg» da han fikk høre om hennes bortgang, men begynte nesten umiddelbart å kurtisere Elizabeth.

Maria blir ofte sammenlignet med sin halvsøster, men hun fortjener honnør for å være den første kvinnen som gjorde krav på Englands trone, etter å ha overvunnet konkurrerende tronkrav og voldsom motstand. Det hadde vært en betydelig utfordring å skape seg en posisjon som regjerende dronning. Mot slutten av hennes regjeringstid hadde en rekke presedenser blitt satt, særlig loven fra 1554 som bekreftet at en «enkedronning skulle herske like absolutt som en konge». I talen som ble holdt ved Marias begravelse, erklærte biskopen av Winchester, John White, at hun hadde vært «en dronning og med samme tittel også en konge», og at Elizabeth takket være henne nå var «både konge og dronning av riket».

I tillegg til å dra nytte av det grunnlaget Maria hadde lagt for henne som regjerende dronning, hadde Elizabeth lært av sin søsters feil. Først og fremst hadde hun fått en brutal leksjon i hvilke katastrofer som kunne følge av å ta seg en ektemann, særlig en fra utlandet. Hun hadde også vært vitne til farene ved å føre en dogmatisk og kompromissløs politikk, uansett hvor nært hjertet det måtte ligge. Fremfor alt hadde hun sett hvilken skade man kunne gjøre ved å se bort fra opinionen. Maria manglet det vi kan kalle «medietekke». Søsteren skulle derimot bli en glimrende propagandist. Hun staket ut kursen tidlig: Noen dager etter at hun besteg tronen, beordret Elizabeth at følgende inskripsjon skulle settes på Marias grav: «Maria er død, Elizabeth lever, vår rettferdige og legitime dronning, i hvis sin søsters sjeldne dyder er rikelig til stede.»

ØVERST Tapet av Calais i 1558 til franskmennene ble sett på som en stor ydmykelse.

OVER Kroningen av Elizabeth 1. etter søsterens død markerte nok en kursendring for England.

Alle bilder: © Alamy

DEN FØRSTE *(og siste)* KONGEN *av* HAITI

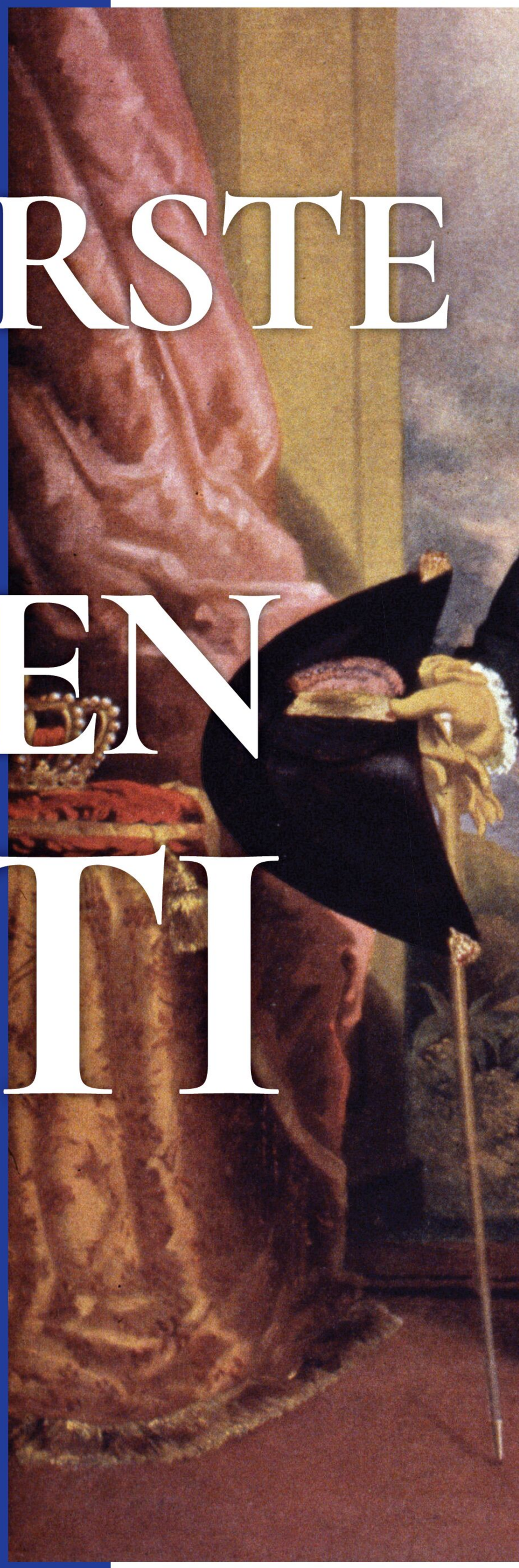

Henry Christophe var konge for en stakket stund etter å ha ledet opprøret under den haitiske revolusjonen.

Skrevet av Paul Clammer

PaulClammer

KORT OM EKSPERTEN

PAUL CLAMMER

Paul Clammer er frilansskribent og forfatter av over 40 guidebøker for Lonely Planet og Bradt Travel Guides' bok *Haiti,* den første selvstendige boken om landet på engelsk siden 1980-tallet. Han har vært jevnlig på Haiti siden 2007, og har blant annet bodd i Port-au-Prince i ett år.

© Alamy

I november 1815 fikk London-borgerne oppleve en av de største utstillingene av kunsthåndverk som byen hadde sett på lang tid. 23 av statens ekvipasjer ble stilt ut i Charles Street i Marylebone. Alle som så dem, ble imponert over de praktfulle vognene. Det var forgylt listverk på karosseriet med kronede fønikser og fint malte våpenskjoldene på panelene, overdådig fløyelsinteriør med gulldraperier. Sammen med seletøy, karmosinrøde saler og saldekken i tigerskinn med sølvklør hadde vognene kostet vognmakerne Crowther and Tapp anslagsvis 12 000 pund å lage.

«Det er å beklage at publikum ikke får mer tid», skrev *The Morning Chronicle*, «til å beskue et av de mest storslåtte eksemplarene på kunst og eleganse som noensinne er blitt kombinert i ett stykke arbeid av den typen som er sendt fra dette landet.» Samme uke hadde avisen skrytt av et sett med satengkjoler «ferdigstilt av en av våre fasjonable kjolemakere», sammen med smykker fra prinsregentens egen juveler, lysekroner i slipt glass, damaskduker og marmorbyster. Kjøperen var Henry Christophe, som bare fire år tidligere hadde kronet seg selv til kong Henry 1. av Haiti, hersker over et fritt, svart kongedømme i et Karibia dominert av kolonistisk slaveri.

Selv om han i dag er lite husket utenfor hjemlandet, var Christophe en velkjent skikkelse for londonerne som leste om hans pengebruk i hovedstaden. Den berømte abolisjonisten William Wilberforce var en så fremtredende støttespiller for ham at slaverimotstandere hevdet at han var raskere til å skåle for en svart konge enn han var for den engelske monarken Georg 3. Wilberforce hadde bidratt til å sende lærere til det gryende kongedømmet for å hjelpe til med å utvikle det, sammen med maleren Richard Evans, som hadde vært elev av portrettmaleren sir Thomas Lawrence. Christophe gjengjeldte tjenesten ved å gi Wilberforce sitt portrett, som ble hengt opp på Royal Academy.

Christophe hadde kommet til makten gjennom de turbulente begivenhetene under den haitiske revolusjonen (1791–1804). Han hadde vært en betrodd løytnant for den omskiftelige Toussaint Louverture, som hadde ført sitt folk en hårsbredd unna uavhengighet fra Frankrike, før han ble tatt til fange av sine fiender og sendt til døden i et iskaldt fransk fangehull. Folkemengden i London ville raskt ha husket hovedtrekkene i Christophes historie: hvordan Haiti hadde blitt splittet av borgerkrig kort tid etter at landet hadde frigjort seg fra fransk styre,

OVER Mange av mennene som ledet den haitiske revolusjonen hadde tidligere militær trening.

VENSTRE Vi vet at Christophe ble født som slave på Grenada, men det finnes få detaljer om oppveksten hans.

UNDER Den haitiske revolusjonen var et massivt opprør mot kolonistyre og slaveri.

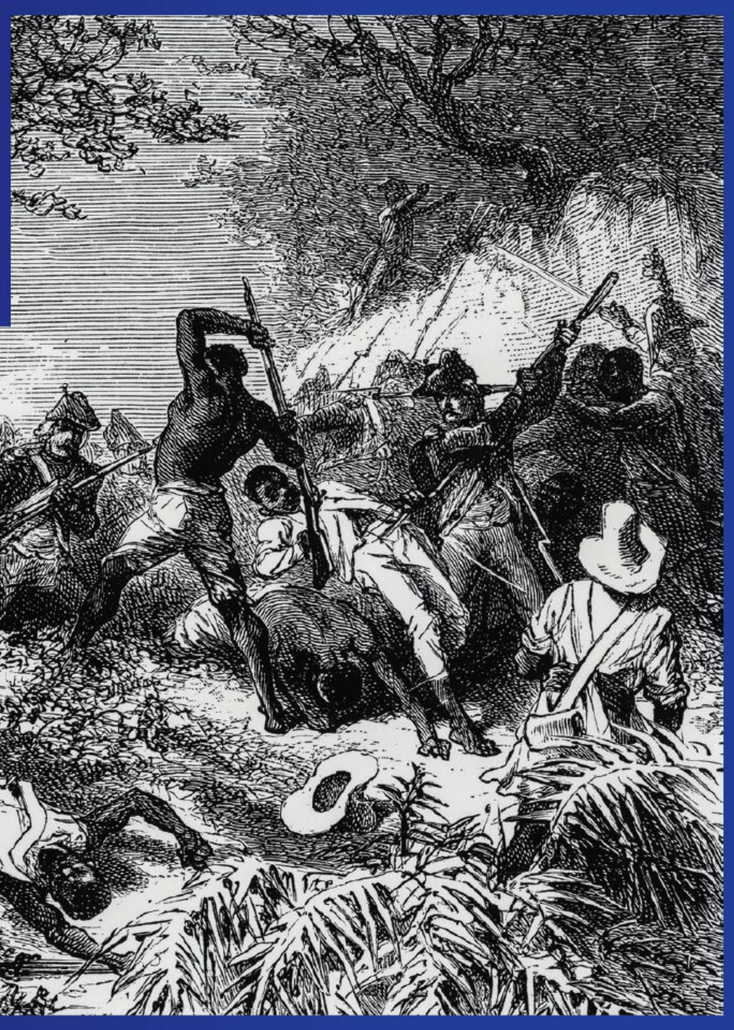

Alle bilder: © Alamy, © Getty Images

og hvordan Christophe hadde skapt seg et kongedømme nord i landet. I et tiår hadde han vært en gjenganger i de engelske avisene, og det myldret av historier om hans rikdom. En figur av ham hadde til og med dukket opp i en voksutstilling i London.

I liket med alle hovedpersonene i den haitiske revolusjonen kom Christophe fra svært ringe kår. Han ble født som slave på den britisk-karibiske øya Grenada i 1767. Vi vet ellers lite om hans oppvekst, men senere i livet ga han uttrykk for sin frykt for havet på grunn av de lidelsene faren hans hadde gjennomgått under overfarten fra Afrika i buken på et slaveskip. Ingenting er kjent om hans mor.

I 1779, rett før Christophe skulle fylle tolv år, ble Grenada erobret av Frankrike. Den seirende flåten satte deretter kursen mot den franske kolonien Saint-Domingue på øya Hispaniola, med lille Christophe som en del av krigsbyttet. Saint-Domingue var på den tiden et av de rikeste og mest lønnsomme stedene i verden. Hele to tredjedeler av verdens sukker og halvparten av verdens kaffe kom fra kolonien, produsert av nesten en halv million afrikanske slaver.

I byen Cap Français (nå Cap-Haïtien, Haitis nest største by) ville den unge Christophe ha blitt forbløffet da flåten

tok om bord en bataljon med frie svarte militsstyrker for å frakte dem til Nord-Amerika. Der skulle militsen støtte de opprørske kolonistene i deres uavhengighetskamp mot Storbritannia. De kalte seg Chasseurs Volontaires og var representanter for koloniens lille frie svarte samfunn, som forsøkte å finne seg en plass i en slavekoloni ved å sverge lojalitet til storbyen Cap Français. En måned senere var de i aksjon under beleiringen av Savannah i Georgia. Regimentets manntall er for lengst gått tapt, men etter alt å dømme gikk Christophe inn i deres rekker som trommeslager, og han kan til og med ha blitt såret i kamp. Da felttoget var over, vendte han tilbake til Cap Français sammen med kameratene sine. Han var i teorien fri, og fikk arbeid på et vertshus som forutseende nok ble kalt La Couronne (Kronen).

«Christophe kom fra svært ringe kår.»

Da den haitiske revolusjonens ild først ble tent i Saint-Domingue i august 1791, var Christophe medlem av militsen i Cap Français. Han sluttet seg ikke umiddelbart til slavehærene, men ble en støttespiller for de franske revolusjonære kommissærene som tok over byen, og hjalp også til med å forsvare den mot hvite rojalistiske kontrarevolusjonære styrker. Denne kampen førte til at byen hans nesten ble brent ned til grunnen. Det var først da den generelle frigjøringen ble erklært sommeren 1793, og Toussaint Louverture gikk over fra å være opprørsleder til å lede den franske republikanske hæren i kolonien, at Christophe ble en fullverdig revolusjonær. Under Louverture steg han raskt i gradene.

I 1802, da Napoleon Bonaparte sendte en hær for å gjenerobre kolonien og gjeninnføre slaveriet, var Christophe kommandant på Cap Français. Han satte heller byen i brann enn å overgi den til franskmennene. Nesten to år med blodig konflikt fulgte, men da franskmennene var utslitt av ustanselig geriljakrigføring og tropesykdommer, forlot de til slutt øya. Da Haiti ble fritt på nyttårsdagen 1804, var Christophes underskrift den andre på uavhengighetserklæringen, etter Jean-Jacques Dessalines, en annen tidligere slavebundet general som hadde etterfulgt Louverture som øverstkommanderende for de frie hærene.

Dessalines og Christophe arvet et land i ruiner som var født inn i et fiendtlig nabolag. Alle imperialistmaktene i Karibia var livredde for revolusjonær smitte; det britiske Jamaica lå knapt 200 km fra Haitis vestligste spiss. Dessuten var det store interne spenninger om hva haitisk frihet egentlig innebar. For generaler som Dessalines og Christophe betydde uavhengigheten bare noe hvis den kunne forsvares mot fiender, og derfor forsøkte de å gjenoppbygge de ødelagte plantasjene og tvinge arbeiderne tilbake i arbeid for å produsere avlinger som de kunne eksportere og kjøpe krutt for, slik at de kunne beskytte seg mot franskmennenes tilbakekomst. For de haitiske innbyggerne, hvorav mange var født i Afrika og brakt til Karibia mot sin vilje, betydde frihet personlig frihet og retten til å være i fred, uten å bli overvåket av noen herre, uansett hudfarge.

Innen to år etter Haitis uavhengighet ble Dessalines både kronet til keiser og deretter myrdet i en sammensvergelse ledet av tidligere medlemmer av Saint-Domingues frie fargede samfunn, som protesterte mot hans planer om å nasjonalisere jordbruket. De utnevnte Christophe som hans etterfølger som president, samtidig som de reduserte stillingen til en ren gallionsfigur. Christophe valgte å løse dette konstitusjonelle problemet med makt, og ledet hærene sine sørover for å beleire Port-au-Prince.

De haitiske soldatene som hadde vunnet over franskmennene, kjempet mot hverandre, og landet ble splittet av borgerkrig. Christophes rival var Alexandre Pétion, som utpekte Christophe som diktator, tok all makt fra senatet og til slutt fikk seg selv utnevnt til president på livstid. I 1811 valgte Christophe en annen vei og lot seg utrope til «den nye verdens første kronede monark», og den nordlige halvdelen av landet ble omdøpt til Kongeriket Haiti.

Fra et moderne perspektiv, der vi leser revolusjoner som forløpere til republikker, føles opprettelsen av et monarki som et tilbakeskritt, men i denne nye revolusjonsalderen var det få forbilder å følge. Frankrike hadde drept sin konge, men kronet deretter Napoleon til keiser. «Selv om vi befinner oss i samme hypotetiske situasjon som amerikanerne», erklærte Christophes statsråd da det avviste presidentstyre, «er vi et nytt folk, men vi har likevel de gamle statenes behov, væremåte, dyder og, vil vi legge til, laster.» Og det fantes faktisk noen viktige eksempler i nærområdet forut for dem: Før Columbus' ankomst ble Hispaniola styrt av høvdinger som arvet makten,

REVOLUSJONÆRE LEDERE

Haitianerne som bidro til å skape en ny nasjon.

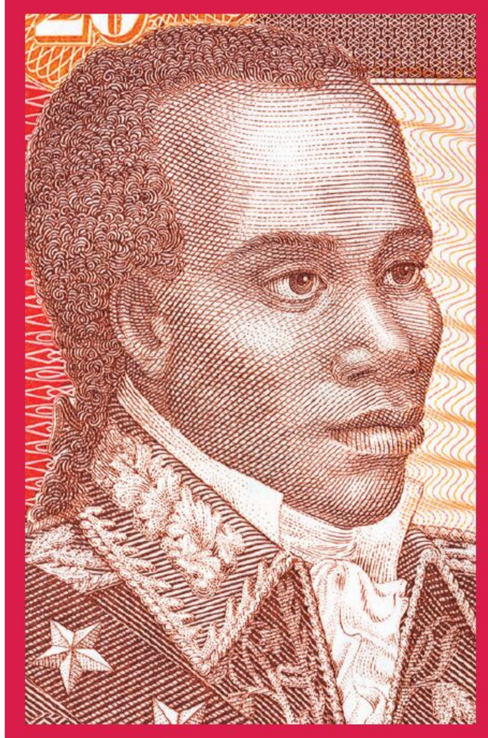

Toussaint Louverture

Louverture er kjent som «Haitis far», og han er kjent for å ha forvandlet det som startet som et slaveopprør, til en organisert og effektiv revolusjon. Under hans ledelse etablerte Haiti sin uavhengighet, men da han ble invitert til å forhandle med franskmennene, ble han arrestert og deportert til Frankrike, der han døde i varetekt.

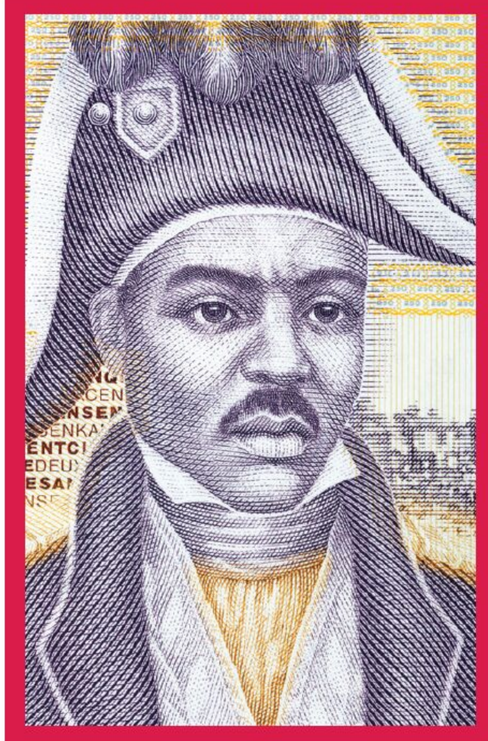

Jean-Jacques Dessalines

Dessalines var den første lederen av det frie og uavhengige Haiti, og han var keiser av Haiti fra 1804. Det var under hans styre at øya ble den første nasjonen i Amerika som avskaffet slaveriet fullstendig. Han overtok lederskapet etter Louverture etter at han ble tatt til fange av franskmennene. Dessalines ble selv myrdet i 1806, muligens av sine tidligere allierte.

Alexandre Pétion

Alexandre Pétion var Haitis første president, og han styrte i sør som folkevalgt hersker i opposisjon til Christophes eneveldige styre i nord. Senere gjorde han seg selv til president på livstid, etter å ha blitt desillusjonert over konfliktene som oppsto som følge av den demokratiske prosessen. Han døde av gulfeber i 1818.

Konger og dronninger

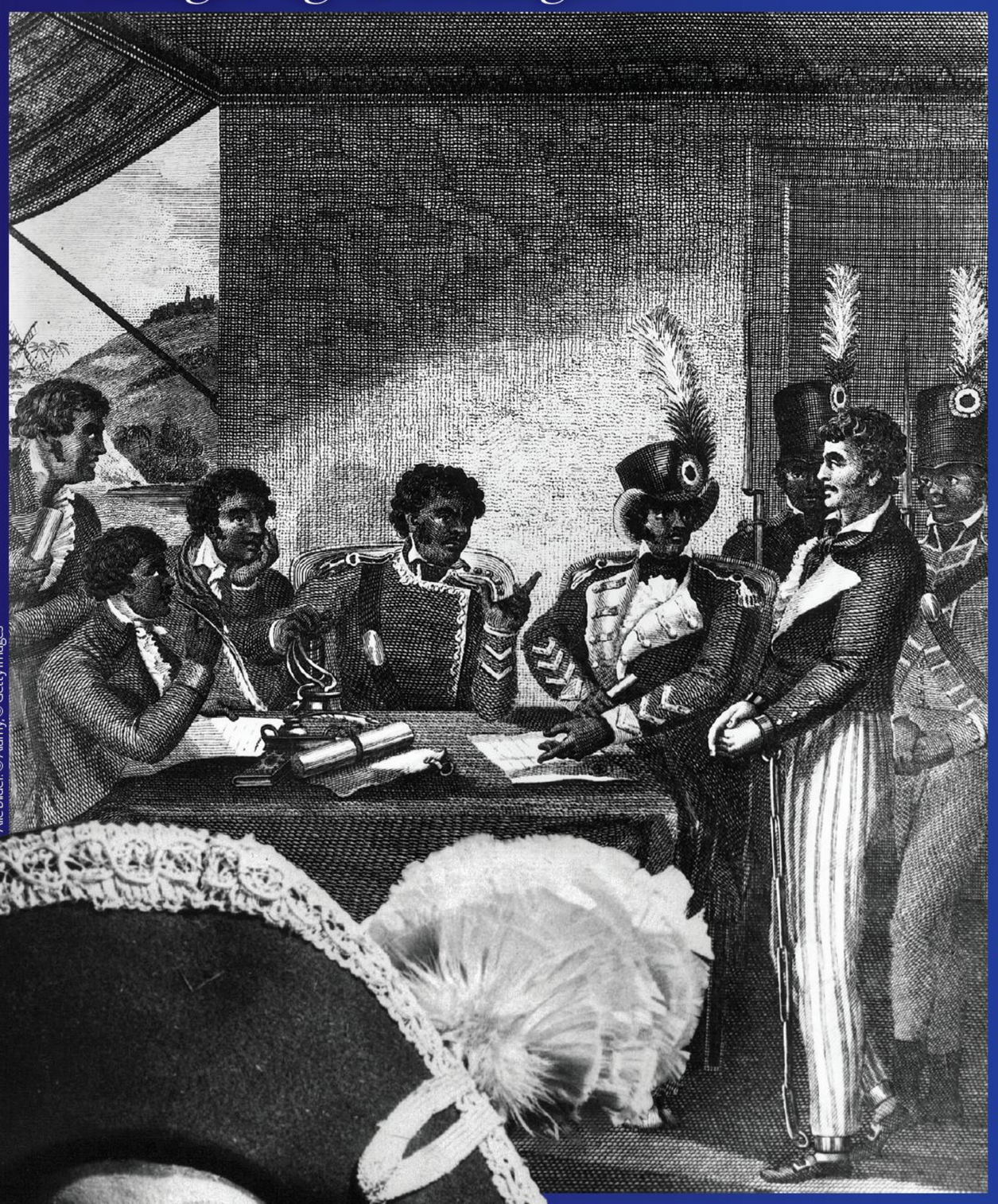

Alle bilder: © Alamy, © Getty Images

TIL VENSTRE Christophe og Toussaint Louverture avbildet under avhør av en engelsk spion.

UNDER TIL VENSTRE Gordon Heath i rollen som Christophe i stykket *Defiant Island* i 1978.

UNDER Restene av Sans Souci-palasset, som var residensen til Henrik 1.

kalt caciques, og den mest berømte av dem alle het Enrique (Henrik). Mange haitianere var dessuten født i afrikanske kongedømmer og anerkjente monarkier som en naturlig styreform.

Denne blandingen av Afrika og Karibia gjenspeilte seg i våpenmerkene som ble skapt for kongen, og i de mange adelsfamiliene som ble opprettet blant hans støttespillere. Elefanter, leguaner, neshorn og sjøkuer var blant dyrene som kjempet om plassen i våpenskjoldene, i en blanding av klassisk mytologi og tradisjonell europeisk symbolikk.

Christophe så for seg et kongedømme som kunne realisere opplysningstidens sanne potensial, samtidig som han tok avstand fra den grusomme rasismen som hadde ført til det europeiske kolonislaveriet. Kongedømmet ga ut bøker og aviser, innførte koppevaksinasjon, vedtok noen av verdens første lover mot dyremishandling og eksporterte sukker og kaffe som var produsert av frie menn og kvinners arbeid. Ikke rart at Wilberforce var en slik tilhenger. Da *Code Henry* ble publisert, var det en nesten 800 sider lang lovbok som lovfestet nesten alle aspekter av livet i kongeriket. Jordbruksarbeiderne ble garantert en andel av plantasjeoverskuddet og folk fikk rett til grunnleggende tilgang til helsetjenester. Presidenten for Royal Society, sir Joseph Banks, erklærte at loven var verdig til å bli

skrevet med gullbokstaver: «Ingenting som hvite menn har vært i stand til å arrangere, kan måle seg med dette.» Men landarbeiderne selv var ikke like imponert; det var deres arbeid – regulert av veldig strenge lover – som betalte for kongedømmets nye prakt.

Det oppsiktsvekkende palasset Sans Souci ble bygget som midtpunktet i det nye kongedømmet, et fabelaktig tropisk Versailles som huset det kongelige trykkeriet, myntverket og kunstakademiet. Over det lot Christophe reise den enorme Citadelle Henry på fjelltoppen, som kunne huse flere tusen soldater og den dag i dag er den største festningen i Amerika.

Det var bare en ting Christophe ikke klarte å oppnå: diplomatisk anerkjennelse. Ved kroningen, som ble overvært av

«Christophe så for seg et kongerike som et sted der opplysningstidens sanne potensial kunne realiseres.»

offiserer fra en fregatt fra Royal Navy, skålte han for sin «brodermonark» Georg 3. og ga britiske kjøpmenn en privilegert status. Å overøse de britiske agentene med penger, var et bevisst forsøk på å smiske med London, men anerkjennelsen kom aldri. Etter at Wienkongressen hadde avgjort Napoleonskrigene, gikk Storbritannia med på å bøye seg for Frankrikes ønske om å få tilbake den tapte kolonien. Den kolonistiske lobbyen i Paris hylte fortsatt over tapet av Saint-Domingue.

Christophes tilhengere i Storbritannia lot seg forføre av hans erklæring som konge, men realitetene i kongeriket stemte ikke alltid overens med det som sto på papiret. Som 52-åring ble Christophe sengeliggende etter et hjerneslag i all offentlighet under en messe. Da viste det seg at makten hans var svært ovefladisk. Verken lovbøker, aviser eller støtte fra utenlandske abolisjonister kunne støtte opp om hans herredømme. Fire måneder senere gjorde et regiment i den sørlige delen av kongeriket mytteri etter å ha satt til tvangsarbeid av staten: Ironisk nok hadde de blitt beordret til å styrke grenseforsvaret av frykt for at Christophes sykdom kunne fremprovosere et angrep på kongeriket fra Port-au-Prince. I kongedømmets hovedstad nektet hertugen av Marmelade, general Jean-Pierre Richard, å gi ordre om å slå ned opprøret, og i stedet rev han av seg gradsbetegnelsene sine og erklærte monarkiet for dødt.

Den misnøyen spredte seg raskt. I løpet av en dag forlot soldatene i Sans Souci monarken sin. Christophe, som var halvt lammet, kunne ikke engang sette seg opp på hesten for å gi ordre til sine siste lojale tropper. Han nektet å gi sine rivaler gleden av å vise ham frem som fange, så han trakk seg tilbake til sine indre gemakker. Der skjøt han seg selv i hjertet. Palasset ble gjenstand for en plyndringsorgie som varte i to uker, inntil en hær fra Port-au-Prince under ledelse av Pétions etterfølger, president Jean-Pierre Boyer, gjenopprettet ro og orden og endelig gjenforente Haitis to stridende halvdeler.

Christophe skapte et kongerike ved hjelp av sin personlighet, men han klarte ikke å få folket med seg på visjonen sin om en stolt og moderne nasjon som hevdet sin rettmessige plass på verdensscenen. Haitis plantasjesystem døde med kongen. Sukkerplantasjene ble lagt brakk, og folk gikk over til å dyrke til egen selvberging eller kaffe og kakao, som var lett å høste. Da kanonbåtene tvang president Boyer til å inngå en kontrakt om erstatning til Frankrike i 1825 på 150 millioner franc i bytte mot anerkjennelse av Haitis uavhengighet, kunne skatteinntektene knapt dekke rentene, og landet ble dømt til fattigdom. Det varte helt til 1947 før all gjeld var tilbakebetalt – en gjeld på 21 milliarder dollar som ble betalt over 143 år til landet Haiti hadde vunnet sin frihet fra med våpenmakt. Da sertifikatet ble utstedt for å feire denne økonomiske uavhengigheten, ble det dekorert med et bilde av Citadelle Henry, festningen som Christophe alltid hadde ment skulle være den siste forsvarslinjen mot utenlandsk kontroll over landet.

OVER I 1811 ble Christophe kronet til konge av kongedømmet Haiti.

EN KONGEFESTNING

Citadelle Henry er et formidabelt fort.

Den imponerende Citadelle Henry, eller Citadelle Laferrière som den også kalles, ble bygget fra 1806 og sto ferdig i 1820. Den opprinnelige konstruksjonen av en rekke festningsverk ble planlagt av Christophes forgjenger, ettersom franskmennenes tilbakekomst var en vedvarende bekymring. Festningen ligger på fjellet Bonnet a L'Eveque, og ifølge citadellets egen nettside omtales den av lokalbefolkningen som «verdens åttende underverk».

Det er mye som taler for en slik tittel, for det er den største festningen i Amerika. Festningen er designet for å huse befolkningen samtidig som den beskjøt eventuelle fiender som ville ødelegge det nye kongedømmet. Den hadde 365 kanoner, og mange av dem var kjøpt fra europeiske monarker og bar deres våpenskjold, som man fortsatt kan se i dag. Citadelle Henry er med tiden bare skadet av vær og vind, og er fortsatt et symbol på Haitis uavhengighet.

Victoria & Albert

Den store romansen som forandret Europas monarkier.

Skrevet av Catherine Curzon

Illustrasjon av: Joe Cummings

Ekteskapet mellom dronning Victoria og prins Albert har gått inn i historien som tidenes kjærlighetsallianse. Fra forelskelsen omtrent ved første blikk til den knusende, tragiske slutten. Historien om dem har levd like lenge som bildet av den sørgende dronningen, kledd i svart og med ansiktet stivnet i en bister mine. I virkeligheten var ekteskapet deres alt annet enn et eventyr, men paret holdt sammen i tykt og tynt.

Victoria og Albert er et av de mest berømte kongeparene Storbritannia noensinne har hatt, men veien til det kongelige alteret er sjelden den enkleste eller mest romantiske. Som ung kvinne og arving til tronen som den gang var besatt av hennes gamle onkel, kong Vilhelm 4., var prinsesse Victoria i høyeste grad et attråverdig parti. Over hele Europa sto potensielle ektemenn i kø for å kurtisere den fremtidige dronningen og sikre seg en plass ved tronen ved siden av henne. En mann som var fast bestemt på å ha en finger med i dette spillet, var Victorias onkel på morssiden, Leopold 1. Han var belgisk konge og altså bror til den unge prinsessens dominerende mor.

Leopold hadde lenge stått sin niese nær og fungert som både venn og veileder gjennom hele livet. Han innså at da Victorias far døde mens hun bare var et spedbarn, manglet hun en mannlig rollemodell. Onkel Leopold var ivrig etter å få til et møte mellom niesen og hennes fetter, prins Albert av Sachsen-

«Over hele Europa sto potensielle ektemenn i kø for å kurtisere den fremtidige dronningen.»

Coburg og Gotha, men kong Vilhelm 4. mente at han var en dårlig kandidat. Prins Alberts forfedres landområder var ubetydelige og fattige, og den gamle kongen mente at arvingen til den britiske tronen burde gifte seg til rikdom og makt. Han foretrakk derfor prins Alexander av Nederland, med all den rikdom og prestisje som et dynastisk giftermål ville bringe med seg.

Victoria fikk en avskjermet og tilknepet oppdragelse. Likevel var hun fast bestemt på at hun ville ha et ord med i laget når det gjaldt sin sin egen fremtid. Selv om hun ikke hadde hastverk med å gifte seg, gikk hun med på å vurdere et utvalg prinser som ville bli presentert for henne i håp om å finne et tidlig parti. Blant dem var fetteren hennes, Albert, som hadde blitt forløst av samme jordmor som Victoria med bare tre måneders mellomrom. Paret møttes for første gang på prinsesse Victorias 17-årsdag i 1836. Der ble Albert umiddelbart en av hennes favorittkandidater. Victoria ble betatt av «hans sjarmerende fremtreden» og hans «store og blå» øyne, for ikke å nevne «en veldig søt munn med fine tenner». Hun var mindre begeistret for kongens favoritt, prins Alexander av Nederland, og avfeide ham uten videre som «veldig alminnelig».

Selv om det var en ubestridelig fysisk tiltrekning mellom prinsen og prinsessen, syntes Albert at Victorias selskapelige liv rett og slett ble for mye for ham. Han gikk tidlig til sengs og lot Victoria danse natten lang med sine romantiske rivaler. ▶

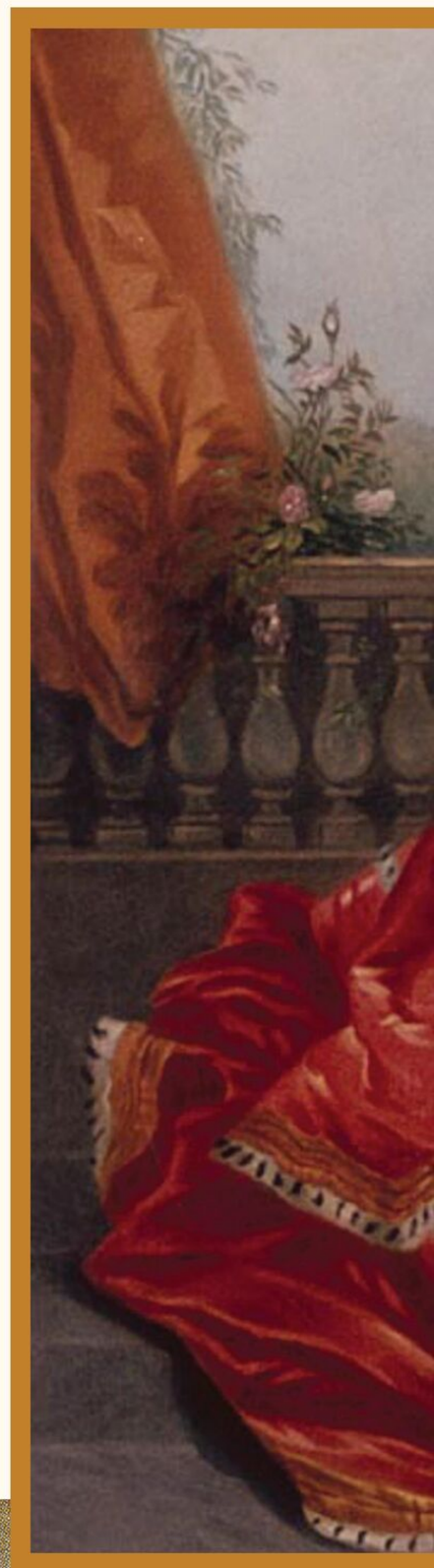

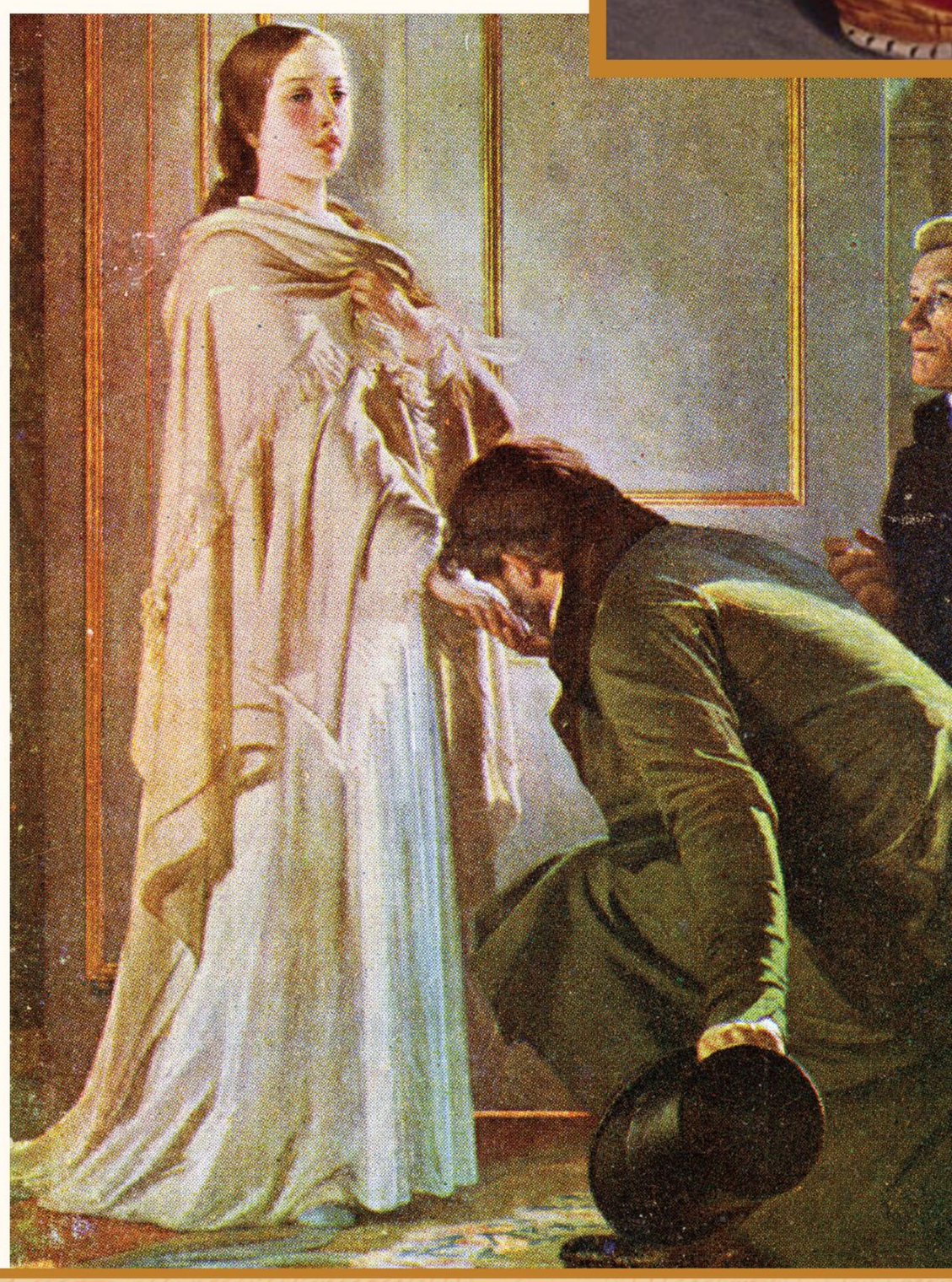

Allebilder: © Alamy

OVER Dronning Victoria da hun møtte i Overhuset for sin første offentlige opptreden som monark.

YTTERST TIL VENSTRE Et kobberstikk av den unge dronning Victoria, trolig laget rundt 1858.

VENSTRE Victoria ble informert om sin tronbestigelse i Storbritannia i juni 1837, da hun nettopp hadde fylt 18 år, slik at man unngikk behovet for en regent.

Kjære dagbok

Dronning Victorias frieri til Albert, slik hun beskrev det i dagboken sin ...

«Albert, som er like høy som Ernest [arvepriņs av Sachsen-Coburg og Gotha], men kraftigere, er svært vakker; håret hans har omtrent samme farge som mitt; øynene hans er store og blå, og han har en vakker nese og en veldig søt munn med fine tenner; men sjarmen ved hele ham er uttrykket hans, som er så herlig; c'est a la fois [det er begge deler], full av godhet og sødme, og veldig smart og intelligent.»

Onsdag 18. mai 1836, da Albert var på besøk etter at de ble introdusert for hverandre i april

«Albert er virkelig helt sjarmerende, og så overdrevent kjekk, så vakre blå øyne, en utsøkt nese og en så pen munn, med delikate barter og veldig lett kinnskjegg; en vakker figur, brede skuldre og en fin midje. Jeg blir helt varm om hjertet.»

Fredag 11. oktober 1839

«Etter en liten pause sa jeg til lord M. [lord Melbourne, statsminister] at jeg hadde bestemt meg (for å gifte meg med min kjære Albert, som jeg forguder;) – 'Har De?' sa han; 'vel, når da?' Ikke før om et år, tenkte jeg; noe han sa var for lenge; at parlamentet måtte samles for å ta en avgjørelse om ham, og at hvis det var avgjort, 'burde det ikke snakkes om', sa Lord M.»

Mandag 14. oktober 1839

«Jeg sa til ham at jeg trodde han visste over hvorfor jeg ønsket at de skulle komme hit, og at det ville gjøre meg overlykkelig hvis han ville gå med på det jeg ønsket (å gifte seg med meg); vi omfavnet hverandre igjen og igjen, og han var så god, så hengiven; å føle at jeg var, og er, elsket av en slik engel som Albert, var en for stor glede til å beskrive!»

Tirsdag 15. oktober 1839

«Kjære Albert tok ansiktet mitt i begge hendene sine og kysset meg ømt, og sa: 'Ich habe dich so lieb, ich kann nicht sagen wie! [Jeg elsker deg så høyt at jeg ikke kan få sagt det]'»

Lørdag 2. november 1839

«Min kjære, kjære, kjære Albert satt på en fotskammel ved min side, og hans overstrømmende kjærlighet og hengivenhet ga meg følelser av himmelsk kjærlighet og lykke, som jeg før aldri kunne ha håpet å ha følt! Han omfavnet meg, og vi kysset hverandre igjen og igjen! Hans skjønnhet, hans sødme og mildhet, – hvordan kan jeg noensinne være takknemlig nok for å ha en slik ektemann!»

Mandag 10. februar 1840, bryllupsdagen

De to var riktignok ikke helt på nett hva gjelder sene kvelder og festing, men i løpet av besøket danset Victoria og Albert stadig mer sammen, satt ved siden av hverandre ved bordet og kom hverandre nærmere enn noen av de andre gjestene. Men til tross for at hun var betatt av hans gode utseende og konversasjon, ville prinsesse Victoria leve litt før hun slo seg til ro med noen, uansett hvor godt hun likte dem. Etter at feiringen var over, reiste Albert hjem til Belgia og lot Victoria gråte over at han hadde reist.

Til tross for den geografiske avstanden mellom dem ble vennskapet snart forsterket av en jevnlig korrespondanse. Brevene fløy hyppig frem og tilbake. Selv om det ikke var snakk om noen forlovelse eller ekteskap, lot Victoria onkel Leopold få vite at han hadde gjort rett i å anta at hun ville finne Albert attraktiv. Hun skrev til ham for å takke for introduksjonen og betrodde ham følgende: «Han har alle de egenskaper som kan gjøre meg lykkelig.» I sin personlige dagbok fullroste hun hans gode utseende og, kanskje viktigst av alt, hans fortryllende personlighet.

Victoria overtok tronen i juni 1837. Som dronning økte presset på henne for å gifte seg og få en arving, men hun ventet fortsatt. I løpet av de neste to årene ble imidlertid vennskapet mellom Albert og henne stadig mer intimt. Victorias barndom hadde vært dominert av hennes ambisiøse og kontrollerende mor, hertuginnen av Kent. Som dronning kunne Victoria forvise hertuginnen til det fjerneste hjørnet av Buckingham Palace, men protokollen krevde at hun som ugift kvinne måtte fortsatt bo sammen med sin mor. Victoria syntes dette var nesten uutholdelig. En dag foreslo lord Melbourne, statsministeren som ble hennes mentor, at hun kunne unnslippe morens klamme hånd en gang for alle hvis hun giftet seg. Dette fikk Victoria til å tenke – og handle. Det var bare én mann Victoria kunne se for seg i den mest intime av roller, og

«Ifølge protokollen kunne ingen fri til monarken; det var opp til dronningen å ta det første skrittet.»

hun begynte å forhøre seg om Alberts utdannelse for å få forsikringer om at han ville være egnet til rollen som dronningens gemal.

Dronning Victoria inviterte Albert til England igjen i oktober 1839. Etter å ha hilst på ham skrev hun i dagboken sin at «Albert er virkelig ganske sjarmerende, og så overdrevent kjekk ... mitt hjerte hamrer». Her ser vi en side av en ung og forelsket dronning som vi ellers sjelden får innblikk i i historiebøkene. Der er hun ofte beskrevet som dyster og humørløs. Kanskje Albert var lei av at dronningen holdt ham gående på gress uten å forplikte seg. Men det skulle snart endre seg.

Protokollen dikterte at ingen kunne fri til monarken, så det var opp til dronningen å ta det første skrittet, og etter en diskusjon med statsminister lord Melbourne om hvordan hun skulle gå frem, var Victoria klar til å fri. Fem dager etter at Albert ankom Storbritannia, kalte Victoria ham inn til et privat møte i et rom på Windsor Catle som ble kalt Blue Closet. Der fridde hun til ham. Den unge prinsen takket umiddelbart ja, og det lykkelige paret, som endelig var alene, omfavnet hverandre begeistret.

«Å føle at jeg var, og er, elsket av en engel som Albert, var for stort til å kunne beskrives», skrev Victoria om frieriet. «Han er fullkommenhet.» Dronningen hadde nok vunnet hjertet til den mannen hun ønsket seg, men han var langt fra det ideelle valget sett fra et politisk perspektiv. Ethvert kongelig ekteskap ble forventet å være et klokt strategisk valg, men ved å velge Albert hadde Victoria valgt en av de mest uimponerende kandidatene som var tilgjengelige for henne som dronning av en av verdens stormakter. Albert var nok dyktig, kjekk og omsorgsfull, men han var også bare en høyhet, den laveste kongelige rang av alle. Det ble ordnet kort tid før paret giftet seg, da Albert ble naturalisert og fikk tittelen kongelig høyhet.

HØYRE Dronning Victoria og prins Albert gifter seg 10. februar 1840.

HØYRE, INNFELT Diademet med safirer og diamanter ble designet av prins Albert som en gave til dronning Victoria.

HØYRE Victoria under kroningen i 1838.

YTTERST TIL HØYRE Portrett av en ung prins Albert.

En ettertraktet prinsesse

Mange unge prinser ble foreslått for Victoria.

Prins Georg (senere Georg 5. av Hannover)

Den fremtidige kongen av Hannover hadde vokst opp i England og var en av de første unge prinsene som ble introdusert for Victoria, fra rundt 1828, da begge fortsatt var barn. Men det så aldri ut til at de fant tonen.

Ernest, prins av Sachsen-Coburg og Gotha

Ernest ble introdusert for Victoria i 1836 sammen med sin bror Albert, og det ser ut til at han gjorde størst inntrykk på den unge prinsessen til å begynne med. Senere ble hun mer tiltrukket av Albert, selv om Ernest var mye sammen med paret, bl.a. på utflukter i årene som fulgte.

Storhertug Aleksander Nikolajevitsj (senere Aleksander 2. av Russland)

Da den fremtidige tsaren av Russland i 1839 kom på besøk, var det første gang den nykronede Victoria tok imot utenlandske kongelige. Det lot til at hun likte ham svært godt. Deres gjensidige forpliktelser overfor sine hjemland gjorde imidlertid et ekteskap høyst usannsynlig.

Alle bilder: © Alamy

«Etter hvert gikk lidenskapelig forelskelse over i det lange ekteskapets rolige mønster. Victoria og Albert forble hverandres sterkeste støttespillere.»

Victoria og Albert giftet seg den 10. februar 1840, og det var det første bryllupet til en regjerende engelsk dronning siden dronning Marias bryllup nesten tre hundre år tidligere. Enorme folkemengder møtte opp for å se prosesjonen fra Buckingham Palace til Chapel Royal i St James's Palace. Alle ivret etter å få et glimt av den strålende bruden og hennes kjekke brudgom. Victoria festet en safirbrosje som hun hadde fått av sin forlovede, til sin hvite brudekjole. Det var et nytt og vågalt fargevalg på kjolen, og noe som satte standard for brudekjoler i all ettertid. Victoria var vel å merke langt fra den første bruden som giftet seg i hvitt. I en romantisk gest som sjarmerte den allerede betatte dronningen, komponerte Albert en duett med tittelen *Love Has Now United Us,* som han fremførte for sin brud på Buckingham Palace.

Følelsene mellom de nygifte var lidenskapelig og hengivent, i motsetning til de ulykkelige arrangerte ekteskapene til noen av Victorias forgjengere og samtidige. Da bryllupskvelden skred frem og paret fikk litt tid for seg selv, satte Victoria seg på kneet til sin nye ektemann. Så fikk hun en fryktelig hodepine som gjorde at hun måtte hvile litt. Men Albert pleiet sin brud til hun følte seg bedre, og det forsikret Victoria om at hun hadde funnet en som ville ta vare på henne resten av livet. Senere på kvelden gikk paret endelig til sengs, og Victoria noterte begeistret at de endelig delte seng. Den natten var alt hun hadde håpet på, og Victoria øste ut sine følelser i dagboken, andpusten etter timene hun hadde tilbrakt «i hans armer og på hans kjære bryst, og å bli kalt ved navn med en slik ømhet, som jeg aldri har hørt brukt om meg før – det var en lyksalighet over alle grenser! Å, dette var den lykkeligste dagen i mitt liv!»

Selv om Albert ble dronningens gemal da han giftet seg med Victoria, ga hun ham ikke tittelen prinsgemal før i 1857. Selv om Victoria forgudet ham, var ikke dette like tydelig i den britiske offentligheten eller regjeringen. Albert ble av noen betraktet som en lykkejeger, og han ble ansett som et dårlig valg for en mektig monark som Victoria. Hans forfedres landområder var små og fattige, og det verste av alt var at noen av familiemedlemmene var katolikker. Da ekteskapet ble debattert i parlamentet, ble Albert nektet å motta adelskap og ble tildelt et langt mindre årlig stipend enn sine forgjengere. Også i offentligheten florerte mistankene til innflytterens motiver. Også på Slottet opplevde Albert at hans autoritet ble undergravd av dronningens fortrolige og tidligere guvernante, baronesse Lehzen. Til slutt fikk han henne faktisk fjernet fra sin stilling for å sette en stopper for hennes innflytelse en gang for alle. Albert var klar over den merkelige situasjonen han befant seg i som ektemann til en dronning, og han søkte ofte etter en passende rolle. «Jeg er bare ektemannen», reflekterte han. «Ikke herren.»

Victoria og Albert var dypt forelsket, selv om enhver omtale av deres sexliv ble fjernet fra dronningens dagbøker av hennes datter, og gjennom hele ekteskapet forble de utvilsomt trofaste mot hverandre. Mens de som kjente dem intimt, snakket om et avslappet og kjærlig par, fremsto de i offentligheten som

UNDER 4. mai 1840 forsøkte Edward Oxford å skyte dronning Victoria mens hun var ute og kjørte med prins Albert. Han bommet og ble raskt arrestert.

OVER, INNFELT Prins Albert bærer Det gylne skinn, Bath-ordenen og Hosebåndsordenen på et portrett fra 1840.

Alle bilder: © Alamy

OVER Den unge kongefamilien nyter tiden sammen på Windsor Castle, ca. 1841–43.

VENSTRE Illustrasjon av Victoria og Albert med sitt første barn, prinsesse Victoria, senere keiserinne av Tyskland.

stive og formelle. Bak kulissene, derimot, kunne det nygifte paret ikke ha vært mer annerledes. En uunngåelig konsekvens av den uutslukkelige tiltrekningen var selvsagt at Victoria ble gravid bare et par måneder etter bryllupet. Dronningen tilbrakte det første tiåret av sitt ekteskapelige liv enten med å være gravid eller å komme seg etter en fødsel, og hun fødte syv av sine ni barn i løpet av denne perioden. Mens hun konsentrerte seg om morsrollen, overtok Albert kontrollen over den kongelige husholdningen og mange av hennes kongelige plikter. I motsetning til dronningens mor, hertuginnen av Kent, og hennes ambisiøse kumpaner, viste Albert seg å være en klok og fornuftig rådgiver for sin kone. Da deres første barn ble født, ba Victoria Albert om å representere henne på møter med ministrene, og han fikk ansvaret for hennes korrespondanse som hennes privatsekretær. Selv om han ikke var konge på papiret, var han det i praksis.

Det var en merkelig motsetning og ubalanse i ekteskapet mellom Victoria og Albert. På den ene siden var hun dronning, og hennes posisjon var langt høyere enn ektemannens. På den andre siden var hun en viktoriansk hustru, og hun var fast bestemt på å fungere som det i hjemmet. Selv om offentligheten mislikte hans innblanding i politikk og landets anliggender tidlig i ekteskapet, tvilte Victoria aldri på ektemannens evner, verken som prinsgemal, far eller ektemann.

Alberts urokkelige støtte til sin kone var utgangspunktet for publikums revurdering av prinsen. Det gjorde det også mulig for ham å utvikle en slags rolle for seg selv, som han tidligere hadde slitt med å definere. Etter hvert som han fikk større innflytelse i kulissene, begynte han også å innta en mer offentlig rolle, noe som ga konas undersåtter en mulighet til å se noe mer av ham enn ektemannen som sto i skyggen av dronningen. Gjennombruddet kom i juni 1840, da paret ble utsatt for et attentat av Edward Oxford,som skjøt på dem på åpen gate. Alberts umiddelbare instinkt var å beskytte sin kone, og hans heltemot vant til slutt folkets hjerter. Det kanskje tydeligste beviset på at Albert steg i kurs i folks øyne, er at parlamentet samme år vedtok en lov som garanterte at han skulle fungere som regent i tilfelle kona skulle dø tidlig.

Allerede etter hvert som Alberts selvtillit og innflytelse vokste, utviklet han også sine egne politiske og filantropiske synspunkter, og han tok ofte til orde for saker som kunne hjelpe de fattigste i samfunnet. Han ble drivkraften bak Verdensutstillingen i London 1851, og sto i spissen for et av datidens største skue. ▶

En kongelig jul

Slik feiret Victoria og Albert jul.

Juletre

Et populært kobberstikk fra 1848 av Victoria og Albert som pynter et juletre, bidro nok til å gjøre den opprinnelig tyske tradisjonen populær i Storbritannia. De var rett nok ikke de første kongelige som gjorde det. Victorias mor hadde begynt å med juletre allerede i 1800. Den nye kongefamilien fortsatte tradisjonen og insisterte også på å pynte juletreet sitt selv.

Å gi gaver

Victoria og Albert ga hverandre forseggjorte gaver i form av smykker og kunst, mens barna (og senere barnebarna) ofte laget gaver til dronningen og gemalen. Dette ble gjort på julaften, noe som var et skifte fra tidligere tradisjoner, da det var mer vanlig å gi gaver til nyttår. Gavene ble imidlertid ikke pakket inn, noe som ble vanlig senere på 1800-tallet.

Et stort julemåltid

Også for Victoria var det vanlig med en stor familiemiddag 1. juledag. Kalkun sto muligens på menyen, men roastbiff var visstnok favoritten hos de kongelige. For andre familier i Storbritannia var det kanskje også mer sannsynlig med gås enn kalkun. De kongelige julemåltidene kunne være ganske omfattende med flere retter, noen ganger opptil 20 retter, og fyldige desserter til slutt.

Familien samles

Victoria og Albert representerte et annet viktig skifte for julefeiringen på denne tiden: å ha hele familien samlet. Dette var ikke nødvendigvis tilfellet tidligere, men med bedre transportforbindelser og jernbaner ble det enklere å ha store familie-sammenkomster i julen. Etter Alberts bortgang videreførte Victoria disse tradisjonene for sin familie.

Alle bilder: © Alamy

Dette befestet hans omdømme som en mann som visste hva folk ville ha. Albert var en reformator i sitt hjerte og fulgte med på utviklingen innen vitenskap, teknologi (han og Victoria var begge interessert i fotografering) og sosialomsorg. Han begrenset imidlertid ikke interessene sine til det som foregikk utenfor hjemmet, og han var også svært interessert i barnas oppdragelse. Faktisk bidro hans kunnskap om barneoppdragelse helt sikkert til at alle parets ni barn overlevde til voksen alder, noe som var en oppsiktsvekkende prestasjon på den tiden, selv for en kongefamilie.

For en mindre viljesterk kvinne ville det ha vært lettere å bare gi fra seg tøylene og sette seg i baksetet og bli mor, men Victoria hadde ikke tenkt å gjøre noe slikt. Selv om hun på samme måte som Albert likte å tilbringe rolige familiedager borte fra London, var Victoria også en engasjert og politisk hersker. Likevel var hennes mentale helse til tider utfordret, på grunn av det som trolig var en fødselsdepresjon. Albert, som vanligvis var så omsorgsfull og oppmerksom overfor sin kone, hadde vanskelig for å takle Victorias symptomer.

«Da Albert døde, mistet dronning Victoria den eneste mannen hun noensinne hadde elsket eller ønsket å elske.»

Hun mislikte å være gravid og å føde, og for hvert svangerskap forverret symptomene seg. På 1850-tallet fikk hun voldsomme humørsvingninger og skremmende temperament, og Albert trakk seg unna. Livlegen kom etter hvert med en teori om at hun kunne ha arvet den samme «galskapen» som hadde plaget Georg 3. Han advarte Albert mot å prøve å kommunisere med henne i disse periodene. I stedet begynte han å skyve lapper under døren hennes, mens Victoria begynte å skrive ned utbruddene sine i en notatbok sammen med en unnskyldning, som Albert senere skulle lese. Det høres kanskje rart ut, men dronningen fant virkelig trøst i disse utvekslingene. Hun lente seg på ektemannen for å få bekreftelse på at hun ble bedre for hver dag som gikk.

ØVERST Kongefamilien er samlet rundt juletreet på Windsor Castle.

OVER Victoria og Albert fotografert sammen i 1860.

VENSTRE Dronning Victoria avbildet i sorg etter prins Alberts død.

De første årene av ekteskapet fant Victoria og Albert et fristed i sitt elskede hjem på Isle of Wight, Osborne House. De hadde kunnet kjøpe det i 1844 takket være Alberts omhyggelige forvaltning av de kongelige finansene, og det var her de virkelig kunne være en familie. Noen år senere overtok Albert leiekontrakten på Balmoral gods i Skottland, som ble stedet de elsket over alt annet, og som fortsatt er kongefamiliens favoritt den dag i dag.

Årene gikk, og lidenskapelig forelskelse gikk over i det lange ekteskapets mer rolige mønster. Victoria og Albert forble hverandres sterkeste støttespillere. Som i alle forhold oppsto det spenninger, men de ble alltid løst til slutt. Selv om Albert aldri fant det lett å håndtere Victorias temperament og humørsvingninger, hadde han for lengst lært seg å ri av stormen, og når hun led som mest, var han alltid til stede for å lette byrden av hennes dronninggjerning. De gjorde felles front i nesten alle sammenhenger, også når det gjaldt skandaleryktene om at prinsen av Wales, deres eldste sønn, hadde vært sammen med en skuespillerinne. Victoria ble drevet til vanvidd av sladderen, og Albert reiste til Cambridge for å snakke fornuft med prinsen.

Ganske snart etter hjemkomsten fra Cambridge ble Albert syk. Han fikk diagnosen tyfoidfeber og døde i løpet av noen uker. Da han døde, mistet dronning Victoria den eneste mannen hun noen gang hadde elsket eller ønsket å elske. Enken av Windsor, som hun ble kalt, gikk inn i en sorgtilstand som varte livet ut. Det er denne Victoria som har blitt stående igjen som bildet av dronningen i folks bevissthet. Resten av livet lot hun Alberts rom bli stående akkurat slik det var den dagen han døde, med nytt sengetøy og håndklær lagt frem hver dag, og en kum med varmt vann til ham hver morgen. Da hun døde, ble hun begravet med Alberts morgenkåpe og fikk en gipsavstøpning av hånden hans lagt i kisten.

Alberts død og dronningens bunnløse sorg over tapet er imidlertid bare ett aspekt ved Victoria og Alberts vidgjetne ekteskap. Før hun ble en sørgende enke, fantes det en kjærlighetshistorie, en familie og et par som forandret landet og kongefamilien for alltid.

Tamar den store

Georgias sylvie dronning

Den legendariske monarken bidro til å gjøre Georgia til en supermakt i middelalderen.

Skrevet av Emily Staniforth

Fra 1000-tallet til 1200-tallet opplevde Georgia en gullalder: en periode der den georgiske makten var på sitt høyeste, og kunst og kultur blomstret. Samtidig som nasjonens territorier ble utvidet, sto én kvinne som leder for landet. Dronning Tamar (ca. 1160–ca. 1213) var en unik monark i denne epoken. Hun ledet Georgia inn i en tid da det var på sitt mektigste og mest innflytelsesrike. Denne høyt elskede dronningen har siden forblitt et symbol på georgisk stolthet i århundrene etter sin død.

En dronning blir født

Tamars vei til tronen var uvanlig, særlig for en kvinne i middelalderen. Selv om hennes eksakte fødselsdato er ukjent, mener historikere at hun ble født en gang mellom 1160 og 1165, som datter av kong Giorgi 3. og hans kone dronning Burdukhan. Giorgi var medlem av det prestisjetunge Bagrationi-dynastiet, men hadde møtt motstand mot sitt lederskap fra fraksjoner som hevdet at nevøen hans var den rettmessige herskeren over Georgia. Etter å ha slått ned de revolusjonære kreftene, bestemte Giorgi seg for at han måtte sikre makten og arverekkefølgen så godt som overhodet mulig, spesielt siden han ikke hadde noen sønner som kunne arve tronen.

© Alamy

Konge eller dronning?

Hvorfor omtales Tamar noen ganger som en georgisk konge?

Mange kilder omtaler Tamar som en konge av Georgia snarere enn en dronning. Dette kan virke forvirrende, men det skyldes ganske enkelt at det georgiske språket ikke hadde noe ord for en regjerende dronning. Tamar ble derfor beskrevet som en «mepe» (konge) i stedet for en «dedopali» (dronning), som var tittelen som ble gitt til gemalinnene til kongene forut for henne. Ettersom Tamar var den eneste herskeren, blir tittelen «mepe» ofte oversatt bokstavelig, og hun blir dermed kong Tamar.

Tamar var ikke den første kvinnelige herskeren som fikk tittelen konge. I det gamle Egypt var Hatshepsut teknisk sett en konge, ettersom hun inntok de mannlige rollene som fulgte med faraotittelen. Den polske monarken Jadwiga ble kronet som «konge» i 1384 i et forsøk på å understreke at hun var enehersker over sitt domene. På begynnelsen av 1500-tallet ble dronning Maria hersker over Ungarn og Kroatia, men ble teknisk sett kronet som «konge». I likhet med disse andre eksemplene på kvinnelig «kongedømme» er det mulig at den georgiske monarken lettere befestet sin posisjon som statsoverhode ved å regjere som kong Tamar.

Siden Tamar var den eldste av døtrene hans, bestemte han seg for å utnevne henne til sin etterfølger. For å sikre at Tamar ble etablert som en autoritet og for å forsøke å redusere enhver trussel om opprør mot henne, kronet Giorgi sin datter til medregent i 1178 foran en forsamling bestående av georgiske kongelige, adelige og geistlige. Målet var å utdanne og oppdra Tamar til monark, samtidig som hun skulle få den prestisjen og autoriteten som fulgte med å være regent av navn ved sin fars side. Tamar og faren regjerte side om side i seks år før han døde i 1184. Det var da Giorgis plan ble satt på prøve.

Begynnelsen på Tamars styre var mildt sagt turbulent. Ifølge historikeren Filippo Donvito var det «svært få som trodde at hun ville overleve sitt første år som dronning». Til tross for at faren hadde utnevnt henne til monark i 1178, insisterte det georgiske aristokratiet på at Tamar skulle bli kronet på nytt etter Giorgis død. Hun hadde noen innflytelsesrike allierte ved det georgiske hoffet, og særlig hennes tante Rusudan (Giorgis søster) var viktig for å sikre henne dronningtittelen. Rusudan var selv en dyktig politiker og en dominerende skikkelse ved hoffet, og som enke etter en sultan og hustru til en sjah hadde hun erfaring med hvordan te seg som kvinne i en maktposisjon. For Tamar var hennes støtte uvurderlig. Tamar trengte imidlertid mer enn bare sin mektige tante og noen få medlemmer av aristokratiet for å konsolidere tronen sin. Ideelt sett måtte hun også ha den georgisk-ortodokse kirkens geistlige på sin side, noe som innebar å få godkjennelse fra deres overhode, katolikos-patriarken Mikel Mirianisdze.

Mirianisdze forsto at dronning Tamar som ung, kvinnelig regent trengte hans beskyttelse for å lykkes i sin rolle. Han inngikk derfor en avtale med henne: Han ville støtte henne som monark hvis hun gjorde ham til kansler. Tamar gikk med på dette i et forsøk på å gjenvinne den innflytelsen hun hadde mistet etter farens død. Mirianisdze var imidlertid en mektig mann, og Tamar innså snart at det ville være bedre å redusere hans innflytelse enn å utvide den. Tamar innkalte til en synode av geistlige i 1185, i håp om å avsette ham. Dessverre lyktes hun ikke med å begrense hans makt, for synoden besluttet bare å fjerne noen få av de mindre viktige biskopene som også motsatte seg Tamars styre. Da hun innså at hun ikke kunne stå imot aristokratiets krav uten å bli få dem på nakken, gikk Tamar med på å bli gjenkronet. Deres neste krav gikk imidlertid for langt. Adelenkrevde at de skulle danne et politisk organ som kunne vedta lover og utnevne embetsmenn, og det ville i praksis redusere Tamars autoritet i en slik grad at hun bare ble en gallionsfigur i en aristokratisk regjering uten reell makt eller innflytelse. Tamar sto på sitt og beordret arrestasjonen av Qutlu Arslan, en ledende aristokrat. Det fikk adelen til å gi seg, da de så at Tamar ikke lot seg kue. Hun hadde etter hvert etablert seg som en dyktig og sikker dronning, og hadde vist sine undersåtter at hun hadde styrken til å lede nasjonen.

Å finne en gemal

Tamars neste utfordring var å finne en passende gemal: en ektemann som kunne vise seg å være en ressurs for dronningen og Georgia som helhet, samtidig som hun måtte unngå ambisiøse menn som ønsket å bruke henne for å øke sin egen status. Jurij Andrejevitsj Bogoljubskij var en fyrste fra Rus som hadde blitt forvist fra sitt kongedømme Novgorod etter at faren var blitt myrdet i et kupp, og adelen foreslo ham som gemal. Dette valget ble også støttet av Mirianisdze og Tamars høyt respekterte tante Rusudan, noe som ga dronningen lite annet valg enn å akseptere Jurij som sin ektemann og gemal. Jurij ser ut til å ha vært et populært valg blant både adelen og presteskapet, ikke bare fordi han bekjente seg til en kristen-ortodoks tro, men også fordi man ved å velge en utlending fremfor en georgier unngikk å skape spenninger mellom de ulike georgiske fraksjonene,

HØYRE Poeten Shota Rustaveli overrekker sitt verk til dronning Tamar.

UNDER Veggmaleri i Dormition-kirken i Vardzia, som viser Tamar sammen med sin far Giorgi 3.

«Dessverre for Tamar viste det seg at hennes første ektemann fortsatte å være en torn i øyet på henne.»

som alle hadde sine egne kandidater i tankene.

Etter giftermålet 1185, viste Jurij sine evner som hærfører da han med stor suksess ledet georgiske styrker i nabolandet Armenia. Men hans avskyelige personlighet og oppførsel viste seg å være vanskelig å akseptere for Tamar. Rus-prinsen viste seg å være et katastrofalt parti for den driftige dronningen, og hun beskyldte ham for å være full det meste av tiden. Hun skal også ha beskyldt ham for å ha sex med menn, mens han, ifølge Donvito, beskyldte Tamar for å være ufruktbar. Det var tydelig at ekteskapet ikke fungerte, og til Tamars store lettelse ble ekteskapet annullert i 1187. Jurij ble forvist til Konstantinopel, og Tamar var fri til å finne en mer passende ektemann.

Etter skilsmissen døde Mirianisdze. Disse hendelsene markerte et viktig vendepunkt i Tamars regjeringstid, ettersom hun endelig var i stand til å ta sine egne beslutninger. Hun innsatte en ny kansler etter eget valg som erstatning for Mirianisdze og ga også politiske posisjoner til sine allierte ved hoffet. Hun fant seg etter hvert en ny ektemann i David Soslan, en ossetisk prins. Ossetia lå i nærheten av Georgia i Kaukasus-fjellene, og selv om det kunne virke som et merkelig valg å velge nok en ektemann utenfor Georgia, hadde David faktisk vokst opp ved det georgiske hoffet i Tbilisi. De to hadde sannsynligvis kjent hverandre det meste av livet, og dette ga tilsynelatende et godt grunnlag for ekteskapet. David var dessuten en dyktig militær leder, og hans lojalitet og hengivenhet skulle vise seg å være en fordel for Tamar og hennes ambisiøse planer om å utvide det georgiske riket. I det mer likestilte og kjærlige parforholdet fikk de to barn, sønnen Giorgi og datteren Rusudan, og dermed ble det slutt på ryktene om infertilitet som Tamars første ektemann hadde satt i gang.

Tamar i krig

Uheldigvis for Tamar fortsatte Jurij å være en torn i øyet på henne, ettersom han samlet opprørsstyrker for å styrte dronningen. De revolusjonære styrkene besto av Jurij og noen av hans georgiske støttespillere. I 1191 samlet de seg i et forsøk på å ta Georgia med makt. ▶

Alle bilder: © Alamy

OVER TIL VENSTRE
Et portrett av dronning Tamar fra 1800-tallet.

OVER TIL HØYRE
Grottebyen Vardzia slik den ser ut i dag.

UNDER En avbildning av den hellige Tamar fra 1800-tallet.

Tamars etterretningsnettverk holdt henne imidlertid oppdatert om opprørernes planer, og opprørshærene ble lett nedkjempet av hennes egen dyktige hær. Den plagsomme Jurij ble sendt tilbake til Konstantinopel, mens opprørernes allierte ble sett på med nåde av Tamar, som lett kunne ha fått dem henrettet. De vanærede adelsmennene som hadde deltatt i opprøret, ble fratatt sine politiske titler og erstattet med andre menn som hadde bevist sin lojalitet til Tamar og hennes administrasjon.

Med David Soslan ved sin side og Jurijs opprør kvalt ved fødselen, bega Tamar seg ut på sitt eget personlige korstog for å erobre landområder rundt Georgia, utvide grensene og forsvare nasjonen mot utenlandske fiender. I 1192 var det ortodokse Georgia geografisk omringet av muslimske makter, så Tamar satte i gang med å sikre at landet hennes ble beskyttet mot innblanding utenfra og mulig invasjon. Hun hadde tidligere tatt kontakt med Saladin, hvis styrker hadde erobret Jerusalem i 1187, og hadde forhandlet frem en avtale som sikret fred mellom de to lederne.

Men ikke alle trusler kunne imidlertid slukkes med fredsavtaler. Muslimske styrker hadde i årevis forsøkt å trenge seg inn i Georgia, men ingen av dem hadde hatt særlig suksess. For å sikre at Georgia ikke skulle bli invadert i større skala, bestemte Tamar seg for å slå tilbake, og i 1193 marsjerte en hær ledet av David inn i Arran (dagens Aserbajdsjan) som en maktdemonstrasjon mot Georgias plagsomme nabo. Dette markerte starten på en rekke felttog som skulle føre til georgiske erobringer over det meste av Kaukasus (området i Øst-Europa mellom Det kaspiske hav og Svartehavet), helt inn i dagens Iran. Samtidig forsvarte de Georgias egne grenser mot de mektige muslimske styrkene som forsøkte å innta territoriet deres. Som hærfører og Tamars gemal spilte David en avgjørende rolle i mange av Georgias ekspansjonsbestrebelser frem til sin død rundt 1207. Tamar gikk ikke selv i kamp, men hennes reformer i hæren og strategiske ledelse sørget for at de georgiske styrkene som oftest var uslåelige. Selv om Tamar ikke selv ledet hæren, er det mye som tyder på at hun kan ha reist rundt med hæren sin i Øst-Europa og Midtøsten og fungert som en samlende figur for sine menn.

«Tamars dronningtid førte til en kulturell renessanse i Georgia.»

Tamar hadde ikke bare planer for sitt eget rike, men hun var også fast bestemt på å bidra til å utvide familiens innflytelse i andre deler av verden. Hennes yngre søster Rusudan hadde giftet seg med sønnen til den bysantinske keiseren Andronikos 1. I 1185 ble Andronikos myrdet i Konstantinopel, og hele familien hans ble drept, med unntak av de to barnebarna hans: Rusudans barn. Guttene, Aleksios og David, ble sendt til Georgia, der deres tante Tamar ga dem et fristed ved sitt hoff.

Rundt 1204 hadde Bysants begynt å kollapse, og Tamar øynet en mulighet. Hun utstyrte sine nå voksne nevøer med soldatstyrker til å ta tilbake landet som hun mente rettmessig tilhørte dem. Aleksios og David lyktes i sine bestrebelser, og først inntok de havnebyen Trebzond (i dagens Tyrkia) og etablerte den som sitt sentrum. Aleksios utropte seg selv til keiser av Trapezunt-riket, og brødrene satte i gang med å utvide sin innflytelse langs kysten av Svartehavet. Selv om Tamar ikke kontrollerte dette nye imperiet direkte, forble den nære familiære forbindelsen mellom nevøenes landområder og Georgia sterk, noe som utvidet Tamars innflytelsessfære ytterligere over hele Europa og Midtøsten.

Georgias renessanse

Ved siden av sine politiske ambisjoner, og til tross for vold og politisk uro under hennes regjeringstid, førte Tamars dronningtid til en kulturell renessanse i Georgia. Tamar var selv en intelligent kvinne, og hun fungerte som en mesen for kunsten. Særlig poesien blomstret, med store georgiske forfattere som Shota Rustaveli, Ioane Shavteli og Chakhrukhadze som hentet litterær inspirasjon fra sin storslåtte dronning og hennes krigerske ektemann.

Arkitektur viste seg å være en av Tamars store lidenskaper, og hun la til rette for byggingen av flere kirker rundt om i Georgia. Et av hennes spesielt imponerende prosjekter kan fortsatt sees i dag i klosteret i Vardzia, som ble hugget inn i Erusheti-fjellet. Tamars visjon var å skape en underjordisk by som skulle være et fristed for folket hennes i urolige tider og krig. Hulebyen Vardzia kunne huse 50 000 mennesker, og besto av 13 nivåer inne i selve fjellet. Den underjordiske labyrinten fungerte som et fristed for det georgiske folket, men muligens også for Tamar selv da hun fulgte hæren sin i kampen mot seljukene. Det sies at Tamar kan ha brukt stedet i Vardzia til å be for sin manns seier i kamp.

Tamars ønske om å forsørge sitt folk, som kom til uttrykk i byggingen av Vardzia-festningen, gjennomsyret hele hennes regjeringstid. Under hennes styre blomstret Georgia økonomisk, og rikdommen ble delt mellom alle. Tamar viste seg også å være en empatisk leder, ettersom hun skal ha lagt ned forbud mot bruk av tortur og henrettelser.

Døden og ettermæle

Det antas at Tamar døde en gang rundt 1213, og at kronen gikk i arv til hennes sønn, som ble kong Giorgi 4. Med hennes død tok også Georgias gullalder slutt, for Giorgi klarte ikke helt å fylle skoene etter sin mor og kongene før henne. Etter Tamars død ble Georgia opptatt av å bekjempe truslene fra mongolene, og det sterke kongedømmet hun hadde skapt, falmet. Arven hennes levde imidlertid videre i det georgiske folkets minne, og flere århundrer senere ble hun kanonisert av den georgisk-ortodokse kirken. Den hellige Tamar står fortsatt i Georgia som et symbol på håpet om at landets velmaktsdager i middelalderen skal komme tilbake.

Tamars gravsted er fortsatt ukjent, men finnes det flere teorier om hvor hun ligger begravet. Noen mener at hennes levninger befinner seg i Gelati-klosteret, mens andre tror at asken hennes ble fraktet til Jerusalem etter hennes død. En myte sier imidlertid at dronning Tamar, i likhet med Englands kong Arthur, ligger og sover i en hule i Kaukasusfjellene, og venter på å våkne og bringe frem en ny gullalder for Georgia.

Ridderen i panterskinn

Det episke diktet som forgudet dronning Tamar

Et av de mest kjente diktverkene som forbindes med dronning Tamar, er skrevet av den anerkjente georgiske poeten Shota Rustaveli. *Ridderen i panterskinn* ble muligens skrevet på oppdrag fra Tamar, og forteller historien om de to vennene Avtandil og Tariel, som begir seg ut på en reise for å finne sin høyt elskede Nestan-Darejan. Diktet er fiktivt og utspiller seg utenfor Georgia, men fortellingen er allegorisk og er en dårlig tilslørt ode til Tamar: I diktet sies Nestan-Darejan å representere den georgiske dronningen. Rustaveli bruker også diktet til å lovprise Tamars andre ektemann, David Soslan, og understreker dermed hvor fornøyd det georgiske folket var med dronningens valg av partner. Rustaveli kan selv ha stått Tamar personlig nær, ettersom det finnes kilder som antyder at han var skattmester ved hoffet hennes.

Diktet har blitt oversatt til flere språk siden slutten av 1100-tallet eller begynnelsen av 1200-tallet, da det ble skrevet. Det regnes av mange som det fineste georgiske eposet, og det står fortsatt som selve symbolet på den kulturelle renessansen som fant sted i Georgia under Tamars styre.

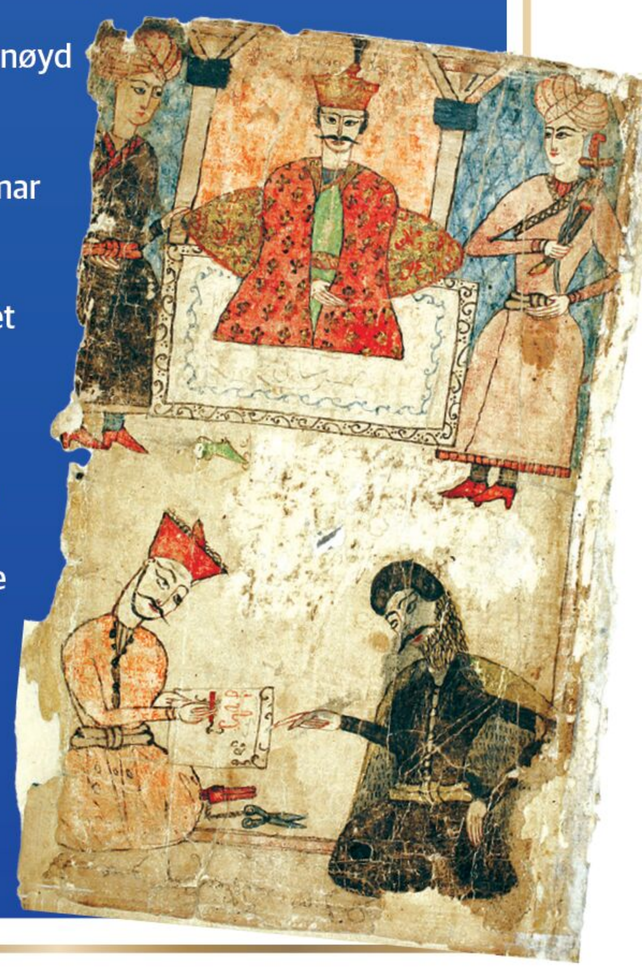

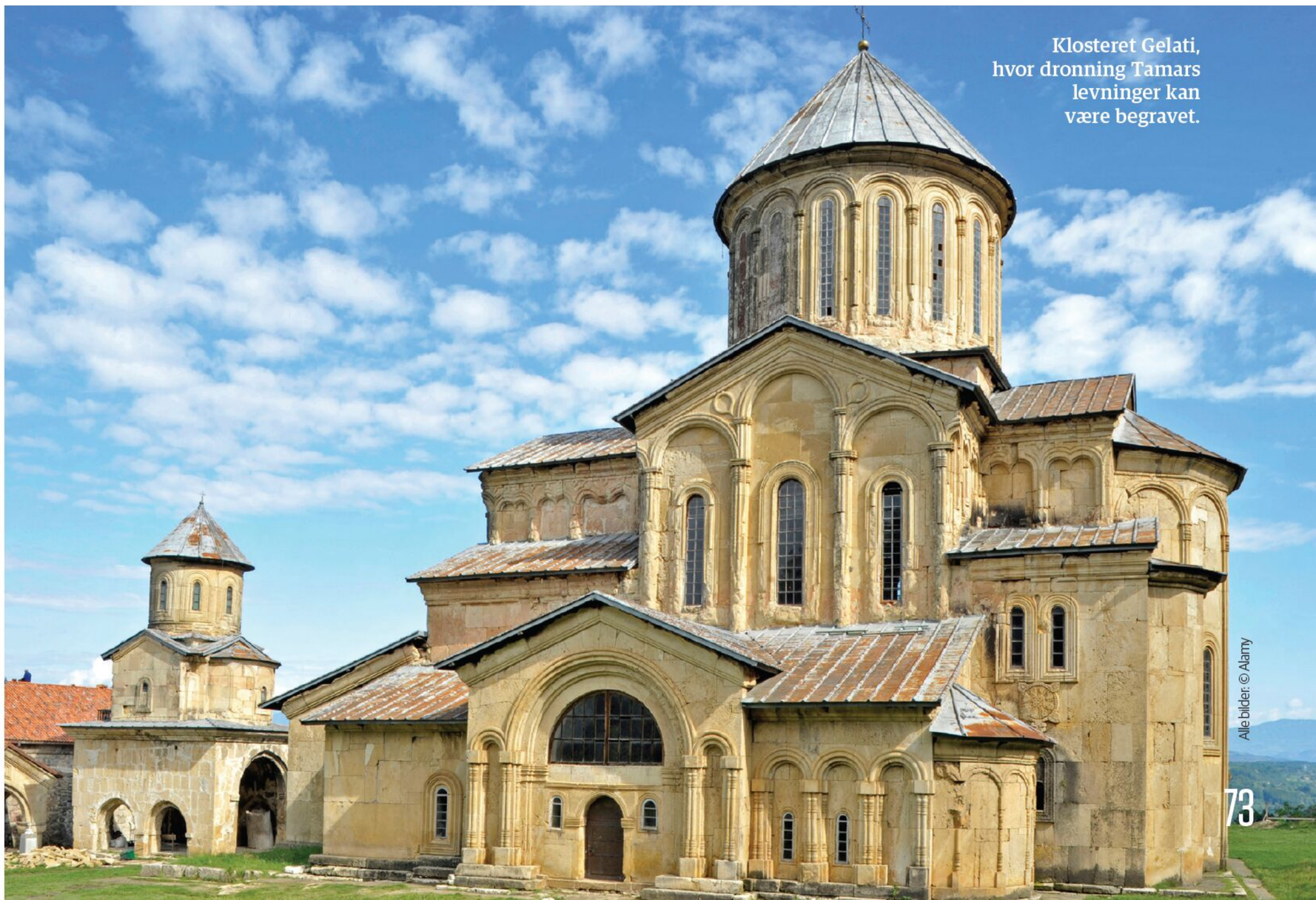

Klosteret Gelati, hvor dronning Tamars levninger kan være begravet.

Alle bilder: © Alamy

KRIGSHISTORIE

DE TYSKE RIDDERNE

DE SISTE KORSFARERNE

Dette er hemmeligheten om de berømte ridderne som meide ned Europas «hedninger».

Skrevet av Gregory Leighton

Illustrasjon av: Joe Cummings

DEN TYSKE ORDENS TIDSLINJE

Viktige hendelser i utviklingen av ridderordenen

1190-98
En korsfarerorden
Tyske riddere oppretter et feltsykehus ved beleiringen av Acre i Israel under det tredje korstoget, og pave Innocens 3. godkjenner dem offisielt som Den tyske orden i 1198.

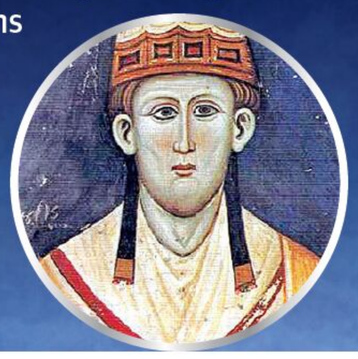

1226-74
Korstog til Preussen
Ordenen blir invitert av polske fyrster til å kristne de hedenske prøysserne, som bor i det som i dag er de baltiske statene. De tyske ridderne slår ned flere prøyssiske opprør og etablerer til slutt kontroll over Preussen ved å opprette en ordensstat.

1228-29
Sjette korstog
Den tyske orden støtter den tysk-romerske keiseren Fredrik 2. da han invaderer Palestina. Korsfarerne klarer å gjenerobre Jerusalem med diplomatiske midler, og de tyske ridderne eskorterer Fredrik til en politisk «kroning» i Den hellige gravs kirke i Jerusalem.

5. april 1242
Slaget på isen
Den tyske orden forsøker å omvende de ortodokse kristne i Novgorod til katolisismen, men mislykkes på dramatisk vis. Fyrst Aleksander Nevskij vinner det berømte slaget mot ridderne på den frosne Peipussjøen.

Den tyske orden (på tysk Deutscher Orden) er en veldedig institusjon som fortsatt er aktiv i dag. Som navnet indikerer, besto den primært av teutonske, dvs. tyske riddere. Ordenens opprinnelse er direkte knyttet til korstogene til Det hellige land, da den først ble etablert som en ridderorden rundt 1190, under det tredje korstoget (1188–92).

Her bør det imidlertid presiseres at medlemmene ikke var «korsfarere», men snarere medlemmer av en klosterorden. De avla et livslangt løfte om fattigdom og kyskhet, i motsetning til de midlertidige løftene som ble avlagt av dem som reiste på korstog.

Uansett var ridderne og deres aktiviteter i middelalderen sterkt knyttet til utviklingen av fenomenet korstog. De tyske ridderne kom inn i en verden som allerede var dominert av to (kanskje) mer kjente brorskap: Tempelridderordenen og Johannitterordenen. Tempelriddernes historie har siden gått over over i en nærmest mytisk sfære, hovedsakelig på grunn av at ordenen ble oppløst på begynnelsen av 1300-tallet. Johannitterne er derimot fortsatt aktive. De driver omfattende hjelpevirksomhet og humanitært arbeid rundt om i verden (sykehus, ambulansefly) blant annet for flyktninger og statsløse. I 1198 hadde prestisjen økt så mye at pave Innocens 3. militariserte ordenen. Den ble styrt av klostrene som kombinerte tempelriddernes militære plikter (å forsvare de hellige stedene og beskytte pilegrimer som besøkte dem) med Johannitterordenens sykepleieforpliktelser.

Som en slags «lillebror» til de to store militærordenene opplevde Den tyske orden en rask fremvekst i Det hellige land.

VENSTRE Den tyske orden ble grunnlagt i 1190.

Alle bilder: © Alamy, gettyImages

1283–1410

Korstog mot Litauen

Den tyske og den liviske orden starter en rekke kampanjer for å omvende den siste hedenske staten i Europa – storhertugdømmet Litauen – til katolisismen. Hertugdømmet konverterer til slutt til kristendommen i 1386.

15. juli 1410

Slaget ved Grunwald

Ordenen lider sitt største nederlag i slaget ved Grunwald mot en polsk-litauisk hær. Slaget setter en stopper for den tyske ekspansjonen langs Østersjøens sørøstlige kyst og markerer begynnelsen på ordenens skrumpende makt.

1431-35

Krigen mot Polen

Den tyske orden invaderer kongeriket Polen i 1431, men polakkene og deres tsjekkiske hussitiske allierte beseirer dem gjentatte ganger. Den polske seieren over den liviske orden i slaget ved Wilkomierz i 1435 regnes som det andre Grunwald.

10. april 1525

Lojalitet til Preussen

Den tyske ordensstaten opphører formelt da stormesteren av Den tyske ridderorden blir innsatt som hertug av Preussen under kong Sigismund 1. av Polen.

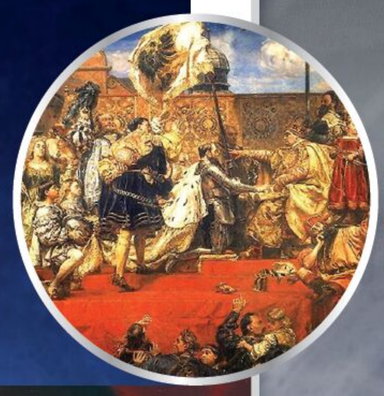

Utover 1200-tallet økte den raskt sin makt i regionen. Valget av Hermann av Salza til stormester i 1209 markerte en viktig milepæl i ordenens historie, særlig når det gjaldt dens internasjonale relasjoner. Ordenen begynte å bli tildelt landområder i byen Acre i Israel og festningsanlegg i Det hellige land, og den stilte soldater i store militære kamper som erobringen av Damietta i Egypt i 1219 og det katastrofale nederlaget de kristne led ved La Forbie i 1244.

Det var også under Salza at Den tyske orden vokste frem som en institusjon hvis horisont begynte å utvide seg utover fosvaret av Det hellige land og beskyttelsen av de hellige stedene. Salzas navigering i de komplekse politiske relasjonene mellom pavedømmet og det tysk-romerske riket, der han sikret støtte til sin unge orden fra begge parter, vitner om en diplomatiske dyktighet. Ordenshus dukket opp i Armenia, Spania, Italia og over hele Tyskland.

I 1211 ble de tilkalt til kongeriket Ungarn av Endre 2. (regj. 1205–1235) for å forsvare grensene mot de ikke-kristne kumanerne. Den tyske orden ble til slutt fordrevet i 1225 etter uenigheter med den ungarske kongen. Selv om den transilvanske episoden var kortvarig, markerer den første gangen Den tyske ridderorden ble innkalt til å delta i beskyttelsesoperasjoner mot ikke-kristne. Slike oppgaver skulle bli en sentral del av Den tyske ordens historie fra 1200-tallet og inn på 1500-tallet.

BALTIKUM

I året etter at ordenen ble fordrevet fra Ungarn, inntraff en avgjørende hendelse som skulle komme til å prege ordenens historie og mottakelse: Konrad, hertug av Masovia (1149–1247) i det nordlige sentrale Polen, tilkalte ordensbrødrene for å forsvare grensene sine mot de hedenske preussiske stammenes stadige plyndringstokt.

Med pavens bifall til Konrads donasjon begynte ordenen raskt å konsolidere seg i regionen. Ridderne skapte en ordensstat som omfattet deler av Livland og Preussen nesten umiddelbart etter ankomsten. Dette var nystartede lokale ordensstater som vi kan sammenligne med dem som utviklet seg på Den iberiske halvøy på 1100-tallet. Den første ordenen het Sverdriderordenen og ble grunnlagt i 1201, mens den andre var kjent som Kristi riddere i Dobrin (eller Dobrzyń). Sammenslåingen av disse to ordenene resulterte i to «grener» av Den tyske ridderorden: én i Preussen og én i Livland, hver ledet av en stormester.

«DE TYSKE RIDDERNE OPPLEVDE RASK FREMGANG I DET HELLIGE LAND.»

Heinrich Walpot von Bassenheim var stormester fra 1198 til 1208.

En bølge av erobringer startet så snart de hadde etablert seg i Preussen, noe som resulterte i grunnleggelsen av viktige festninger som senere skulle utvikle seg til et omfattende nettverk av slott og byer. Blant disse grunnleggelsene var Thorn (Toruń) i 1231, Marienwerder (Kwidzyn) i 1234 og Elbing (Elbląg) i 1239 (blant andre). Det finnes en kilde om denne første bølgen av erobringer som vi tror er forfattet av Hermann av Salza selv, og sannsynligvis er skrevet rundt 1249. Brevet forteller om ekspansjonen og den raske suksessen til ordenen «og pilegrimer [dvs. korsfarere], som ble sendt gjennom Guds nåde». Korstogsfenomenet hadde ettertrykkelig ankommet og festet seg ved Østersjøens sørlige kyst. Den tyske orden fremsto som den mektigste politiske makten i området, kun underlagt paven.

Lenger nord, i Livland (nåværende Estland og Latvia), befant Den tyske ridderorden seg i en litt annen situasjon. Dette skyldes først og fremst den eksisterende maktstrukturen og administrasjonen av territoriet som ble etablert på begynnelsen av 1200-tallet. De territoriene som Den tyske orden fikk i Livland, var de samme som Sverdridderordenen allerede hadde erobret. Maktfordelingen i regionen innebar at biskopene i Riga eide to tredjedeler av de erobrede områdene, mens ordenen fikk den resterende tredjedelen. Dette skapte betydelige spenninger mellom ordenen og kirken i regionen, som gjennom 1200-, 1300- og 1400-tallet ble preget av både konflikt og samarbeid.

1200-tallet i både Preussen og Livland var preget av en rekke viktige militære hendelser som formet Den tyske ordens historie. Blant disse er to opprør i Preussen som til slutt slått ned av ordenen. Det første pågikk i 1242–49, og det andre i 1260–74. I tillegg gikk Den tyske orden på et betydelig nederlag i slaget ved Durben (eller Durbe) i 1260. Ridderne brakte med seg militær teknologi som lokalbefolkningen ikke kjente til, blant annet bruk av armbrøst, bygging av steinbefestninger og bruk av tunge krigshester som var vanlig i Vest-Europa. Ved hjelp av fra korsfarere som deltok visse deler av året, først og fremst fra Tyskland og Böhmen, klarte Den tyske orden til slutt å underlegge seg prøysserne i 1283, og liverne i nord ble erobret rundt 1290 (esterne fortsatte imidlertid å gjøre opprør på 1300-tallet). Militære sammenstøt fant vanligvis sted om vinteren, først og fremst fordi terrenget da var lettere å ta seg frem i. I det anonyme brevet fra 1249, som nevnt ovenfor, beskrives vinteren til og med som «den tiden da pilegrimene kommer».

TAKTISK OG VELORGANISERT

Den tyske ridderen var veltrent, godt bevæpnet og disiplinert. Han var en formidabel kriger.

Den tyske ordens ridder var en profesjonell kriger med enorme kampferdigheter og urokkelig disiplin. Når en ridder ble medlem av ordenen, måtte han sverge å adlyde ordenens regler, gi avkall på eiendom og love kyskhet. En teutonisk ridder var i høy grad en «krigermunk» med et enormt religiøst engasjement, og en hengiven korsfarer.

Ridderens trening som kavalerist i rustning kom godt med i kampen mot ordenens fiender. Utrustningen hans var utmerket. På 1200-tallet var den tyske ridderens primære våpen et tveegget sverd. Han bar også en lanse til bruk i angrep. Den typiske ridderen var utstyrt med en ringbrynje som dekket hele kroppen. Over denne hadde han en hvit linkappe med et svart kors på. Rustningen var ofte forsterket med en utsmykket plate. På hodet bar han en heldekkende stor hjelm som ga god beskyttelse. Et trekantet skjold av tre ga ytterligere beskyttelse.

RIDDERE PÅ KORSTOG

Ideen om korstog levde imidlertid langt utover 1200-tallet i Baltikum. Peter av Duisburg, prest i Den tyske orden og forfatter av *Krøniken om landet Preussen*, er en av de viktigste historiske kildene for denne perioden. Krøniken, som ble skrevet rundt 1326 og kanskje var ment for den pavelige kurien i Roma, gir en systematisk oversikt over erobringen av Preussen fra 1230-årene og frem til hans egen tid.

Før prøyssernes underkastelse i 1283 skriver Dusburg at «krigen om Preussen var over, og nå begynte krigen mot litauerne». Han forteller om de påfølgende plyndringstoktene på slutten av 1200-tallet, først og fremst i områdene sør i Litauen, men året 1304 skiller seg ut. Det var da «korsfarere fra Tyskland begynte å besøke Preussen igjen, inspirert av

Alle bilder: © Alamy, getty Images

«RIDDERNE BRAKTE MED SEG MILITÆR TEKNOLOGI SOM LOKALBEFOLKNINGEN IKKE HADDE SETT MAKEN TIL.»

Herren». Dette markerte begynnelsen på over hundre år med vedvarende felttog i den sørlige baltiske sonen, kalt Reisen (som i «reiser»). Den tyske ridderordenen begynte også å oppleve en såkalt «gullalder». I 1309 flyttet ordenens stormestre sitt ordenssenter fra Venezia til Marienburg (eller Malbork), et tegn på det økte fokuset på riddernes aktiviteter i Østersjøområdet.

Budskapet om krigen mot litauerne ble godt mottatt blant den europeiske adelen (pavens bifall til disse krigene er vel å merke fortsatt ikke bevist av historikere). I løpet av det neste århundret reiste korsfarere fra hele den kristne verden til Litauen for å delta i felttogene mot de hedenske litauerne. Dette var komplekse, og til tider selvmotsigende, uttrykk for ordenens korstogsforpliktelser. ▶

ØVERST I MIDTEN Den gylne bulle av Rimini ble utstedt i 1226 da ordenen fikk i oppgave å omvende prøysserne.

ØVERST TIL HØYRE En dikter kjent som Tannhäuser, som er avbildet i *Codex Manesse* iført ordensdrakt.

HØYRE En pavise (avlangt skjold) med ordenskorset.

VENSTRE En stormester i Den tyske ridderorden så kanskje slik ut.

Fester, ridderturneringer, jakt og andre stevner tiltrakk unge riddere og adelsmenn gjennom hele 1300-tallet og begynnelsen av 1400-tallet. Den tyske orden var mer enn glad for å kunne tilby slike muligheter, og det kanskje beste eksempelet på denne koblingen mellom korstog og ridderskap er «hedersbordet». Riddere som utmerket seg i kamp, fikk en plass øverst ved dette bordet og ble hedret i ordenens historiske tekster. En liste over slike deltakere fra 1385 er bevart i dag. Ekspedisjonenes popularitet spredte seg også til populærlitteraturen: Ridderen i Geoffrey Chaucers *Canterbury Tales* (1387–1400) satt «mange ganger ved hedersbordet». Henry Bolingbroke, jarlen av Derby, og den senere kong Henrik 4. av England, reiste to ganger til Litauen og utmerket seg ved beleiringen av Vilnius i 1390. Jean 2. Le Maingre, Frankrikes stormarskalk, besøkte også regionen på 1380- og 1390-tallet, og det samme gjorde adelsmenn fra Tyskland, Spania og Italia.

KRISE OG TILBAKEGANG

Ting var imidlertid ikke så knakende bra som det kunne se ut på overflaten. Korstogsvirksomheten i «sarasenernes land»

LEDERE & HÆRFØRERE

Ridderne ble ledet av mange bemerkelsesverdige soldater i løpet av sin lange historie.

HERMANN VON SALZA
1165–1239

Etter en katastrofe i Kilikia, der de fleste av de tyske ridderne ble drept, ble Hermann von Salza i 1210 leder av ordenen. Som hochmeister, eller stormester, sto han for en forbløffende gjenoppliving av ordenen. Han var en dyktig diplomat som klarte å vinne både pavens og den tysk-romerske keiserens gunst. Von Salza fikk den gylne bullen av Rimini, som ga ham full suverenitet over ordenens landområder. Han døde i 1239, etter å ha satt Den tyske orden på stødig kurs mot korstog i de baltiske landene i Europa.

HERMANN BALKE
Ukjent–1239

I 1229 ble to av ordenens riddere sendt til Preussen, der de bygde borgen Vogelsang ved elven Wisła. Kort tid etter ble de drept av de hedenske prøysserne. Ordenen lot seg ikke avskrekke og sendte i 1230 Hermann Balke med 20 riddere og 200 sersjanter for å holde borgen. Balke var en energisk korsfarer, og i 1231 ledet han et angrep på prøyssisk land på den andre siden av Wisła og erobret et prøyssisk festningstempel. I 1237 forlot han Preussen og ble landmester i det nærliggende Livland. Selv om Balke aldri ble stormester av ordenen, var hans innsats betydelig.

ULRICH VON JUNGINGEN
1360–1410

Ulrich von Jungingen ble valgt til stormester i 1407, og ledet ordenens nederlag i slaget ved Grunwald i 1410. Hans krav om at Polen og Litauen skulle slutte å støtte de samogittiske opprørerne, bidro bare til å fyre opp under motviljen. Fredsforhandlingene førte ikke frem, og von Jungingen samlet styrkene sine. Den tyske orden møtte den polsk-litauiske hæren under kong Władysław Jagiełło av Polen ved Grunwald den 15. juli 1410. Han og omtrent halvparten av styrken hans ble slaktet ned. Von Jungingen døde i kampene.

HEINRICH VON PLAUEN
1370–1429

Til tross for nederlaget i slaget ved Grunwald i 1410 reddet ordenen seg fra undergang, mye takket være Heinrich von Plauen, som ble stormester etter von Jungingens død. Han ga ikke etter for polakkene og litauerne. Władysław Jagiełło, kongen av Polen, hadde ikke regnet med å møte slik motstand ved Marienburg. Etter åtte ukers bombardement trakk Władysław seg tilbake. Von Plauen gjenerobret de fleste av borgene som de polske og litauiske styrkene hadde tatt.

ALBRECHT VON HOHENZOLLERN
1490–1568

Albrecht von Hohenzollern ble stormester i 1511, bare noen få år før lutherdommen feide over Tyskland. Han tillot lutheranere å preke ved hoffet hans i Königsberg. Lutherske reformer fulgte snart etter. I 1525, som hertug av Preussen, sverget han troskap til kongen av Polen, noe som førte til fred med dette riket. Albrecht oppga sitt sølibatløfte og giftet seg med en kvinne ved navn Dorothea, prinsessen av Danmark. Albrecht slo ned et bondeopprør i 1525 og regjerte Preussen frem til 1568.

(kristnes betegnelse på arabere og utvidet til å gjelde baltiske folk for å legitimere korstogene) var på sitt høyeste gjennom 1390-årene, selv om Litauen offisielt hadde konvertert til kristendommen i 1386. Dette utløste en betydelig krise for ordenen og truet dens eksistens. Hvis det ikke lenger fantes hedninger å bekjempe, med hvilken rett befant ordenen seg i Preussen da? Ikke at dette hadde hindret ridderne før. De hadde vært i en betydelig konflikt med det (kristne) kongeriket Polen etter deres annektering av Pomerelia og angrep på byene Danzig (eller Gdańsk) i 1308 og Gnesen (eller Gniezno) i 1331.

Dette skulle bli starten på en konflikt som varte i nesten hundre år, og som ble intensivert med utbruddet av den såkalte storkrigen i 1409–11 mellom Den tyske ridderorden og kongeriket Polen. Den 15. juli 1410 ble Den tyske orden beseiret i slaget ved Tannenberg (eller Grunwald) av Wladyslaw 2. Jagiello, konge av Polen, og Vytautas, storhertug av Litauen. Ordenens stormester, Ulrich av Jungingen, ble drept, og mange riddere og soldater (leiesoldater) ble tatt til fange og frigitt mot løsepenger.

Ordenens nederlag ved Tannenberg var et viktig vendepunkt. I Preussen var Den tyske orden trengt opp i et hjørne, først og fremst fordi den ikke var i stand til å dekke de økonomiske kostnadene den hadde pådratt seg ved å leie leiesoldater i

årevis (noe som i seg selv var et resultat av en nedgang i rekrutteringen til ordenen). Dessuten ble det lagt planer om å flytte ordenen til en annen grense og et nytt oppdrag, kanskje til og med tilbake til Ungarn for å gjøre seg klar til å kjempe mot tyrkerne. På Konstanz-konsilet (1414–18) ble det stilt spørsmål ved nødvendigheten av ordenens eksistens.

OVER Den tyske orden og hertugdømmet Litauen kriget i over 100 år.

UNDER Malbork slott ble bygget på 1200-tallet av Den tyske orden og er fortsatt verdens største slott målt i landareal.

I nord, i Livland, førte nederlaget ved Tannenberg at ordensgrenen der ble mer uavhengig av Preussen. De deltok ikke i slaget ved Tannenberg, og som et resultat av den negative konsekvensen det fikk for den prøyssiske grenen, fikk Livlands ordensgren en sterkere administrativ og økonomisk posisjon. Slaget ved Wiłkomierz (1. september 1435) var imidlertid et hardt slag mot ordenens autoritet i denne regionen. Stormesteren for Livlands ordensgren, Frank Kerskorf, ble drept i dette slaget.

Interne og eksterne stridigheter fortsatte å hjemsøke Den tyske ridderorden i både Livland og Preussen resten av 1400-tallet. Ordenen og byene i Preussen ble satt opp mot hverandre som en direkte følge av nederlaget ved Tannenberg og den første freden i Thorn (1411). Da kom kravet om at ordenen måtte øke skattene i de preussiske byene for å betale tilbake gjelden til kongeriket Polen. Som et resultat av dette ble Den prøyssiske union dannet i 1440. Det var i hovedsak en sammenslutning av adelsmenn og geistlige i Preussen mot ordenen. I 1454 krevde unionen å bli underlagt den polske kronen, og ikke ordenen, noe som utløste den såkalte trettenårskrigen (1454–66). Ordenen opplevde et betydelig tilbakeslag, og konflikten resulterte i opprettelsen av Det kongelige Preussen. Den tyske orden mistet sine krav på betydelige landområder, blant annet Kulmerland, Ermland og Øst-Pommern, noe som ble bekreftet ved den andre freden i Thorn (1466). De ble tvunget til å flytte ordenssenteret sitt til Königsberg (Kaliningrad).

«HVIS DET IKKE VAR FLERE HEDNINGER Å BEKJEMPE, MED HVILKEN RETT BEFANT ORDENEN SEG I PREUSSEN DA?»

Alle bilder: © Alamy, getty Images

«VISSE ELEMENTER I ORDENENS OPPRINNELIGE MISJON KLARTE Å OVERLEVE SELV I DENNE TURBULENTE TIDEN.»

Visse elementer i ordenens opprinnelige misjon klarte å overleve selv i denne turbulente tiden. Dette gjelder særlig den liviske grenen og dens konflikter med Novgorod. Selv om de var kristne, så kirken på dem som skismatikere (som bryter med kirkesamfunnet sitt for å gå over til en ny sekt). Den tyske orden i Livland drev en urokkelig propagandakampanje gjennom hele 1440-tallet for å kjempe «mot skismatikerne og de vantro». Ordenen utnyttet fordelene ved å profilere seg som «den kristne tros bolverk mot de vantro og skismatikerne» for å sikre seg økonomisk støtte i form av pengeinnsamlinger til fremtidige kampanjer. I Preussen ønsket imidlertid ikke stormestrene å gi ytterligere avkall på regionen. Da kongen av Polen, Jan Olbracht (regj. 1492–1501), oppfordretDen tyske orden til å delta i felttog mot osmanene, var det derfor bare en liten gruppe riddere som sluttet seg til, under ledelse av stormester Johan av Tiefen. På vei til slaget i 1497 døde Tiefen i Lemberg (eller Lviv) av sykdom.

TRANSFORMASJON

Den andre freden i Thorn førte til en betydelig omorganisering av Den tyske ridderordens maktstruktur i Preussen. Spenningen mellom ordenen og kongeriket Polen fortsatte å øke, og ridderne sto overfor en reell risiko for en ny militær konflikt. I 1519 braket det løs. Dette var forløpet til den såkalte ridderoppstanden i 1519–21, som først ble stanset da keiser Maximilian 1. grep inn. Albrecht av Preussen, som ble valgt til stormester i 1511, konverterte til den lutherske tro i 1525. Reformasjonen i Preussen resulterte i at Den tyske ordens territorium ble omdannet til hertugdømmet Preussen, noe som markerte overgangen fra et område styrt av en religiøs orden til et område styrt av en verdslig. Stormester Albrecht tok faktisk, som vi ser av navnet, tittelen hertug av Preussen og hyllet den polske kongen.

Luthers ideer slo ikke gjennom blant medlemmene av den liviske grenen før senere. Det er trolig fordi ideen om korstogene holdt stand i denne utposten. Ordenens stormester, Walter av Plettenberg, ba til og med paven om å innkalle til korstog mot russerne. Tidlig på 1500-tallet fortsatte konflikten mellom den

OVER En radering fra 1800-tallet av de tyske ridderne i kamp mot polakker og litauere.

OPPE TIL HØYRE Bilder av tyske riddere blir fortsatt brukt i moderne tid, som på denne plakaten fra Tyskland under første verdenskrig, der de militære takkes for sin tjeneste.

HØYRE Jan Matejkos maleri av slaget ved Grunwald i 1410, et stort nederlag for ordenen.

liviske ordensgrenen og Moskva, noe som kulminerte i slaget ved Smolinosjøen i september 1502. Ordenen vant, og følgelig ble det innstiftet en religiøs festdag og prosesjon i Riga, og Plettenberg ble hyllet som regionens redningsmann. Senere fortsatte konfliktene mellom den liviske grenen av ordenen og russerne, kjent som den liviske krigen, som varte fra 1558 til 1583. Denne konflikten begynte med Ivan 4.s invasjon av Livland, noe som fikk den liviske stormesteren til å flykte til Polen-Litauen. I 1559 ble Gotthard Kettler valgt til stormester for den liviske grenen. Riddernes stadige plyndringer på landsbygda er et tegn på at den liviske grenen var betydelig svekket. I 1560 led ordenen nederlag i slaget ved Ergeme, og året etter ble den oppløst ved undertegnelsen av Vilniusfreden i 1561.

Det er viktig å merke seg at betegnelsen «de siste korsfarere» teknisk sett ikke kan brukes om Den tyske orden. Medlemmene avla ikke midlertidige løfter for å bli medlem av ordenen, men sluttet seg til den på livstid og avla i tillegg løfter om fattigdom og kyskhet. Men Den tyske ordens riddere i Baltikum var nøkkelpersoner i det noen vil kalle de siste «korstogene». De la til rette for og ledet en av de siste store korstogene. Kanskje kan vi på denne måten kalle dem bidragsytere til «de siste korsfarerne».

ETTERMÆLE

Den tyske orden har en rik historie gjennom Europas epoker. Den overlevde Napoleonskrigene på begynnelsen av 1800-tallet og to verdenskriger. Dessuten ble den misbrukt av nasjonalistiske ideologier, og ble enten en grusom og hensynsløs undertrykker eller en sivilisasjonens ideal. Det bringer tankene på skildringen av ordenen i Sergei Eisensteins *Aleksander Nevskij* (1938) eller Aleksander Fords *Ridderne av Den tyske orden* (1960) som barbariske og stolte riddere som er ute etter å ødelegge. At ordenen etablerte seg østover, ble også misbrukt som påskudd for nazistenes ekspansjon østover, men her må vi huske at Hitler oppløste Den tyske ridderorden i 1939.

Den tyske orden i dag har hovedsete i Wien. Som presteorden baserer den seg på mange måter på de opprinnelige pliktene til de tyske korsfarerne ved beleiringen av Acre i 1190. Ordenens motto vitner om dette: «Å hjelpe, å forsvare, å helbrede.» Kanskje kan vi derfor kalle også dem de siste korsfarerne.

Alle bilder: © Alamy, getty Images

DE 47 RONINENES HEVN

I 1703, etter et århundre med fred, sjokkerte en gruppe samuraier Japan med et selvmordstokt for å hevne sin vanærede herre.

Skrevet av Hareth Al Bustani

I januar 1703 var Japan bare dager unna å feire et århundre med fredelig Tokugawa-shogunat da en hendelse rystet hele samfunnets grunnvoller. Etter å ha ventet i skyggene i årevis kom en gruppe samuraier frem fra skjul for å slå ned mannen som var ansvarlig for deres herres død. De var nå roniner, herreløse samuraier. Hevnaksjonen satte Tokugawa-regimet i en utrolig vanskelig situasjon, og kastet et grelt lys over hykleriet i den brutale æreskoden som lå til grunn for deres autoritet.

To år tidligere, i 1701, hadde Japan opplevd en periode med fred og velstand uten sidestykke etter mange år med blodsutgytelse og kaos. Etter å ha fullført samlingen av Japan hadde Tokugawa gjort slutt på den evige krigføringen, og innledet en ny æra med svært strengt regime. Selv om landet fortsatt ble styrt av en militærdiktator – shōgun – og samuraiene fortsatt hersket over handelsmenn, håndverkere og bønder, hadde freden gjort krigere til aristokrater.

© Getty Images

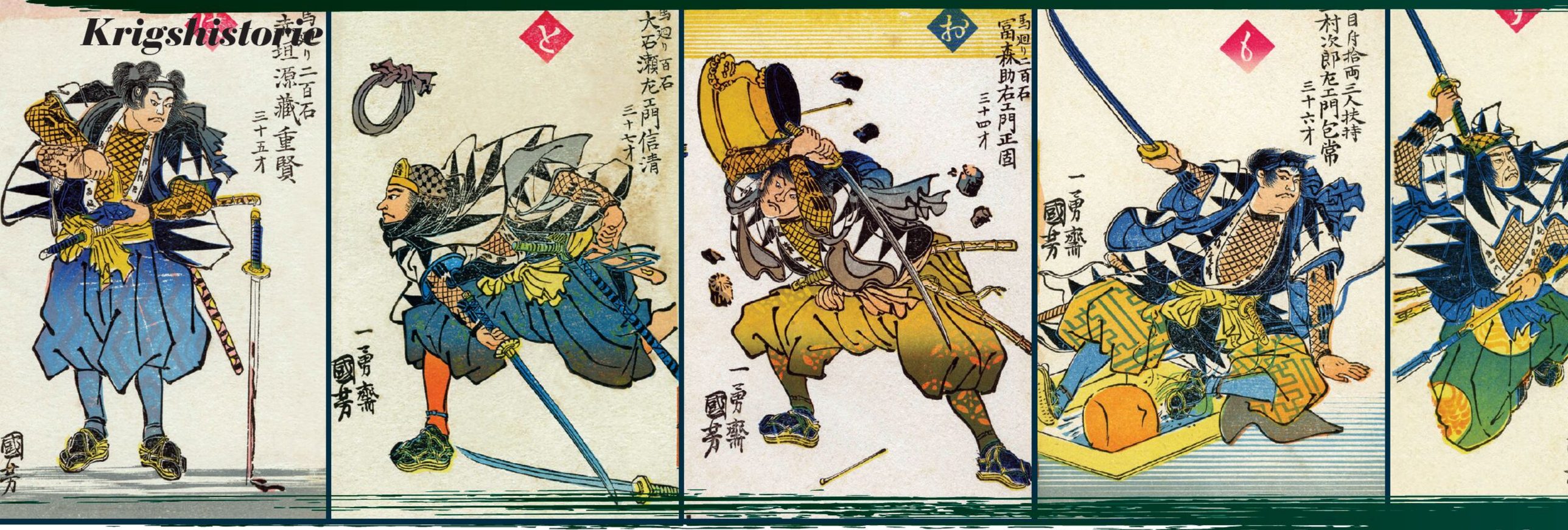

Stephen Turnbull, ekspert på japansk historie, beskriver hvordan en «kosmopolitisk kultur» blomstret opp i hovedstaden Edo (Tokyo) samtidig som økonomien vokste. Turnbull beskriver denne tiden slik: «Når samuraiene var i tjeneste der, hadde de en skjør fasade av enorm militær makt, men i virkeligheten hadde de sunket ned i fattigdom, og deres særegne og stolte kamptradisjoner var forvitret. Vanlige borgere bar nå sverd, noe som åpenlyst brøt med loven, og på teatrene ble det satt opp skuespill som gjorde narr av samuraienes en gang så edle tradisjon.»

I sin bok *A Brief History of the Samurai* setter historikeren Jonathan Clements scenen for oss: «Som en del av Tokugawa-tidens endeløse seremonier og høflighetsvisitter ble Asano Naganori, den unge føydalherren (daimyo) over Akō-domenet, beordret til å underholde utsendinger i Edo som nettopp hadde ankommet fra Kyōto – som fortsatt var den offisielle hovedstaden. Som en del av forberedelsene fikk han instrukser av Kira Yoshinaka – historisk kjent som Yoshihasa – en av shōgunens høytstående embetsmenn. Det ser ikke ut til at de to mennene kom godt overens, og mellom linjene kan man lese at Kira forventet korrekt underdanig oppførsel og betydelige bestikkelser og fra Asano, selv om det var hans jobb å instruere ham.»

Asano og Kira var samuraier av vidt forskjellige bakgrunner. Ifølge Turnbull arvet Asano sitt domene da han var åtte år gammel, og de første rapportene beskrev den 34 år gamle Asano «som intelligent og streng, men med stor hang til fornøyelser i stedet for nøkterne regjeringsoppgaver». Han skal heller ikke ha hatt litterære eller militære ferdigheter, og han hadde «en betydelig seksuell appetitt», og skal ha forfremmet tjenere basert på deres suksess med å skaffe kvinner til ham.

Kira, derimot, var medlem av en eksklusiv gruppe av «høye familier» som hadde ansvaret for å overvåke Tokugawas seremonielle anliggender. I 1701 hadde 60-åringen tjent skiftende shōguner som en «ytterst pålitelig hoffseremonimester» i fire tiår. Turnbull legger til: «Man kan trygt anta at en mann i en slik posisjon ikke tålte mange dumheter. Da han derfor måtte undervise i etikette til en ung daimyo, som syntes hoffseremonier var langt mindre interessante enn hoffdamene, og som tilsynelatende var uvitende om de mest grunnleggende kunnskaper, men som likevel hadde en inntekt som var elleve ganger høyere enn hans gamle lærer, ble Kiras selvbeherskelse satt på prøve til de grader.»

Clements sier at Kira «mestret kunsten å komme med spydige kommentarer», og at han kan ha kommet med «et stikk for mye om Asanos landlige opprinnelse». Den 21. april 1701, under en konfrontasjon i Edo-slottets store pinjekorridor, sier Clements at «Kira gikk for langt». Han provoserte en rasende Asano til å trekke sin wakizashi – et kort sverd og den eneste typen som var tillatt i palasset – og hugge ham i ansiktet. Samtidig brølte Asano: «Har du glemt min siste klage?» som en hentydning til uenighetene deres.

«ŌISHI BRUKTE DE NESTE TO ÅRENE PÅ Å LEVE SOM EN TYPISK RONIN; HAN DRAKK SOM EN SVAMP.»

UNDER I løpet av de to årene han planla hevnen, lurte Ōishi Kiras spioner ved å oppsøke barer og bordeller, og til og med ved å angivelig feire med å spise fisk på årsdagen for sin herres død.

UNDER TIL HØYRE Etter å ha blitt fornærmet én gang for mye av hoffseremonimester Kira Yoshihasa, begikk Asano den grusomme fornærmelsen å trekke våpenet sitt i shōgunens palass.

Selv om såret var mindre alvorlig, og de to mennene straks ble skilt fra hverandre av vakter, var det å trekke våpen i shōgunens palass dypt fornærmende og en alvorlig forbrytelse, uansett årsak. Asano hadde begått en fatal feil, som ble løst i all hast: Angrepet fant sted på formiddagen, Asano ble arrestert klokken 13.00, og klokken 16.00 ble han beordret til å ta livet av seg ved rituelt å skjære seg i magen, såkalt seppuku. Klokken 18.00 tok Asano sitt eget liv. Slik loven var, ble Asanos gods og landeiendommer konfiskert, familien ble satt på bar bakke, og tjenerne hans ble herreløse samuraier – roniner. Ronin betyr egentlig «vandrende mennesker».

En av de utilsiktede konsekvensene av den varige freden som Tokugawa-regimet innførte, var et overskudd av disse herreløse

samuraiene. Enten herrene deres var blitt beseiret i krig eller rett og slett fattige, økte antallet arbeidsløse samuraier over hele landet. Mens mange la sverdet på hylla for å bli munker eller kjøpmenn, streifet andre rundt på landsbygda som banditter og tyver (som beskrevet av Kenneth Henshall i hans *A History of Japan: From Stone Age to Superpower*).

I tidligere tider kunne man forvente at samuraiene fulgte sine herrer i døden – en praksis kjent som junshi. Da Hōjō-klanen ble styrtet i 1333, skal 6000 tilhengere ha begått selvmord. Tokugawa-shogunatet så det som å kaste bort verdifulle ressurser, og forbød handlingen i 1663. De håndhevet loven så strengt at da en vasall av Okudaira Tadamasa begikk selvmord da herren døde, ble to av barna hans henrettet og flere slektninger forvist.

En samurai hvis herre blitt påført urett, hadde imidlertid en annen hederlig vei å gå: katakiuchi – vendettaen. George Sansom, forfatter av *A History of Japan, 1615-1867,* forklarer: «Det første tilfellet av katakiuchi i Edo-perioden var Igagoe-møtet i 1634, mellom Watanabe Kazuma og Kawai Matagorō, som hadde drept Kazumas far. Kazuma, svogeren hans og to unge samuraier jaget Matagorō og et titalls av hans slektninger opp i en avsidesliggende ås i provinsen Iga. Kazumas lille gruppe overmannet dem, og Matagorō ble drept.»

FREMVEKSTEN AV CHŪSHINGURA

Historien om de 47 rōniner ble først undertrykt, men er nå en av Japans største fortellinger.

Hevnen til de 47 rōninene ble filmatisert som et gripende drama kjent som *Chūshingura, De lojale tjenernes skattkammer*. Til å begynne med kjempet imidlertid Tokugawa-regimet desperat for å undertrykke fortellingen, og «slo ned» alle skuespill og trykksaker som skildret hendelsen, sier Jonathan Clements, forfatter av *Japan at War in the Pacific:: The Rise and Fall of the Japanese Empire in Asia: 1868-1945*. Han legger til at «de ønsket virkelig at det skulle forsvinne, men de satt fast i det faktum at denne hendelsen virkelig hadde skjedd, og at den risikerte å inspirere alle til å oppføre seg på samme måte. Den beste analogien jeg kan komme på, er amerikansk våpenlovgivning.

Du har denne gamle skikken, en 'rett til å bære våpen', som står i Grunnloven, og alle later som om den ikke gjør så stor forskjell, men den gjør bokstavelig talt tusenvis av spenninger, konflikter og vendettaer i hele landet til skarpe konflikter. Japan hadde hatt et århundre med fred, men hele det styrende sjiktet er et samfunn av faktiske krigere, hvis jobb teknisk sett er å drepe folk, og de 47 rōniner er en plutselig, rystende påminnelse om hva samuraier faktisk gjør.»

Stykket ble ikke satt opp på scenen før det ble dramatisert som bunraku-dukketeater nesten 50 år senere. «Og selv da later forfatterne som om de beskriver hendelser som ligger flere hundre år tilbake i tid, i et forsøk på å omgå sensuren», sier Clements. Senere ble historien adaptert til et kabuki-skuespill, og *Chūshingura* har siden blitt en av Japans mest elskede historier. Den er skildret i litteratur, TV, anime og til og med i en filmatisering fra 2013 med Keanu Reeves i hovedrollen.

Alle bilder: © Alamy, © Getty Images

OVER De 47 roninene gikk til angrep i ly av natten og snøen og klatret opp murene til Kiras herskapshus, samtidig som de forsøkte å minimere sivile tap.

HØYRE Kunst av Tsukioka Yoshitoshi fra 1864 som skildrer de 47 roninenes nattlige angrep.

UNDER Da Kira nektet å dø med ære ved å ta livet av seg selv, kappet Ōishi hodet av ham med det samme sverdet som hans herre hadde drept seg selv med.

Allerede da Asanos slottsforvalter Ōishi Yoshio fikk høre om sin herres død, stengte han borgen som beordret, løste soldatene fra sine plikter og overleverte nøklene til den nye herren som var utnevnt av shōgunatet. Clements forteller: «Der det tidligere kunne ha vært krig, var Tokugawa-styret enerådende, og en lensherre kunne avsettes med et enkelt dekret.» Det er imidlertid påfallende at verken Ōishi eller hans kamerater valgte å ta livet av seg selv. De hadde noe annet i tankene.

Ōishi hadde oppfylt sin plikt overfor shōgunatet, men han hadde en større plikt å oppfylle: å hevne straffen til sin herre Asano. Det var utenkelig å velge selvmord før han renvasket sin herres navn. Sammen med dusinvis av det som nå var roniner, gikk han derfor under bakken og begynte langsomt å planlegge hevnen. Han var opptatt av å bevare overraskelsesmomentet og la fiendene sine ane fred og ingen fare. Derfor gikk han inn i en rolle. I løpet av de neste to årene lot Ōishi som om han var en typisk utstøtt samurai, en ronin, og drakk på Kyōtos mest lurvete barer og bordeller. Utad virket det som om han rett og slett hadde gitt opp alt. Han skilte seg til og med fra sin kone og slo hånden av sine barn – men i virkeligheten var dette for å beskytte dem mot konsekvensene av hans fremtidige handlinger.

Clements beskriver hvordan planen ble til: «Sakte, men sikkert samlet de 47 rōninene seg i Edo. En av dem giftet seg med datteren til mannen som hadde bygget Kiras hus, og fikk på den måten tak i tegningene til husets innside. Andre smuglet i hemmelighet våpen inn i Edo.» Etter to års venting gikk snikmorderne til angrep vinteren 1702/03. I ly av natten og snøfallet, nærmet de seg Kiras slott. Turnbull forteller at Ōishi i et lyrisk minneord skrev: «Vårt hat mot vår herres svorne fiende har samlet seg opp som denne hvite snøen. I kveld angriper vi for å hevne vår herre. Vi vil trenge nok kraft til å flytte et fjell. Den rene snøen vil både tørke bort vår skam og dempe våre stemmer.»

Roninene angrep både den fremre og den bakre porten samtidig, klatret over murene med stiger og ba de omkringliggende herskapshusene om ikke å gripe inn i det som var en vendetta rettet mot en enkelt person. Etter å ha etterlatt bueskyttere til å slå ned alle som forsøkte å slå alarm, rykket angriperne frem. På listig vis hamret de jernnagler inn i dørkarmene til de lange brakkene der de aller fleste av Kiras ashigaru-soldater lå og sov. De var stengt inne. Dermed var det bare elitesamuraiene i selve herskapshuset igjen å ta seg av.

Clements legger til: «Flere av Ōishis menn fikk i oppdrag å sikre vaktene, naboene og tjenerne, ikke med vold, men med den enkle kunngjøringen om at samuraiene var i edelt ærend og at ingen ikke-stridende trengte å bli skadet.»

Ōishi slo på trommen for å signalisere starten på angrepet. Så stormet han og mennene hans inn i herskapshuset, og det brøt ut kaotiske kamper med Kiras tapre forsvarere. I kaoset som fulgte, ble 17 av Kiras menn drept og 22 såret – bemerkelsesverdig nok ble ingen av de 47 rōninene alvorlig skadet. Mens mennene hans døde rundt omkring i heroisk kamp, flyktet Kira selv gjennom en skjult dør, med Ōishi i hælene. Da Ōishi endelig hadde innhentet sin fiende, holdt han en lykt opp mot ansiktet hans og avslørte det karakteristiske arret etter mesterens kniv.

Mens Kira falt på kne og tryglet for sitt liv, tilbød Ōishi ham å bøte ved å utføre seppuku. Da han nektet, tok Ōishi straks tak i håret hans, dro ham opp og kappet hodet av ham, angivelig med den samme kniven som hans herre hadde brukt til å drepe seg selv med.

Før de dro, slukket rōninene lampene i huset for å unngå å utløse en brann, og så bar de Kiras hode til sin herres grav. Da de ankom zentempelområdet Sengakuji, hadde ryktet allerede spredt seg, og de fikk en heltemodig velkomst av byens innbyggere. Senere overga de seg til myndighetene, og sendte bare én overlevende til Asanos tidligere domene for å spre ryktet.

«DA KIRA NEKTET Å TA LIVET AV SEG, DRO ŌISHI HAM OPP ETTER HÅRET OG KAPPET HODET AV HAM.»

Hendelsene satte Tokugawa-myndighetene i en ubehagelig situasjon. «Samuraiene hadde oppført seg upåklagelig i henhold til samuraitradisjonen, men de hadde også trosset et av shōgunatets forbud», skriver Clements, og legger til: «Lokalbefolkningen i Edo gjorde det ikke lettere da de begjærte at shogunen viste nåde overfor Ōishi og hans menn, og de påpekte hvor trofaste de var mot samuraienes vagt definerte æreskodeks. Til slutt beordret shōgunen at rōninene ikke skulle få dødsstraff slik vanlige mordere fikk, men i stedet et tilbud om å utføre seppuku som et tegn på respekt.»

Bortsett fra den ene budbringeren, utførte roninene som ventet dommen med ære og uten å nøle. Slik renvasket de sin herres navn, noe som førte til at hans slekts gode navn og rykte ble gjenopprettet, med redusert len.

Clements sier at historien har vokst for hver gang den er blitt fortalt: «Forfattere som skriver om de 47 rōniner, har en tendens til å fokusere på selve vendettaens taktikk og fakta, og ikke på det forferdelige, uunngåelige systemet som presset disse mennene til å handle slik de gjorde. Ōishi handlet som han gjorde, og Kira handlet som han gjorde, [delvis på grunn av] denne enorme, lange kjeden av forpliktelser og regler og bestikkelser som sender hele hærer av menn rundt i Japan med jevne mellomrom for å holde vakt ved shōgunens palass, for å holde dem opptatt og i trelldom til fyren som til enhver tid styrer landet. Men [shōgunen] gjør det bare fordi han har en slags reserve-generalstilling som han egentlig ikke burde ha etter 100 år uten en krig å utkjempe.

Men det var også derfor den fikk en slik gjenklang i Edo-tidens Japan, fordi de 47 rōninene var en påminnelse om Tokugawa-samfunnets fundament. De blir et symbol på det presset som alle er under, menn på kanten som ser at de ikke har noe annet valg. Og så til spørsmålet som henger igjen de neste 150 årene: Hva om Tokugawaene er skurkene? Hva om alt dette er deres feil? Hva om hele systemet er en bløff, og vi egentlig burde bekymre oss mer for modernisering og utenlandske trusler og alt det andre som til slutt boblet opp til overflaten under Meiji-restaurasjonen i 1868, som selvfølgelig ble fremstilt som en gjeng samuraier som styrtet systemet på grunn av sin erklærte lojalitet til det.»

ET SPØRSMÅL OM MORAL

Hevnen til de 47 rōninene brakte alvorlige spørsmål om samuraikrigernes kodeks på banen.

Selv om de 47 rōninene ble hyllet for å ha hevnet sin herre, var det i etterkant en viss debatt rundt handlingene deres. På den ene siden påpeker George Sansom at Tokugawa-shogunatet «ikke kunne forby hevnhandlinger inspirert av konfucianske idealer om lojalitet og fromhet». På den andre siden sier han: «Personer som hadde til hensikt å utføre hevn, måtte søke bakufu [shogunatet] om tillatelse, noe som vanligvis ble innvilget.»

Stephen Turnbull sier at de 47 rōninene utløste reaksjoner som spente fra beundring til fordømmelse: «Hemmeligholdet rundt det innviklede komplottet, forsterket det fullstendig ulovlige og utspekulerte i handlingen, som shōgunen reagerte korrekt på ved å håndheve landets lover.»

Jonathan Clements sier at hendelsene gikk rett inn i kjernen av samuraienes verdier: «Sofa-kritikere, og det var stort sett alle i Japan, hadde alle en mening om operasjonen. Burde de ha slått til tidligere?» Hva om, spør han, målet hadde dødd av sykdom i løpet av den to år lange planleggingsfasen? «Burde de ha vært mer åpne om det? Var de alle ofre for Tokugawa-systemet, fanget av en rekke hendelser satt i gang av korrupte embetsmenn?» Clements legger til: «Tokugawaenes frykt var at hver eneste mulige konfrontasjon i Japan risikerte å bli avgjort av krigens regler.»

Episoden var en ubehagelig påminnelse om hvordan samuraiene, og spesielt Tokugawa, havnet der de var. «De har brukt 100 år på å fortelle alle at samuraier er ærefulle og holder seg til tradisjoner, og plutselig er det et spørsmål om samuraienes ære … og samuraienes tradisjon, som likevel viser seg å være ultravoldelig og morderisk. Risikoen var dermed at hvert eneste knivstikk i en bakgate var et hevndrap, hvert eneste innbrudd var en rettferdig militæraksjon, i øynene til dem som begår disse forbrytelsene.»

Alle bilder: © Alamy, © Getty Images

HISTORIEN OM USS INDIANAPOLIS

Den tunge krysseren møtte sitt tragiske endelikt etter å ha levert komponenter til atombomben kalt Little Boy.

Skrevet av Michael E. Haskew

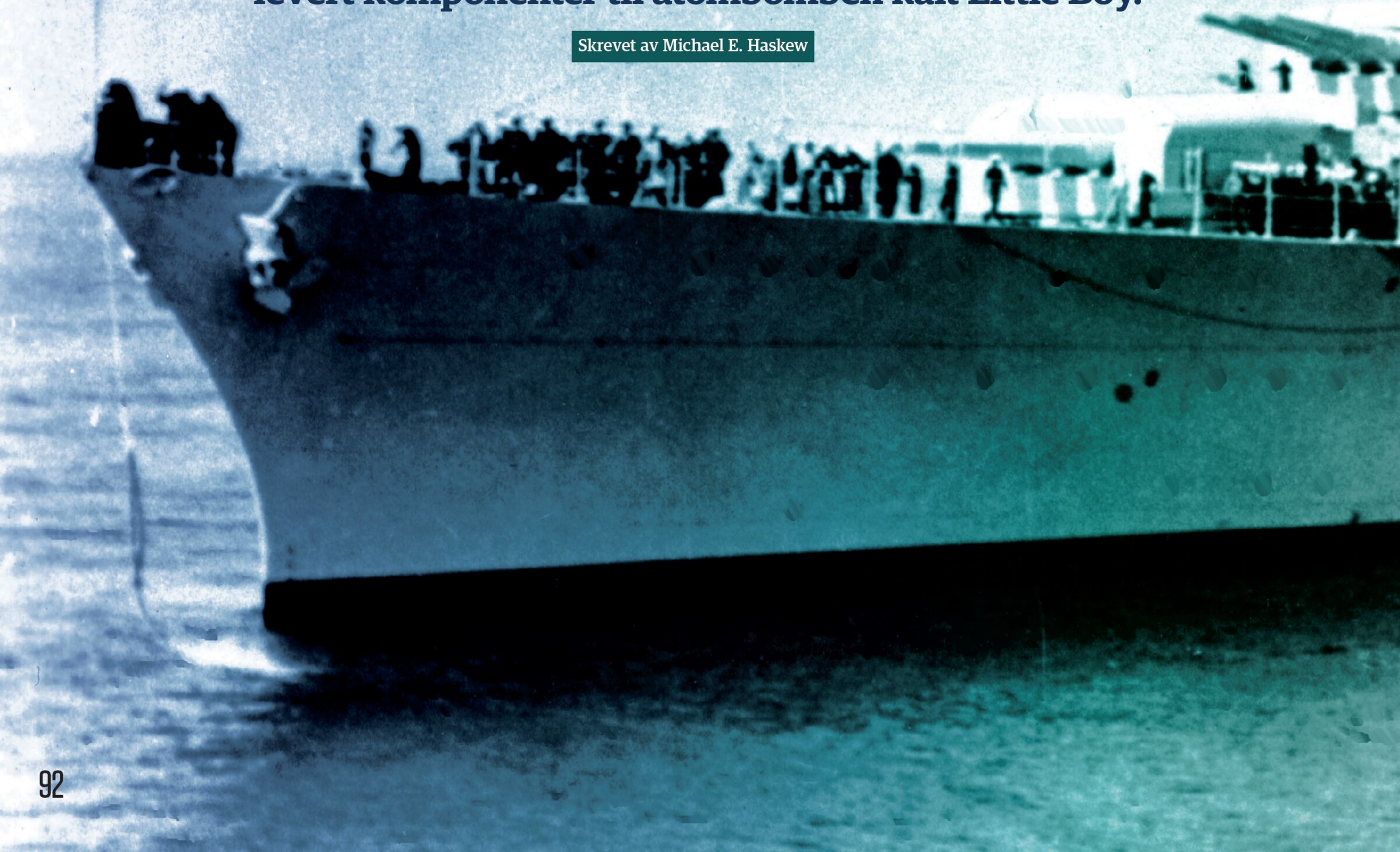

© GettyImages

YTTERST TIL VENSTRE President Franklin D. Roosevelt om bord på USS Indianapolis sammen med familien da han gjennomgikk USAs flåte i New Yorks havn.

VENSTRE USS Indianapolis, her fra 1939, ble alvorlig skadet tidlig i 1945 da det støttet USAs landgang på Okinawa.

Etter at den tunge krysseren USS Indianapolis hadde fullført oppdraget med å levere komponenter til atombomben Little Boy til øya Tinian på Marianene under andre verdenskrig, ble skipet torpedert og senket av den japanske ubåten I-58 i Filippinerhavet like etter midnatt 30. juli 1945.

300 av skipets 1195 mann omkom da krigsskipet stupte til bunns bare 12 minutter etter å ha blitt truffet av to torpedoer av type 95, mens nesten 900 ble kastet i havet med bare redningsvester og noen få flåter. På grunn av en rekke misforståelser ble forliset ikke rapportert i tide, og de overlevende drev rundt på åpent hav i nesten fire dager. I løpet av den forferdelige perioden bukket mange under for saltvannsforgiftning, vær og vind, dehydrering og ubarmhjertige haiangrep.

Etter tilsynelatende endeløse timer med pinsler ble bare 316 sjøfolk til slutt reddet, og de tragiske hendelsene resulterte i det største tapet av menneskeliv på et enkelt skip i den amerikanske marinens historie.

UTMERKET TJENESTE

Indianapolis' siste dager og krysserens tragiske endelikt har vært gjenstand for kontroverser og undersøkelser i flere tiår. Den 10 110 tonn tunge krysseren var av Portland-klassen, den andre av tre i sin klasse, og hadde gjort en strålende tjeneste. Den fikk 10 «battle stars» under andre verdenskrig og gikk periodevis i tjeneste som flaggskip for USAs femte flåte, under kommando av viseadmiral Raymond A. Spruance.

Indianapolis ble bygget av New York Shipbuilding Corporation med start 31. mars 1930, sjøsatt 7. november 1931, tatt i bruk 15. november 1932 og oppkalt etter hovedstaden i delstaten Indiana. Det toppmoderne krigsskipet var elegant og imponerende, hadde en toppfart på 32,7 knop og var bestykket med ni åttetommers hovedkanoner, åtte sekundære femtommers kanoner og en rekke andre våpen. I juli 1933 tok Indianapolis imot president Franklin D. Roosevelt om bord, og fraktet den amerikanske lederen og seks medlemmer av kabinettet hans fra Campobello Island i New Brunswick til Annapolis i Maryland.

Indianapolis ble utrustet til å fungere som flaggskip, og høsten 1933 var den flaggskipet i US Navy Scouting Force 1 utenfor kysten av California. President Roosevelt gikk om bord igjen i 1934 i forbindelse med en maritim gjennomgang, og for tredje gang i november 1936 under en goodwill-turné i Sør-Amerika.

I TJENESTE I ANDRE VERDENSKRIG

Da japanske fly angrep den amerikanske marinebasen Pearl Harbor på Hawaii den 7. desember 1941, befant Indianapolis seg utenfor Johnston-atollen i spissen for Task Force 3 under en bombeøvelse. Den tunge krysseren sluttet seg til Task Force 12 i den resultatløse jakten på den fiendtlige hangarskipsstyrken som hadde bombet Hawaiis havn, og returnerte til Pearl Harbor den 13. desember.

UNDER Kaptein McVay ble stilt for krigsrett etter forliset.

Innen våren 1942 fungerte Indianapolis som eskorte for hangarskipet USS Lexington under operasjoner i farvannene utenfor Ny-Guinea, og samme sommer satte krysseren kursen mot farvannene ved Aleutene, der den deltok i bombardementet av japanske installasjoner på øya Kiska. Indianapolis avskar og senket det japanske transportskipet Akagane Maru 20. februar 1943, og seilte senere inn i San Francisco-bukten for ombygging ved Mare Island Naval Shipyard.

Denne høsten sto admiral Spruance ved roret på Indianapolis under Operasjon Galvanic, og støttet landgangen ved Tarawa-atollen på Gilbertøyene med kraftig kanonild. Under de påfølgende operasjonene på Marshall-, Palau- og Karolinerøyene fortsatte Indianapolis som flaggskip for femte flåte. Under en aksjon utenfor Karolinerøyene skjøt skipets luftvernskyttere ned et japansk torpedobombefly.

Våren 1944 støttet Indianapolis den amerikanske marineinfanteriets landgang i Marianerøyene og bombarderte øya Saipan. Under slaget om Filippinerhavet i juni skjøt krysserens luftvernkanoner ned nok et japansk fly, og deretter returnerte Indianapolis til Mare Island for nok en krigsoverhaling.

I begynnelsen av 1945 ble Indianapolis satt inn i marinens hurtiggående hangarskipstyrke under admiral Marc Mitscher, og deltok som eskorte under en rekke luftangrep mot de

«HENT NOEN REDNINGSVESTER. DENNE GREIA GYNGER SKIKKELIG, OG JEG VET IKKE HVA SOM KOMMER TIL Å SKJE.»

Båtsmann Felton Outland

japanske øyene og hovedstaden Tokyo. Denne aksjonen ble etterfulgt av ildstøtte under den amerikanske landgangen på Iwo Jima på Vulkanøyene. Under støtte til ytterligere operasjoner ved Okinawa på Ryukyu-øyene ble Indianapolis truffet av en japansk bombe, og den fiendtlige piloten styrtet flyet sitt inn i babord side av akterdekket og påførte det betydelige skader. Indianapolis hanglet deretter tilbake til Mare Island for omfattende reparasjoner.

DET SKJEBNESVANGRE STILLEHAVET

Idet reparasjonene var i ferd med å avsluttes, fikk kaptein Charles Butler McVay, øverstkommanderende på Indianapolis, ordre om å utføre et topphemmelig oppdrag. Besetningen fikk ikke vite hva slags last som skulle fraktes til øya Tinian i Marianene, og det ble spekulert i hva som var hensikten med toktet.

Indianapolis lettet anker fra Hunters Point Naval Shipyard i San Francisco-bukten den 16. juli 1945, med komponenter til atombomben Little Boy om bord. Den tunge krysseren fullførte den første etappen av reisen på litt over tre dager, og ankom Pearl Harbor den 19. juli. Derfra nådde Indianapolis Tinian den 26. juli. Frakten av den avgjørende lasten var unnagjort på bare ti dager.

To dager senere la Indianapolis til kai på øya Guam, og en rekke besetningsmedlemmer ble overført fra skipet mens erstatninger kom om bord. Kaptein McVay lettet igjen anker 26. juli for å slutte seg til Task Force 95 i filippinsk farvann.

Overlevende fra USS Indianapolis får behandling på Guam.

FIENDENS VITNESBYRD

Kommandør Mochitsura Hashimoto, kaptein på ubåten I-58, bidro til å renvaske kaptein McVay.

At kapteinen på et fiendtlig marinefartøy ble innkalt som vitne i en krigsrettssak mot en offiser i den amerikanske marinen, var en hendelse uten sidestykke. Likevel ble kapteinløytnant Mochitsura Hashimoto i november 1945 fløyet til Washington, D.C., og møtte i vitneboksen under den militære rettssaken mot kaptein McVay, kommandørkaptein på USS Indianapolis.

Hashimoto beordret avfyringen av torpedoene som senket skipet. Under avhørene uttalte han at selv om Indianapolis hadde fulgt en defensiv sikksakk-kurs, ville det ikke ha gjort noen forskjell for om ubåten hans hadde lykkes med angrepet. Til tross for Hashimotos vitneforklaring ble McVay dømt for å ha utsatt skipet sitt for unødig risiko.

Flere tiår senere grep Hashimoto inn igjen. Senator John Warner, formann i Senatets forsvarskomité, jobbet med å be Senatet stemme over en resolusjon som skulle renvaske McVays navn. Hashimoto skrev et brev til ham som overbeviste Warner om å gå videre.

Den 90 år gamle Hashimoto skrev at han sluttet seg til de «modige mennene som overlevde forliset av Indianapolis [...] i en innstendig oppfordring om at deres nasjonale lovgivende forsamling renvasker kapteinens navn [...] Våre folk har tilgitt hverandre for den forferdelige krigen og dens konsekvenser. Kanskje det er på tide at ditt folk tilgir kaptein McVay for den ydmykelsen hans urettferdige domfellelse innebar.»

Den 12. oktober 2000 stemte Senatet for å frikjenne McVay. Tretten dager senere døde Hashimoto.

Alle bilder: © Alamy, © Getty Images

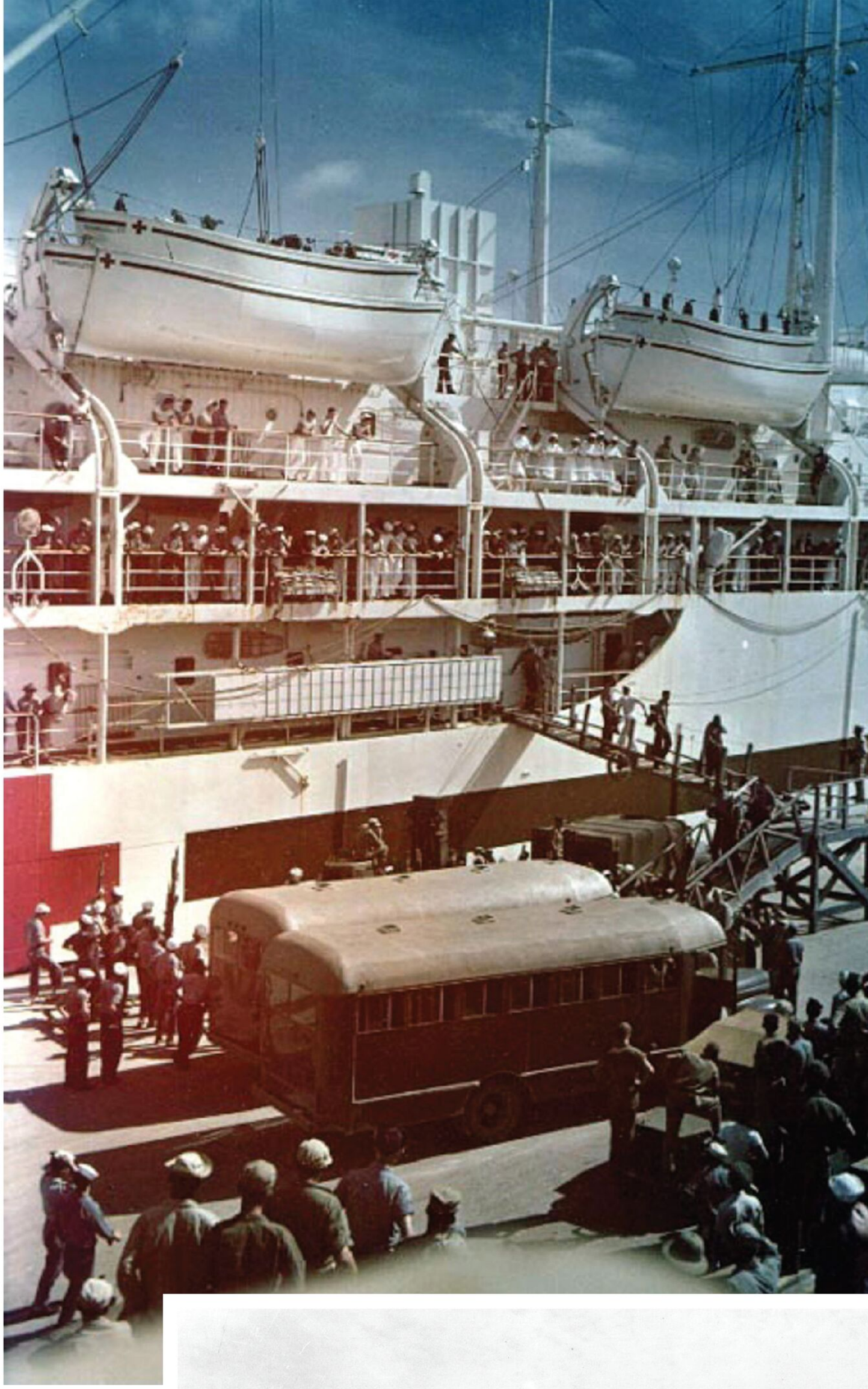

Litt etter midnatt 30. juli, da Indianapolis hadde fullført omtrent halve seilasen til øya Leyte på Filippinene, ble den tunge krysseren offer for torpedoer fra den japanske ubåten I-58. Ubåtens kommandør, kapteinløytnant Mochitsura Hashimoto, hadde forfulgt Indianapolis i lengre tid i den tro at han hadde et amerikansk slagskip i sikte.

Ifølge *The Washington Post* hadde en sonaroperatør om bord på I-58 fanget opp den svake lyden av skramling av tallerkener i byssa om bord på Indianapolis fra en avstand på rundt 10 km. Etter hvert som avstanden mellom fartøyene ble mindre og mindre, ble Hashimoto stadig mer spent. Klokken 00.04 beordret han avfyring av seks torpedoer på mindre 1400 meters avstand – det var på kloss hold.

De dødelige missilene suste mot målet, og et øyeblikk senere smalt den første torpedoen inn i den tunge krysserens styrbord baug. I løpet av sekunder ble Indianapolis truffet midtskips av en ny torpedo. Flere titalls sjøfolk ble drept momentant. Andre ble kastet ut av køyene sine av den voldsomme eksplosjonen.

Båtsmann Felton Outland husker tilbake: «Jeg ba min venn George Abbott etter at skipet ble truffet: 'Gå og hent noen redningsvester til oss. Denne greia gynger noe veldig, og jeg vet ikke hva som kommer til å skje.' George gikk, og han kom tilbake etter noen minutter med en redningsvest, så han ga meg den. Han ble der et minutt eller to, og så sa han: 'Jeg tror jeg går og henter en til.' Jeg sa: 'Det bør du nok.' Det gjorde han, men jeg så ham aldri igjen.»

Da Indianapolis krenget ved baugen, ble hundrevis av sjøfolk, blant dem kaptein McVay, kastet i sjøen, eller de hoppet. Mange av dem var dekket av olje fra krysserens ødelagte drivstofftanker. Indianapolis veltet rundt, og akterenden løftet seg høyt opp i luften med propellene fortsatt i gang. Så gikk den under veldig raskt, og de overlevende ble etterlatt i mørket med lite proviant eller livbåter. Deres prøvelser hadde bare så vidt begynt.

UFATTELIG LIDELSE

Omtrent to tredjedeler av de nesten 900 mennene som gikk i vannet, omkom i løpet av de opprivende timene som fulgte. Noen døde av sårskader, mens andre ble offer for voldsomme

ØVERST TIL VENSTRE Den tunge krysseren fungerte som flaggskip for den femte flåten under andre verdenskrig.

OVER Overlevende blir brakt i land fra sykehusskipet USS Tranquillity på Guam, 8. august 1945.

HØYRE Den japanske ubåten I-58, som senket USS Indianapolis, idet den tas ut av tjeneste i 1946.

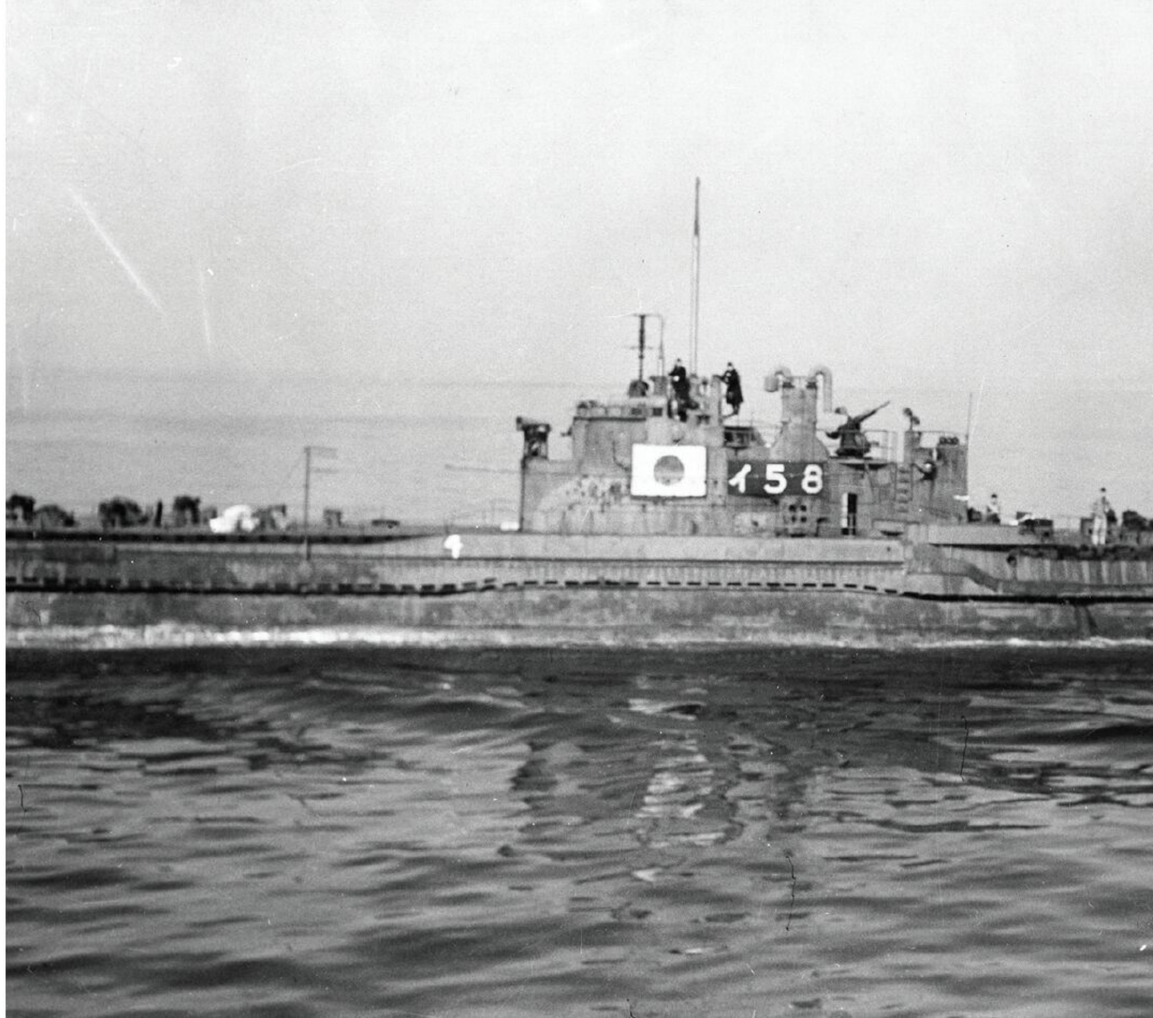

INDIANAPOLIS BLIR GJENFUNNET

Mange års leting etter den forsvunne krysseren hadde ikke gitt resultater, før et gjennombrudd kom i 2016.

En rekke mislykkede forsøk ble gjort på å finne vraket av USS Indianapolis, som ble senket 30. juli 1945 i Filippinene av den japanske ubåten I-58. Men i 2016 dukket det opp nye ledetråder om hvor skipet befant seg.

Marinehistorikeren Richard Hulver gjennomførte undersøkelser som antydet at Indianapolis' hvilested lå lenger vest enn det man tidligere hadde trodd. Hulvers undersøkelser avslørte at LST 779, et transportskip fra den amerikanske marinen, hadde passert Indianapolis den 29. juli, omtrent 11 timer før krysseren ble torpedert. Denne nye informasjonen innskrenket søkeområdet til 1550 kvadratkilometer hav (fortsatt en enorm utfordring) og indikerte at vraket kunne befinne seg rundt 40 km fra det tidligere konsentrerte søkeområdet.

Den 19. august 2017 satte forskningsfartøyet Petrel, flaggskipet til gründeren Paul Allens USS Indianapolis-prosjekt, ut en fjernstyrt undervannsfarkost (ROV) som gjennomsøkte havbunnen i det nye søkeområdet. Den fant hvilestedet til det havarerte krigsskipet blant toppene og dalene i en undersjøisk fjellkjede. Fartøyets forstavn lå et stykke unna hovedvraket, sammen med en lang strekning av vrakrester og krysserens to fremre åttetommers kanontårn, som hadde blitt revet ut av festene sine idet skipet sank og landet i en 5500 meter dyp avgrunn.

haiangrep, som tiltok i styrke etter at likene av de døde var blitt herjet med. Atter flere døde av dehydrering, saltvannsforgiftning eller mistet forstanden – de slapp taket i flyteutstyret og drev ut i mørket.

Den andre august, mer enn tre dager etter forliset, fikk et Lockheed Ventura-patruljefly øye på de gjenlevende besetningsmedlemmene, og en redningsaksjon ble endelig satt i gang. Kapteinløytnant Robert Marks, som fløy en Consolidated PBY Catalina-sjøfly, svarte på en radiosending fra Ventura-flyet. Han landet i grov sjø og tok 56 mann om bord, men klarte ikke å komme seg i luften. I løpet av få timer ankom flere overflatefartøyer fra den amerikanske marinen til stedet og tok de overlevende om bord. To av de reddede døde noen uker senere.

HVA GIKK GALT?

Under den 1770 kilometer lange seilasen fra Guam var Indianapolis alene – uten eskorte – da I-58 angrep. Siden skipet sank så raskt, var det liten tid til å sende nødsignal, og forvirring rundt prosedyrene for rapportering av skip som ankom for sent eller ikke ankom, gjorde katastrofen enda verre. Selv om man mottok rapporter om japansk ubåtaktivitet, fulgte plotterne ved hovedkvarteret på Guam bare krigsskipets forventede kurs og hastighet. På øya Leyte kom og gikk Indianapolis' forventede ankomsttid, uten at noen større tiltak ble iverksatt. Flere av de ansatte fikk senere en offisiell reprimande for å unnlate å handle, mens andre rett og slett ikke hadde brydd seg omsituasjonen.

En av dem som ignorerte den potensielle situasjonen til de overlevende fra Indianapolis, var løytnant Stuart B. Gibson, operasjonsoffiser og havnedirektør i Tacloban på Filippinene. Den 13. august 1945 slo en undersøkelsesdomstol i den amerikanske marinen fast at Gibson «mente at han ikke var pålagt å iverksette tiltak når det gjaldt manglende ankomst av stridende skip, og at han derfor ikke gjorde noe da han ble gjort oppmerksom på at Indianapolis ikke hadde ankommet [...] Før Indianapolis forliste, da det ble utstedt et nytt direktiv, tok ikke havnedirektøren i Tacloban på seg noe ansvar for ankomst eller manglende ankomst av stridende skip i havnen.»

> «FØR INDIANAPOLIS FORLISTE, DA DET BLE UTSTEDT ET NYTT DIREKTIV, TOK IKKE HAVNEDIREKTØREN I TACLOBAN NOE ANSVAR.»
> Den amerikanske marinens undersøkelsesdomstol

Ydmyket av forliset og den slurvete responsen, søkte den amerikanske marinen en syndebukk for den tragiske affæren, og kaptein McVay ble stilt for krigsrett. Han ble tiltalt for å ha unnlatt å beordre mannskapet sitt til å forlate skipet og for å ha utsatt Indianapolis for unødig risiko, eller «satt skipet i fare», fordi han ikke hadde seilt i sikksakk for å avverge et ubåtangrep. McVay ble dømt for det andre tiltalepunktet, til tross for at Hashimoto ble innkalt som vitne og uttalte at sikksakk-taktikken ikke ville ha reddet krysseren fra torpedoangrepet. Flåteadmiral Chester Nimitz, øverstkommanderende for Stillehavsflåten og senere sjef for marineoperasjonene, opphevet dommen, uten å frikjenne ham, og tillot at McVay ble forfremmet til kontreadmiral da han gikk av med pensjon i 1949.

McVay var den eneste offiseren i den amerikanske marinen som ble stilt for krigsrett etter tapet av et skip under sin kommando under andre verdenskrig. Mange av de overlevende etter Indianapolis-tragedien satte sin øverstkommanderende høyt og nektet å gi McVay skylden for forliset, men det var andre som ikke tilga så lett. I mange år etter at han gikk av med pensjon, mottok kommandøren brev fra familiene til de omkomne Indianapolis-seilerne som ga ham skylden for at deres kjære hadde omkommet.

Sytti år gammel kunne den pensjonerte McVay ikke lenger leve med smerten hendelsen hadde påført ham. Den 6. november 1968 trakk han i den amerikanske marinens standarduniform, ladet en .38-kaliber revolver, gikk ut døren til hjemmet sitt i Litchfield, Connecticut, og satte seg på en steinhelle. Noen øyeblikk senere skjøt han seg selv i tinningen. Da liket av McVay ble funnet av gartneren, holdt han i en leketøyssjømann, som han muligens hadde fått som barn.

ENDELIG OPPREISNING

Det siste kapittelet i Indianapolis-sagaen er ennå ikke skrevet. Per april 2025 er det én overlevende igjen etter tragedien. Men i 1996 kom det likevel en slags avslutning, nesten tre tiår etter McVays selvmord.

Hunter Scott, en ungdomsskoleelev i sjette klasse, valgte historien om Indianapolis som historieprosjekt, og arbeidet hans satte i gang en ny gjennomgang av McVays tjenestepapirer. Michael Monroney, lobbyist i Kongressen og sønn av en tidligere senator fra delstaten Oklahoma, bidro sterkt til å renvaske McVays navn. Marinekaptein William Toti, sjef for atomubåten USS Indianapolis, og senator Bob Smith fra New Hampshire, brakte saken inn for Senatets forsvarskomité i 1999, og i oktober 2000 vedtok Kongressen i USA en resolusjon som frikjente McVay for uaktsomhet eller forseelser i forbindelse med forliset av den tunge krysseren.

USS Indianapolis ligger på mer enn 5400 meters dyp i Filippinenehavet. Vraket ble oppdaget i 2017 under en leteaksjon ledet av gründer og tidligere Microsoft-grunnlegger Paul Allen.

Alle bilder: © Alamy, © Getty Images

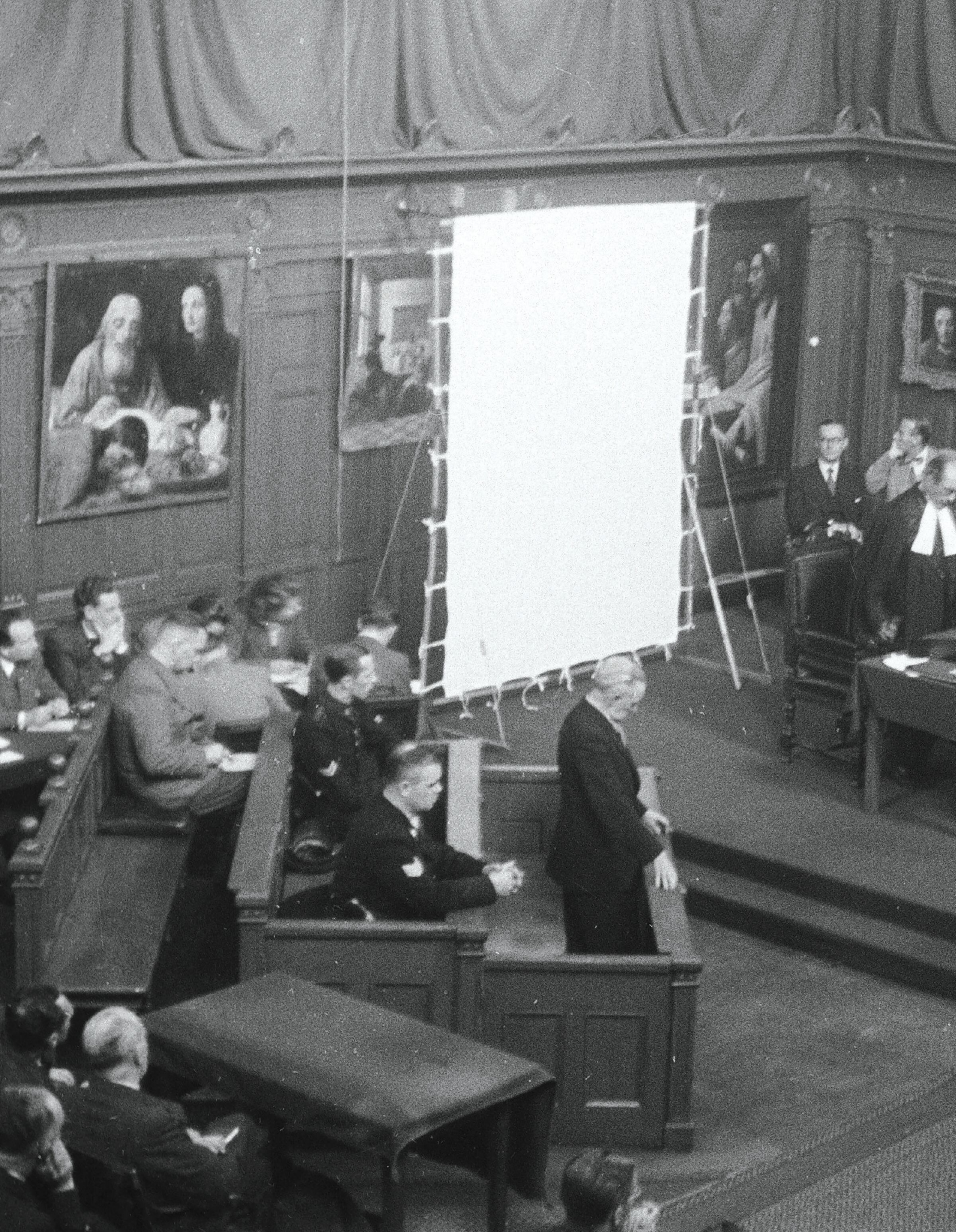

KRIMINAL-HISTORIE

VELKOMMEN TIL GANGSTERPARADISET

STEDS BADISE

Den amerikanske mafiaens herredømme på Cuba før Castro er legendarisk, men er det mulig å skille hva som er sant og hva som er oppspinn?

Skrevet av Christian Cipollini

Diktatoren har en aura av kongelighet da han taler rolig til en folkemengde under en nyttårsfeiring. Han taler med stoisk ro, i håp om å gjøre en så lavmælt sorti som mulig. Idet han forlater stedet, med sine fortrolige og ansatte hakk i hæl, innser gjestene situasjonens dystre realitet, og panikk preger snart ansiktsuttrykkene deres. De skynder seg raskt ut, og scenen klippes over til opprørere som kjører gjennom gatene i høylytt triumf. *Gudfaren II* festet den tropiske skjønnheten og de undertrykte understrømmene i det politiske kaoset og det gjengkriminelle Havanna til filmrullen på mesterlig vis. Men det var en fiktiv fortelling, med karakterer som bare var løst basert på de faktiske kriminelle storfiskene. Så hvem var de virkelige personene, og hvordan endte den organiserte kriminalitetens utopi på Cuba til slutt? ▶

Alle bilder: © Getty Images, © Shutterstock

Kriminalhistorie

BILDET VERDT TUSEN KONSEKVENSER

Sinatra benektet aldri sin tilstedeværelse på Cuba, men bildene ga opphav til flere tiår med spekulasjoner og påstander.

Da smørsangeren landet i Havanna 11. februar 1947, var tilfeldigvis også et filmteam til stede. Et stillbilde viser (ifølge datidens regjeringsagenter) Sinatra i nærheten av Chicago-gangsterne Joe og Rocco Fischetti (en tredje Fischetti, Charlie, var også med på flyet). Dette bildet bidro til å forsterke mistanken og fortellingene som ble formulert av uvennlige spaltister og agenter fra FBI og narkotikabyrået. Sinatra var allerede på kant med enkelte sladderskribenter, men inntil da hadde FBI ham på radaren kun på grunn av «den røde skrekken» (frykt for kommunistene). Det endret seg raskt da den amerikanske skribenten Robert Ruark avslørte Lucky Lucianos tilstedeværelse i Havanna og antydet at Sinatra og gangsterkongen var kompiser. Ruarks utmattelseskrig i spaltene var kanskje først og fremst rettet mot Luciano, og Sinatra kom i andre rekke. Uansett kom spaltisten Lee Mortimer med hardere skyts. Han antydet overfor regjeringskontakter at Sinatras håndbagasje (som ses på bildet) inneholdt en gave på to millioner dollar til Luciano. Sinatra forsøkte febrilsk å slukke flammene i PR-helvetet, men det ble ikke bedre ved at han to måneder senere ga Mortimer en på tygga på en klubb i New York.

Både Sinatra og Luciano benektet på det sterkeste at de noen gang hadde kjent hverandre før det «tilfeldige» møtet på Cuba. Men da senator Estes Kefauver satte søkelyset på amerikansk organisert kriminalitet på 1950-tallet, dukket det beryktede bildet opp igjen i offentligheten, samtidig som Sinatra ble presentert for en håndfull «andre» bilder som angivelig viste at han menget seg med Luciano, Fischetti og andre «kjente» gangstere. Interessant nok forsvant minst ett av de påståtte bildene. Ifølge et FBI-notat fra 1962 ble «et fotografi av Sinatra tatt sammen med to av landets ledende gangstere stjålet fra arkivene til Kefauvers kriminalundersøkelseskomité for ikke så lenge siden».

«DET TROPISKE KLIMAET, DEN LOVLIGE SPRITEN, GAMBLING OG DEN GEOGRAFISKE BELIGGENHETEN LOKKET EKSPANSIVE AMERIKANSKE GANGSTERE.»

OVER Conrad «Connie» Immerman (bildet er fra 1936), klubbeier i New York og jetsetter som var venn med både kjendiser, presse og gangstere.

Underverdenen, på samme måte som luksusturister, ble trukket til øynasjonen ganske tidlig i det 20. århundret. «Havanna havn har vært en ekstremt viktig og strategisk havn siden 1500-tallet», forklarer Scott Deitche, forfatter av *Cigar City Mafia: A Complete History of the Tampa Underworld*. «På begynnelsen av 1900-tallet var Havana den viktigste havnen for handel med Florida og andre havner i Gulfen, som New Orleans, på grunn av sin nærhet.» Reisefrekvensen økte med innføringen av forbudstiden i 1919. Det tropiske klimaet, den lovlige spriten, gamblingstedene og den geografiske beliggenheten (bare 90 nautiske mil fra USA) lokket reiselystne amerikanske gangstere som ville blande forretninger og fornøyelser.

DE FØRSTE ÅRENE

Gangstere skapte internasjonale smuglerruter, etablerte distribusjonssentraler og mestret kunsten å bestikke politiske aktører for å dekke den umettelige etterspørselen etter smugler-gods under forbudstiden. Cuba var et ypperlig sted for å utvide mulighetene for inntektsstrømmen. Thomas Hunt, utgiver av tidsskriftet om organisert kriminalitet, *Informer*, oppsummerer mafiaens tankegang under forbudstiden: «Det faktum at det var såpass mange tilreisende med mye penger og et ønske om spenning og opplevelser som ble ansett som ulovlige i hjemlandet, ble utvilsomt sett på som en stor mulighet for underverdenen.»

Mye av det som er blitt avslørt om den organiserte kriminalitetens nærvær på Cuba før Castro-tiden, stammer fra offisielle dokumenter fra offentlige etater (FBI, FBN, utenriksdepartementet osv.), reiselogger (skips- og flymanifester) og etterforskende journalisters beretninger. I noen få tilfeller har til og med mafiafolkene selv lettet på sløret, om enn sjelden og ofte

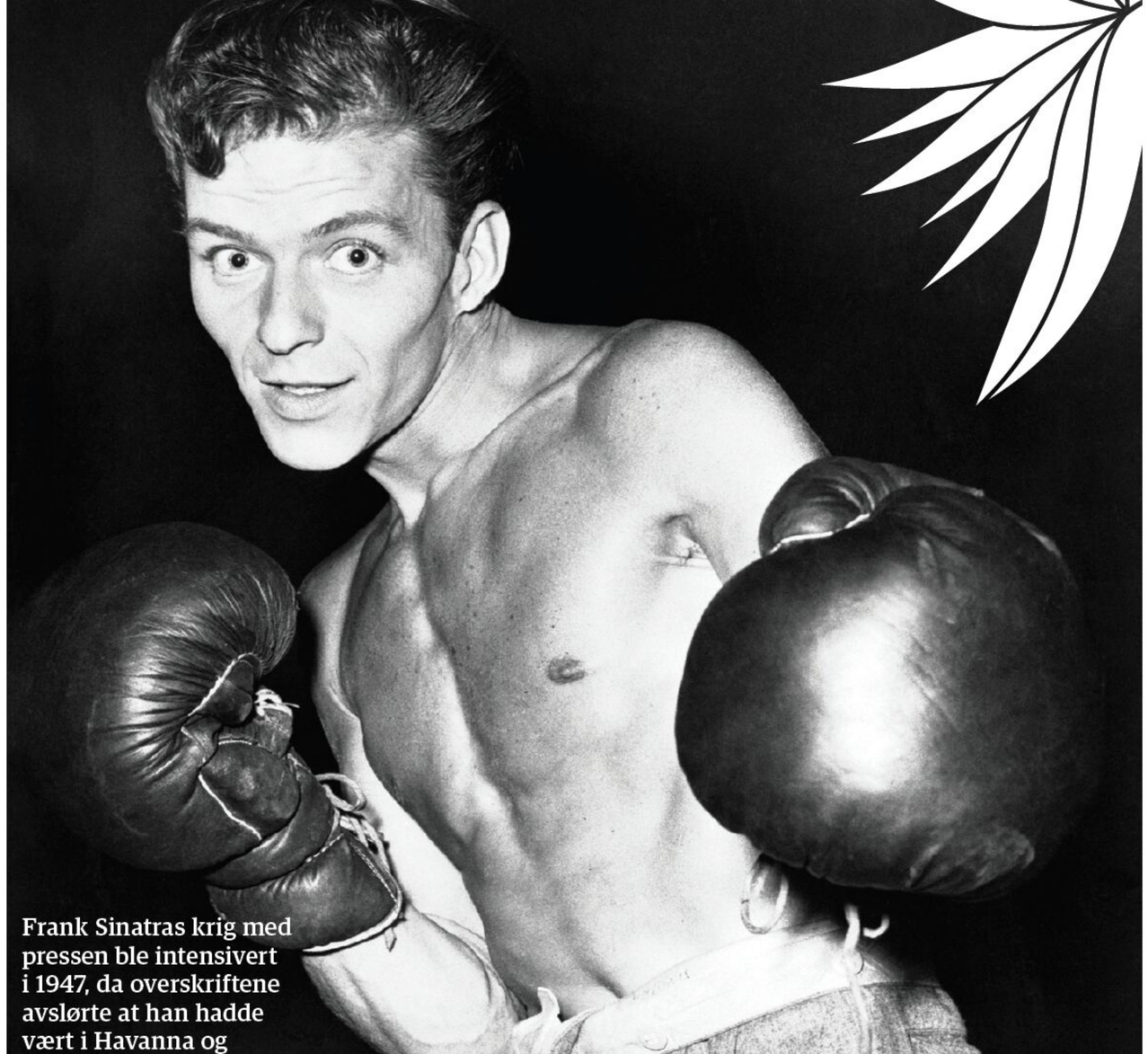

Frank Sinatras krig med pressen ble intensivert i 1947, da overskriftene avslørte at han hadde vært i Havanna og angivelig minglet med kjente gangstere.

i egeninteresse. Det bør også bemerkes at ingen av kildene er 100 prosent nøyaktige – FBI hadde en agenda, pressen var forutinntatt, reiseloggene er vel å merke i utgangspunktet upartiske, men kan ikke ta høyde for eventuelle smugreiser eller falsk dokumentasjon.

Gangstere fra hele det amerikanske fastlandet besøkte Cuba. Det har blitt dokumentert hvilke gangsterledere som hadde tilknytning til Cuba, inkludert Santo Trafficante Jr. fra Tampa, Meyer og Jake Lansky fra New York, Frank Costello, Frank Erickson, Phil Kastel, Vincent Alo, Ralph Capone og Fischetti-brødrene fra Chicago-gjengen, den tidligere verdensomspennende narkotikasmugleren George Uffner, Benjamin «Bugsy» Siegel, medstifteren av Murder, Inc. og den anerkjente lederen selv – Salvatore Lucania, alias Charles «Lucky» Luciano.

Da forbudstiden tok slutt i 1933, forstyrret ikke det mafiaens virksomhet, for de hadde allerede utvidet butikken til narkotika-, gambling- og sexhandel. Gangsternes ekspansjon på Cuba (nærmere bestemt hovedstaden Havanna) tilskrives ofte Fulgencio Batistas regjeringstid, som begynte i 1933. Etter å ha gjennomført et vellykket kupp mot daværende president Grau, trakk Batista i regjeringens tråder i stor grad fra kulissene og kontrollerte en rekke innsatte presidenter. I 1940 trådte Batista så frem i forgrunnen, og han vant presidentvalget. Selv etter at Batistas fireårsperiode var over, hadde de kriminelle fraksjonene stort sett fritt spillerom helt frem til utbruddet av andre verdenskrig, som selvsagt avbrøt handel og turisme på verdensbasis.

OVER At spillet er rigget, er dårlig reklame for enhver gamblingvirksomhet, så cubanske myndigheter ønsket mafiabossen Meyer Lanskys ærlige praksis velkommen.

HØYRE Cubas diktator Fulgencio Batista, som ble styrtet av opprørere i 1959.

ETTERKRIGSTIDENS SENSASJONALISME

Etaten som var mest opptatt av mafiavirksomhet i denne perioden, var Federal Bureau of Narcotics (FBN), som sorterte under finansdepartementet. Harry J. Anslinger var sjef for dette byrået i flere tiår, og han lekte katt og mus på en helt annen måte enn sine kolleger i FBI. Selv om verken Anslinger eller FBI-sjefen J. Edgar Hoover eksplisitt brukte ordet «mafia» i denne perioden, var Hoovers politikk å benekte den faktiske eksistensen av en «mafia» (merk: en snever definisjon av «mafia» på denne tiden er organiserte kriminelle gjenger med italiensk bakgrunn). En annen forskjell mellom de to enhetene var FBNs overvåkningstaktikk på gateplan, det vil si at de gikk i ett med omgivelsene, mens FBI hadde en mer polert fremtoning og en modus operandi etter boka, i hvert fall på overflaten. Begge byråene oppbevarte «hemmelige» registre og mapper. FBNs databank inneholdt en detaljert «svarteliste» over mistenkte smuglere, som dokumenterte allianser i underverdenen, etniske undergrupper og i grove trekk skisserte de mistenktes «organisatoriske» grupperinger.

En av dem som sto på FBNs overvåkningsliste, var eksilanten Charles «Lucky» Luciano. Etter å ha sonet litt over ni år av en dom på mellom 30 og 50 år, ble Lucianos straff omgjort i 1946 – på betingelse av at han ble deportert til Italia og ikke satte sin fot i USA igjen. FBN mistenkte at Luciano ville lure seg tilbake til Amerika, og de hadde rett, selv om de ennå ikke var klar over det (byrået mistet angivelig sporet av ham i flere måneder). Luciano skaffet seg pass og visum til en utenlandsreise i slutten av oktober – med Cuba som mål. Han ble etter trolig hjulpet av flere cubanske tjenestemenn med gamblinginteresser, nemlig dr. Indalecio Pertierra, Carlos Miranda og senator Eduardo Suarez Rivas.

Lucianos liv i Havanna gikk under radaren fra oktober 1946 til begynnelsen av februar 1947. Den 11. februar ankom den amerikanske smørsangeren Frank Sinatra til Havanna sammen med tre av sine venner – Chicago-gangsterne Joe, Rocco og Charlie Fischetti. Begivenheten utviklet seg snart til en internasjonal intrige (Sinatra-skandalen), som i sin tur systematisk førte til mafiaens mest beryktede leders fall (Luciano ble til slutt deportert). Det la grunnlaget for en fortelling av mytiske proporsjoner som er blitt allment akseptert som kanon ... mafiaens Havanna-konferanse.

TOPPMØTET

Ifølge fortellingen var dette en uke der underverdenens figurer samlet seg, det foregikk hedonistiske utskeielser og mordkomplotter ble planlagt. Det hele begynte 22. desember 1946. Åstedet var Havanna, og mange av lederne for kriminelle grupper, mafiosi og toppfolk fra den jødiske mafiaen var på besøk. Alt dette er dokumentert og verifisert. Det er også sant at mange av dem besøkte Lucky Luciano personlig, ▶

Alle bilder: © Christian Cipollini, © Getty Images

på forskjellige datoer, og sjelden i grupper større enn to eller tre. Historien har vist at mafiaens ellers så vanlige hemmelighetskremmeri og avledningsmanøver av og til har blitt neglisjert eller ignorert av selv de mest skarpsindige gangsterne. Såkalte «mafiamøter» der mafiabosser samles og samarbeider i store grupper, er uvanlige, men har likevel blitt dokumentert (møtet i Atlantic City i 1929 er fortsatt omdiskutert, men den nesten komiske galskapen med å spre mafiosi under et raid mot et møte i Apalachin i New York i 1958 skapte overskrifter verden over). Likevel er det mange innvendinger mot historiene om en stor forsamling på Cuba, og det med god grunn.

«Listen over figurer fra underverden som møtte Luciano i Havanna, blir stadig lengre, og fortellingen om den 'ville festen' ser ut til å ha smeltet sammen over tid», sier Thomas Hunt. «Offisielle reiseregistreringer slo fast at desember 1946 var tidspunktet for korte Havanna-besøk av et lite antall amerikanske mafiosi. Frank Costello og Meyer Lansky var der i et par dager i begynnelsen av måneden, Joe Adonis og Vincent Alo dro dit omtrent en uke senere, og Moretti, Mangano og Catena besøkte byen i midten av desember.» Han sier at «variasjonene» av historien begynte å ta fart like før et viktig vendepunkt i etterforskningen av organisert kriminalitet. «Selv om Fischetti-brødrene og Sinatras besøk helt sikkert fant sted i februar 1947, ble besøket deres og hele den oppdiktede kongressen flyttet tilbake i tid til slutten av 1946», og legger til: «Det er vanskelig å se hvordan dette skulle gi mening for noen.» Hunt har en teori om at utviklingen av en sammensatt eller blandet versjon av datoer og fakta kan ha vært for å imøtekomme høringene. (Hunt viser også til påstander fremsatt i memoarboken til Bill Bonanno, sønn av mafiabossen Joe Bonanno, fra 2011. I boken bekrefter Bonanno et møte i desember 1946, der temaet var Lucianos fremtidige rolle og dilemmaet med Bugsy Siegels Las Vegas-prosjekt, men sier at den lille gruppen møttes på mafiabossen Willie Morettis yacht, som lå til kai i Miami.)

Over tid, sier Hunt, ble alle de manipulerte tekstene, erindringene og variantene fra 1947 til 1966 til slutt en en vedtatt sannhet. «Det viste seg at det bare var grunnlaget for den komplekse og detaljerte fabrikasjonen som ble publisert et tiår senere i *The Last Testament of Lucky Luciano*.» Bestselgeren fra 1975 er fortsatt en av, om ikke den mest omstridte og kontroversielle mafiarelaterte boken som noensinne er skrevet.

OVER I desember 1958 beseiret Ernesto «Che» Guevara og hans geriljahær den cubanske hæren i Santa Clara, noe som i praksis betydde slutten på Fulgencio Batistas styre.

HØYRE Kort tid etter at Lucky Luciano (i midten) blir pågrepet i Havanna, møter han pressen. Her med sjefen for det hemmelige politiet, Benito Herrera (t.v.) og innenriksminister Alfredo Pequeno (t.h.).

UFLAKS FOR LUCKY

Lucky Luciano gikk til slutt tom for flaks i Havanna.

Calle 30, nr. 29, Miramar; Lucky Lucianos bolig i Havanna.

Lucky Luciano flyttet i all stillhet til Cuba i oktober 1946 og inn i et eksklusivt nabolag i Miramar. Cubanske myndigheter, var klar over Lucianos tilstedeværelse, og noen av dem hadde en hemmelig forståelse om dette. Alt gikk på skinner frem til februar 1947, da en spirende journalist ved navn Robert Ruark fikk nyss om at en beryktet amerikansk gangster svingte seg i Havannas natteliv. Ruark, som senere innrømmet dette, visste med en gang at skupet kunne velte om på alt. Ironisk nok var Ruark ikke engang sikker på om han kunne gjenkjenne gangsteren, så han forhørte seg rundt og fikk endelig napp hos Connie Immerman – en fyr som kjente alle. Sannsynligvis uten å tenke på noe som helst vondt, pekte Immerman ganske enkelt ut hvem som var Lucky. Den første (av mange) artikler Ruark skrev om Luciano-Sinatra-forbindelsen, ble publisert i amerikanske aviser 20. februar 1947. Den fikk narkotikasjef Harry Anslinger til å bli interessert. Han truet da (gjennom pressen) med embargo på medisinske narkotiske stoffer til Cuba med mindre de utviste Luciano. Anslinger (som ledet narkotikabyrået FBN, underlagt finansdepartementet) hadde imidlertid ingen myndighet til å innføre embargo. Nedgraderte notater fra utenriksdepartementet avslører at de ikke engang visste om Anslingers trussel før cubanske tjenestemenn ga uttrykk for frustrasjon og krenkelse over påbudet. FBI-notater som refererte til FBNs arkiver, bekreftet også at «ingen faktisk embargo hadde blitt lagt på forsendelser av narkotiske legemeidler til Cuba, til tross for uttalelser om det motsatte ...» Likevel ga den cubanske regjeringen etter av samme grunn som den amerikanske regjeringen ikke offentlig avviste Anslingers bløff – for å unngå mer oppstyr og potensiell forlegenhet. Luciano ble arrestert 22. februar på kafeen El Jardin, og en måned senere ble han satt om bord på det tyrkiske fraktskipet Bakir for å seile tilbake til Italia.

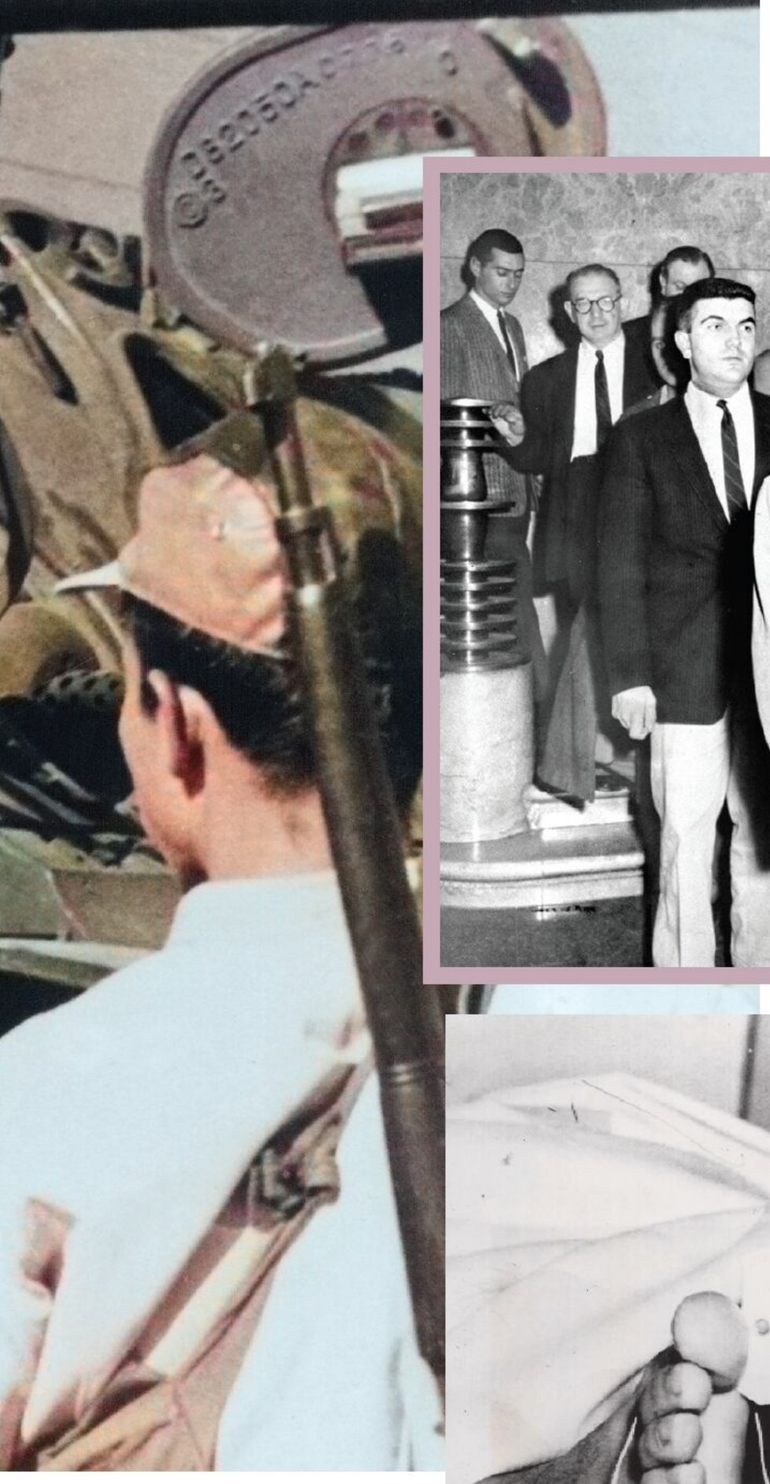

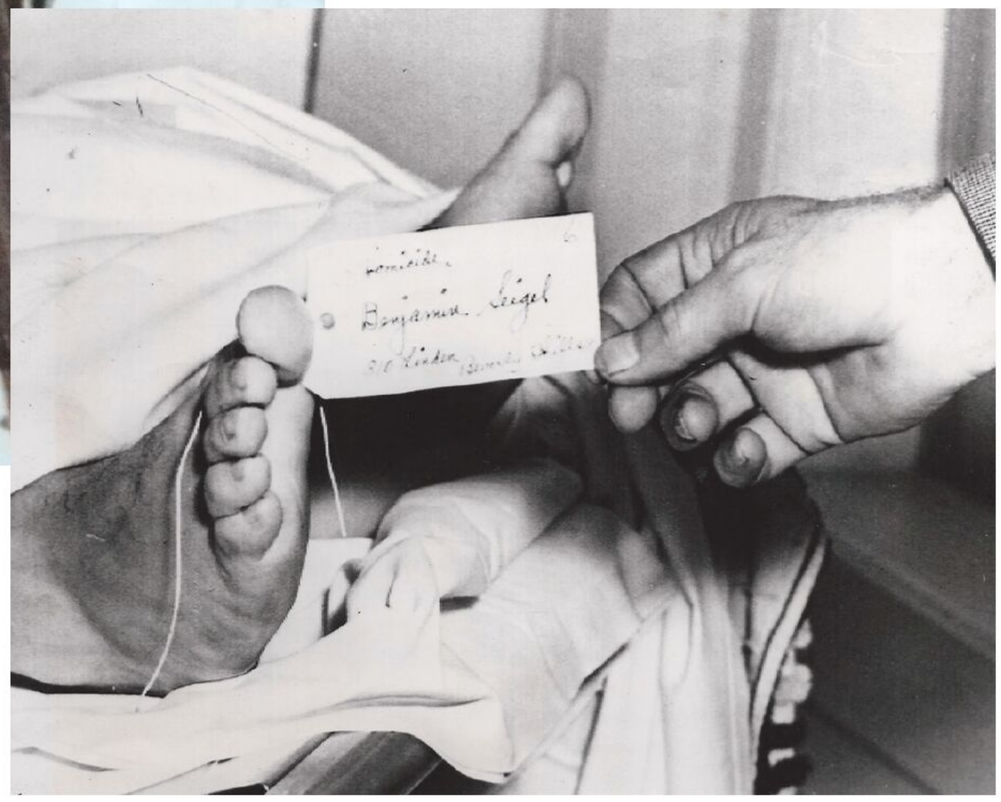

ØVERST TIL HØYRE Meyer Lansky (i midten), innkalt til den statlige overvåkingskomiteen 12. februar 1958 i New York.

HØYRE Mordet på Benjamin «Bugsy» Siegel i 1947 avstedkom mange teorier, blant annet at mordet ble beordret og avtalt under en angivelig «Havanna-konferanse» med mafiatoppene på Cuba.

DEKADANSENS TIÅR

Verken Sinatra-skandalen eller Lucky Lucianos eventuelle deportasjon hadde noen særlig negativ effekt på mafiaen eller kasinoene som sådan. Men turistinntektene fikk seg en knekk da cubanske medier begynte å skrive negative artikler om juksing ved spillebordene. Ironisk nok var det først etter at Batista kom tilbake til makten i Cuba (ved et nytt statskupp i 1952) og angivelig sikret seg mafiaens tjenester, at juksingen forsvant i gamblingen. «Forholdet mellom mafiafolk som Meyer Lansky og Santo Trafficante Jr. og Batista førte til at mafiaen investerte store summer i hoteller og kasinoer, samt i lyssky forretninger, særlig prostitusjon og sexturisme», sier Scott Deitche. «Så i virkeligheten varte mafiaepoken på Cuba slik den fremstilles i populærkulturen, i virkeligheten knapt et tiår.»

Fra 1953 til 1958 så det ut til at mafiaen hadde det ganske bra i Havanna. «De hadde et lovlig gamblingimperium», forklarer Deitche. «Men fordelen med Havanna var at det var utenfor USA, og de samarbeidet med en mafiavennlig, og svært korrupt, regjering under Batista.» Det politiske vanstyret bidro til å gjøre mafiaens forretninger på Cuba mulig, men det var også svært uforutsigbart. Selv de beste oddsanalytikerne i underverdenen kunne ikke være sikre på at det eksotiske imperiet deres ville bestå til evig tid. Batista hadde utviklet seg til en fullskala diktator på bare noen få år etter statskuppet, og han og mafiaen tjente store penger mens den økonomiske kløften mellom rike og fattige i landet ble stadig større. Fidel Castros revolusjon ble kanskje ikke tatt på alvor av gangsterinvestorene, men en rettsløs og desperat befolkning slukte begjærlig opprørsretorikken.

Omfanget av mafiaens innflytelse på cubansk politikk har

«DET HAR IMIDLERTID OGSÅ BLITT STILT SPØRSMÅL VED HVOR STOR INNFLYTELSE MAFIAEN HAR HATT PÅ KUBANSK POLITIKK.»

imidlertid også blitt trukket i tvil, senest i 2020, med Frank Argote-Freyre i spissen. I sin bok *Cuban Studies* i kapittelet kalt «The Myth of Mafia Rule in 1950s Cuba» anerkjenner han mafiaens tilstedeværelse: «Amerikanske mafiabosser var visselig jevnlig i Havana i denne perioden», men hevder at forskningen aldri har vist at mafiaen hadde noen overordnet makt innenfor Batista-regimet. «Forestillingen om at flere gangstere fra USA dominerte øya i den førrevolusjonære epoken er et klassisk tilfelle av historiografisk imperialisme», skriver han, og legger til: «Det er en mytologi basert på overdrevne selvbiografiske mafiaskildringer og forskning om turisme som har akseptert mafiaens beretninger som fakta.» Påstanden om en overdrevet historie er betimelig. Men de referansene som siteres spesifikt når det gjelder Lanskys og Lucianos forhold (eller mangel på sådan) til politiske personer, baserer seg i stor grad på CIA- og FBI-rapporter, uten at FBNs arkiver nevnes. Dette er problematisk fordi FBN, til tross for sitt eget tunnelsyn og sin egen agenda, uten tvil produserte den mest relevante dokumentasjonen av mafiaens aktiviteter i Havanna i sanntid. FBI hadde på den tiden et helt annet fokus på Cuba. Når FBI nevnte mafiaens påståtte politiske allierte på Cuba, var det dessuten svært redigert og baserte seg i stor grad på sitater og omskrevet informasjon hentet fra FBNs originalkilder.

Hvorom allting er, et ubestridelig faktum var i ferd med å ødelegge festen for alle. Revolusjonen hadde nådd Havannas dørstokk. I slutten av desember 1958, i Santa Clara, 300 km fra Havanna, beseiret en opprørskolonne ledet av Ernesto «Che» Guevara hæren (som var nesten ti ganger så mange som opprørerne). Da Batista hørte nyheten, forsto han at leken var over. Havanna var den neste som skulle falle. Den 31. desember flyktet Batista fra øya med familie, venner og millioner av dollar. Uten en øverstkommanderende kollapset militæret. Fidel Castro inntok Havanna med letthet 8. januar 1959. Det finnes motstridende beretninger om hva som skjedde med kasinoene i tiden umiddelbart etter. I feiringen (eller håndgemenget) som fulgte i Havanna, tok noen opprørere innkvartering på hotellene, noen av hotellene ble riktignok vandalisert, men alle turistrelaterte aktiviteter ble i hvert fall avbrutt. Castro stengte faktisk hotellene for en kort stund, men mange av cubanerne som tidligere hadde jobbet der, ble plutselig arbeidsledige. De raskt synkende turistinntektene fikk Castro til å ombestemme seg. Kasinoene ble gjenåpnet i februar – med visse betingelser, for eksempel at cubanere ikke kunne være kunder uten å kunne bevise tilstrekkelig rikdom, men også dette påbudet ble opphevet. Ifølge TIME Magazine 2. mars 1959 var mafiaen tilbake på Hotel Comodoro og nattklubben Sans Souci, og «ingen i mafiaen foretar seg noe uten å rådføre seg med Meyer Lansky i Miami».

Det gikk rykter om at Meyer Lansky forlot øya noen dager før opprørerne ankom, i likhet med mange amerikanske turister og forretningsfolk. «Santo Trafficante Jr. ble igjen for å se hvordan det ville gå», sier Scott Deitche. «Trafficante ble fengslet av Castro i en periode, men selv etter at han ble løslatt i august 1959, ble han værende på Cuba frem til november 1959.» I 1960 hadde staten overtatt store deler av den private sektorens eierandeler, inkludert kasinoene, og dermed var det slutt på mafiaens cubanske paradis. Castro skrøt veldig av at han hadde fjernet de lovløse i en tale den 31. august 1960:

«Da vår revolusjon kom til makten, flyktet disse gangsterne til utlandet, og de begynte å operere mot oss i flere land. Nå tror de igjen at de er trygge; de har glemt hva som skjedde med dem på Cuba; de tror fortsatt at imperiets makt aldri vil ta slutt.»

Alle bilder: © Christian Cipollini, © Getty Images

FORFALSKE SOM LURTE NAZIST

Han van Meegeren malte forfalskninger som lurte Hermann Göring – og det reddet kanskje livet hans.

Skrevet av Alex Bowers

© Alamy

REN

ENE

I ruinene av Berlin i 1945 ble det funnet en bok med en merkelig inskripsjon i Adolf Hitlers personlige bibliotek. Den luksuriøse diktsamlingen, som var medforfattet av en nederlandsk naziforfatter, inneholdt illustrasjoner av kunstneren og landsmannen Han van Meegeren. Under forordet hadde van Meegeren tilsynelatende skrevet en personlig, glødende dedikasjon til sin «elskede Führer». Det utgjorde en betydelig trussel for maleren, som på det tidspunktet var blitt arrestert som potensiell nazikollaboratør, med en mulig fengselsstraff over seg.

Men det skulle bli hans tilknytning til en annen nazileder – den notoriske kunstplyndreren Hermann Göring – som kom til å få størst oppmerksomhet i offentligheten. Noen år tidligere hadde den tyske riksmarskalken kjøpt et maleri som han trodde var laget av den anerkjente 1600-tallskunstneren Johannes Vermeer. Men det hadde han ikke. Det Göring hadde kjøpt, var en «autentisk» van Meegeren-forfalskning, et ondskapsfullt svindelforsøk som på et øyeblikk løftet opphavsmannens status fra forræder til utspekulert antihelt. Og kanskje viktigst av alt: Kunstverdenen ble rystet over at så gode forfalskninger var mulig.

FORFALSKNINGENS MESTER BLIR TIL

Henricus van Meegeren – med kallenavnet Han – ble født i 1889 i en katolsk familie i Nederland. I foreldrenes øyne var det aldri meningen at han skulle bli kunstner. Guttens lidenskap for nederlandsk gullalderkunst ble avvist av faren, som sendte ham til arkitektstudiet i Delft – Vermeers hjemby. Der ble hans beundring for de gamle mesterne bare større, og han bestemte seg for ikke å ta arkitekteksamen, men satset i stedet på en karriere som tegner og maler. Omtrent på denne tiden giftet han seg med kunststudenten Anna de Voogt, og paret fikk sitt første av to barn. Deretter flyttet familien til Haag, der van Meegeren studerte ved det lokale kunstakademiet.

Den første offentlige utstillingen med legitime arbeider ble en suksess i 1917. Dessverre var ikke de bibelske temaene på hans andre utstilling – selv om de var en kommersiell suksess og i stor grad ble hyllet – like populære blant kritikerne. Rapporter om utroskap, særlig på flere europaturnéer, førte også til at ekteskapet hans gikk i oppløsning, ettersom hans umettelige begjær etter kvinner, vin og sang nådde nye høyder. I 1923 skilte han seg fra Anna, og van Meegeren vendte seg til alkohol og andre laster for å døyve sin desillusjon over

«HAN HADDE FORFALSKET DE GAMLE MESTERNE SÅ GODT AT HAN BLE ANKLAGET FOR Å HA SOLGT DE EKTE MALERIENE DERES.»

en omskiftelig kunstverdne. Han hadde skapt seg et høvelig levebrød med sine skisser, tegninger og malerier, men han ble så bitter på sine motstandere, og ønsket så sterkt berømmelse og rikdom, at han havnet på en mørk vei.

KUNSTNERISKE FRIHETER

I 1928 fikk van Meegerens harme et nytt utløp da han begynte å utgi det reaksjonære kunsttidsskriftet *De Kemphaan* (*Den kjempende hane*). Her langet han ut med ekstremistiske utspill og fordømte det moderne maleriet som «kunstbolsjevisme», hvis talsmenn ikke var annet enn en «slimete gjeng med kvinnehatere og negerelskere», og på et tidspunkt brukte han bildet «en jøde med en handkjerre» for å beskrive det internasjonale kunstmarkedet. Men hevnlysten førte ham videre. Etter å ha giftet seg med sin andre kone, Johanna de Boer, flyttet han til Sør-Frankrike i håp om å gjenvinne sin prestisje med tvilsomme midler. Han planla å lage en serie forfalskninger som skulle ligne de gamle mesterne på alle tenkelige måter for å sikre seg en plass ved siden av dem.

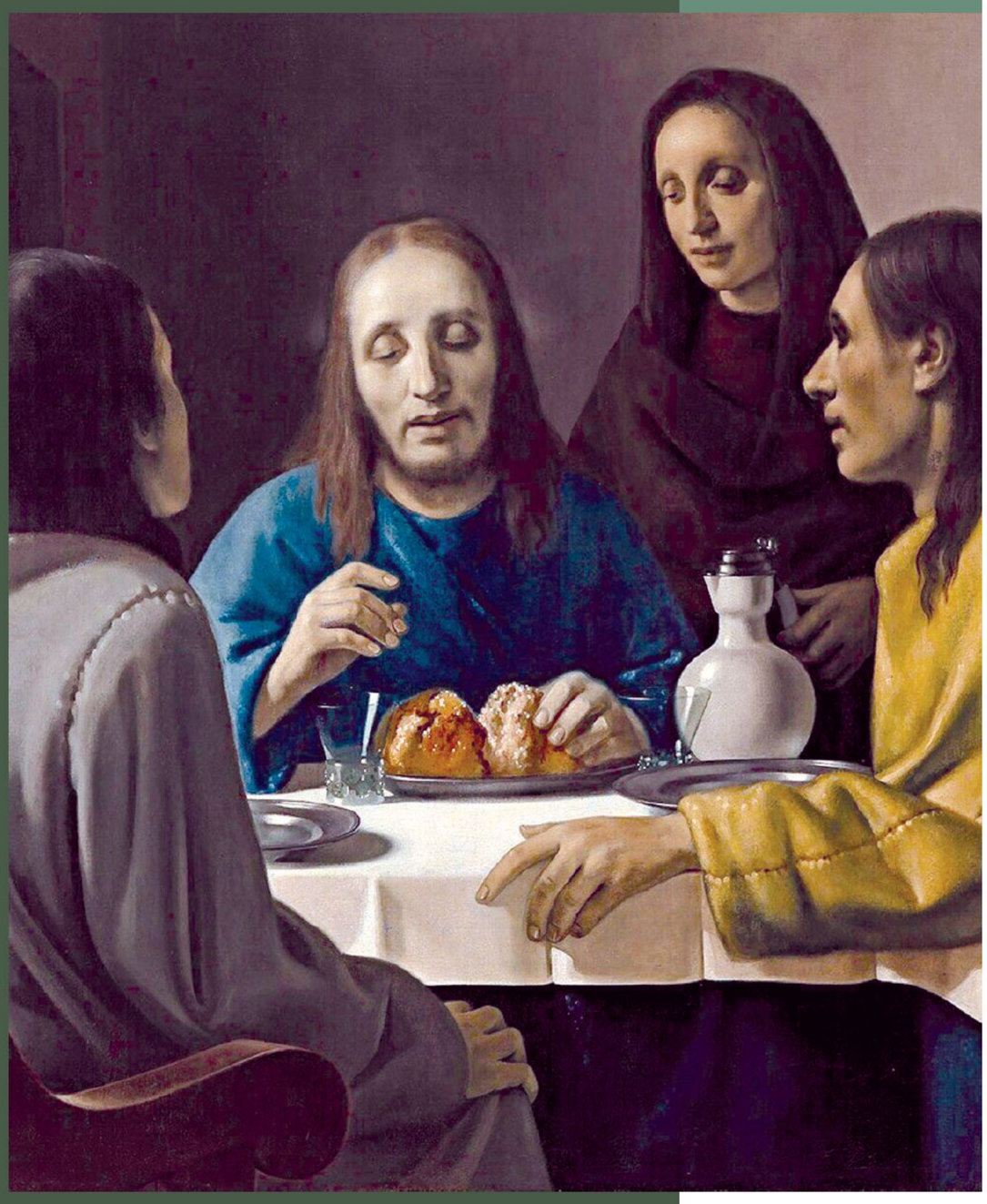

ØVERST Etter arrestasjonen i 1945 malte van Meegeren *Kristus i tempelet* for å vise frem sine evner til å forfalske i forbindelse med den forestående rettssaken.

VENSTRE En imitasjon av Vermeers stil med *Smilende pike* som ser ut til å være inspirert av utseendet og posituren til den berømte *Pike med perleøredobb.*

OVER *Kristus i Emmaus* var et av van Meegerens mest berømte verk, og lurte senere kunstkritikeren Dr. Abraham Bredius til å tro at det var et ekte verk av Vermeer.

Van Meegeren hadde allerede en viss erfaring med å lage forfalskninger, om enn i mye mindre skala. Det tok noen før han fikk perfeksjonert teknikken, en møysommelig prosess som krevde sinnrik improvisasjon. Han begynte med lerretet. Han kjøpte inn verk av det han anså som middelmådige 1600-tallskunstnere som han malte over. Samtidig brukte han bare pigmenter og verktøy som hadde vært lett tilgjengelige på Vermeers og hans anerkjente samtidige kunstneres tid. Hans største utfordring var å gjenskape alderen på maleriet, men selv dette klarte han ved å bruke bakelitt, en komponent som var nesten umulig å analysere med de metodene man hadde til rådighet på den tiden. Etter at den moderne syntetiske harpiksen var satt på lerretet, bakte van Meegeren maleriet for å herde materialet. Resultatet ble et kunstverk som kunne se ut som om det var 300 år gammelt. Til slutt la han til flekker som antydet tidens tann, for at det skulle oppfattes som autentisk. Nå gjensto det bare å se om hans hardeste kritikere ville la seg lure av svindelen.

«HVER TOMME EN VERMEER»

Van Meegeren bygde opp en samling forfalskninger på den franske rivieraen, ikke bare i stil med Vermeer, men også med andre nederlandske gullaldermalere. Hans to imitasjoner av kunstneren Pieter de Hooch – *Interiør med drikkere* og *Kortspillerne* – var gode eksempler på hans allsidige ferdigheter. Men da han kom tilbake fra OL i Berlin i 1936, skapte han *Nattverden ved Emmaus* som snart skulle bli en av hans mest berømte forfalskninger av Vermeer. I september 1937 hadde forfalskningen fanget oppmerksomheten til Rembrandt-eksperten dr. Abraham Bredius, som skrev i det britiske kunsttidsskriftet *The Burlington Magazine*. Han skrev: «Det er et fantastisk øyeblikk i en kunstelskers liv når han plutselig står overfor et hittil ukjent maleri av en stor mester, uberørt, på det originale lerretet og uten noen form for restaurering, akkurat slik det forlot malerens atelier. Og for et bilde! [...] vi har her – jeg er tilbøyelig til å si – mesterverket til Johannes Vermeer fra Delft [...] helt forskjellig fra alle hans andre malerier, og likevel hver tomme et Vermeer-maleri. I intet annet bilde av den store mesteren fra Delft finner vi en slik følelse, en så dyp forståelse av Bibelens historie – en følelse som er så edelt menneskelig uttrykt gjennom den høyeste kunst.» Van Meegeren hadde lykkes i å overbevise en av sine mest foraktede kritikere om at *Kristus i Emmaus* var et 1600-tallskunstverk av en av de mest ærverdige nederlandske malerne.

«JO VISSTE IKKE»

Var van Meegerens ekskone Johanna uvitende om eller medskyldig i forbrytelsene hans?

Helt siden van Meegerens bedrageri ble avslørt, har det blitt spekulert i Johannas rolle i ektemannens forfalskningsforetak. Johanna var profesjonell skuespiller og hadde tidligere vært gift med kunstkritikeren Carel de Boer, som hun skilte seg fra i 1927. Johanna og van Meegeren hadde lenge hatt et kjærlighetsforhold, og i 1928 giftet de seg. Hvorvidt de også var kriminelle partnere, kan man bare gjette seg til, selv om det virker sannsynlig. Van Meegeren var urokkelig i sin påstand om at «Jo visste ikke», til tross for at flere faktorer pekte i motsatt retning. De skilte seg på et mistenkelig strategisk tidspunkt i desember 1943, selv om de fortsatt holdt sammen. Det gjorde det mulig for kunstneren å overføre midler til hennes konti, og dermed beskytte pengene mot uventede omstendigheter. Allerede før dette, da van Meegeren skapte forfalskninger på 1930-tallet, ville hans mystiske rikdom utvilsomt ha fått enhver kone til å heve øyenbrynene. Hadde myndighetene fått grunn til å tro at Johanna var medskyldig, ville hennes formue blitt konfiskert på samme måte som van Meegerens egen. Derfor var det i parets interesse å holde Johanna helt utenfor, slik at de fortsatt kunne leve et liv i luksus etter at van Meegeren hadde sonet sin dom. Malerens død i 1947 kunne ha betydd at johanna ikke så mer til formuen, men hun klarte likevel å beholde pengene sine, som hun nøt godt av frem til sin død 91 år gammel.

Alle bilder: © Alamy, © Getty Images

Hvis han hadde vært tilbøyelig til å tenke på å avsløre planen sin for å motbevise kritikerne og vise frem sitt geni, var det nå nesten helt sikkert for sent. Da han oppdaget at maleriet hans ville innbringe ham det som i dag ville være flere millioner dollar, var det ikke lenger noen grunn til å fortelle verden om trikset. Van Meegeren forble taus, tok imot den enorme pengesummen og kjøpte en overdådig innredet eiendom med 12 soverom i Nice. Fra sitt nye hjem fortsatte han å eksperimentere med forfalskningene sine. Men da krigen truet i horisonten over Europa i 1939, bestemte han seg for å flytte tilbake til Nederland, fortsatt innstilt på å skaffe seg mer penger til sin overdådige livsstil.

MØTET MED GÖRING

Nazistenes okkupasjon av Nederland endret van Meegerens arbeidsmetoder. Siden de fleste museene hadde lagt mesterverkene sine på lager for å beskytte dem mot krigsskader, var det færre Vermeer-malerier å sammenligne hans verk med. Dette bidro antagelig til at van Meegerens kriminelle virksomhet ble stadig mer slurvete. Forfalskningene hans var av dårlig kvalitet, og de ble malt med nyvinninger man ikke hadde sett før på 1800-tallet, rundt 200 år etter de gamle mesterne. Dessuten økte van Meegerens kjederøyking og alkoholforbruk. I 1943 skilte han seg fra sin andre kone, riktignok som en formalitet ettersom paret forble sammen, men en betydelig del av van Meegerens formue ble overført til hennes kontoer, antakelig for å sikre seg mot eventuelle konsekvenser av sin lyssky virksomhet. Samme år bosatte van Meegeren seg i Amsterdam, og de nyeste forfalskningene ble enda mer innbringende. Blant dem var *Isak velsigner Jakob* og *Fotvaskingen* – begge bibelske bilder som minnet litt om Vermeer. Ett skulle få større gjennomslagskraft enn de andre: det Vermeer-aktige *Kristus med kvinnen tatt i utroskap*.

Nazi-bankmann og kunsthandler Alois Miedl hadde på dette tidspunktet kjøpt *Kristus med kvinnen tatt i utroskap* da Göring bestemte seg for å kjøpe det. Den påfølgende transaksjonen – med en prislapp på 1,65 millioner gylden, som muligens inkluderte en byttehandel med plyndrede malerier mot forfalskningen – skulle få stor innflytelse på van Meegeren. I likhet med at nazistenes krigslykke var i ferd med å renne ut, var lykken i ferd med å snu til det verre også for ham. Göring gjemte sin dyrebare eiendel i en underjordisk grotte sammen med utallige andre stjålne kunstgjenstander. Men i mai 1945 ble samlingen oppdaget av den amerikanske kapteinen Harry Anderson fra de såkalte Monuments Men. Det tok ikke lang tid før den påfølgende allierte etterforskningen pekte rett på van Meegeren. Millionæren ble arrestert 29. mai. Han ble ikke anklaget for forfalskning, men for tyveri av nederlandsk kultureiendom og samarbeid med nazistene. Han hadde forfalsket de gamle mesterne så godt at han ble anklaget for å ha solgt de ekte maleriene deres.

«MALERENS YDMYKELSE AV GÖRING UTLØSTE STOR GLEDE, DELVIS PÅ GRUNN AV VAN MEEGERENS GODE FORTELLEREVNE I RETTEN.»

RETTSSAKEN MOT VAN MEEGEREN

Van Meegeren risikerte fengselsstraff hvis det ble bevist at han hadde solgt Nederlands dyrebare nasjonalskatter til Det tredje rikes embetsmenn. Han grublet over hvordan han best kunne forsvare sine handlinger, og etter to uker kom han frem til en løsning. Maleren innrømmet noen – men ikke alle – av forfalskningene sine, før han lente seg til den ofte publiserte historien om at falskneriet hadde vært et stunt for å gi nazistene en lærepenge. Han burde ikke behandles som en sympatisør, hevdet van Meegeren overfor myndighetene, men som en nasjonalhelt. Selv om det er uvisst om Göring noen gang fikk vite om bedraget da han ble stilt for retten i Nürnberg for sine egne forbrytelser, var det ikke han som trengte å bli overbevist. Van Meegeren illustrerte sine evner ved å skape sin siste falske Vermeer fra juli 1945 foran journalister og rettsoppnevnte vitner. Da det siste penselstrøket ble lagt på *Kristus i tempelet*, ville det være nok til at de alvorligste anklagene mot ham ble frafalt. Men det ville ikke være nok til å frikjenne ham for de tilståtte forfalskningene, som fortsatt kunne medføre en fengselsstraff på to år.

Den 29. oktober 1947 begynte rettssaken mot van Meegeren. En kommisjon av internasjonale kunsteksperter undersøkte maleriene som var identifisert som forfalskninger. Nå hadde de den nødvendige kunnskapen til å analysere den kjemiske

OVER Rettssaken mot van Meegeren i 1947 – som her står tiltalt – fascinerte en hel verden etter krigen.

UNDER Göring var en beryktet kunstplyndrer. Det faktum at han hadde latt seg lure til å kjøpe den forfalskede *Kristus med kvinnen tatt i utroskap*, skapte stor fornøyelse blant folk.

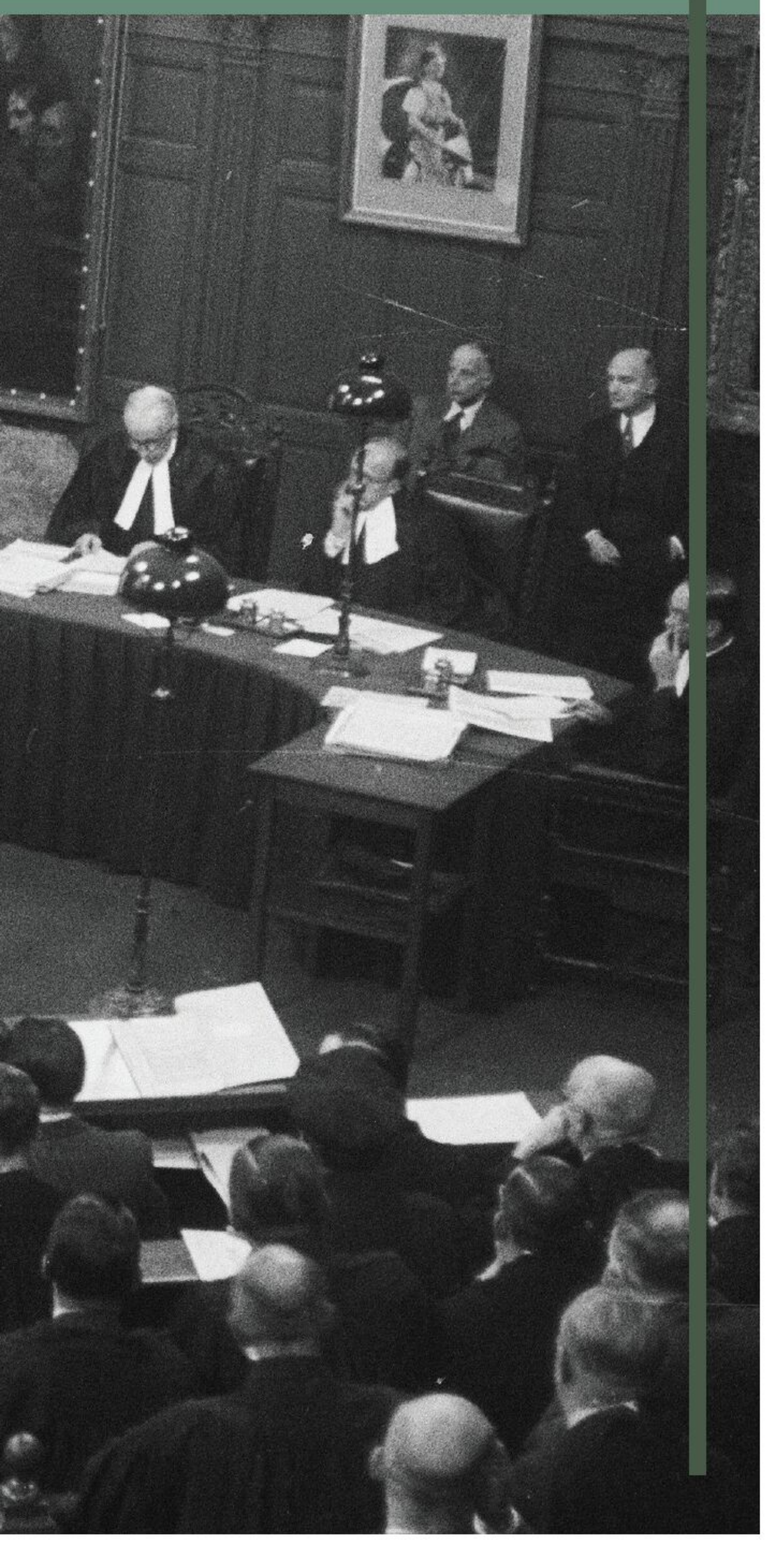

sammensetningen av malingen som var brukt på dem. I kunstnerens atelier ble det funnet gjenstander som styrket mistanken mot ham. Blant dem var bakelitt, som tydet på kunstnerisk fabrikasjon. Ytterligere demonstrasjoner og analyser førte til samme mistanke. Den 12. november 1947 ble van Meegeren til slutt funnet skyldig i bedrageri og dokumentfalsk. Han ble dømt til ett år i fengsel og inndragning av formuen – med unntak av midlene som hans ekskone Johanna satt på gjennom deres beleilige skilsmisse. Van Meegeren forventet sannsynligvis å sone straffen og deretter gjenoppta forholdet, men slik gikk det ikke. Helsen hans sviktet. Den 30. desember fikk han plutselig hjertesvikt og døde 58 år gammel.

BEDRAGEREN OG HISTORIEFORTELLEREN:

Van Meegeren unnslapp dødsstraff, men bukket under som følge av misbruk og en hard livsstil. Hans jordiske gods ble auksjonert bort til høystbydende. Hans plutselige bortgang etterlot den nederlandske offentligheten med flere spørsmål enn svar, og det mest presserende var hvordan ettermælet hans skulle tolkes. Da maleren ydmyket den pompøse Göring, hadde det utløst stor glede, blant annet på grunn av van Meegerens gode fortellerevne i retten. På samme måte talte diktboken som van Meegeren angivelig dedikerte til Hitler, mot ham i retten – var han egentlig en sleip luring? Den tiltalte nektet hardnakket for at det var han som hadde skrevet de urovekkende ordene. Selv i dag er oppfatningene om van Meegeren svært delte – det kommer an på øyet som ser, akkurat som forfalskningene hans.

Den kunstverdenen som van Meegeren hadde lurt trill rundt, måtte imidlertid stille seg selv tusenkronerspørsmålet: Hvor mange av maleriene hans hang fortsatt på museer og gallerier under falske påskudd? Det er en liten mulighet for at anerkjente mesterverk fra 1600-tallet selv nå i virkeligheten er imitasjoner fra 1900-tallet, laget av en mann som svindlet til seg en formue. Anslagene over hvor mye han svindlet ofrene sine for, varierer, men noen anslår at det dreier seg om hundrevis av millioner dollar etter dagens målestokk. Forfalskningene – som omsider ble tilskrevet sin virkelige opphavsmann – har siden blitt utstilt på kunstinstitusjoner over hele verden, ofte rett ved siden av de gamle mestrene van Meegeren etterlignet.

SOM FAR, SÅ SØNN

Tro det eller ei, Jacques van Meegeren gikk i farens fotspor og forfalsket forfalskeren – dog med mindre suksess.

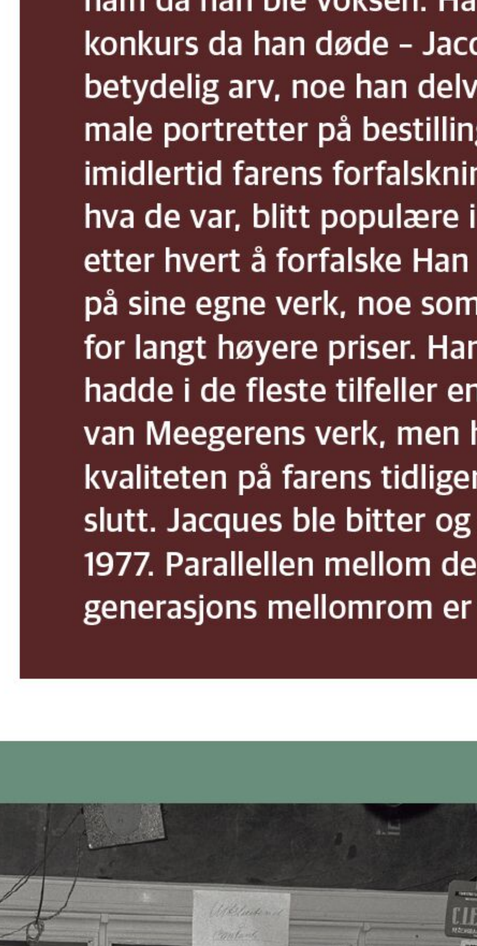

For de fleste svindlere er kunsten å svindle en ferdighet som læres over tid, med mye prøving og feiling. For Han van Meegerens sønn Jacques så det ut til at genene også spilte en liten rolle. Jacques ble født i 1912 av farens første kone, og det ble rapportert at han var et sykelig barn som hadde et distansert forhold til maleren. Gutten elsket likevel å få komme inn i van Meegerens atelier, hvor han av og til fikk lov til å hjelpe til med å rydde eller rense pensler. I de senere årene ble han med faren på turer til kunsthandlere eller museer, noe som ga ham et innblikk i van Meegerens verden. Jacques lærte seg å tegne og skissere, selv om faren i perioder var mye fraværende. Men det er ingen tvil om at faren kom til å ha en dramatisk innflytelse på ham da han ble voksen. Han van Meegeren var allerede konkurs da han døde – Jacques sto dermed uten en betydelig arv, noe han delvis kompenserte for ved å male portretter på bestilling. På det tidspunktet hadde imidlertid farens forfalskninger, som siden ble avslørt for hva de var, blitt populære i seg selv. Jacques begynte etter hvert å forfalske Han van Meegerens signatur på sine egne verk, noe som gjorde at de kunne selges for langt høyere priser. Hans skildringer fra Bibelen hadde i de fleste tilfeller en vag likhet med den eldre van Meegerens verk, men han slet med å gjenskape kvaliteten på farens tidligere malerier, og inntektene tok slutt. Jacques ble bitter og tydde til flaska. Han døde i 1977. Parallellen mellom de to forfalskernes liv med en generasjons mellomrom er både fascinerende og tragisk.

I MIDTEN En amerikansk soldat undersøker stabler med jødisk kunst som ble plyndret av nazistene og funnet gjemt i en tysk kirke.

VENSTRE Etter å ha gått konkurs i 1945 ble van Meegerens eiendom auksjonert bort. høsten 1950

Alle bilder: © Alamy, © Getty Images

YAKUZA BLIR TIL

En yakuza liker å skryte av sitt samurai-opphav, men japansk mafia begynte egentlig med ulovlig gambling for to hundre år siden.

Skrevet av Paul French

Yakuza er en selvmotsigelse. I motsetning til de mest beryktede organiserte kriminelle nettverkene i verden – den italienske mafiaen, den russiske vory, de søramerikanske kartellene – er yakuza sjelden voldelige i offentligheten. De begår få «drive-by»-drap, advarselsdrap eller gateslagsmål. De er både en lyssky virksomhet, samtidig som kontorene deres er lette å finne i enhver japansk by. Utpressing, smugling, narkotikahandel, lånehaivirksomhet, prostitusjon … Yakuza er involvert i alt dette og mer til, men de opprettholder en fasade av legitime virksomheter. De er en av Japans største veldedighetsorganisasjoner, og de får mye skryt for sin raske respons når katastrofer, jordskjelv og tsunamier rammer, inkludert atomkatastrofen i Fukushima i 2011. De dyre dressene, amputerte fingre og ikke minst den forseggjorte tatoveringen har blitt et kulturelt ikon.

Japansk TV flommer over av, ofte sympatiske, yakuza-serier og -filmer. I aviskiosker og supermarkeder finnes det yakuza-fanblader, mens bokhandlerne har yakuza-eventyrromaner på fremtredende plass. For mange symboliserer yakuza, selv om den åpenbart er kriminell, de tradisjonelle dydene familie, disiplin, tillit og ære. I likhet med europeiske riddere eller cowboyer i det ville vesten er de problematiske, men likevel beundret av mange og en integrert del av folkekulturen. For å forstå hvordan dette spesielle japanske fenomenet har oppstått, må vi derfor gå tilbake til yakuzas opprinnelse – et omstridt tema.

«YAKUZAEN HAR MED STOR SUKSESS BYGGET OPP EN MYTOLOGI RUNDT SIN OPPRINNELSE.»

Mange organiserte kriminelle grupper med en lang historie har en selvforherligende og selvrettferdiggjørende fortelling. Uansett kultur er det alltid en blanding av et Robin Hood-aktig forsvar av de fattige mot de rike, blandet med behovet for å beskytte en svak samfunnsgruppe mot en grisk tyrann, krigsherre eller godseier. Sannheten er selvfølgelig alltid betydelig mindre edel og hederlig. Yakuzas sanne opprinnelse er i beste fall grumsete. Selv om de liker å fremheve sine røtter i samuraikulturen, oppsto yakuzaen i virkeligheten fra en underverden av illegale hasardspillere, utpressere og gateselgere på 1800-tallet. Vanlige skurker. ▶

Alle bilder: © Getty Images

Yakuza-bandene har imidlertid aldri sett på seg selv som rene gatebøller. De har, kanskje mer enn noen annen global organisert kriminell virksomhet, forsøkt å fremstille seg selv som samfunnsstøtter, som forsvarere av vanlige folk (selv om de alltid står på arbeidsgivernes side snarere enn på fagforeningenes, som de gjerne bryter streikene til), med sine tydelig skiltede kontorer og sin relativt åpenlyse tilstedeværelse. De arbeider hardt via sine tilhengere og kontakter på høyt politisk nivå for å fremstå som en del av det japanske samfunnet, nærmest som en parallell maktstruktur til de lokale demokratiske representantene eller politiet.

TILBLIVELSESMYTEN

Yakuza har med stort hell bygget opp en mytologi rundt sin opprinnelse. Fortellingen går ut på at dagens yakuza-«familier» nedstammer fra samuraiene, Japans krigerkaste som oppsto rundt slutten av 1100-tallet og nådde sin glanstid fra 1600-tallet til slutten av 1800-tallet (Japans mellomste Edo-periode). Samuraienes makt gikk etter hvert sterkt tilbake i begynnelsen av Meiji-perioden (1868–1912), da Japan gikk fra føydalisme til industriell makt som en moderne nasjonalstat. Etter hvert ble landet samlet og ble tettere knyttet sammen, fikk landsomfattende institusjoner og lover, og det ble bygget opp en keiserlig hær og et effektivt skattesystem. I takt med dette forsvant samuraienes rolle som krigere for lokale klanhøvdinger og krigsherrer. De raske sosiale endringene, de nye teknologiske fremskrittene og den spirende urbaniseringen gjorde samuraiene overflødige, fratok dem deres status og forbød dem å bære våpen. Og, ifølge legenden gikk de over i nye sammenslutninger, skapte nye tilknytninger og slo seg sammen i isolerte «familier» som kalte seg yakuza.

«SELV OM MYTEN OM SAMURAIENES OPPRINNELSE LEVER VIDERE I POPULÆRKULTUREN, ER SANNHETEN OM YAKUZAENES OPPRINNELSE LANGT MER PROSAISK.»

Allerede på sitt høydepunkt (i 1870 var anslagsvis fem prosent av Japans befolkning medlemmer av samuraifamilier) var samuraiene de høyt betalte tjenerne til *daimyo;* de føydale godseierne som kontrollerte store deler av byene og landsbygda. De var lett gjenkjennelige med sin karakteristiske rustning, som var laget av lær og/eller brynje, og de livsfarlige sverdene (*katana*), som de alltid bar to av. Sverdet kjennetegnes av en buet, enegget klinge med rund eller firkantet parerbøyle og et langt grep som gir plass til to hender. Senere ble *katana* senere brukt sammen med geværer med luntelås. Geværer ble introdusert på 1500-tallet da øyriket begynte å handle med tilreisende europeiske skip og tilegnet seg europeisk våpenteknologi. Da hadde Japan i lang tid vært lukket og isolert fra omverden.

For å sikre seg samuraienes lojalitet (som kunne være ustabil; lojaliteter ble dannet og brutt raskt, med dødelige konsekvenser for en gjerrig eller svak *daimyo*) hadde samuraiene blitt tildelt høy prestisje og spesielle privilegier, som ekstra forsyninger av ris i tider med mangel på ris, gårdstjenestefolk og til og med retten til å henrette vanlige folk som ikke respekterte dem!

En moderne yakuza-legende hevder at de har arvet *bushido* fra samuraiene; kodekser for krigerske dyder og moralske regler som alle var forventet å leve etter, samt konseptet *ninkyo dantai* (ærbare organisasjoner). Den nærmeste europeiske svaret er kanskje middelalderens ridderkodeks. Denne forestillingen om *bushido* og strenge koder og regler innenfor yakuzaen har blitt en del av den populærkulturelle myten – i utallige filmer, TV-serier og romaner – på samme måte som mytene rundt den sicilianske mafiaen og andre organiserte kriminelle grupper.

Dagens yakuza kan hevde at de, i likhet med sine samuraiforfedre, arbeider for samfunnets interesser, men det var selvsagt ikke det samuraiene gjorde i Edo-perioden. De tjente snarere sine herrer, daimyoene. Dette var jordeiere som ikke var særlig lydhøre overfor bøndenes krav. Daimyoene var selv underlagt shogunatet (de militære øverstkommanderende) og i siste instans keiseren. Samuraiene var leiesoldater, deres lojalitet svingte i takt med lykken til deres midlertidige herrer. Landsbybøndene ble jevnlig herset med at samuraiene, som de hatet, fryktet og foraktet.

Etter 1870-årene gikk Edo-perioden over i Meiji-perioden, og ideene om hvordan

HØYRE *Bakuto* fra Edo-perioden samles for å spille terning og gamble – forløperen til dagens yakuza-gjenger.

UNDER Shimizu Jirocho (1820–1893) begynte som en fattig *bakuto* til å kontrollere Edo-periodens mest velstående region i Japan.

BOTSRITUAL

Å kutte av fingeren (*yubitsume*) og selvmord ved å bukspretting (*seppuku*) er en del av legenden om yakuza.

Dramatiske ritualer er en del av yakuza-livet. *Yubitsume*, eller avkutting av en finger, er en form for botsøvelse. Ved første gangs forseelse kappes tuppen av venstre lillefinger, og den avkuttede delen gis til *oyabun*. Ved flere forseelser kan flere fingre bli kuttet av. Historisk sett ville dette gradvis svekke gjerningsmannens sverdgrep, og tvinge ham til å stole mer på kameraten sin og lære av det. I dag er denne praksisen lite utbredt fordi den tydelig identifiserer yakuza-medlemmer for politiet, selv om fingerproteser ofte brukes for å unngå å bli oppdaget.

Seppuku er en tradisjonell samurai-praksis som fremdeles forekommer av og til – men langt oftere i yakuza-filmer enn i virkeligheten. Seppuku betyr bokstavelig talt «å kutte opp magen», og er en rituell form for selvmord. Bukspretting er ikke bare forbeholdt yakuza, det har blitt utført av vanærede embetsmenn, politikere og til og med skambelagte kjendiser. Det utføres tradisjonelt med et kort sverd, der magen skjæres opp og bladet deretter vendes oppover for å sikre et dødelig sår.

OVER Den berømte brutale rituelle avstraffelsen er ofte skildret i yakuza-filmer, som for eksempel *Brother* fra 2000.

samfunnet skulle organiseres endret seg radikalt. Det førte til at samuraiklanene falt fra hverandre. Meiji-regjeringen gikk helhjertet inn for å avskaffe dem og integrere samuraiklassen i samfunnet for øvrig. Å bære *katana* i offentligheten ble forbudt og det samme ble samuraienes eldgamle rett til å henrette respektløse borgere. Samuraifamiliene aksepterte stort sett endringene. De lot seg innlemme i det vanlige japanske samfunnet – tok utdannelse, gikk inn i forretningslivet og, ifølge myten, dannet yakuza-familier. Og i sin nye kriminelle verden beholdt de, ifølge legenden, æresbegrepet *bushido*. I praksis har denne lojaliteten gjerne bestått i en generell støtte til status quo, den politiske høyresiden i Japan (arbeidsgivere ble favorisert fremfor streikende arbeidere, og politiske demonstrasjoner på venstresiden ble slått ned) og troskap mot keiseren. Under andre verdenskrig løftet den militaristiske regjeringen frem samuraikulturen for å rekruttere «moderne samuraier» til de væpnede styrkene, og gjentok de moralske idealene om *bushido* for å fremme og opprettholde militær disiplin og lojalitet.

OVER TIL VENSTRE
Yakuzaens røtter i *tekiya* står sterkt – her samles yakuza-medlemmer på Sanja Matsuri-festivalen, en tempelmesse som lenge ble kontrollert av *tekiya*/yakuza-gjenger.

OVER TIL HØYRE
Under festivalen viser yakuza-medlemmer stolt frem tatoveringene sine på hele kroppen.

Senere på 1940-tallet, og etter krigen og Japans nederlag, var samuraiklassen i realiteten blitt en ren myte, på samme måte som cowboyene i det gamle ville vesten – delvis beundret, men på vei inn i historien. Og selv om myten om samuraienes opprinnelse lever videre i populærkulturen, er sannheten om yakuzaenes opprinnelse langt mer prosaisk.

KJØPMENN OG GAMBLERE

Både yakuzaer som samuraier i nyere tid har utvilsomt gitt næring til Japans og resten av verdens kulturelle fantasi. ▶

Alle bilder: © Alamy, © Getty Images

VENSTRE Yakuza-filmer og TV-serier er fortsatt svært populære. Her spiller den legendariske skuespilleren og yakuza-antihelten Takeshi Kitano hovedrollen i en av sine rå gangsterfilmer, *Outrage* fra 2010.

UNDER TIL VENSTRE Utagawa Hiroshiges tresnitt fra 1830-tallet av prostituerte som prøver å lokke reisende inn i et *bakuto*-vertshus.

NEDERST Yakuzas storhetstid var uten tvil de rike «bobleårene» i Japans økonomi. På begynnelsen av 1990-tallet sprakk boblen, den økonomiske stagnasjonen slo inn, og myndighetene begynte å slå hardt ned på familiene.

Det florerer av svært eksotiske fremstillinger av tatoverte gangstere med sterk æreskodeks, kledd enten i fotsid *yukata* eller svarte «sharp suits», gangstere som for det meste er involvert i interne maktspill snarere enn å terrorisere lokalsamfunn. I virkeligheten har yakuzaen i det 21. århundret utviklet seg til å bli en langt mindre koordinert og langt fra enhetlig organisasjon. Men ideene som går igjen over hele verden – territorium, hierarki, voldelig atferd, utpressing, prostitusjon, utnyttelse av de svake og forsvarsløse – gjelder alle for yakuzaen. De omtaler fortsatt seg selv som *ninkyo dantai* (ridderlig organisasjon), men politiet kaller dem mer realistisk *boryokudan* (voldelige gjenger). De har unektelig hatt stor økonomisk suksess, inntil de nylig ble slått hardt ned på. Antall medlemmer er nå betydelig redusert, rekrutteringen er vanskelig, og mer enn halvparten av de identifiserte yakuza-medlemmene i Japan er over 50 år. Siden 1990-tallet har nye, strenge lover mot organisert kriminalitet, arrestasjoner av høytstående yakuza-medlemmer og strenge fengselsstraffer bidratt til å redusere organisasjonens makt og tiltrekningskraft på potensielle nye medlemmer.

Yakuza som en gang i tiden var såpass mektig og innflytelsesrik i det japanske samfunnet, er dermed på vei tilbake til sin mindre glamorøse og mer historisk riktige opprinnelse. Blant Edo-periodens *tekiya* (gateselgere) og *bakuto* (gamblere) finner vi yakuzas egentlige opprinnelse og opphavet til deres fremdeles foretrukne organisasjonsform.

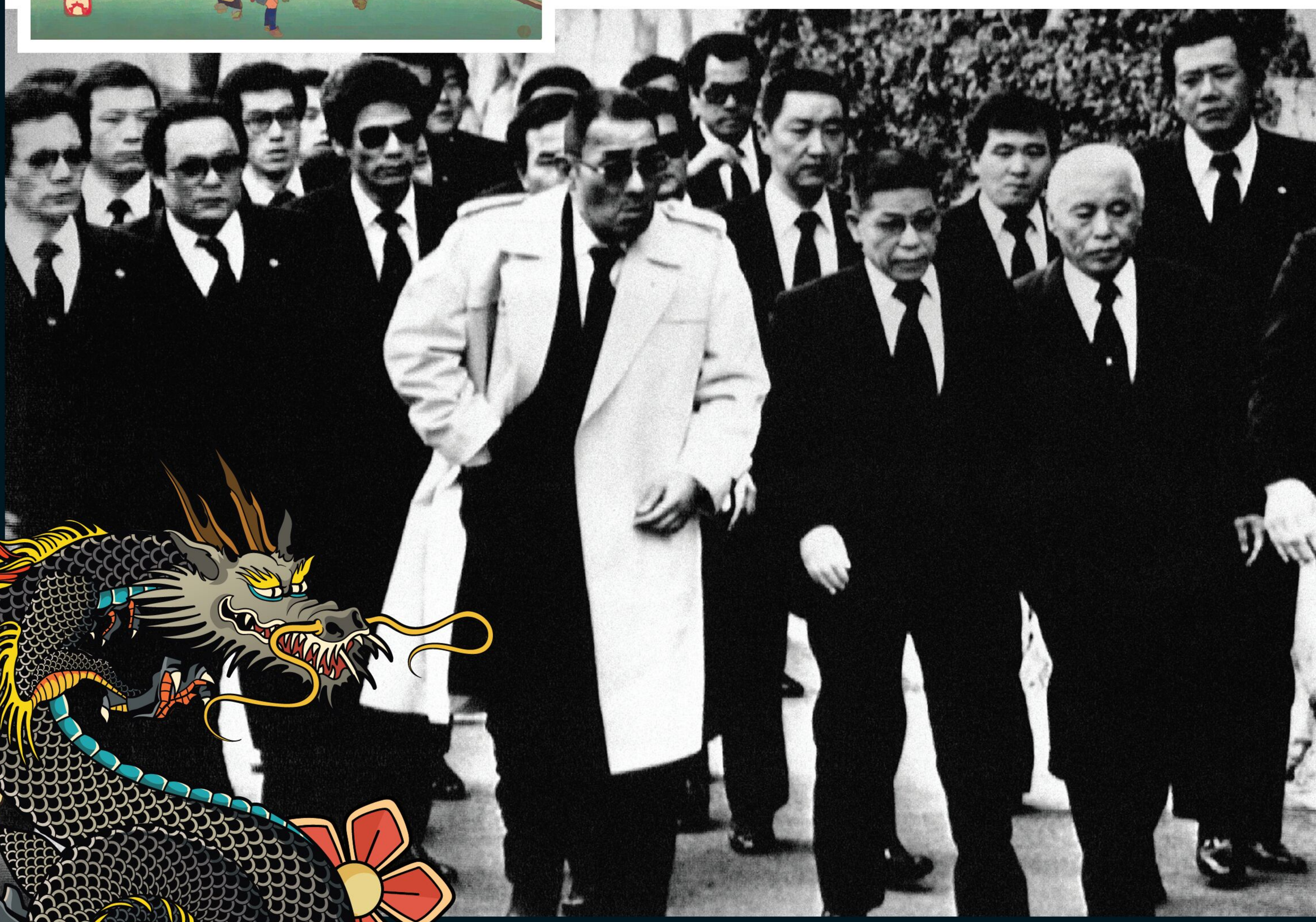

TATOVERING PÅ HELE KROPPEN

Tatovering er fortsatt en sentral del av yakuza-identiteten, såkalt *irezumi*. Det har en dypere åndelig betydning enn mange er klar over.

Helkroppstatovering (*irezumi*) er fortsatt vanlig blant yakuzaen i Japan. Prosessen kan ta flere år, og i noen tilfeller tatoveres også kjønnsorganene, og hvis den utføres på tradisjonelt vis, involverer den ingen elektriske maskiner, men gjøres for hånd med blekk som stikkes inn i huden ved hjelp av nåler av spiss bambus eller stål.

På samme måte som manglende fingre er tatoveringer et synlig tegn for politiet når det gjelder yakuza-medlemskap, og dette er en av grunnene til at de bruker langermede skjorter med høye krager og dresser. Tatoveringene vises normalt ikke offentlig.

Tatoveringene er et symbol på yakuzas status som outsidere. I Edo-perioden ble kriminelle tatovert som en edel av straffen for å vise hva slags forbrytelsene de hadde begått – tyver ble tatovert på armene, mordere på hodet. Andre tatoveringer indikerte hvor forbrytelsene hadde skjedd. Meiji-regjeringen forsøkte å forby tatovering helt og holdent, noe som skapte et stigma mot denne praksisen i samfunnet generelt, men som yakuzaen omfavnet.

«BLANT EDO-PERIODENS *TEKIYA* OG *BAKUTO* FINNER MAN YAKUZAS SANNE OPPRINNELSE.»

Tekiya, som solgte billige talismaner, religiøse symboler og dekorasjoner fra vogner og boder i byer og landsbyer over hele Japan, ble i Edo-perioden ansett som svært lavtstående, nærmest utstøtte. De ble foraktet av samfunnet, og organiserte seg. Da fikk de kontroll over de lukrative markedene ved shinto-templene som ble holdt i forbindelse med buddhistiske høytider. De leide inn sikkerhetsvakter for å holde andre selgere utenfor og håndhevet priskontroll for å opprettholde fortjenesten. Det var i bunn og grunn en form for beskyttelsesvirksomhet som gradvis ble mer og mer sofistikert og ganske lønnsom ettersom de krevde betalingav andre gateselgere. Etter hvert som virksomheten og lønnsomheten vokste, innførte *tekiya* hierarkier og formaliserte maktstrukturene sine. *Oyabun* (sjefer) var på toppen og *kobun* (gjengmedlemmer) under, og *oyabun* var som far til sine *kobun;* barn. Den dag i dag omtaler yakuza-gruppene seg selv som familier – ikke av blod, men av *oyabun-kobun*-lojalitet og og ærbødighet. Her kan yakuzaen tas for å være samuraienes arvtakere. Mektige *oyabuner* fikk privilegier på linje med samuraiens, som å bære sverd.

Bakuto var om mulig enda lavere på den sosiale rangstigen enn *tekiya*. Gatesalg var et lavstatusyrke, men det var lovlig. Det var ikke pengespill. En *bakuto* dannet gjenger, åpnet spillehaller, sørget for egen beskyttelse og betalte myndighetene for å se en annen vei. Som en naturlig forlengelse av gambling begynte de å drive med åger med ublu renter og voldsomme straffer for manglende betaling. Selve navnet yakuza stammer fra et japansk kortspill som var populært i *bakutoenes* spillehuler. Karrierer ble skapt. Shimizu Jirocho, en fattig *bakuto* på 1800-tallet, ble en legendarisk *oyabun* som kontrollerte hele Japans østkyst, inkludert det som i dag er det moderne Tokyo.

EN BROKET GJENG

Med tiden vokste og ekspanderte *tekiya* og *bakuto*. De samarbeidet og fant en felles sak i det at de ble sett på som outsidere. Et fellesskap som tiltrakk seg skruppelløse og folk som ikke passet inn i Edo-samfunnet. Nye forretninger vokste frem – tyvegods og billige varer av lav kvalitet som ble solgt som luksusvarer på markedene. Bakuto drev spillebuler som ble beryktet for riggede terningspill og juks i kortspill.

Etter hvert som nye medlemmer kom til, ble det innført innvielsesritualer. De eksisterer omtrent på samme måte i dag. Man må dele en kopp sake med *oyabun,* kjent som *sakazuki. Oyabun* skjenker to kopper, de drikker av hverandres, og så serveres en storstilt middag. Den nye *kobun* kutter alle bånd til sin blodsfamilie og sverger å tjene sin nye – sin yakuza-klan. Og alle er menn, med unntak av enkelte sjefers koner, som har en spesiell plass i organisasjonene som *ane-san* (eldre søstre).

Innvielsene er kanskje ikke så omstendelige som for eksempel de mange kinesiske triadenes ritualer, men de har røtter i tiden med *tekiya* og *bakuto*. Det samme gjelder de fleste av dagens yakuzas kjerneaktiviteter – ågervirksomhet, smugling, prostitusjon og menneskehandel, som alle er kriminelle virksomheter som kan spores tilbake til den gang tekiyaene og bakutoene drev spillebuler, bordeller, utpressing og beskyttelse, falske luksusvarer, lågervirksomhet og kidnapping. Senere virksomheter – pyramidespill, internettsvindel og pornografi, kryptobedrageri og narkotika – er ganske enkelt naturlige forlengelser av tradisjonelle virksomheter ettersom globale nettverk, smak og teknologi har endret seg.

I denne verdenen av nyere tids *tekiya* og *bakuto* er det lite rom for de tradisjonelle forestillingene om samuraienes stolthet, *bushido* eller ridderlighet. Gangstere verden over kan se på seg selv som krigere, riddere, soldater og samuraier ... men i bunnen er det alltid, som hos dagens japanske yakuza, simpel kriminalitet.

Alle bilder: © Alamy, © Getty Images

Hekseprosessene i Salem

Den sanne historien bak myten.

22. september 1692

Spenningen var til å ta og føle på da befolkningen i Salem i USA samlet seg på Gallows Hill for å bevitne at rettferdigheten seiret. De åtte mennene og kvinnene som var blitt ført dit i en kjerre, var naboer, venner og familie, men det gjorde bare sviket enda større. De åtte personene: Martha Corey, Alice Parker, Mary Parker, Margaret Scott, Mary Eastey, Ann Pudeator, Wilmot Redd og Samuel Wardell sr. var nemlig skyldige i en av de mest avskyelige og utilgivelige syndene som fantes: hekseri.

Det var ikke tvil om at de var skyldige, for kjerra som hadde ført dem dit, hadde fått problemer. Djevelens verk, mumlet folk. Men ikke engang djevelen kunne redde sine egne nå. Martha Corey ba inderlig før hun møtte sin skjebne, og Mary Easteys hjerteskjærende avskjed med sine etterlatte rørte flere av tilskuerne til tårer før tauet ble lagt rundt halsen hennes. Mange andre forble imidlertid upåvirkede og mente at heksene bare fikk som fortjent.

Forsamlingen visste det ikke, men dette skulle bli den siste gangen hekser ble henrettet i galgen i Salem. Det må ha vært flere blant både de anklagede og anklagerne som lurte på hvordan det hadde blitt slik.

Folk i Salem var overbevist om at djevelen fantes, og derfor ble anklagene tatt så alvorlig av så mange.

Alt begynte i byen Salem, samme år som den ellevee år gamle Abigail Williams og kusinen hennes, niårige Betty Parris, ble syke. Barn ble syke hele tiden, men dette var ingen vanlig sykdom. Jentene var rammet av anfall som var så kraftige at folk som så dem begynte å gråte. Noen ganger ble barna helt stumme, noen ganger mistet de pusten, som om de ble angrepet av en usynlig kraft. Som om ikke det var ille nok, klaget de også over at de ble kløpet og stukket, og at kroppen deres vred og vrengte på seg mot deres vilje.

En by i oppløsning

Alle i Salem ble påvirket av hekserettssakene

Elizabeth Booth (18 år)
Elizabeth Hubbard (17 år)
Mercy Lewis (17 år)
Elizabeth «Betty» Parris (9 år)
Ann Putnam jr. (12 år)
Margaret Rule (alder ukjent)
Susannah Sheldon (18 år)
Mercy Short (15 år)
Martha Sprague (16 år)
Mary Walcott (17 år)
Mary Warren (20 år)
Abigail Williams (11 år)

Abigail Faulkner sr. – gravid, benådet
Mary Lacey sr. – erklærte seg skyldig, benådet
† Bridget Bishop
† Rebecca Nurse
Mary Bradbury – rømte
† Susannah Martin
† Elizabeth Howe
† Sarah Wildes
† George Jacobs sr.
† Martha Corey
† Pastor George Burroughs
† Martha Carrier
† John Proctor
Sarah Wardwell – erklærte seg skyldig, benådet
† Mary Eastey
† John Willard
† Alice Parker
† Mary Parker
† Margaret Scott
† Samuel Wardwell sr.
Ann Foster – døde i fangenskap
† Sarah Good
† Wilmot Redd
† Ann Pudeator
Elizabeth Proctor – gravid, benådet
Dorcas Hoar – erklærte seg skyldig, benådet

Mary Whittredge
Job Tookey
Lydia Dustin - uskyldig, men døde i fangenskap
Sarah Osborne – døde i fangenskap før rettssaken
Abigail Barker
Sarah Rist
Bethiah Carter sr.
Katerina Biss
Thomas Carrier jr.
Mary Bridges jr.
Mercy Wardwell
Tituba
Sarah Bridges
Phoebe Day
Mehitable Downing
Sarah Dustin
Edward Farrington – rømte
Daniel og Lydia Eames
Rachel Vinson
Esther Elwell
John Alden jr.
Hezekiah Usher II
Abigail Rowe
Thomas Carrier jr.
Abigail Faulkner jr.
Mary Rowe
Mary og Philip English
Lady Mary Phips – hustruen til Massachusetts-guvernøren sir William Phips
Anne Bradstreet
Giles Corey – presset til døde
Elizabeth Dicer
William Proctor
Dudley Bradstreet
Margaret Prince
Sarah Swift
Mary Green – rømte
Edward Farrington
Arthvordan Abbot
Margaret Prince
Nehemiah Abbot jr.
Mary Barker
Sarah Cloyce – søsteren til Rebecca Nurse og Mary Eastey
Roger Toothaker – døde før rettssaken, antagelig av tortur eller dårlig behandling
Hannah Tyler
William Barker jr.
Abigail Rowe
Edward Bishop
John Bradstreet
Edward Bishop III
Mary Lacey jr. – datteren til Mary Lacey sr. og barnbarnet til Ann Foster
Mary Tyler
William Barker, sr.
George Jacobs jr.
Mary Rowe
Frances Hutchins
Sarah Carrier
Susanna Rootes – enten sluppet fri eller frikjent
Elizabeth Hutchinson Hart – sluppet fri etter sju måneder i fengsel
Margaret Prince
James Howe – mannen til Elizabeth Howe
Joan Penney
Elizabeth Dicer
Daniel Andrew
Dorothy Good – datteren til Sarah Good
Mercy – datter til Sarah Good, fødtes og døde i fengsel rett før morens henrettelse.
Hannah Post
Mary Toothaker – hustruen til Roger Toothaker og søsteren til Martha Carrier
William Barker sr.
Mary Marston
Sarah Bishop
Francis Dane – pastor i Andover, Massachusetts
John Porter sr.
Rachel Clinton
Stephen Johnson
Mary Bridges sr.
Rev. John Busse – pastor i Wells, Maine
Bethiah Carter jr.
Sarah Buckley
Rebecca Dike
Sarah Carrier
Dorothy Faulkner
Sarah Cole
Thomas Farrer sr. – satt sju måneder i fengsel i Boston før han ble løslatt.
Margaret Jacobs
Eunice Frye
Sarah Hawkes jr.
Sarah Hale – hustruen til pastor John Hale i Beverly, Massachusetts
Rebecca Jacobs
Israel Porter
Elizabeth Johnson sr.
Ann Foster
Edward Wooland
Susannah Post
Sarah Wilson
Mary Black– slave som ble arrestert og anklaget, men aldri stilt for retten
Margaret Sheaf Thacher - Jonathan Corwins svermor

■ Besatt ■ Dømt († hengt) ■ Anklaget

De rammede jentene var til stede da de tiltalte ble stilt for retten.

I desperasjon søkte pastor Samuel Parris, Bettys far, medisinsk hjelp. Men doktorens dom var alvorlig og ga lite håp. Jentene var ikke rammet av noen vanlig sykdom; plagene var forårsaket av djevelen og hans medhjelpere. De var besatt.

Mens familien prøvde å fordøye denne informasjonen, ble ytterligere to jenter fra byen, Ann Putnam junior og Elizabeth Hubbard, rammet av liknende symptomer som venninnene sine. Mens lokalbefolkningen diskuterte denne alarmerende utviklingen, tok naboen, Mary Sibley, saken i egne hender. Hun ba Tituba, slaven til familien Parris, om å lage en heksekake. Rug og urin fra de rammede jentene ble blandet sammen og tilberedt, og etterpå ble kaken servert til familiens hund, som så ble nøye observert etter tegn på årsaken til jentenes lidelser. Tituba hadde handlet i god tro, men angret sin innblanding i saken da jentene, etter at kaken var spist, hevdet at det var hun som hadde forhekset dem.

Da pastor Parris oppdaget hva som hadde skjedd, ble han forskrekket. Magi med helbredende hensikter var like ille som den ondskapen man prøvde å bekjempe, og som om ikke saken var ille nok, ble hans egen tjener utpekt til syndebukk. Under forhørene nektet Tituba for at hun var en heks, og for at hun hadde skadet jentene, men det var for sent. Jentene insisterte på at hun var ansvarlig, og anga dessuten byboerne Sarah Good og Sarah Osborne som Titubas medskyldige.

Dorothy Goods vitnemål overbeviste hennes egen mor, selv om jenta bare var fire år da hun innrømte at hun var en heks.

Etter at tiltalen var reist, ble de tre kvinnene undersøkt av John Hathorne i det lokale møtehuset, byen Salems største bygning. Rommet var proppfullt da naboene kom for å høre hva heksene hadde å si. Kvinnene var redde, veltalende og overbevisende om hverandre. Sarah Good bedyret sin uskyld og hevdet at det var Sarah Osborne som sto bak. Osborne erklærte at hun var uskyldig, og hevdet at hun ikke kunne noe for at djevelen hadde valgt en ånd som liknet henne for å gjøre skade. Til slutt var det Titubas tur. Foran en forbløffet forsamling tilsto hun at hun var skyldig i å ha skadet jentene gjennom sine heksekunster.

Hun hadde ikke ment å skade noen, insisterte hun foran de samlede naboene. Det hadde bare vært til Sarah Goods og Sarah Osbornes beste. I detalj beskrev hun åndene som hadde rammet jentene. Sarah Good hadde en gul fugl som sugde mellom

Er du en heks?

Kryss i rutene på det som stemmer for deg. Hvis du setter mer enn tre kryss, kan du befinne deg i Satans makt.

- ☐ Jeg er over 50 år
- ☐ Jeg er ugift
- ☐ Jeg er enke
- ☐ Jeg er gift
- ☐ Jeg har fødselsmerke
- ☐ Jeg prater mye
- ☐ Jeg kler meg utfordrende
- ☐ Jeg har en katt
- ☐ Jeg har forsvart noen som allerede er tiltalt
- ☐ Jeg har en konflikt med en mektig samfunnsmedborger
- ☐ Jeg krangler med min partner
- ☐ Jeg er rik
- ☐ Jeg er fattig
- ☐ Jeg går ikke i kirken

Hvorfor skjedde det?

Her er noen av de fremste teoriene som ville kunne forklare eksplosjonen av anklager.

Guds hånd

Salems innbyggere trodde at rettssakene var en straff for at de ikke hadde fulgt Guds vilje. De hadde syndet, og på grunn av sin verdslige kjærlighet hadde Gud latt djevelen forlede dem til å anklage og henrette naboene sine.

Tilgjort

En populær og tidlig teori var at jentene rett og slett lot som de hadde symptomer. De ville ha oppmerksomhet, noe de fikk til fulle med sine «anfall» og andre plager.

Kjemisk påvirkning

Det har vært foreslått at jentenes symptomer egentlig ble forårsaket av meldrøyeforgiftning eller rugforgiftning. De rammede innbyggerne hadde spist brød bakt på dårlig rug, noe som kunne føre til de grusomme anfallene og krampene.

Redsel for indianere

Den andre indianerkrigen pågikk under rettssakene, og redselen for hekser kan ha kommet av redselen for indianere. Flere av de rammede jentene hadde måttet flykte fra områder som var rammet av krigene.

Hysteri

Jentene kan ha blitt rammet av ekte hysteri. Hormonelle og biologiske endringer ved deres alder, i kombinasjon med en skiftende tid, kan ha gjort anfallene til et hjelpemiddel for å kvitte seg med fysisk og psykisk stress.

Biologiske patogener

Fysisk sykdom kan tross alt ha ligget bak det hele. Det har blitt påpekt at dyr i Salem utviste samme bisarre symptomer som jentene, noe som kan tyde på en epidemi av hjernehinnebetennelse.

Misogyni og undertrykkelse

Kvinner med kontroll over større landområder enn det som ble ansett som normalt, var overrepresentert blant dem som ble tiltalt og henrettet i Salem. Disse «uavhengige» kvinnene ble betraktet som en trussel mot det etablerte patriarkatet og måtte derfor utslettes.

Byen Salem ble rammet av kaos da naboer grep anledningen til å kaste anklager mot hverandre.

fingrene hennes, og Sarah Osborne hadde to åndevesener, et merkelig hårete vesen og en som hadde en kvinnes hode og bein, men også vinger.

Jentene som var til stede i rommet, var helt stille mens Tituba pratet. Imidlertid var det et kortvarig pusterom, for lidelsene deres fortsatte så fort hun var ferdig. Tituba mente at alt sammen var Sarah Goods feil, og de ulende jentene var enige. Forhøret endte i kaos, noe som ga Salems fromme innbyggere mye å prate om på hjemveien.

Rebecca Nurse ble frikjent av juryen, men dommen ble endret til skyldig etter protester fra befolkningen.

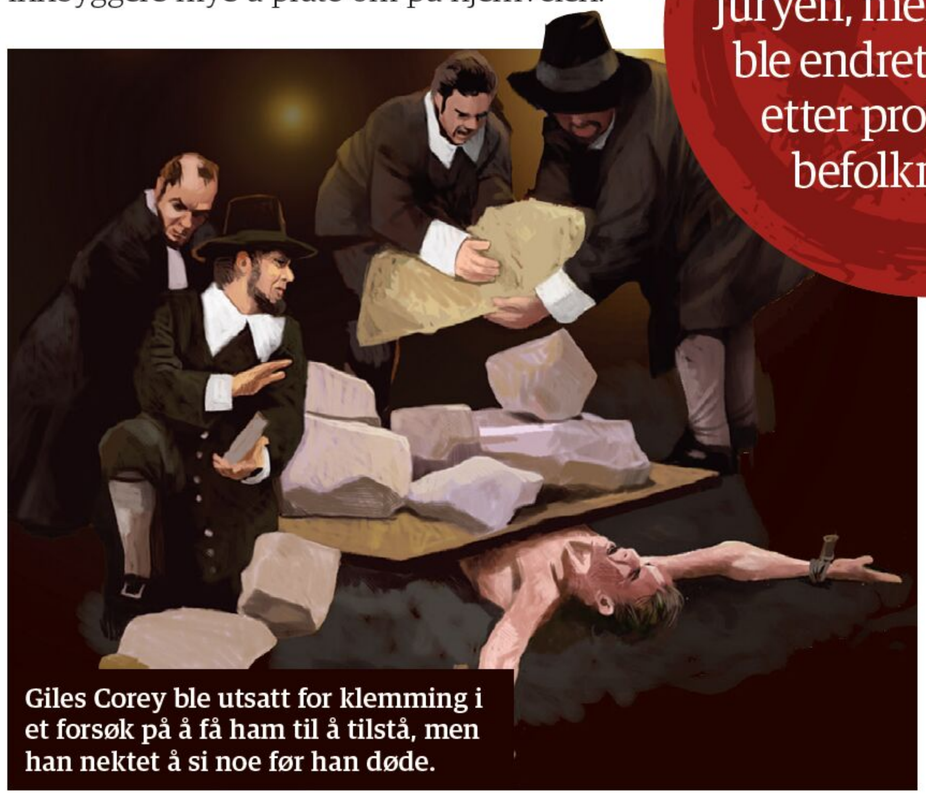

Giles Corey ble utsatt for klemming i et forsøk på å få ham til å tilstå, men han nektet å si noe før han døde.

Jentenes lidelser fortsatte de kommende ukene, men det som var enda verre, var at flere og flere trådte fram med liknende forferdelige symptomer, og Martha Corey, Dorothy «Dorcas» Good (Sarah Goods fireårige datter) og den gamle Rebecca Nurse ble tiltalt og arrestert. Titubas tilståelser fortsatte. Hun sa at hun hadde skrevet sitt navn i djevelens bok med blodet sitt, og at hun hadde sett Sarah Goods og Sarah Osbornes navn der også. I løpet av mars og april vendte alle seg mot alle i det lille samfunnet. Anklager og arrestasjoner haglet i et fåfengt forsøk på å kvitte seg med den forbannelsen som tilsynelatende hadde rammet dem. Så blandet den nyutnevnte guvernøren i Massachusetts, William Phips, seg i forvirringen. Han ankom 14. mai og fant til sin forskrekkelse ut at provinsen var et eneste stort kaos. Ikke mindre enn 38 personer var fengslet på grunn av mistanker om hekseri. Med både ryktet og jobben sin i potten sløste ikke Phips bort tiden, men satte raskt sammen en domstol, *Oyer and Terminer*, som betyr noe sånt som forhøre og avgjøre. Ni dommere ble valgt ut til å bevitne forhørene med de tiltalte. Nyheten må ha kommet som en lettelse for Salems innbyggere,

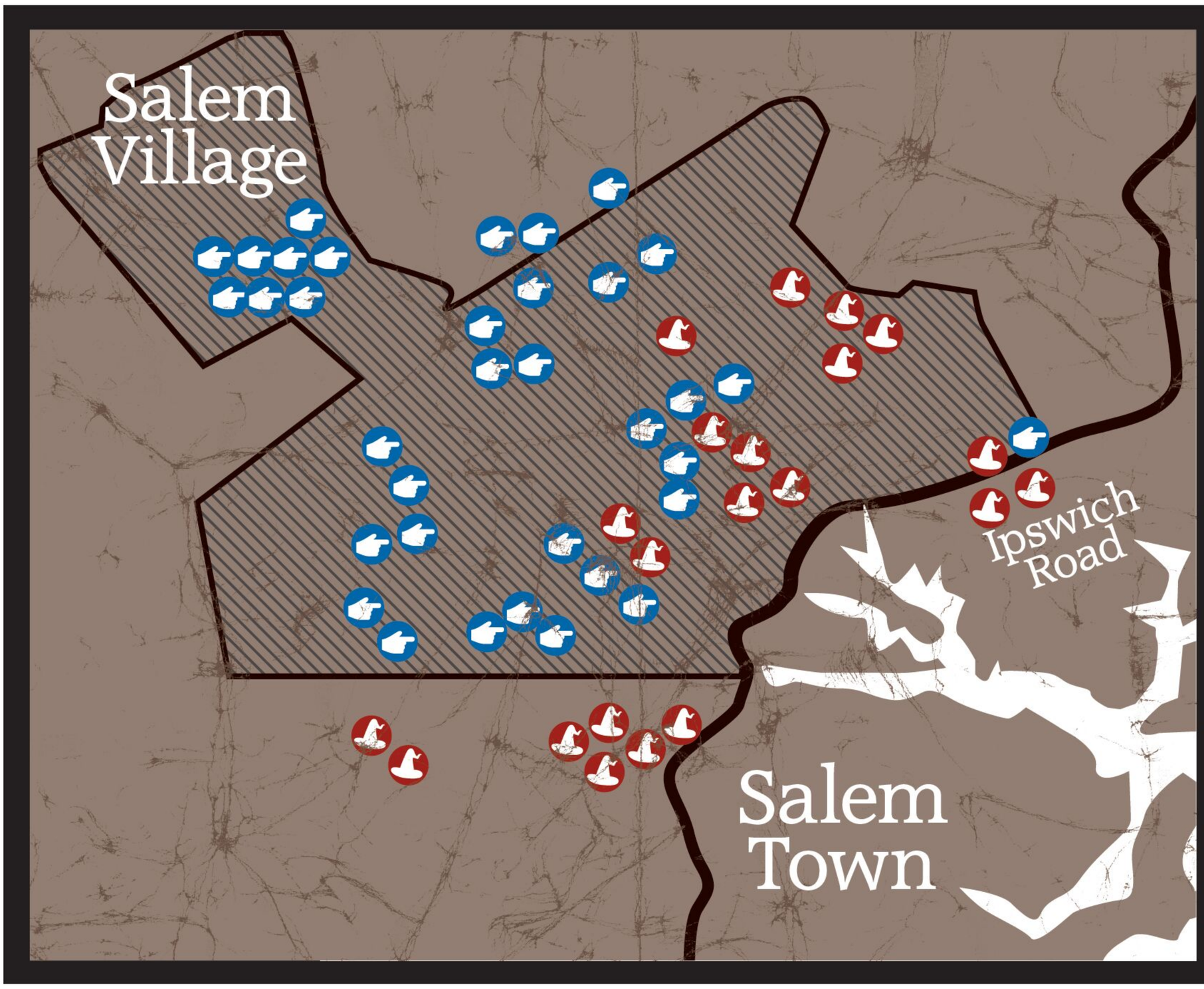

Var det rivalisering mellom det gamle og det nye som lå bak anklagene?

Da rettssakene fant sted, var området delt inn i Salem Village, som var befolket av bønder og familier med tradisjonelle holdninger, og Salem Town, der den nye, entreprenørdrevne klassen langsomt hadde vokst de siste to tiårene. Det var tydelige spenninger mellom de fattige tradisjonelle bøndene på den ene siden og vertshuseierne, håndverkerne og de mer markedsbevisste bøndene på den andre siden. Det er verdt å notere seg at de første anklagene kom fra byen, og at de første tiltalte kom fra utkanstrøkene. Var rettssakene en effekt av at folk med tradisjonelle holdninger slo tilbake mot kapitalismens inntog?

Anklaget

Anklager

nå skulle de som forårsaket problemene endelig få som fortjent. Men anklagene avtok ikke, og nye arrestasjoner ble foretatt. Da domstolen kom sammen i Salem 2. juni, bare to uker senere, satt 62 mennesker i fangenskap.

Bridget Bishop var den første som ble ført fram for dommerne. Hun lå allerede dårlig an – noe som var vanlig for fanger på den tiden. Når en sak først ble ført for retten, var det vanligere at den mistenkte ble dømt enn at han eller hun ble frikjent. Men Bridget Bishop hadde større grunn til å frykte rettssaken enn de fleste andre. Dette var ikke første gang kvinnen, som hadde vært gift tre ganger, ble anklaget for heksekunst. Hennes andre mann, Thomas Oliver, hadde kommet med beskyldninger mot henne mens han levde, og det gikk rykter om at hun hadde drept minst en av ektefellene sine ved hjelp av trolldom. Til tross for at Bridget allerede hadde sluppet unna galgen en gang tidligere, var bevisene som Salems jenter la fram mot henne, mildt sagt graverende. Hun hadde kommet til dem i form av en ånd og plaget dem fysisk med tenger og spisse gjenstander, fortalte de.

Hun hadde til og med truet med å drukne en av jentene fordi hun ikke ville skrive navnet sitt i djevelens bok.

Til og med pastor George Burroughs ble anklaget for hekseri.

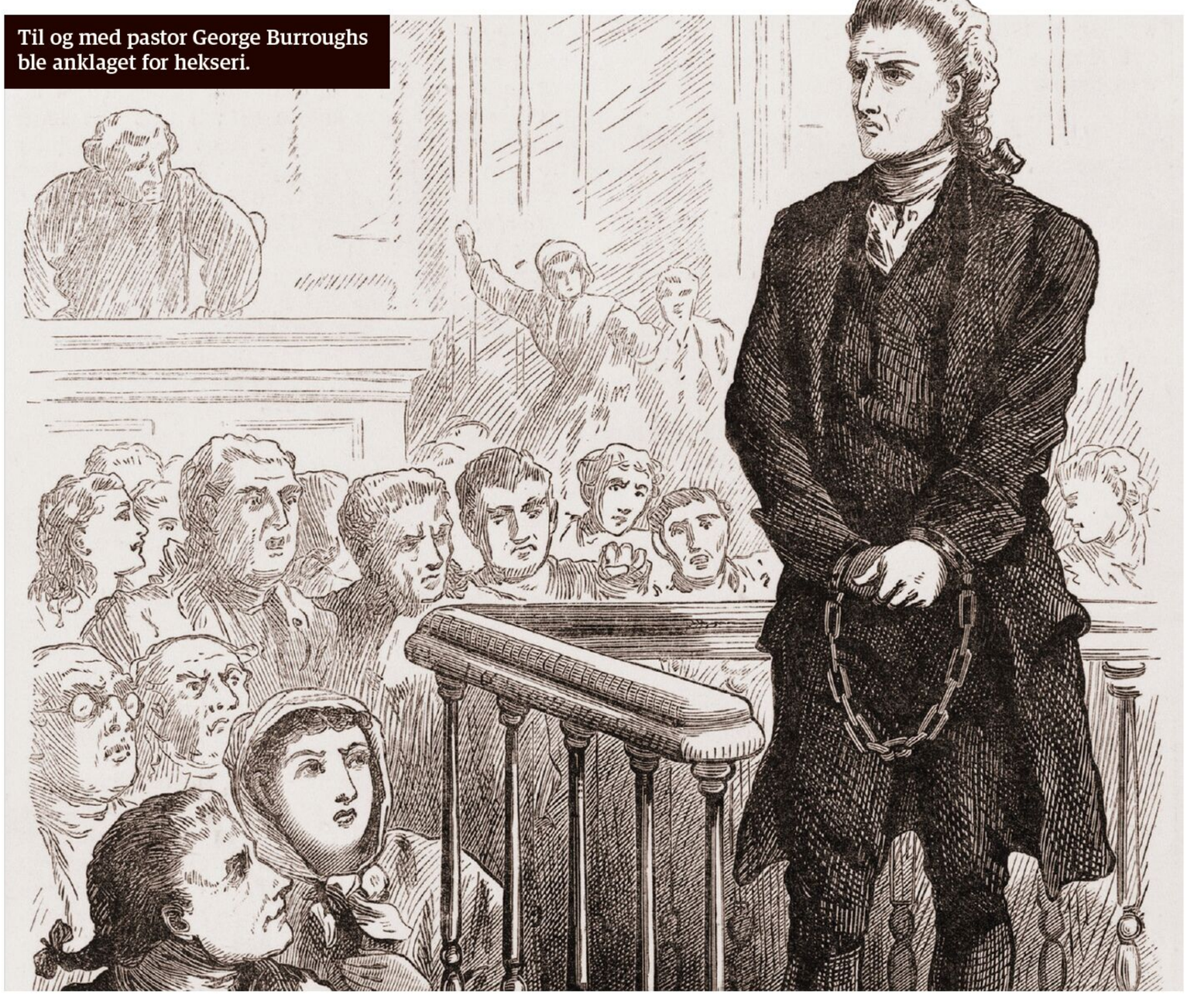

Alle i det proppfulle lokalet kunne med egne øyene se at Bishop var skyldig. Hvis den tiltalte så mye som kastet et blikk på jentene, ble de rammet av grusomme anfall og skrek og vred på seg. Som om ikke det var nok, påsto noen at Bishop i åndeform hadde revet et hull i kappen hennes, og da man undersøkte kappen, var det ganske riktig et hull i den. Til sitt forsvar sverget Bishop på at hun aldri hadde sett jentene i sitt liv, og at hun var uskyldig. Men det var til ingen nytte. Anklagene mot henne sto, og hun ble erklært skyldig. Den 10. juni fikk hekseprosessene i Salem sitt første offer da hun ble sendt til galgen.

Det ble et kortvarig opphold i galskapen da domstolen tok en pause for å spørre områdets fremste pastorer til råds. Cotton Mather, hvis navn alltid kommer til å forbindes med tragedien i Salem, skrev en samlet vurdering. Stedvis var den ganske fornuftig, med en oppfordring om at man skulle være «svært kritisk og varsom» når det gjaldt bevis, ettersom djevelen fort kunne lure dem og få dem til å framstå som idioter alle sammen, spesielt hvis den tiltalte tidligere hadde et godt rykte. Denne oppfordringen til forsiktighet ble imidlertid fullstendig overdøvet i brevets innledning og avslutning. Plagene som de rammede jentene ble utsatt for, måtte ifølge pastorene stoppes for enhver pris, og det ble anbefalt å iverksette umiddelbare og strenge tiltak for å komme heksekunstene til livs.

Med dette i ryggen, og til tross for det faktum at Nathaniel Saltonstall forlot domstolen i protest mot Bishops henrettelse, ble rettens arbeid gjenopptatt i slutten av juni. Dommerne var ikke sene om å fortsette arbeidet de hadde påbegynt: Sarah Good, Elizabeth Howe, Susannah Martin, Sarah Wildes og gamle Rebecca Nurse ble ført for retten, erklært skyldige og hengt innen det var gått tre uker. Ytterligere seks personer ble erklært skyldige og dømt til samme skjebne 5. august. Bare Elizabeth Proctor unnslapp galgen 19. august. Hennes henrettelse ble utsatt, ettersom hun var gravid. Likene av de henrettede kvinnene ble begravet mellom noen klipper, forvist og utstøtt fra den kirken som regulerte innbyggernes liv og tilværelse. De ble dessuten nektet en ordentlig begravelse og ble lagt i grunne graver der de var utsatt for ville dyr og naturens luner.

For Salems innbyggere må det ha føltes som om de aldri skulle bli fri fra forbannelsen som hadde rammet dem. Uansett hvor omstendelig de prøvde å utrydde djevelens ondskap, dukket det opp stadig flere hekser som tok de dømtes plasser. Det ble september, og ting hadde ikke endret seg til det bedre. Ytterligere 18 påståtte hekser ble stilt for retten. Ni av dem ble erklært skyldige og dømt til hengning den 19. samme måned.
En av de mistenkte, 81 år gamle Giles Corey, nektet imidlertid å erklære seg verken skyldig eller uskyldig i henhold til anklagene som ble rettet mot ham.

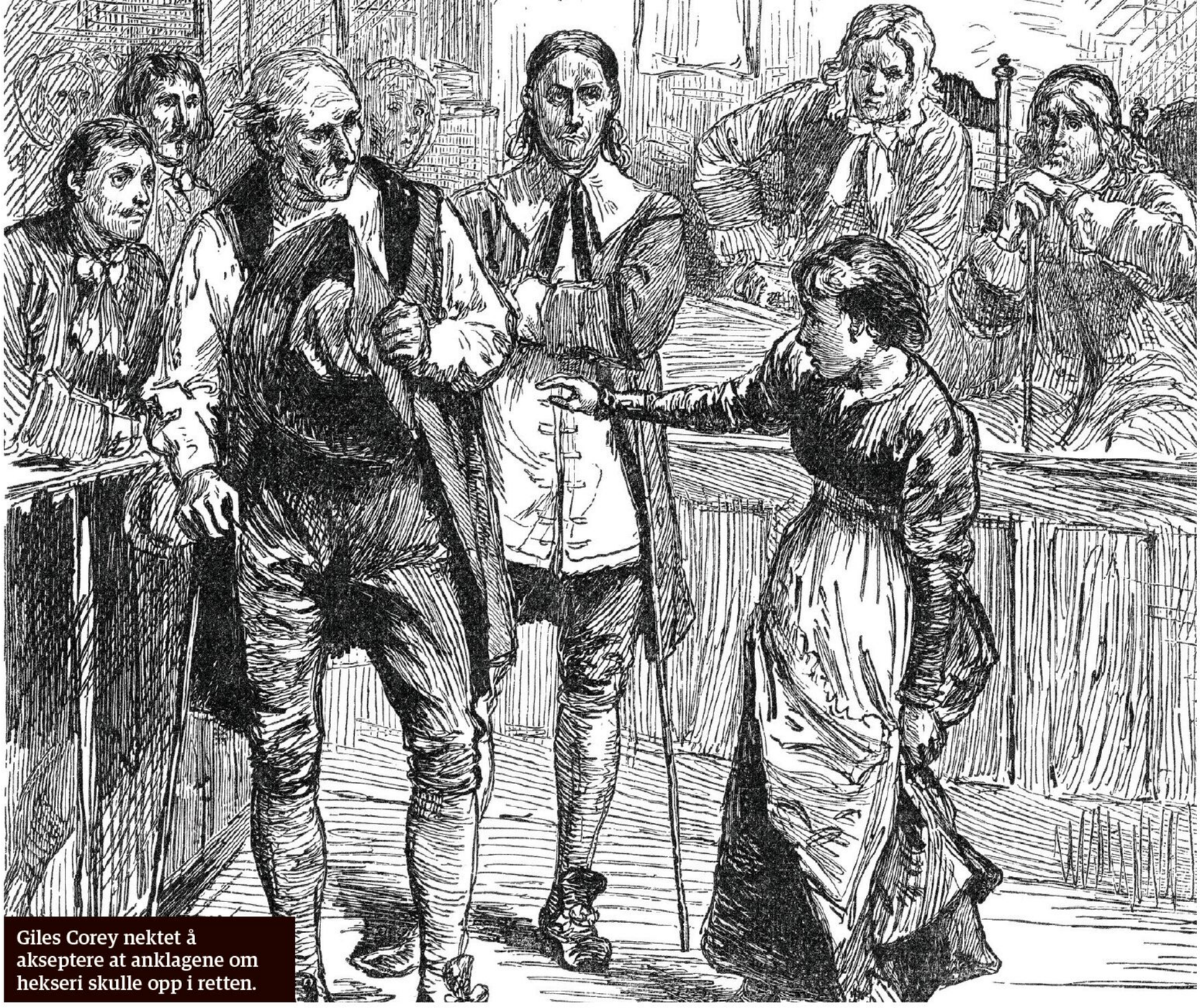

Giles Corey nektet å akseptere at anklagene om hekseri skulle opp i retten.

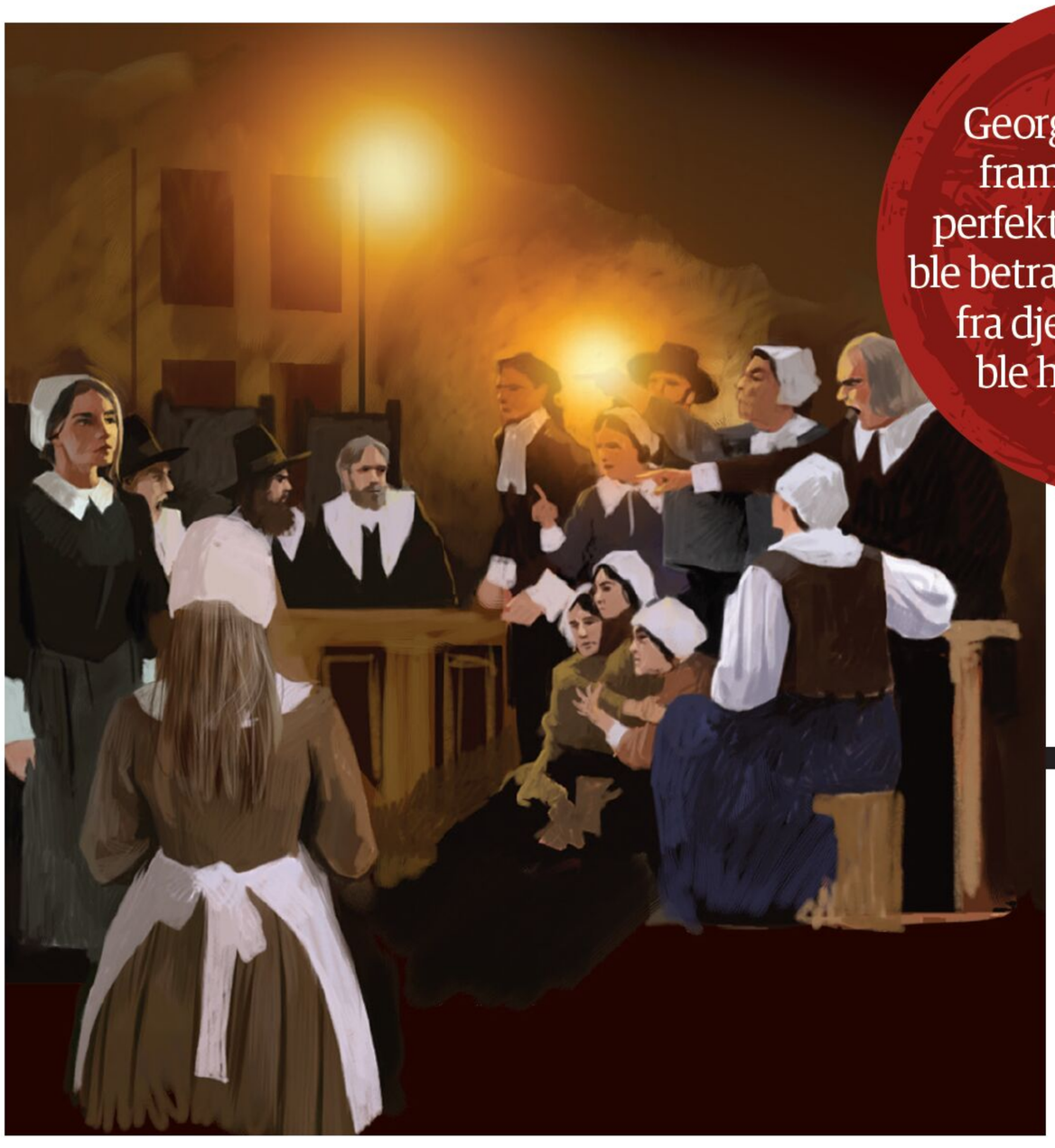

George Burroughs framsa Fader vår perfekt fra galgen. Det ble betraktet som et triks fra djevelen, og han ble hengt likevel.

Tidslinje: Alt skjedde fort under hekseprosessene i Salem.

januar–midten av februar 1692
Kusinene Abigail Williams og Betty Parris ble rammet av en merkelig sykdom. En lokal lege ga dem diagnosen forheksede. En «hekse-kake» ble bakt for å bekrefte deres tilstand.

Mars
Jentene anklager Sarah Good, Sarah Osborne og Tituba som arresteres og avhøres foran innbyggerne. Tituba tilstår at hun har skadet jentene etter press fra de andre to.

April
Flere av byens innbyggere pekes ut som djevelens hjelpere og arresteres. Heksefrykten sprer seg. En av dem som pekes ut av jentene, er pastor George Burroughs.

De fleste anklagede var kvinner, men også fem menn ble hengt ved Gallows Hill under hekseprosessene.

7 (svært pålitelige) tester

Det kunne være vanskelig å oppdage en heks. Heldigvis fantes følgende tester som kunne avsløre sannheten.

Spøkelsesbevis

1 De som var rammet av heksekunster, pratet ofte om hvordan de ble plaget av den påståtte heksa i åndeform. Den aktuelle personen kunne altså befinne seg et annet sted. Under rettssakene i Salem diskuterte man livlig hvorvidt dette skulle kunne brukes som bevis.

Heksas berøring

2 En av de enkleste og mest dramatiske testene var at den anklagede måtte røre ved offeret. Dersom offeret ble rammet av anfall og kramper, var dette bevis på at den anklagede var skyldig i heksekunst.

Øyenvitner

3 Hvis noen sto fram og påsto at de hadde sett den anklagede utøve heksekunst, kunne det være bevis nok. Særlig dersom vitnet hadde godt rykte, og den anklagede ikke hadde det.

Fader vår

4 Alle sanne puritanere bør kunne Fader vår. Hvis bønnen ble feilsitert under en test, var det et sikkert tegn på at man var skyldig og sto i ledtog med djevelen. Redsel og søvnmangel var ikke gyldige grunner til å snuble i ordene.

Vanntesten

5 Den mistenktes tomler og tær ble bundet sammen, og personen ble senket ned i vann. Hvis man sank, betydde det at anklagene var falske (og den mistenkte ble fisket opp). Hvis man fløt, ble imidlertid mistanken bekreftet.

Heksevorter

6 Man lette etter heksevorter på den anklagedes kropp. Med disse kunne heksa amme selve djevelen. Vortene fantes ofte på «skjulte» steder som i armhulen, under brystene eller mellom beina.

Heksekake

7 Besto av rug og urin og ble gitt til en hund etter tilberedning. Hvis hunden oppførte seg rart, var det bevis for at den rammede personen hadde blitt utsatt for heksekunst. Men man kunne ikke, slik noen trodde, identifisere en heks med denne metoden.

Mai
George Burroughs arresteres, og Sarah Osborne dør i fengsel. Den nylig innsatte guvernør William Phips setter sammen en domstol for å prøve anklagene om heksekunst i retten.

Juni
Domstolen samles første gang, og Bridget Bishop er den første av de tiltalte som føres for retten. Hun erklæres skyldig og henges på Gallows Hill.

Juli
Sarah Good, Elizabeth Howe, Susannah Martin, Sarah Wildes og 71-årige Rebecca Nurse henges på Gallows Hill etter å ha blitt dømt for hekseri.

August
Ytterligere seks innbyggere i Salem Village dømmes til hengning fordi de unge jentene fortsatt har mystiske symptomer. Fem av de dømte dør i galgen, men Elizabeth Proctor klarer seg fordi hun er gravid.

September
Flere henrettelser finner sted. Giles Corey klemmes til døde, ettersom han nekter å forklare seg for retten. I slutten av måneden utføres de siste hengningene på Gallows Hill.

Januar–mai 1693
Den nye overdomstolen samles for å stille de siste fangene for retten. Anklagen frafalles, eller de tiltalte erklæres ikke skyldige i samtlige fem tilfeller.

Skildringer av rettssakene de følgende årene var ofte fantasifulle og ukorrekte.

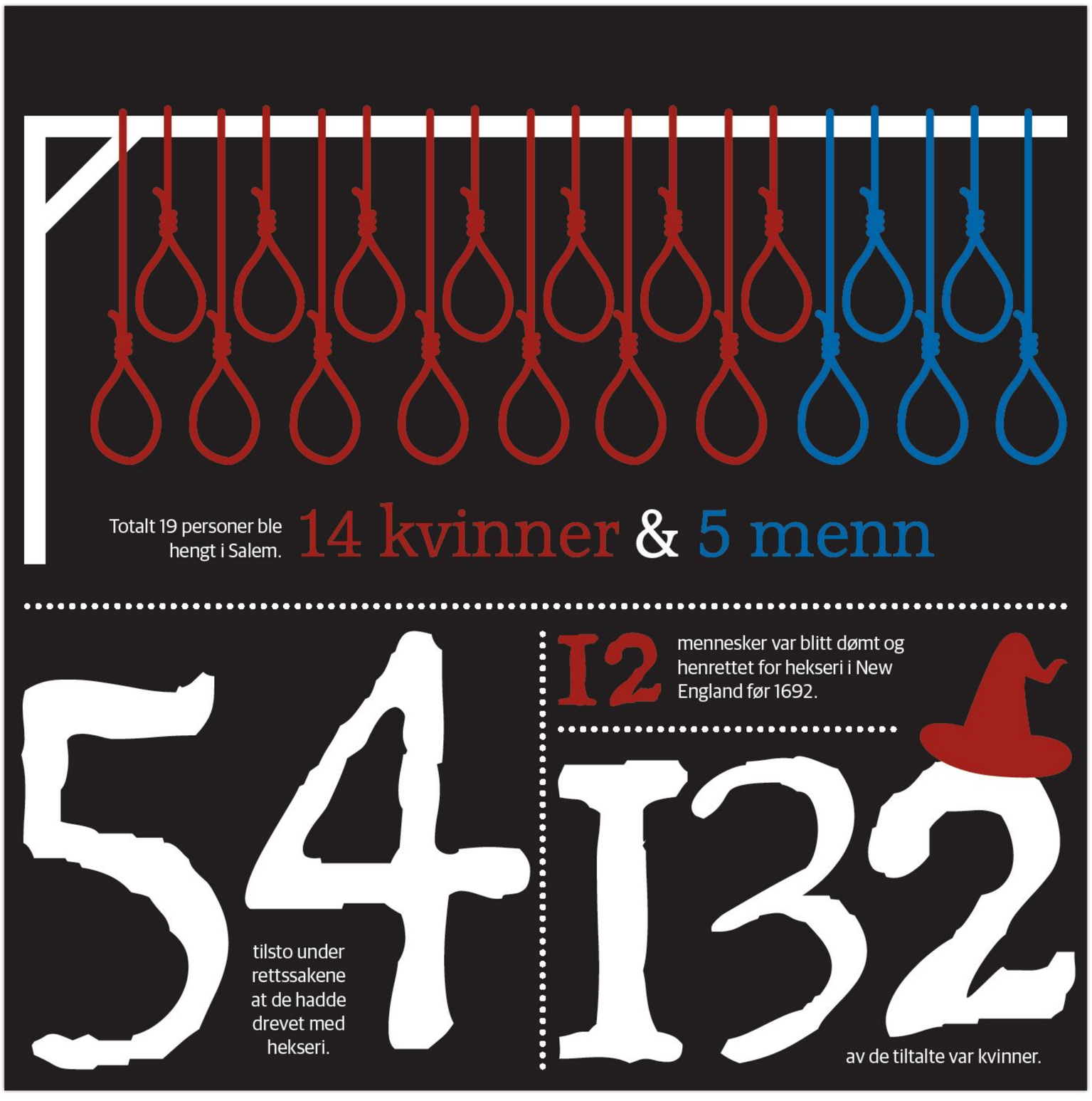

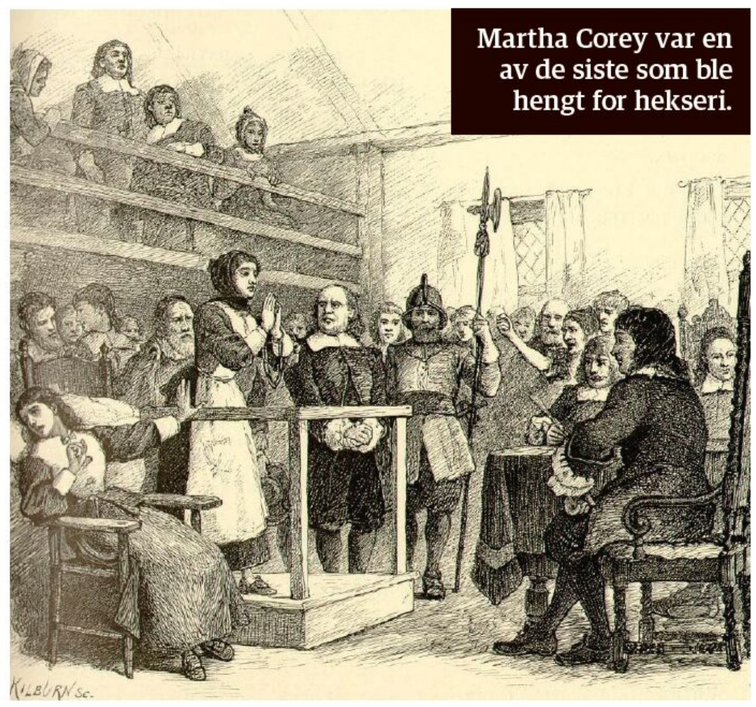

Martha Corey var en av de siste som ble hengt for hekseri.

Han var blitt utpekt av jentene allerede i april og hadde sittet fengslet i påvente av rettssaken. Til tross for at mange sto fram og pekte ham ut, var det ikke mulig å overtale ham til å erklære seg verken skyldig eller uskyldig. Derfor ble han dømt til døden gjennom *peine forte et dure*. Dette var en hard straff som gikk ut på at det ble plassert tunge steiner på brystet til den tiltalte, helt til døden inntraff. Corey nektet å si noe som helst og døde to dager senere uten å ha uttalt seg.

Følgelig samlet Salems innbyggere seg den 22. september for å overvære de siste henrettelsene i denne tragiske fortellingen.

Dessverre var det for sent for de siste åtte ofrene, men i oktober begynte kritiske stemmer å gjøre seg hørt i stadig større grad. Blant dem som

stilte seg tvilende til rettssakene, var pastor Increase Mather, som satte spørsmålstegn ved om syner av påståtte hekser skulle gjelde som bevis. Guvernør Phips som antagelig hadde begynt å tvile etter at det var blitt rettet anklager mot kona hans, lady Mary Phips, vurderte situasjonen på nytt og sendte en anbefaling til London om at rettssakene skulle opphøre. Mens han ventet på svar, ble ingen flere arrestert, og domstolen som hadde dømt så mange til døden, ble oppløst.

I januar 1639 ble det samlet en ny domstol med William Stoughton, som hadde bidratt til de tidligere forfølgelsene, ved roret. Den nye domstolens oppdrag var tydelig. Man skulle benåde og frikjenne så mange som mulig av dem som fortsatt var fengslet. Av de tilfellene som ble utredet de kommende månedene, ble de aller fleste erklært uskyldige. Tre av dem hadde imidlertid ikke hellet på sin side, de ble erklært skyldige og dømt til døden ved hengning. Skjebnen kom dem imidlertid til unnsetning i form av guvernør Phips, som nå åpenlyst viste sin avsky mot hele prosessen.. Han overkjørte en rasende Stoughton, og i tillegg til å frikjenne de tre dødsdømte slapp han fri samtlige av dem som fortsatt var fengslet. Og det var det. Heksehysteriet i Salem var over.

Tituba, slaven som hadde vært tiltalt fra første stund, var en av de siste som ble løslatt. Hun hadde sittet fengslet i over et år og var utvilsomt i dårlig forfatning da hun endelig fikk se dagslys igjen. Titubas videre skjebne er ukjent, for den tidligere herren hennes, pastor Parris, vegret seg for å betale fengselsoppholdet, og hun ble solgt til noen andre som var villige til å ta denne utgiften.

Langsomt, pinsomt langsomt, begynte innbyggeren i det herjede samfunnet i Salem å prøve å forstå hva som hadde hendt, for å kunne bygge opp tilværelsen på nytt. Av de involverte var enkelte fulle av anger, mens andre mente at rettferdigheten hadde seiret. I januar 1697 ble det avholdt en fastedag, og en unnskyldning fra Samuel Sewell ble lest høyt. Et titall jurymedlemmer ba om unnskyldning, og de følgende tiårene ble det søkt om at alle som var henrettet skulle benådes. Likevel var det ikke før i 2001, over 300 år etter at hendelsene fant sted, at alle endelig ble erklært uskyldige. Men om de nå virkelig hviler i fred, kan ingen svare på.

Vann og tre munnfuller brød var det eneste Giles Corey fikk de to dagene han ble klemt i hjel.

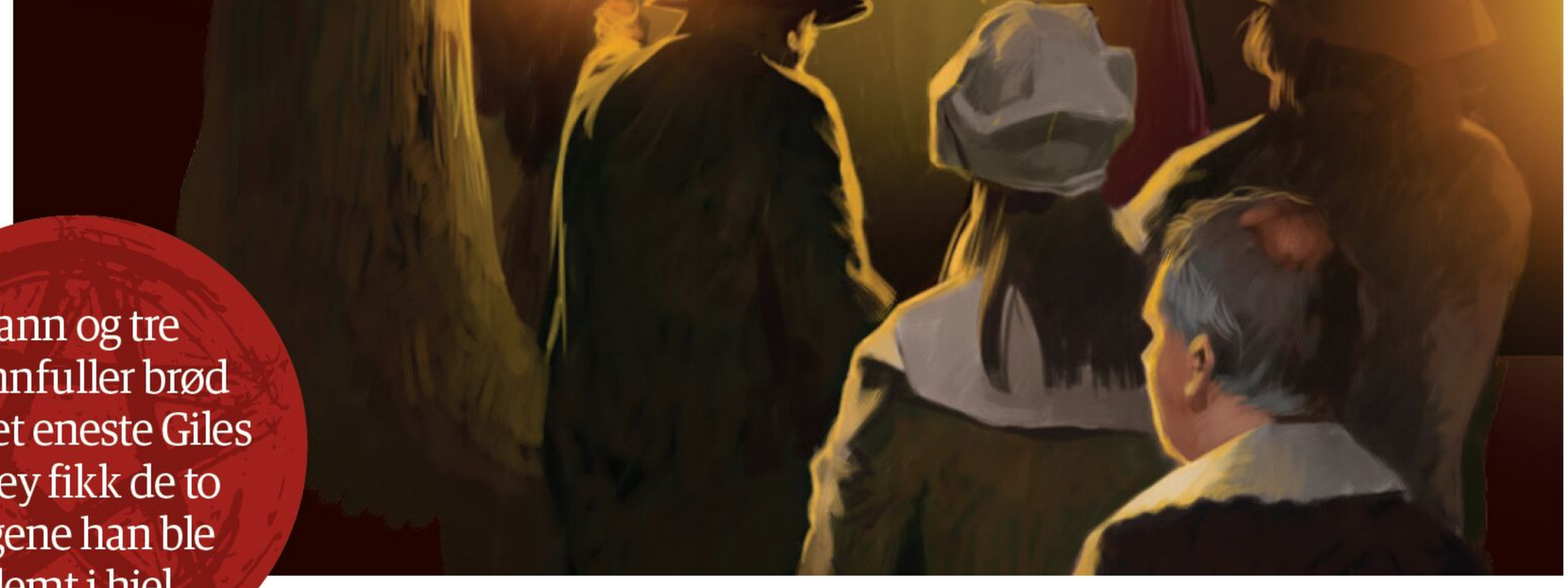

Hengningene i Salem skildres som hverdagslige hendelser i *Pictorial History of the United States»* som ble publisert i 1845.

Salem witchcraft.

Et tysk kobberstikk 1670 som forestiller djevler og hekser. Ovenfor ses forhørskommisjonen med en gjeng anklagende kvinner og barn som avgir vitnemål. En fangevokter driver fram en flokk fengslede hekser og trollmenn. Rundt bålet der de dømte brenner, ses hekser som bortfører barn på sopelimer, geitebukker og møkkagreip, mens demoner i dyreskikkelse flyr over dem.

© Wikimedia Commons

Hekseprosessene i Norge

Uskyldige kvinner kunne bli pågrepet, dømt, torturert og henrettet på én og samme dag. Ingen steder i Norge var hekseprosessene grusommere enn i Finnmark.

Tekst: Helene Limås

Heksejakten var mest intens fram mot midten av 1600-tallet, men intensiteten var ikke like stor i hele landet. Folketallet tatt i betraktning ble svært mange, kanskje aller flest, brent i Finnmark. Anklagene her var også alvorligere, og av de 135 personene som ble anklaget, fikk 91 dødsstraff: 77 kvinner og 14 menn. Av 37 dømte samer ble 25 henrettet. Årsakene til dette er usikre og sammensatte, men det kan tenkes at folk som bodde på små, avsidesliggende fiskevær med mye storm og uvær, oftere ble beskyldt for å stå i pakt med djevelen.

Heksene som kom fra nordnorske fiskevær og samiske bygder, ble fraktet til Vardø og andre fiskevær langs kysten for å bli stilt for retten. Var man i tvil om skyldspørsmålet, ble vannprøven anvendt, og den mistenkte ble bundet til hender og føtter, og kastet i vannet. Fløt man, noe de fleste gjorde ifølge rettsprotokollen, var man heks. Sank man og druknet, var prøven bestått, og man ble erklært uskyldig. I Finnmark ble minst 32 kvinner og menn kastet på havet. Ingen av dem besto prøven.

Rettsprosessene var svært like flere steder i Europa. En tilståelse i Skottland kan være svært lik en tilståelse i Øst-Finnmark. Ofte hadde historiene mange fellestrekk, og anklagene liknet hverandre i stor grad, for myndighetene var sannsynligvis påvirket av samme slags ideer.

En spesiell type prosesser i Finnmark, med sammenhengende kjeder av trolldomssaker, var rene kvinneforfølgelser. Kvinner ble anklaget for forbrytelser som ikke kunne bevises. Statens menn, alle var menn, kunne lytte til sladder og baksnakking, og deretter pågripe, torturere, dømme og henrette den tiltalte – alt i løpet av én eneste dag.

Av tingbøkene framgår det at den generelle holdningen var at kvinner var onde, svake og lett lot seg friste. De var tjenerinner for djevelen. Forskjellige anklager ble fremmet i disse sakene, og mest alvorlig var tiltalene om diabolisme: pakt med djevelen. Dette kunne skje under fire øyne, eller sammen med andre. I slike tilfeller var det snakk om deltakelse på heksesabbater. Hensikten med en pakt med den onde var å få evnen til å utøve maleficium, ond magi.

> Menn ble ofte beskyldt for magi, men ikke for direkte kontakt med djevelen slik kvinnene ble.

Malficium besto typisk i å bruke trolldom til å volde sykdom og død for folk og fe, senke skip, ødelegge avlinger og så videre. Et særtrekk ved disse sakene var at de førte andre med seg. Den som hadde vært på heksesabbat, måtte nødvendigvis også kunne fortelle om andre som hadde vært til stede. Dermed oppsto det nye anklager og nye prosesser. Konsekvensene for små samfunn kunne være ødeleggende. Det er også verdt å merke seg at det ikke bare var kvinner som ble ofre for heksejakten.

Hvis nabokona, ektefellen, barna dine eller andre påsto at du for eksempel hadde forbannet grøten deres, snakket med en stein, kastet smågriser på havet eller solgt seilvind til en fiskebåt som deretter forliste, lå du tynt an. Ble du kjent skyldig, viste juryen ingen nåde. Etter loven kunne du dømmes til ild og bål. I Finnmark møtte 91 mennesker denne skjebnen, deriblant samiske Quiwe Baarsen.

Quiwe Baarsen solgte vind til fiskere og ofret grisunger for å påvirke vindretningen. Finnmarkingen var én av 50 norske menn som ble dømt til døden for hekseri på 1600-tallet. Baarsen var født i 1570, i grenseområdet mellom Nord-Finland og Finnmark, men bodde mesteparten av livet sitt på Årøya i Altafjorden. I lokalmiljøet var han kjent som sjaman med magiske evner. Blant annet livnærte han seg på å selge seilvind og god bør til fiskebåter. På 1600-tallet jobbet de fleste av mennene i Finnmark på havet, så etterspørselen etter tjenestene hans var stor. For å lage pålandsvind kunne han for eksempel kaste en grisunge på havet og rope «Havvær! Havvær!». Dersom fiskerne ønsket fralandsvind, vasket han høyrefoten i stille sjø og ropte «Landvær! Landvær!». I årevis gikk forretningen hans veldig bra. Han var godt likt og høyt respektert, ikke bare fordi han indirekte hjalp fiskerne med fangsten, men også fordi han brukte «evnene» sine på å helbrede syke og å bistå under fødsler.

Sannsynligvis ville han ha unnsluppet flammene, hadde det ikke vært for at en liten fiskebåt ble overrasket av et kraftig uvær utenfor Finnmarkskysten i slutten av oktober 1625. Båten

© Wikimedia Commons / Nordiska Museet

Slike gjenstander kunne forbindes med hekseri: en dragedokke, et kuhorn, en hønsefot, et dødningehode, en bjørneklo, en bit skallebein og eventuelt en tann.

forliste, og alle fem om bord druknet. I forkant hadde kona til en av de fem betalt Baarsen for å lage god seilvind, slik at båten deres kunne komme seg raskt hjem igjen etter endt fiske. Dessverre fikk hun mye mer vind enn hun hadde bedt om.

Quiwe Baarsen ble stilt for retten ved Alta tingsted den 9. mai 1627. Han forklarte at det som muligens forårsaket den sterke vinden, var at grisungen hadde kavet og sprellet veldig da han kastet den i havet. Dessuten skjedde dette på lørdag før allehelgensdag som ifølge den gamle tingboka ble ansett som en ekstra farlig dag: Fagfolk mente at magien som ble utført rundt visse dager, for eksempel allehelgensdag, sankthansaften og enkelte av juledagene, ble sterkere. I loven mot trolldom fra år 1617 ba myndighetene om at trolldomsutførelse disse dagene skulle straffes ekstra hardt.

Juryen anså Baarsens forklaring som en tilståelse. Dagen etter ble Quiwe Baarsen ført til retten igjen, der han bekreftet sin forklaring. Det hjalp ikke at han hevdet sin uskyld og forsikret at han aldri hadde ønsket å skade noen. Retten mente han hadde kastet trolldom over fem personer og forårsaket deres død.

I dommen la retten vekt på at Quiwe uforbeholdent hadde tilstått å ha utført diabolske kunster som førte til at fem personer druknet. 11. mai 1627 avsa retten dødsdom: Sjamanen skulle «miste sitt liv til ild og bål». Sannsynligvis ble han brent på retterstedet i Hasvåg nokså umiddelbart etter dommen. Kongen krevde nemlig rask eksekusjon i slike saker, for at ikke «uediske» mennesker skulle gå for lenge rundt i landet til Guds vrede og fortørnelse.

Quiwe Baarsen er blant de 37 samene som vi med sikkerhet vet fikk dom for trolldomsforbrytelser i Nord-Norge i løpet av perioden 1593–1692. Saken som ble ført mot ham, er blant de mest kjente trolldomssakene i Norge. I motsetning til de mange trolldomsdømte kvinnene fra norske fiskevær, var det flest menn som ble dømt for trolldom i de samiske miljøene. Blant samene var trolldomsevner knyttet til et begrep om viten som tradisjonelt var forbundet med det mannlige kjønn. Samiske menn utgjør flertallet av trolldomsdømte i Vest-Finnmark.

Det skulle ikke så mye til å bli utpekt som heks på Quiwe Baarsens tid. I mange hundre år var djevelen folks største frykt og verste fiende, og han fikk skylden for dødsfall, ulykker, værfenomener og annen uhygge som man den gang ikke fant noen naturlig forklaring på. Alle så på det som sitt felles samfunnsansvar å bekjempe djevelen.

I Norge er den korrekte juridiske betegnelsene på forbrytelsen «trolldom». Forbryteren var

Utdrag fra Quiwe Baarsens forklaring før han ble dømt til døden

«Når noen ville rune, da har de en runebomme; som er laget av fururot, og er trukket over med sterkt okseskinn eller bukkeskinn. Så har de et stykke tre til håndtak under bommen og en klov av alle de slags dyr som finnes her i landet, som henger omkring på samme bomme. Det er malt 9 streker på bommen med olderbark [bark fra or], som de også maler benkedyner [sitteputer] med.

Den første streken betyr deres gud, den annen solen, den tredje månen, og siden alle slags dyr, hvormed de kan ha lykke, også fiendskap som de kan forråde hverandre med. Og når to gandmenn vil konkurrere om hvem sin kunst som er sterkest, så maler de på bommen to reinokser, som stanges med hornene imot hverandre. Den som er sterkest når de løper sammen, er den sterkeste husbond, med best kunst.

Og når de vil spørre deres apostel om noe, så har de noen små stykker kobber og henger dem på vingene på en kobberfugl, som de setter på bommen, så slår de med en hornhammer, som er fôret med beverskinn. Så springer fuglen rundt om på samme bomme og blir til slutt stående på en av strekene. Så kan husbonden straks forstå hvilke svar han gir. Og dersom hans husbond skal komme i ulykke, eller noen i gammen, så slår de på bommen med hammeren. Den fuglen faller ned på, den skal ikke lenge leve.»

Tidslinje: Hekseforfølgelsen i Norge (1420–1750)

År 1593
Det vedtas en lov som etablerer dødsstraff også for signere (de som driver med hvit magi).

1609
Kong Kristian 4. skriver et brev der han anbefaler at samene forfølges «for å hindre at samene skremmer nordmenn fra å bosette seg i usikre og spenningsfylte grenseområder».

År 1610
I Norge er det dokumentert at 307 mennesker ble henrettet for trolldom fra 1570 til 1695. Trolldomsanklager mot både menn og kvinner var spesielt hyppige mellom ca. 1610 og 1690.

1619
Den skotske sjømannen John Cunningham ble utnevnt til myndighetsrepresentant i det avsidesliggende Finnmark i 1619, og ett år senere så man de første tegnene til en voldsom satanistisk konspirasjon.

1620-1621
I Finnmark ble tolv kvinner dømt til ild og bål under kjedeprosessen i 1620–1621; en av dem var Elsebe Knudsdatter.

følgelig «trollkvinne» eller «trollmann», og det er mest riktig å snakke om trolldomsprosessene i Norge (og i andre skandinaviske land). Først mot slutten av 1600-tallet tok man i Norge i bruk den tyske samlebetegnelsen heks (tysk Hexe) for alle som drev med magi.

Trolldomsprosessene var vanlige rettsprosesser der kongen i Danmark-Norge bestemte lovene, og domstolene var de lokale bygdetingene (laveste instans på den tiden) som dømte etter disse. Prestene hadde ikke noen formell rolle i slike prosesser.

I alt kjenner man navnet på 860 kvinner og menn som ble anklaget for å være trollfolk her til lands, men det er grunn til å tro at det har vært ført prosesser mot dobbelt så mange. Ikke alle sakene endte med fellende dom eller henrettelse, men det er dokumentert at 307 mennesker ble henrettet for trolldom fra 1570-årene til 1695.

Trolldomsanklager mot både menn og kvinner var spesielt hyppige imellom ca. 1610 og 1690. Bruken av dødsstraff avtok gradvis fra «toppåret» 1663 og videre mot slutten av 1600-tallet.

I 1617 ga kongen i Danmark-Norge en skjerpende forordning om «trollfolk og deres medvidere». Her tydeliggjøres det hva som menes med «rette trollfolk». Det er mennesker «som med diefvelen sin bebudnig hafver eller med hannom omgaais», og videre heter det at disse «skal straffes paa deris hals uden ald naade!»

Mellom dem som ble henrettet i Norge på 1600-tallet, nevnes Johanne Pedersdatter fra Stavanger som ble brent på bål i 1622 for å ha forbannet prestens datter. Barbro Bjelland fra Sokndal ble brent i 1623, etter å ha innrømt at hun kunne mane djevelen inn og ut av folk. Etter den skjebnesvangre brannen i Oslo i august 1624, brannen som førte til at kong Kristian IV beordret byborgerne flyttet fra østsiden til vestsiden av Bjørvika, ble fire kvinner dømt, fengslet og brent for trolldom samme år: Sissel, Karina, Eline og Birgitte.

En av de mest kjente trolldomssakene i Norge er prosessen mot ekteparet Lisbeth og Ole Nypan fra Trøndelag. Hun ble brent og han halshugd i 1670.

Heksejakten i Norge rammet Finnmark verst, der 91 mennesker fikk dødsdom, og de aller fleste av disse ble brent på bål. Finnmark hadde på denne tiden omkring 3000 innbyggere, og ser man antall personer henrettet for trolldom i Finnmark i forhold til folketallet, kommer Finnmark høyt opp på listen over de områdene i Europa der de mest intense hekseprosessene fant sted, for Nordland, Troms og Finnmark har over 40 % av alle dødsdommene i norske trolldomssaker. En femtedel av de dømte var samer. Heksejakten i Nord-Norge var blant de mest omfattende og brutale i verden, bruken av tortur for å tvinge de tiltalte til å tilstå sine ugjerninger var svært utbredt i Finnmark.

Den siste kjente brenningen av en dømt heks i Norge var Johanne Nielsdatter i Kvæfjord i 1695.

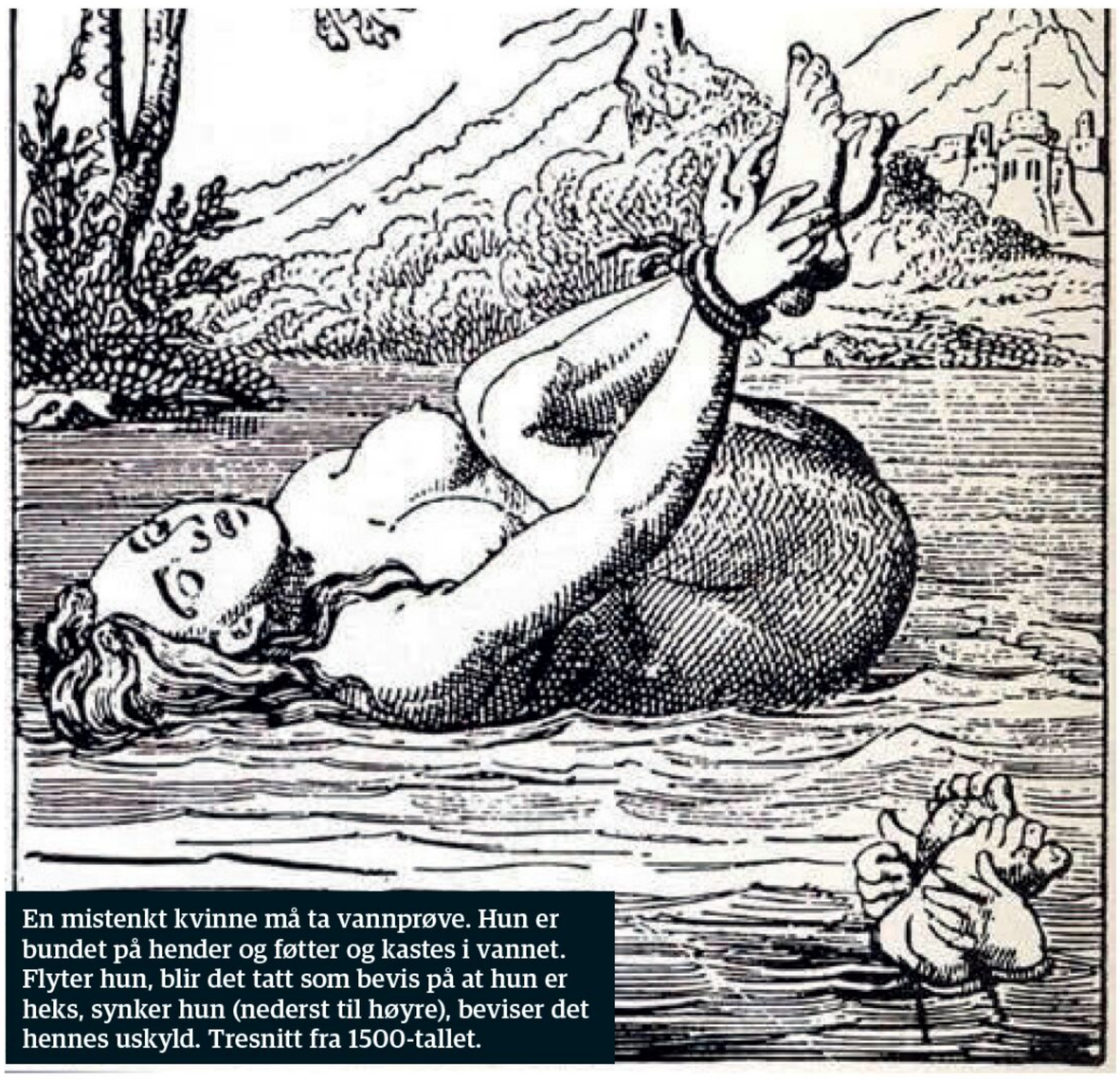

En mistenkt kvinne må ta vannprøve. Hun er bundet på hender og føtter og kastes i vannet. Flyter hun, blir det tatt som bevis på at hun er heks, synker hun (nederst til høyre), beviser det hennes uskyld. Tresnitt fra 1500-tallet.

Domen, Norges mest kjente heksefjell like utenfor Vardø i Øst-Finnmark.

Norges verste hekseprosess der minst 19 kvinner ble «straffet på deres liv til ild og bål» fant sted i Øst-Finnmark i løpet av noen måneder i 1662/63. Flere av de dømte fortalte om heksedans på Domen rundt sankthanstider der Satan selv spilte opp til dans på sin røde fiolin. Tilståelsene om nærkontakt med Satan og heksesabbat på Domen kom gjerne etter sterkt psykisk press og brutal tortur. Tresnitt av Hans H. Lilienskiold fra ca. 1695.

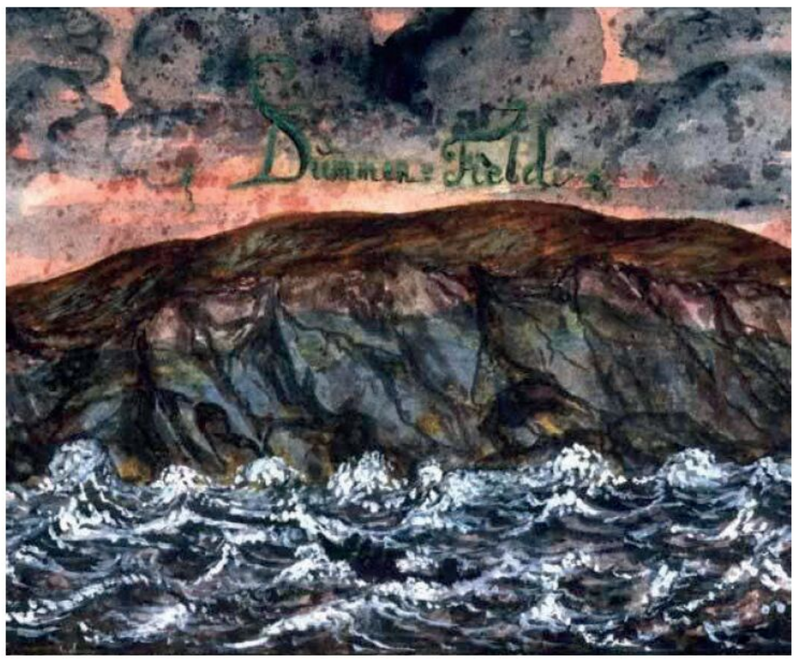

1622
Johanne Pedersdatter fra Stavanger brennes på bål for å ha forbannet prestens datter.

Pinsehelgen 1627
Quiwe Baarsen dømmes til å «miste livet til ild og bål», etter en rettssak på bare to dager.

1670
En av de mest kjente trolldomssakene i Norge er prosessen mot ekteparet Lisbeth og Ole Nypan fra Trøndelag. Hun brennes og han halshugges.

1687
Kristian Vs norske lov av 15. april 1687, sjette bok, første kapittel «om misgjerninger»: Befindis nogen troldmand eller Troldquinde, at have forsvoret Gud og sin hellige Daab og Christendom, og hengivet seg til Diævelen, den bør levendis at kastes paa Ilden og opbrændis.

1695
Den siste kjente brenningen av en dømt heks i Norge var Johanne Nielsdatter i Kvæfjord.

1951
Det vedtas en ny lov som forbyr spiritister, synske, medier og hekser å tilby sine tjenester mot betaling. I 2008 blir denne loven erstattet av en lov med enda sterkere beskyttelse av forbrukeren.

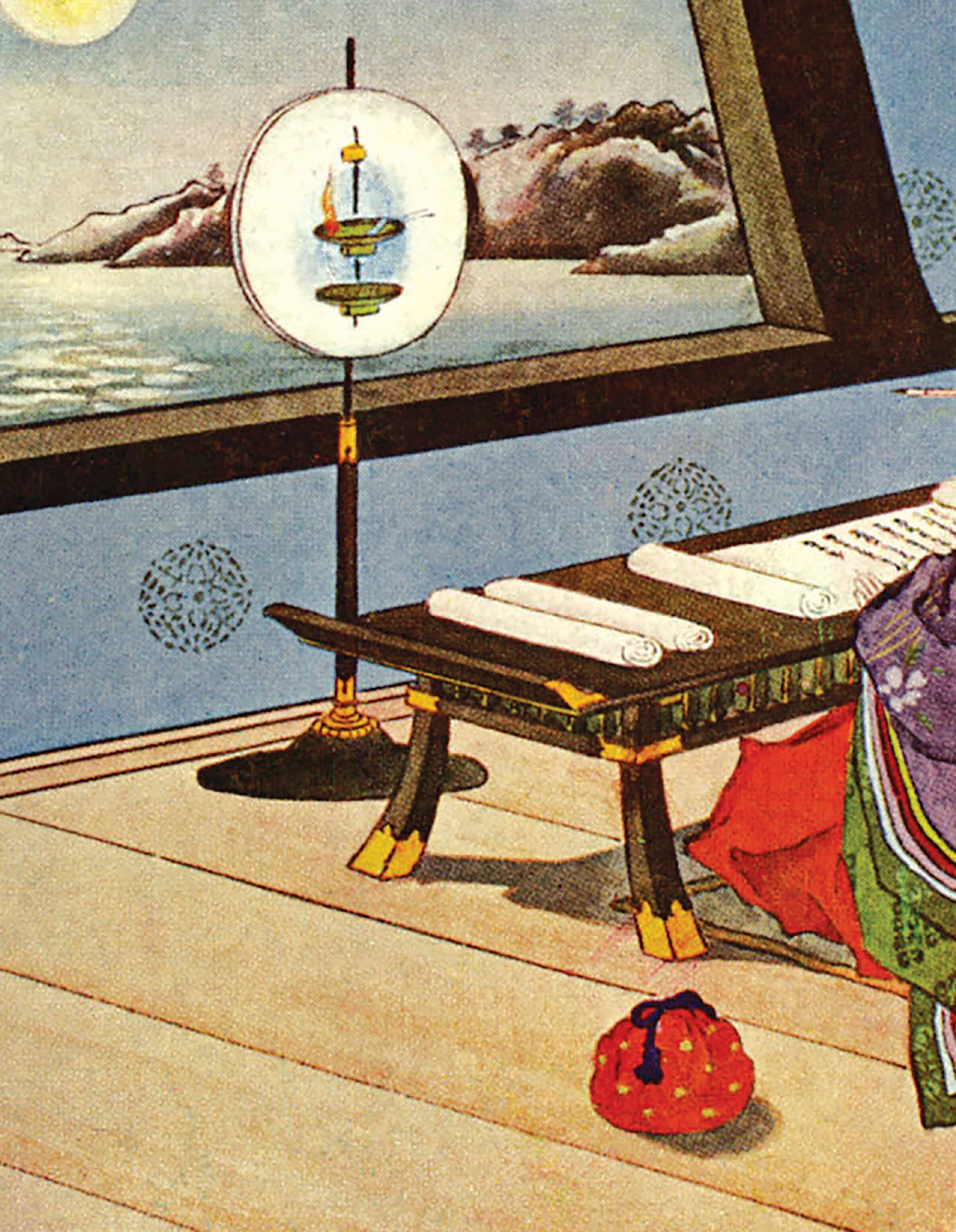

BANEBRYTENDE KVINNER

Mary Wollstonecraft

DEN FØRSTE FEMINISTEN?

Hun var målbevisst, fokusert og selvstendig, og ble en av 1700-tallets største pionerkvinner.

Skrevet av Arisa Loomba

Mary Wollstonecraft levde et dramatisk liv, formet av menneskene som kom og forsvant, og av hennes forhold til menneskene og verden rundt henne.

Wollstonecrafts liv ble kanskje tragisk kort, men hun sørget for å lage et varig avtrykk. I løpet av 37 år reiste hun rundt og skrev om veldig mange emner i en rekke sjangre og for alle typer publikum. I dag huskes hun fortsatt som en pioner i bevegelsen for å sikre kvinners rettigheter; hun kalles med rette «feminismens mor». Hun huskes best for å ha skrevet *A Vindication of the Rights of Woman: with Strictures on Political and Moral Subjects* (1792).

Wollstonecraft ble født i 1759 i London, som en av syv søsken. Hun døde 10. september 1797 av blodforgiftning, bare 37 år gammel. Det var som følge av komplikasjoner etter fødselen av sin andre datter, som var elleve dager gammel da. Mary vokste opp i Øst-London, i Spitalfields. Det var et av Londons travleste markeder, og det myldret av liv i de stinkende gatene og den skitne luften. Her fantes selgere, kjøttboder og søppel i en salig blanding. Familien hennes var vel å merke opprinnelig velstående.

Unge Mary vokste opp hos ammen sin, som var som en mor for henne. I løpet av få år gikk familien fra relativ sosial og økonomisk trygghet til nød. Etter å ha mistet pengene sine flyttet de rundt i landet, og bodde i Epping og Yorkshire, men Mary følte at hun var en londoner i hjertet. Faren var ofte full og voldelig mot både henne og moren. Dette var en traumatisk opplevelse for Mary, som derfor fikk et vanskelig forhold til mange familiemedlemmer. Ifølge historikeren Janet Todd skal hun ha vært veldig hønemor overfor søstrene sine, og forsøkt å styre livene deres og fortelle dem hva de burde gjøre. En dynamikk som førte til strid og bitterhet.

Var Mary Wollstonecraft en kvinne av sin tid? Fantes det andre kvinner som henne den gang?

KORT OM EKSPERTEN

DR. SYLVANA TOMASELLI

Tomaselli er stipendiat ved St John's College i Cambridge. Hennes spesialitet er 1700-tallets politiske idéhistorie og tenkning, samt kvinners kår i Storbritannia og Frankrike. Hennes bok *Wollstonecraft: Philosophy, Passion and Politics* kan bestilles i din bokhandel.

© Alamy

Heldigvis har vi Sylvana Tomaselli, stipendiat ved St John's College i Cambridge, til å hjelpe oss med å besvare disse spørsmålene. Hun har fordypet seg i 1700-tallets politiske idéhistorie og tenkning, og kvinners kår i Storbritannia og Frankrike. Hun har skrevet en bok om Mary Wollstonecrafts liv og tenkning kalt *Wollstonecraft: Philosophy, Passion and Politics*. Tomaselli sier: «Hvis du sammenligner henne med andre middelklassekvinner eller fattige middelklassekvinner, er hun bedre utdannet, men det er fordi hun utnytter hver eneste mulighet til å utdanne seg. Hun har noen muligheter fordi hun møter en rekke mennesker i sin ungdom som hjelper henne med å utvide horisonten, låner henne bøker og engasjerer seg i henne.

Det viktige her er ikke bare å tenke på hvor ung eller gammel Wollstonecraft var da hun døde, men å tenke på konteksten i hvordan hun tilegnet seg et intellektuelt liv. For når man ikke har en formell utdannelse, starter man sitt intellektuelle liv på et senere stadium og under helt andre forhold. Så man kan tenke seg at hun egentlig starter sitt intellektuelle liv i midten av 20-årene. Hvis man skal sammenligne henne med for eksempel Edmund Burke, som lever et lengre liv og begynner å publisere og tenke og redigere et tidsskrift mye tidligere – det er den overordnede konteksten.»

Få kvinner uten aristokratisk bakgrunn kunne ha markert seg i den politiske tenkningen som Wollstonecraft. Hun levde stort sett et komfortabelt liv, men hun var en av de første kvinnene som gjorde det hun gjorde, uten å komme fra overklassen. Det var økonomisk nød som førte til at Wollstonecraft begynte å skrive anmeldelser. «Hun er en forfatter som engasjerer seg på en rekke felt, ikke alltid av fri vilje, og i stor grad, men ikke utelukkende, av økonomisk nødvendighet», forklarer Tomaselli. «Og det er fordi familien hennes, som var velstående – ikke enormt velstående etter datidens målestokk, men likevel velstående – ble sløst bort av hennes far. Og så går hun fra å være ung og noenlunde bekvem til en posisjon der hun må forsørge seg selv, og det samme gjør søstrene hennes i slutten av tenårene og i 20-årene. Hun tar en rekke stillinger, blant annet som guvernante hos en familie i Irland. Men når det gjelder

OVER Franske kvinner marsjerer mot Versailles 5. oktober 1789.

«Hun utnytter enhver mulighet til å utdanne seg.»

Uhell i kjærlighet

De kompliserte forholdene som påvirket Mary Wollstonecrafts liv.

Wollstonecraft dro til Frankrike i 1792 «delvis for å kunne skrive om det som skjer», sier Tomaselli. «Det er delvis fordi hun er nysgjerrig – hun er politisk nysgjerrig. Hun er ikke den eneste kvinnen som oppholder seg i Paris og rapporterer tilbake til England. Ikke desto mindre er det et kjennetegn ved henne ... bare å pakke sammen og dra. Og der møter hun faren til sitt første barn, Gilbert Imlay.» Han er en amerikansk forretningsmann, og sammen får de et barn utenfor ekteskap. Dette forandrer livet hennes nesten fullstendig. Hun utgir seg for å være hans kone og bor sammen med ham, noe som øker både hennes sikkerhet som kvinne i det revolusjonære Frankrike og barnets, som får en «legitim» far. «Mens hun har håp om å fortsette et forhold til ham, mister han en last som han har investert i – en last med gullbarrer – og som forsvinner», forklarer Tomaselli. «Hun og barnet deres, Fanny, drar til Skandinavia for å lete etter den forsvunne lasten. Og det er derfra hun skriver (til å begynne med egentlig bare adressert til ham) sine berømte reisebrev, der hun rapporterer, men delvis også prøver å forføre ham tilbake.» Tragisk nok for Wollstonecraft reiste Imlay ut på forretningsreise flere ganger.

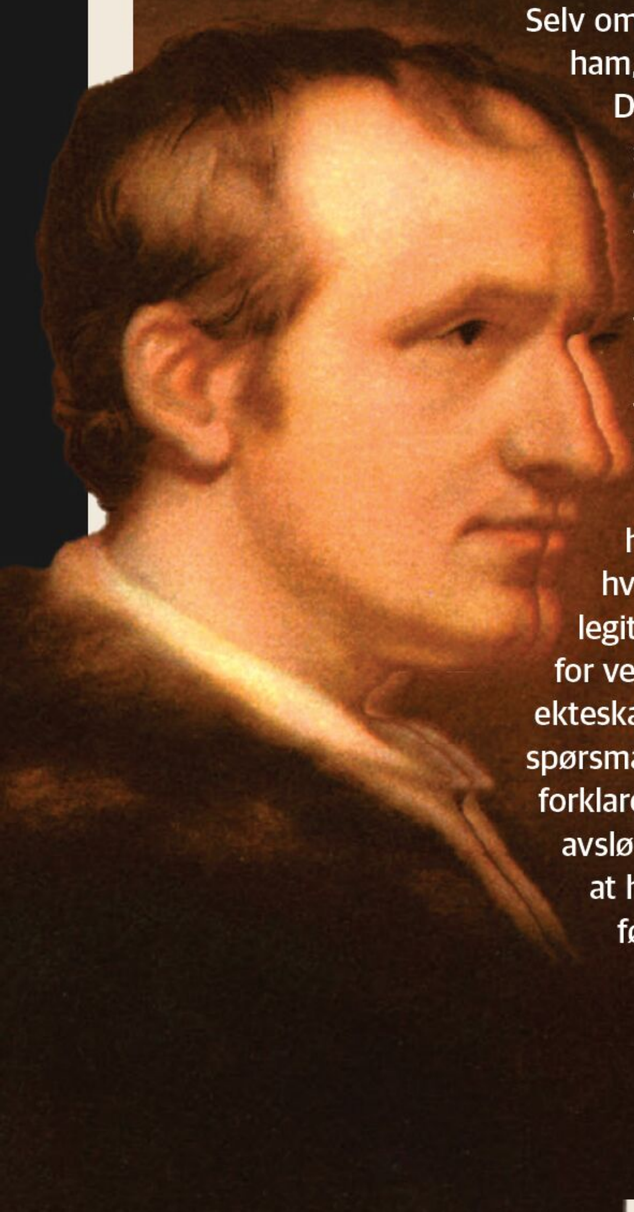

Selv om Wollstonecraft ventet på ham eller fulgte etter ham, dro han til slutt for aldri mer å komme tilbake. Det ble oppdaget at han levde sammen med en skuespillerinne. Wollstonecrafts kjærlighetssorg og skuffelse var en stor følelsesmessig og fysisk påkjenning.

Wollstonecraft møtte så journalisten og forfatteren William Godwin i et middagsselskap hos Joseph Johnson. «Men han liker henne ikke», forteller Tomaselli. «Og kanskje hun ikke likte ham heller. Men noen år senere, da forholdet til Imlay til hennes store sorg er helt over, begynner hun og Godwin å forelske seg lidenskapelig i hverandre.» Wollstonecraft blir gravid igjen, og for å legitimere barnet gifter de seg, «noe som er et sjokk for vennene hans, siden han åpenlyst hadde kritisert ekteskapsinstitusjonen. Og så begynner det å dukke opp spørsmål om Wollstonecraft har vært gift før». Tomaselli forklarer hva Godwin gjorde: «Han skriver en biografi som avslører detaljer om hennes liv, inkludert det faktum at hun ikke var gift og derfor hadde et barn, hennes første barn utenfor ekteskap med Imlay.» Selv om han hevdet at han avslørte sannheten om hennes liv av kjærlighet og respekt, hadde det en dypt negativ effekt. Wollstonecrafts navn ble skandalisert og vanæret, og hennes navn ble svertet i over hundre år fremover.

skrivingen, er hun ute etter å tjene penger.

«Hennes første utgivelse er et pedagogisk verk, *Thoughts on the Education of Daughters* i 1786. Hun oversetter også tre større verk, ett fra fransk, et annet fra tysk og et tredje fra nederlandsk. Rett før hun dør, etter at hun har vært i Frankrike for å overvære deler av den franske revolusjonen, reiser hun til Skandinavia, hvorfra hun skriver og publiserer brev. Hun er altså også en reiseskribent.» Wollstonecraft huskes selvfølgelig best for sine politiske kommentarer og sitt forfatterskap. «[Hun] skriver det første «forsvarsskriftet» om menneskers rettigheter som svar til Edmund Burke. Så hun er mangefasettert», legger Tomaselli til. Denne allsidigheten var båret av både lidenskap og nødvendighet, og etterlot seg en litterær arv som er både omfattende og rik.

Tomaselli mener at det er avgjørende å utforske Wollstonecrafts forfatterskap i sin fulle bredde for å forstå kvinnen selv og tiden hun levde i. «Jeg tror at uansett hvor viktig man anser *A Vindication of the Rights of Woman*, bør det ikke overskygge hennes andre verker, ikke minst *Vindication of the Rights of Men* som hun hadde skrevet to år før *Rights of Woman*», forklarer hun. «Det er ikke til hennes forkleinelse å erkjenne at hun i sitt engasjement med Edmund Burke begynner å tenke på [kvinners rettigheter] nå.» Det er sannsynlig at hun hadde tenkt på dette temaet før, men Burkes tilnærming ser ut til å ha ansporet henne. ▶

OVER Wollstonecraft begynte å skrive anmeldelser for å tjene penger.

Alle bilder: © Alamy, © Getty Images

«Så håper hun selvfølgelig at franskmennene i en tidlig fase vil reformere utdanningen ikke bare for gutter, men også for jenter – noe de ikke gjør», forklarer Tomaselli. «Ikke bare det, men revolusjonen er, kan man si, et tilbakeskritt for kvinners frihet. De taper langt mer enn de vinner, eller de vinner ingenting. Så det er viktig å se at hun ikke bare fant på dette, og det er som sagt ikke til forkleinelse. Hun er involvert i det intellektuelle livet, hun responderer på det, hun absorberer det, hun transformerer det, hun er en deltaker, og alle deltakere i en samtale blir formet av det samtalepartnerne sier, akkurat som det jeg sier nå, er formet av det du sier, og til en viss grad også omvendt, ikke sant?»

Det er i denne livlige konteksten av skriving, fantasi og tenkning, med all usikkerheten som den franske revolusjonen førte med seg, da det virket som om verden var i ferd med å snus opp ned, at Wollstonecraft skriver sitt mest berømte verk, et opprop for kvinners rettigheter. Hun krever bedre utdanning for jenter og likestilling mellom menn og kvinner på mange områder. Men det hun ikke hevder, og som kanskje ville vært for radikalt for hennes samtid, er å si at menn og kvinner faktisk var likeverdige. Verket fikk avgjørende betydning for den senere bevegelsen for kvinnelig stemmerett, særlig i USA på 1800-tallet. Det er i bunn og grunn et langt essay som slår fast kvinnens naturlige rettigheter, innstiftet av Gud. Diskusjoner om kvinnelig følsomhet, klasse og republikanisme står sentralt i hennes argumentasjon.

Wollstonecraft skrev ikke i et vakuum. Hun var en del av et aktivt nettverk og fellesskap av tenkere, forfattere og aktivister. «Det er flere kvinner i hennes kretser», sier Tomaselli. «Det finnes høyt utdannede kvinner; det finnes en rekke kvinner, og slik har det vært i England i hvert fall siden 1600-tallet, som har tilgang til biblioteker, som ønsker å lære, de ønsker å tilegne seg kunnskap, de ønsker å forstå verden. Så de er veldig, veldig interesserte, kanskje mer enn sine brødre.» Selv om Wollstonecraft ikke selv var fritenker, flyttet hun til Newington Green, der det bodde et fritenkermiljø. Her møtte hun Richard Price, som var en av de ledende intellektuelle. Hun møtte også sin forlegger, Joseph Johnson, som fortsatte å gi henne arbeid. Hun startet også en skole i Newington Green som hun håpet skulle hjelpe søstrene hennes til å tjene til livets opphold, men den ble dessverre nedlagt etter bare kort tid.

Tomaselli mener det er viktig å huske at Wollstonecraft ikke var alene eller helt unik: «For hver dag som går, får flere og flere av Wollstonecrafts samtidige, både kvinner før og etter henne, skoleplass. Det var en tid da det virket som om hun var den eneste, delvis fordi for eksempel Catherine Macaulay, som var mye mer berømt i sin tid, er glemt. Utover 1800-tallet forsvinner Wollstonecrafts mer og mer ut av folks bevissthet av ulike grunner, men hun blir aldri helt glemt, og særlig ikke i Amerika. Og så på 1900-tallet blir hun igjen mer aktuell.» Som med alle historiske skikkelser har historien om Wollstonecraft, og hvordan hun omtales, endret seg over tid, i takt med historieskrivingens og feminismens trender. På 1970-tallet ble Wollstonecraft nærmest satt på en pidestall som feminismens mor, til tross for at hun var relativt ukjent på forhånd.

Tomaselli forteller at med feminismens fremvekst på 1900-tallet er det skrevet mange biografier om Wollstonecraft, særlig om hennes følelsesliv, kjærlighetsliv og skandalene

UNDER TIL VENSTRE Illustrasjon fra Mary Wollstonecrafts *Original Stories from Real Life.*

UNDER TIL HØYRE Maggi Hamblings omstridte statue av Wollstonecraft.

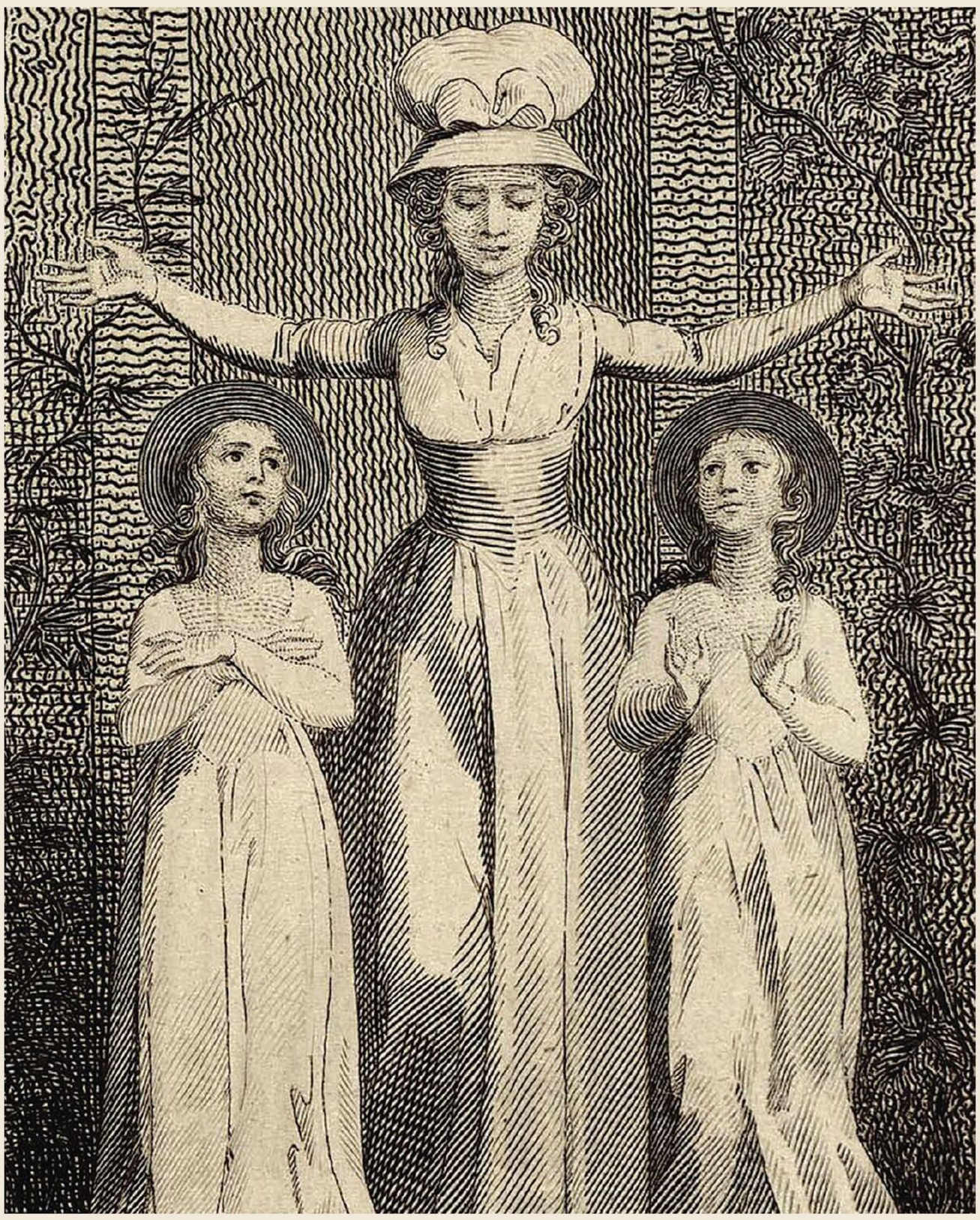

Alle bilder: © Alamy

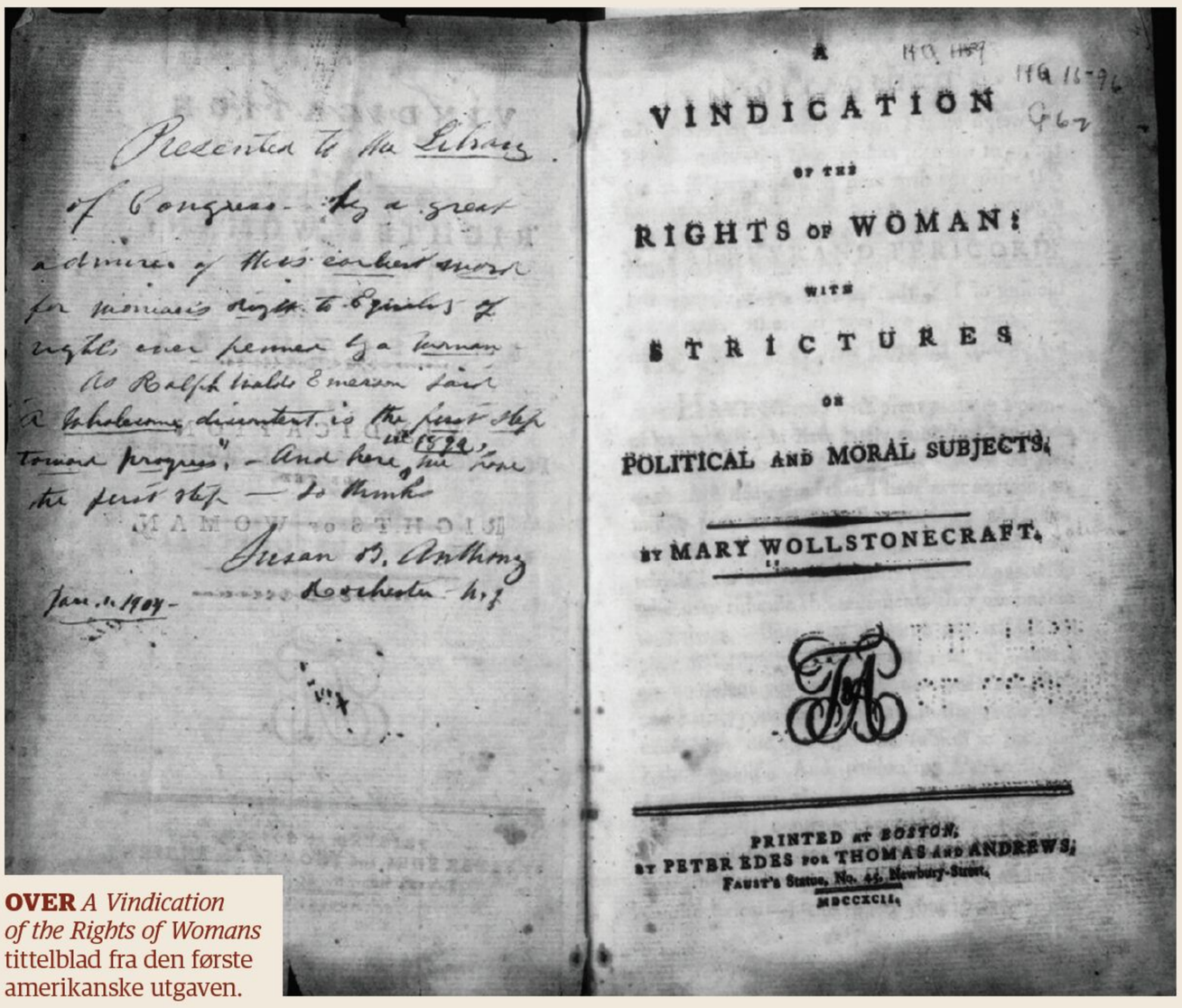
Presented to the Library
of Congress - by a great
admirer of Miss Corbier sister
for women's rights to Citizens &
rights even persons by a woman
As Ralph Waldo Emerson said
a Declaration dissented is the first step
toward progress". - And here, in 1792,
the first step — to think
Susan B. Anthony
Rochester N.Y.
Jan. 1. 1907.

A VINDICATION
OF THE
RIGHTS OF WOMAN:
WITH
STRICTURES
ON
POLITICAL AND MORAL SUBJECTS.
BY MARY WOLLSTONECRAFT.
PRINTED AT BOSTON,
BY PETER EDES FOR THOMAS AND ANDREWS,
FAUST'S STATUE, No. 45, Newbury-Street.
MDCCXCII.

OVER *A Vindication of the Rights of Womans* tittelblad fra den første amerikanske utgaven.

En kvinneskjebne

Morskap, tragedie og motgang gikk som en rød tråd gjennom hele Wollstonecrafts liv.

Wollstonecrafts beste venninne het Fanny Blood. Hun var den som åpnet hennes sinn. Fanny legemliggjorde potensialet for en ren, nesten hellig kvinnelig utopi. De planla å leve sammen, men kunne ikke få denne drømmen til å fungere på grunn av de økonomiske begrensningene i livet deres. Fanny, som alltid hadde hatt dårlig helse, flyttet til Lisboa med sin nye mann, og døde der i barselseng i 1785, pleiet av Wollstonecraft. Dette tapet var knusende, og inspirerte Wollstonecraft til hennes første roman *Mary: A Fiction* (1788). Senere ga Wollstonecraft sin første datter navnet Frances, eller Fanny, etter sin kjære venninne. Før dette, i 1784, led Wollstonecrafts søster Eliza av en fødselsdepresjon. Wollstonecraft fikk til slutt overtalt henne til å forlate mann og barn, og hjalp henne med det. Dette var en radikal handling på den tiden. Søsterens liv ble imidlertid ødelagt: Hun ble utstøtt fra samfunnet og kastet ut i fattigdom. Drøyt ti år senere døde Wollstonecraft selv av blodforgiftning etter fødselen av sitt andre barn, Mary (som senere ble den berømte forfatteren av *Frankenstein*, Mary Shelley). I tillegg til den mishandlingen hun, moren og søstrene ble utsatt for av faren, kjente Wollstonecraft altfor godt til det urimelig tunge lodd som kvinner ble utdelt.

knyttet til hennes uekte barn og de to selvmordsforsøkene hun overlevde. Tomaselli reflekterer over at det er trist at ettermælet hennes har blitt redusert eller nedvurdert av disse utforskningene av hennes liv. I stedet har hun forsøkt å «motstå å se på livet hennes og forsøkt å tenke på ideene hennes», selv om hun innrømmer at det er «veldig vanskelig da å holde liv og tanke helt fra hverandre – fordi det var så turbulent».

Til tross for all denne uroen klarte hun, takket være parforholdet og ekteskapet, å holde seg i en stabil og komfortabel posisjon. Derfor er det viktig å huske på at selv om hun sto for radikale ideer for sin tid, gjorde hennes økonomiske status i livet at hun kunne bli en fremtredende tenker på en måte som mange kvinner aldri ville ha ansett som mulig. Det er også avgjørende å huske på hvordan hennes posisjon i livet påvirket hvor berømt og anerkjent hun kunne bli, og å sette pris på tekstene som lever videre etter henne.

Feminisme var ikke et begrep eller et ord som ble brukt på 1700-tallet, og mange senere feminister vil si at Wollstonecrafts politikk ikke var radikal eller kravstor nok til å være en virkelig forkjemper for kvinners rettigheter i dagens forståelse. Vi spurte imidlertid Tomaselli om vi kan kalle Wollstonecraft en feminist, en proto-feminist eller om det er best å unngå merkelapper og kategoriseringer helt og holdent: «Man kan kalle henne feminist hvis man vil, hvis man med feminisme mener noen som tar hensyn til kvinners situasjon og tenker på deres frihet, eller mangel på sådan, og tenker på spørsmålet om å forbedre deres situasjon og gjøre slutt på ulikheten mellom kjønnene. Problemet mitt er at når man først har satt en slik merkelapp på noen – da er hun feminist, hun har skrevet *A Vindication of the Rights of Woman,* og alt annet kommer i skyggen. Og så skjedde det også at feminister sa: 'Jo, men hun kritiserer ikke ekteskapet og ser ut til å forutsette at kvinner vil ha barn.' Dette slo på en måte tilbake på henne. Det er absolutt avgjørende å se Wollstonecraft i sammenheng med sitt eget liv og sin egen tid, når det gjelder dette.

«En kompleks, urolig og ofte motsetningsfylt kvinne.»

Du trenger ikke å være enig med henne, men poenget er å fordype seg i en person med et glitrende intellekt og som ikke tviholder på ideene sine eller blir fiksert», avslutter Tomaselli. Wollstonecraft har etterykkelig blitt utforsket, debattert og løftet frem på alle nivåer av populærkulturen etter sin død. En ganske kontroversiell statue av Wollstonecraft, utført av Maggi Hambling, er nylig blitt reist til minne om henne i Newington Green. Statuen forestiller en naken, korthåret kvinne, noe som henspiller på Wollstonecrafts utopiske og radikale fremtidsvisjoner om kvinnefrigjøring og frigjøring fra en paternalistisk og patriarkalsk verden. Men andre har hevdet at selv Wollstonecraft ikke var radikal nok for en statue som denne, og at den er altfor grov, forenklet og dristig for en 1700-tallskvinne. Wollstonecraft var en kompleks, urolig og ofte motsetningsfylt kvinne, som både var begrenset av samfunnet og ofte i bevegelse. Dagens samfunn har omfavnet hennes ettermæle som et symbol på kvinners rettigheter i den moderne verden.

MURASAKI SHIKIBU

Den første romanforfatteren

Oppdag den mystiske japanske adelskvinnen som skrev et litterært mesterverk.

Skrevet av Poppy-Jay St Palmer

Siden de tidligste sivilisasjoner har fortellingen vært en sentral del av menneskers liv. Fra fortellinger i hulemalerier og hieroglyfer og muntlige overleveringer til fortellinger på TV, kino og til og med virale videoer og X-tråder – fortellingen er en måte å forstå verden på og knytte bånd til dem rundt oss og til dem som lever helt andre liv enn oss selv. Romaner er en av de mest tilgjengelige og utbredte fortellermåtene, men de kom ikke på banen før på 1000-tallet. Og det som ofte regnes for å være verdens eldste roman, kom fra overraskende hold. Og i likhet med mange av verdens største, stort sett anonyme innovasjoner, kom den fra en kvinne: Den japanske forfatteren Murasaki Shikibu.

Det er lett å tro at du ikke kjenner til Lady Murasakis navn – selv «Lady Murasaki» er et pseudonym – ettersom hun levde i en tid da kvinnenavn sjelden ble nedtegnet. Noen vil kanskje si at hun hadde historiefortelling i blodet. Hun ble født i byen som i dag heter Kyoto i 973, og var datter av en lærd og barnebarn av en berømt poet. Gjennom sin oppvekst ble hun godt kjent med både japansk og kinesisk litteratur og poesi. I hennes levetid begynte Japan å bli mer isolert etter at handelen med Kina begynte å avta, og landet begynte å forme en sterkere nasjonal kulturell identitet som et resultat av dette. Japanske menn fortsatte å skrive formelt på kinesisk, men det var svært uvanlig at en kvinne gjorde det. Murasaki lyktes imidlertid i å bli flytende i det japanske språket. Hun fikk kjennskap til kunst fra begge land, noe som gjorde henne til et språklig vidunderbarn. Selv hennes egen akademiske far ble sjokkert over å høre hvor talentfull hun var. Hun skrev ned reaksjonen hans i dagboken sin: «Typisk min flaks», sa han, «så synd at hun ikke ble født som gutt.»

Murasakis kreative evner utviklet seg tidlig: Hun forsøkte seg på poesi i ungdommen, og brukte kunstformen til å nedtegne noe av livet og opplevelsene sine.

«Ser de virkelig på meg som en kjedelig ting, lurer jeg på? Jeg er den jeg er.»

© Alamy

Banebrytende kvinner

Diktene hennes ga fremtidige forskere et innblikk i hennes verden, til tross for at vi fortsatt ikke kjenner hennes egentlige navn. Gjennom hele sin oppvekst hadde hun svært lite kontakt med menn, bortsett fra faren. Det var vanlig at adelige kvinner som henne giftet seg når de kom i puberteten, men Murasaki forble i farens husholdning til hun var i midten av tjueårene, eller kanskje til og med i begynnelsen av trettiårene. I 996 ble faren sendt til Echizen-provinsen som guvernør i fire år, og Murasaki bestemte seg for å bli med ham. Men hun vendte tilbake etter bare to år for å gifte seg med farens venn Fujiwara no Nobutaka, en 20 år eldre tremenning. Da de giftet seg, hadde Nobutaka et ukjent antall andre koner, og med noen av dem hadde han også fått flere barn. Murasaki føyde en datter, Kenshi, til flokken da hun ble født i 999. Murasaki ble imidlertid alene igjen bare to år senere, da Nobutaka døde under en koleraepidemi.

Mange ville ha forventet at Murasaki ville finne seg en ny partner etter ektemannens død, men nok en gang trosset hun forventningene. I stedet begynte hun arbeidet med *Fortellingen om Genji,* en fortelling som skulle bli regnet som det største verket i japansk litteratur og en av verdens eldste psykologiske romaner. *Fortellingen om Genji* følger livet til en prins i form av en storslått og intrikat romantisk saga. Den var helt ulik alt som noen hadde skrevet før.

I tillegg til å fortelle en kronologisk historie om hendelsene rundt den fiktive hovedpersonen i aristokratiet i det tidlige

> «Det var mer enn bare en historie: det var en utforskning av hva det vil si å være menneske.»

Heian-tidens Japan, dykker den også ned under overflaten og gir et dypt psykologisk innblikk i karakterenes liv, noe som mannge mener aldri hadde vært gjort før. I dag ville de fleste romaner ikke vært fullstendige uten et innblikk i karakterenes indre liv, men på 1000-tallet var det intet mindre enn genialt. Det er mer enn bare en historie: Det er en utforskning av hva det vil si å være menneske.

Murasakis romantiske hovedperson Genji er en kjekk og følsom hoffmann. Men selv om han er en mann, fortelles mye av historien gjennom øynene til de kvinnelige elskerne hans. Kvinnene i romanen har mange fasetter, og de står i motstrid til de typiske rollene som menn og kvinner har i den heianske hoffkulturen. Romanen gjenspeiler hvordan kvinner ble undertrykt og umyndiggjort av sine omgivelser, og den utforsker hvordan kvinner kunne spille på systemet for å oppnå kontroll. På den tiden den ble skrevet, var aristokratiske japanske kvinner konstant skjermet fra offentligheten med gardiner eller skjermer, og skjult for menn som ikke var deres fedre eller ektemenn. Kvinnene i *Fortellingen om Genji* fjerner disse skjermene, om enn bare metaforisk, ved å kommunisere med mennene via skrevne dikt som sendes videre ved hjelp av budbringere. Nysgjerrige menn begynner å snike seg inn bak skjermene, og sakte, men sikkert innleder de seksuelle forhold til de mystiske kvinnene på den andre siden. Derfra utforsker romanen hvordan kvinnenes forhold til den rette mannen endrer deres liv. Gjennom *Fortellingen om Genji* ga Murasaki et nytt blikk på livet til kvinner av hennes stand på en måte som var både ukonvensjonell og banebrytende.

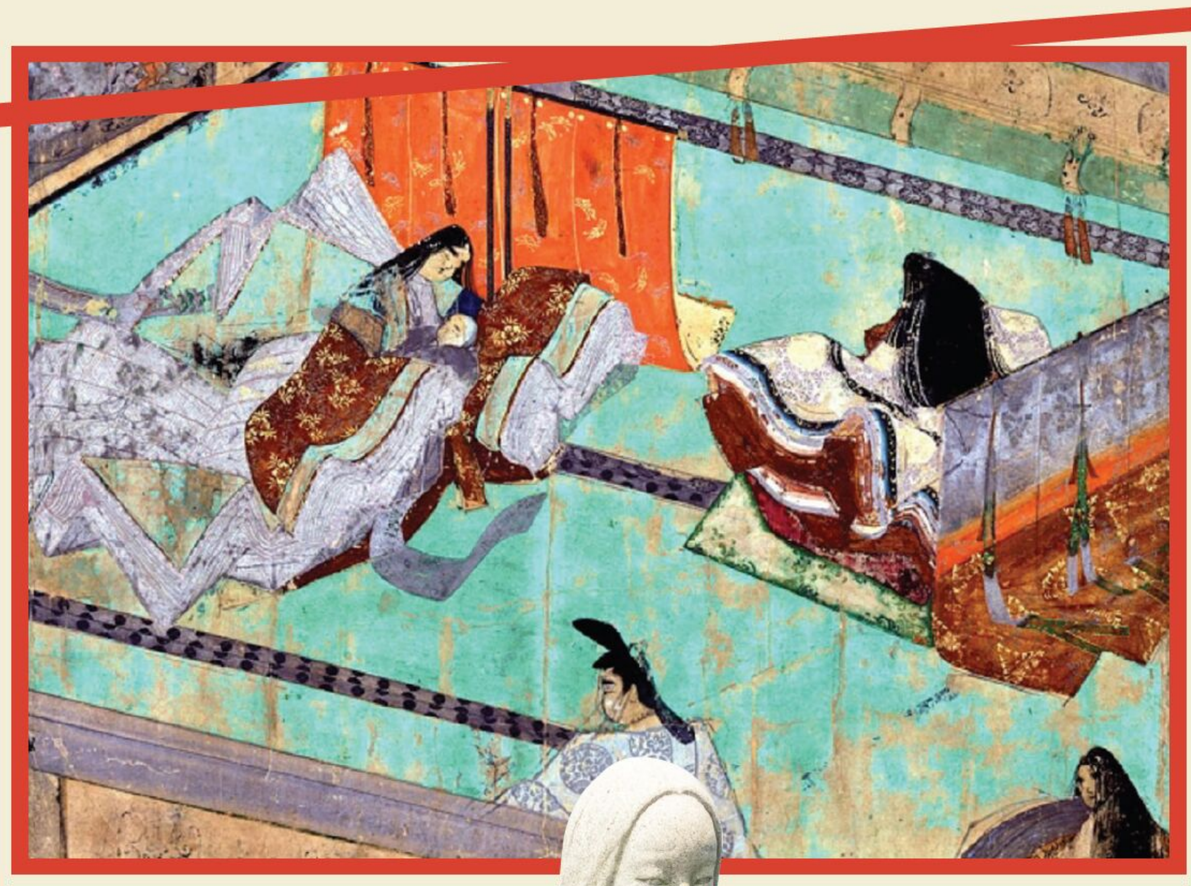

ØVERST I den tidlige Heian-tiden ble japanske adelskvinner ofte fysisk skjermet fra menns innsyn.

OVER Murasaki ble ensom ved det keiserlige hoffet, og trakk seg til slutt tilbake for å vie livet sitt til litteratur og religion.

ØVERST TIL HØYRE *Fortellingen om Genji* skildrer livet til det japanske aristokratiet i den tidlige Heian-tiden.

I tillegg til utforskningen av hva det vil si å være kvinne er *Fortellingen om Genji* også beundret for sin skildring av den japanske kulturen, og da særlig den kulturen som var felles for landets adel. Murasaki beskrev alt fra den tidlige Heian-tidens klær, stilarter og underholdning til dens moralkodeks og naturens skjønnhet. Selv om fortellingen følger intrikate historier, karakterer og relasjoner fra Murasakis fantastiske fantasi, er hennes bilde av sosieteten hentet direkte fra hennes egne erfaringer med adelen. I 1005 fikk Murasaki et enda nærmere innblikk i overklassen da hennes bakgrunn som forfatter førte til at hun ble invitert til å arbeide ved selveste keiserens hoff. Hun fungerte som hoffdame og tidvis lærer for den unge keiserinne Shōshi. Det er uklart hvorfor Murasaki ble valgt til akkurat denne rollen, men noen mener at den unge keiserinnen likte å omgi seg med kvinner med litterært talent – de to andre hoffdamene hennes var de anerkjente poetene Akazome Emon og Izumi Shikibu. Murasaki gikk alltid mot strømmen og benyttet enhver anledning til å lære keiserinne Shōshi kinesisk i all hemmelighet.

Nå levde hun i sin egen roman, men fortsatte å skrive mens hun var i tjeneste, og hun la ofte til scener fra livet ved hoffet i sine andre verker. Men i motsetning til den romantiske, storslåtte historien i Genji, var verk som *Lady Murasakis dagbok,* en samling vignetter skrevet av Murasaki rundt 1008 og 1010, svært realistiske. Hun skrev om mer hverdagslige hendelser og emner, som tvilsomme forhold, pinlige hoffmedlemmer og menn som gjorde henne ukomfortabel.

Da Murasaki tjente ved keiserens hoff, var hun overraskende

nok ganske upopulær, noe som sannsynligvis skyldtes hennes angivelig «stikkende» personlighet, og hun ble ofte gjenstand for sladder og utestengning. I *Lady Murasakis dagbok* uttrykker hun sin harme over sladderen: «'Dette hadde vi aldri ventet!' sier de alle sammen. 'Ingen likte henne. Alle sa at hun var så pretensiøs, tafatt, vanskelig å nærme seg, stikkende, for glad i sine fortellinger, hovmodig, hang til å lage rim, foraktelig, krakilsk og hånlig. Men når man møter henne, er hun merkelig ydmyk, en helt annen person!' Så pinlig! Ser de virkelig på meg som en kjedelig ting, lurer jeg på? Jeg er den jeg er.»

Både ektemannens død og hennes dårlige rykte gjorde at Murasaki ofte var ensom. Hun trakk seg tilbake ved hoffet, og til slutt viet hun resten av livet sitt til litteratur og buddhisme. Dødsåret hennes er ukjent, men noen mener at det var i 1014, noe som gjør henne bare 41 år gammel da hun døde. Til tross for at hun selv ikke hadde mange dype forbindelser i livet, bidro hennes verk til å gi datidens lesere et sterkt og levende innblikk i de relasjonene som gjør oss til mennesker. Hennes geniale tilnærming til historiefortelling åpnet utvilsomt helt nye verdener for forfatterne som kom etter henne, noe som gjør henne til en av de kanskje mest innflytelsesrike bidragsyterne til litteraturen noensinne. Og det underlige er at verdens første roman ikke bare var en romanse (og et litterært mesterverk sådan), men at den ble skrevet av en navnløs kvinne med en stemme utenom det vanlige.

OVER Et lakkskrin bygget for å holde de 54 bindene av *Fortellingen om Genji*.

Alle bilder: © Alamy, © Getty Images

Livet til GENTLEMAN JACK

Anne Lister var en sann pioner, og den dag i dag fortsetter historien hennes å inspirere.

Skrevet av Catherine Curzon

I dag er navnet til forretningskvinnen og den banebrytende, åpent lesbiske Anne Lister fra Yorkshire kjent over hele verden. Tittelen *Gentleman Jack* er hentet fra BBC/HBOs biografiske dramaserie. Den skildrer Listers liv der hun nekter å å gå på akkord med sine idealer og lidenskaper. Siden har hennes liv fått nyvekket beundring. For Anne Lister er ingen fiktiv skikkelse, men en kvinne som levde i England på 1700-og 1800-tallet. Historien hennes er like bemerkelsesverdig i dag som den alltid har vært, og et vitnesbyrd om intelligens og besluttsomhet i en verden som ikke var vant til kvinner som gikk sine egne veier.

Anne Lister ble født i Halifax i West Riding of Yorkshire den 3. april 1791. Hun tilbrakte sine første leveår på familiegodset Skelfler House i Market Weighton. Som barn besøkte hun jevnlig sin tante og onkels eiendom Shibden Hall, som godseierfamilien Lister hadde eid siden 1600-tallet. Som jente i georgiansk tid ble Anne Lister ikke oppdratt til å drive forretning, men til å være en hustru. Da hun var sju år gammel, ble hun sendt på skole i Ripon, og det var i løpet av disse årene at hennes karakter og personlighet begynte å blomstre.

I en verden som håpet å forme småpiker til dydige voksne, skulle Anne Lister bryte med dette mønsteret. Hun var en svært intelligent og viljesterk elev som var sulten på å lære om verden rundt seg. Som voksen dyrket Lister sin reiselyst og foretok utenlandsreiser som ikke ble ansett som passende for en kvinne. Hennes nysgjerrighet for den store verden ble vekket av en utdannelse som aldri var ment å skulle gi vordende unge damer utferdstrang. Lister forlot skolen for å bli undervist hjemme av sognepresten i Market Weighton i 1801, men da hun var 14 år gammel, dro hun på kostskole i York.

VENSTRE En statue av Anne Lister fra 2021 av Diane Lawrenson ved Piece Hall i Halifax.

«I EN VERDEN SOM HÅPET Å FORME SMÅPIKER TIL DYDIGE VOKSNE, SKULLE ANNE LISTER BRYTE MØNSTERET.»

Alle bilder: © Shutterstock

Anne Listers grav

Mange år etter at den var gått tapt, ble graven tilAnne Lister endelig gjenoppdaget.

Anne Lister ble begravet inne i kirken Halifax Minster i West Yorkshire den 29. april 1841. I 1879 ble gravsteinen hennes dekket av et gulv og gikk til slutt tapt. I over hundre år var graven og gravsteinen glemt, og den ble tilsynelatende ikke nevnt i de offisielle kirkebøkene.

Dette endret seg tidlig i 2000, da en rekke viktorianske kirkebenker ble fjernet i forbindelse med restaureringen av det nordøstre hjørnet av kirken. Først da ble de knuste restene av Listers gravstein oppdaget, etter å ha vært forsvunnet i 121 år. Hvorfor steinen var knust, er et mysterium, og man vet fortsatt ikke hvor store deler av steinen befinner seg. I dag blir de gjenværende delene av gravsteinen tatt vare på i Halifax Minster.

Dessverre vet vi heller ikke nøyaktig hvor Anne Listers grav befinner seg. Mens kirken hevder at hun ble gravlagt i familiehvelvet, er det andre – deriblant *Gentleman Jack*-skaperen Sally Wainwright – som mener at funnet av den knuste gravsteinen tyder på at Listers grav ligger et annet sted i Minster. Uansett hva som er sannheten, vil Annes minne leve videre, ettersom historien hennes fortsetter å inspirere.

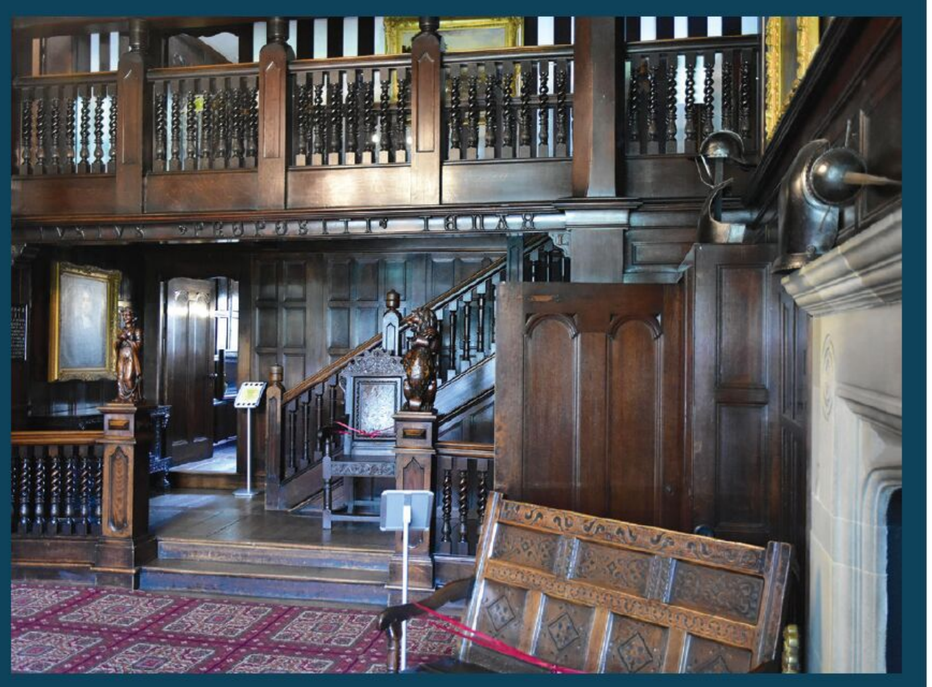

VENSTRE Et portrett av Anne Lister av Joshua Horner.

ØVERST Anne Lister og Ann Walker gjorde Shibden Hall til et familiehjem. De renoverte og forbedret det, og gjorde det om til sitt fristed.

OVER Anne Listers bolig på Shibden Hall i Calderdale er åpen for publikum, som strømmer til for å ta en titt på stedet hun kalte sitt hjem.

Alle bilder: © Alamy

Det var på Manor House School at Lister ble forelsket for første gang. Mens hun studerte, innledet hun et forhold til Eliza Raine, som hun delte rom med på internatskolen. Raine var uekte datter av en avdød kirurg for Det ostindiske kompani, og hun var arving av en formue når hun ble myndig. Hun drømte om å skape seg et liv sammen med Lister etter skoletiden, mens Lister drømte om reisene som Raines penger kunne kjøpe. Men det ble ikke noe av forholdet deres. Lister begynte å flørte med andre jenter på skolen, og etter bare to år ble hun bedt om å slutte på skolen. Den sønderknuste Raine ble etterlatt med håpet om en dag å bli gjenforent med sin første kjærlighet, men Lister var ikke klar for slike forpliktelser. Hun ville være fri til å se verden og ha flere elskere, enten Raine likte det eller ei. Tragisk nok fikk Eliza Raine aldri utforsket sitt eget liv fullt ut; hun endte til slutt sine dager på et asyl.

Lister ble ikke sendt til en annen skole, men fortsatte i stedet utdannelsen hjemme. Hun begynte å bygge opp et bibliotek der hun kunne hengi seg til lidenskapen for klassisk litteratur, og hun skrev ofte til tanten sin i Shibden. Da hun var 15 år, begynte Lister på første bind av sine berømte dagbøker, som etter hvert ble på flere tusen sider og ga et enestående innblikk i et banebrytende liv. Hun var klar over at samfunnet ikke ville forstå hennes begjær, og utviklet derfor en hemmelig kode som hun brukte når hun ville skrive om sine mest intime drømmer og lyster – en kode som det skulle ta forskerne mange år å knekke. I dagbøkene kunne Lister fortelle om sitt mest private liv, i en verden der homofili var straffbart og man knapt anerkjente eksistensen av lesbiske i det hele tatt. Men selv om hun skjulte denne mest grunnleggende delen av sin karakter, skjulte hun lite annet. Lister avviste med

«FØRSTE PÅSKEDAG I 1834 UTVEKSLET ANNE LISTER OG ANN WALKER RINGER I EN KIRKE I YORK.»

glede de aksepterte tegnene på georgiansk femininitet. Hun begynte å kle seg i maskuline klær og drev med det som ble ansett som maskuline sysler.

Da hun var i begynnelsen av tjueårene, forelsket Lister seg i Marianne Belcombe, datteren til en velstående lokal lege, og de to kvinnene innledet et hemmelig kjærlighetsforhold rett foran nesen til sine intetanende familier. Da de utvekslet ringer, bortforklarte deres venner og familier det som en gave mellom bestevenninner. Belcombe hadde imidlertid ingen planer om å leve et liv med Lister, og i 1815 giftet hun seg. Selv om Lister ble med paret på bryllupsreise, var hun knust av kjærlighetssorg over Belcombe. Hun forsøkte å trøste seg selv ved å innlede en affære med Belcombes søster i stedet, men tiltrekningen mellom de to gamle flammene var for sterk til at hun kunne ignorere den. Lister og Belcombe hadde et forhold som varte i årevis, men det kunne aldri bli mer enn det. Belcombe var desperat etter å bli akseptert som en mønstergyldig sosietetsfrue, og til slutt slo hun opp med Lister. Hun var flau over hennes maskuline fremtoning og at hun ikke var mer konform.

Lister elsket å reise, og hun foretok sin første utenlandsreise i 1819, da hun besøkte Frankrike. Hun foretok flere andre reiser til Europa for å utforske og gikk på fottur. Hun unngikk de «ladylike» reisene som var forventet av henne. Lister arvet Shibden Hall da onkelen døde i 1826, men hun delte kontrollen over inntektene med tanten og lillebroren. Lister var selvstendig og viljesterk, og for henne var det å reise den perfekte motgift mot det kvelende livet hun levde på Shibden Hall sammen med tanten. Hun reiste heller ikke slik det var forventet at unge damer skulle gjøre, på kostbare utflukter og spabesøk; i stedet vandret hun, besteg fjell og oppsøkte steder der kvinnelige reisende var sjelden å se. Det var dyrt, men det ga henne en frihet som hun følte at hun ikke fikk hjemme.

I 1836 var Listers tante og bror døde, og hun fikk endelig full kontroll over Shibden-godsets inntekter. Da hun satt i førersetet, kunne Lister bevise at hun virkelig var en forretningskvinne å regne med. Med en portefølje som inkluderte aksjer i jernbaner, kanaler,

Gentleman Jack

BBC/HBOs *Gentleman Jack* gjenopplivet interessen for Anne Lister over hele verden.

Da Sally Wainwrights *Gentleman Jack* ble lansert i 2019, ble den en sensasjon over natten. Serien var en samproduksjon mellom BBC og HBO (nå Max), og den avdekket Anne Listers forbløffende liv for publikum over hele verden. Serien fikk en entusiastisk tilhengerskare som det fortsatt er liv i den dag i dag. Selv om det ikke var den første tv-serien som tok for seg Anne Listers historie, er det definitivt den mest kjente. I kjølvannet av *Gentleman Jack* har interessen for Anne Lister og Ann Walker nådd nye høyder, og besøkende strømmer til Halifax og Shibden Hall, ivrige etter å gå i sin heltinnes fotspor.

Listers historie ble også fortalt i 2010 på BBC Two i *The Secret Diaries Of Miss Anne Lister*. Filmen har inspirert til andre dramatiseringer og til musikk, i tillegg til en rekke bøker og artikler. Men til tross for *Gentleman Jack*s popularitet trakk HBO seg fra serien etter to sesonger og 16 episoder. BBC uttrykte interesse for å fortsette Listers historie, men serien har til dags dato ikke blitt fornyet.

gruver og steinbrudd, i tillegg til en rekke eiendommer, var Anne Lister nå en uavhengig og velstående kvinne. Den økonomiske tryggheten gjorde at hun til en viss grad kunne leve som hun ville, og hun finansierte reisene sine til Europa. Hun brukte også forretningsinntektene sine til å renovere Shibden Hall, som ble restaurert til sin fordums prakt og ble hennes elskede hjem.

Men Lister lente seg ikke bare tilbake og lot andre drive virksomheten mens hun selv brukte overskuddet. I stedet tok hun selv tak i styringen av porteføljen av forretningsinteresser, og hun viste seg å være en fryktinngytende motstander for alle som våget å utfordre henne. Lister var en naturlig gründer som instinktivt forsto den nye industrivirksomheten som lå der for å ta over. Hun forsto også viktigheten av den stabile inntekten godseiendommen ga henne når det gjaldt å bygge opp en base for investeringer som ellers kunne ha vist seg å være for risikable, og sist, men ikke minst – takket være en kapitalinnsprøytning fra sin elsker, Ann Walker – å grave ut sine egne gruver.

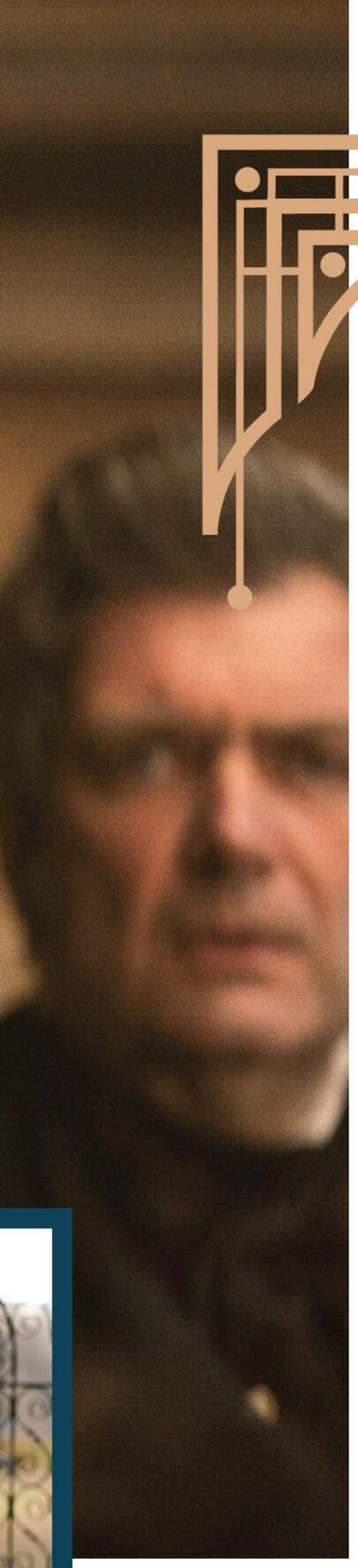

For en kvinne var slikt uhørt.

Ann Walker, hvis penger skulle vise seg å bli så avgjørende for Anne Listers ekspansjon, var den sjenerte datteren på nabogården, som Anne Lister hadde kjent i årevis. Den sky Walker hadde imidlertid ikke gjort noe særlig inntrykk på sin mer direkte nabo før de møttes igjen som kvinner. Denne gangen falt Anne Lister pladask for naboen, og tiltrekningen ble muligens enda sterkere på grunn av formuen som Walker var arving til. Ann Walker var ikke Anne Listers første kjærlighet, og Lister hadde hatt en rekke hemmelige affærer både hjemme og i utlandet. Hun hadde til og med håpet å gifte seg med Vere Hobart, søsteren til den femte jarlen av Buckinghamshire, men etter en stormende kjærlighetstur til Frankrike giftet Vere seg i stedet med en mann. Nå derimot, møtte Lister en kvinne som mer enn gjerne ville gjengjelde følelsene hennes.

Kort tid før Ann Walker møtte Lister, hadde forloveden hennes dødd, og hun trengte kjærlighet og trøst. Anne Lister ga henne det, og de to kvinnene ble raskt forelsket. Men da Lister inviterte elskeren til å bo sammen med henne på Shibden, takket Walker nei. Hun var altfor klar over hvordan forholdet deres ville bli oppfattet, og spurte om hun kunne få litt tid til å vurdere invitasjonen. Lister reiste til Europa, og mens hun var borte, tiltrakk Ann Walker seg oppmerksomheten til en mannlig frier.

Den mannlige frierens oppmerksomhet overbeviste Walker om at hun allerede hadde det hun ville ha; hun avviste tilnærmelsene hans, og da Anne Lister kom tilbake fra reisen, etablerte de to kvinnene seg på Shibden Hall. De var klare til å forplikte seg, enten det ble anerkjent eller ikke, og de inngikk det som i ettertid er kjent som det første lesbiske ekteskapet i Storbritannia. I dag minnes de to kvinnenes partnerskap med en plakett ved kirken.

Første påskedag i 1834 gikk Anne Lister og Ann Walker til nattverd sammen i Holy Trinity Church i Goodramgate i York, og utvekslet ringer. Anne Lister var alltid gjenstand for sladder og ondskapsfulle kommentarer, og hun hadde for lengst lært seg å ignorere tilropene hun ble utsatt for, men nyheten om den felles nattverden førte med seg en ny bølge av ondskap. Anonyme brev med hån mot ekteskapet ankom Shibden Hall, og noen betalte til og med for å sette inn en annonse i *The Leeds Mercury* som offentlig latterliggjorde ekteskapet mellom kaptein Tom Lister og Ann Walker. De to kvinnene demonstrerte en usedvanlig

«ANNE LISTER VAR DEDIKERT, MÅLBEVISST OG BESLUTTSOM, EN ENESTÅENDE KVINNE MED EKSTRAORDINÆR INTELLIGENS OG VILJE.»

styrke ved å møte kritikerne med åpne øyne. I stedet for å gjemme seg bort og late som om de bare var venner, dro de på bryllupsreise til Frankrike og Sveits.

For resten av livet levde Lister og hennes elskede kone lykkelig sammen på Shibden Hall. Ann Walkers formue og Anne Listers inntekt og forretningsinteresser gjorde dem til et formidabelt par, som kunne leve et selvstendig liv uten familiens innblanding. Shibden, som tidligere hadde vært forsømt og i forfall, var nå sentrum for deres hjemlige liv, og den pittoreske innsjøen og fossen ble restaurert til fordums prakt, mens Lister designet og sto i spissen for en rekke renoveringsarbeider. Hun hadde lenge bygget opp og pleiet en rikholdig boksamling. Nå kunne hun gi bøkene det hjemmet de fortjente. Hun bygget bibliotek i et nyoppført gotisk tårn som ble et tilskudd til Shibden Hall i 1838.

Anne Lister og Ann Walker foretok sin siste reise sammen i 1839, da de la ut på en ambisiøs rundreise gjennom Frankrike, Danmark og Sverige, før de nådde Russland midt i en iskald og brutal vinter. Ann Walker var innstilt på å snu i stedet for å reise videre gjennom det som i praksis var ukjent territorium, men kona overbeviste henne om at de burde fortsette reisen. De fikk av og til følge av en militær eskorte, og det var her Anne Lister fikk et insektbitt som utviklet seg til en blodforgiftning. Hun døde av feber 22. september 1840 i Kutaisi i Georgia.

Ann Walker vendte sorgtung tilbake til England og de øredøvende tomme rommene på Shibden Hall, som Lister hadde testamentert til henne. Da Anne Lister ble stedt til hvile i Halifax Minster, låste kona dørene til Shibden og sank ned i depresjon. Da den bekymrede Walker-familien endelig fikk brutt opp dørene, fant de huset i kaos og en fortvilet Ann med en ladd pistol ved siden av seg. Ann Walker gikk samme vei som Eliza Raine, til asylet. Ironisk nok var de begge under omsorg av Marianne Belcombes far.

I ettertid har Anne Listers dagbøker blitt gjenoppdaget og avkodet. Det, i tillegg til serien *Gentleman Jacks* suksess, har et moderne publikum fått mulighet til å oppdage den sanne historien om en kvinne som virkelig gikk sine egne veier. Anne Lister var dedikert, målbevisst og besluttsom, en enestående kvinne med ekstraordinær intelligens og vilje. Hun er blitt et ikon, og huskes som den banebrytende skikkelsen hun virkelig var.

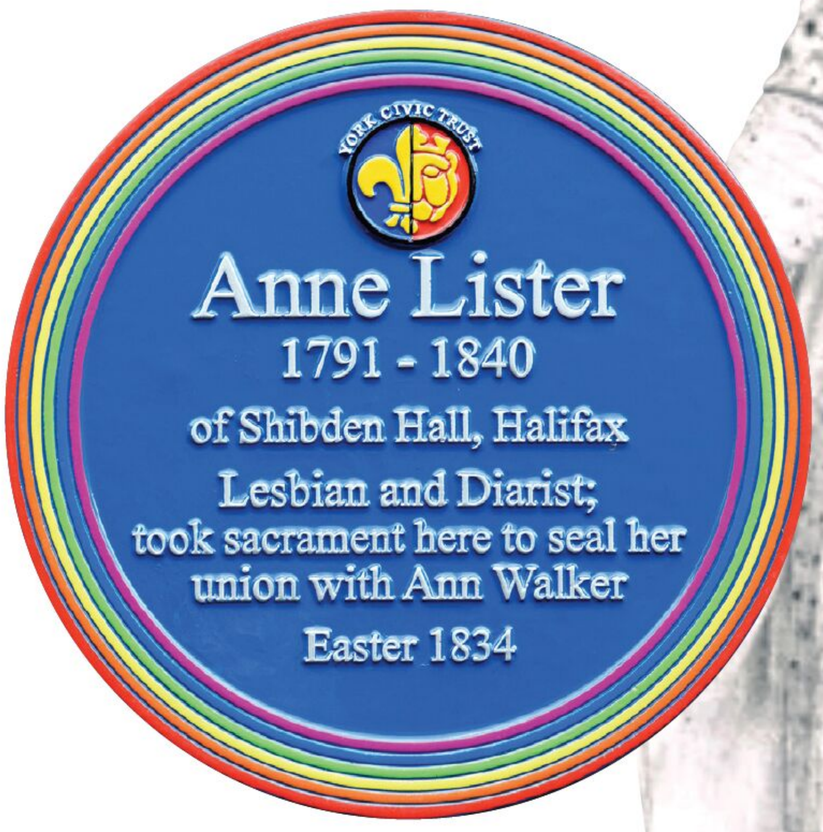

VENSTRE Selv om *Gentleman Jack* er den mest kjente filmatiseringen av Listers historie, produserte BBC også *The Secret Diaries Of Miss Anne Lister* i 2010.

UNDER TIL VENSTRE Graven til Ann Walker, Listers kone.

HØYRE Regnbueplaketten minnes Anne Listers ekteskap med Ann Walker i Holy Trinity Church.

LENGST TIL HØYRE Anne Lister levde etter sine egne regler. Hun var forretningskvinne, reisende og lesbisk, og hun var fast bestemt på å lykkes.

Alle bilder: © Alamy

Banebrytende kvinner

RENESSANSENS KVINNER

Skrevet av Emily Staniforth

Fra 1300- til 1600-tallet gjennomgikk bystatene som i dag utgjør Italia, en kulturell forvandling. Da middelalderen gikk mot slutten, oppsto det en «gjenfødelse» eller «renessanse» innen kunst, politikk, økonomi og filosofi i Firenze, som begynte å spre seg til hele regionen. Det innledet en periode der den klassiske kulturen fra antikkens Hellas og Roma ble gjenoppdaget. Store kunstnerne, intellektuelle og oppfinnere, som Leonardo da Vinci, Michelangelo og Niccolò Machiavelli, for å nevne noen få, dominerte det kulturelle landskapet og satte sitt preg på samfunns- og kunsthistorien. Disse navnene på store menn er velkjente for oss, men det fantes også en liten, men betydningsfull gruppe kvinner som trosset tidens forventninger og deltok i kunstneriske og litterære aktiviteter for å bidra til den kulturelle revolusjonen. Her er noen av disse bemerkelsesverdige kvinnene som kanskje har gått i glemmeboken, men som fortjener å bli husket for den viktige rollen de spilte under renessansen.

Cassandra Fedele *Forfatter og dikter, 1465–1558*

Sammen med Isotta Nogarola var Cassandra Fedele en av de mest fremtredende kvinnelige humanistene i den italienske renessansen. Hun ble født i Venezia, men det er svært lite vi vet om om Fedeles familie. Faren sørget for at Fedele fikk en klassisk utdannelse, og hun ble undervist i både gresk og latin av munken Gasparino Borro. Fedele hadde talent for å skrive og tale, og i 1487 holdt hun en tale ved universitetet i Padova som vakte oppsikt blant fremstående italienske lærde. Fra da av korresponderte Fedele med humanister fra hele Italia, og han skrev både vitenskapelige arbeider og poesi. Dessverre er det svært lite av Fedeles verk som er bevart.

Den fremtidige dronningen av Spania, Isabella av Castilla, tilbød Fedele om å bli en del av hoffet hennes. Det vitner om Fedeles berømmelse, suksess og popularitet. Fedele takket nei til Isabella, og noen historikere mener at dogen av Venezia ikke ville ha latt henne reise, ettersom hun var en ressurs for byen. I motsetning til Christine de Pizan trodde kanskje ikke Fedele at hun kunne gifte seg og samtidig fortsette studiene. Hennes vitenskapelige aktivitet ser ut til å ha opphørt da hun giftet seg i 1499, og hun forsvant raskt fra det humanistiske miljøet. I 1520, etter at ektemannen var død, skrev Fedele imidlertid til pave Paul 3. og ba om hjelp, og hun ble utnevnt til priorinne på et barnehjem i Venezia. Det er lite som tyder på at Fedele fortsatte sin akademiske virksomhet privat, men i 1556 holdt hun en sjelden tale til ære for den polske dronningen, som var på besøk. Det er mulig at hun skrev poesi og en bok kalt *Vitenskapenes orden,* men ingen av disse verkene er bevart.

Isotta Nogarola *Forfatter, 1418–66*

Etter hvert som humanistbevegelsen, som hadde sitt utspring i Firenze, fikk fotfeste over hele Italia, begynte både forfattere, intellektuelle og adelen å utdanne seg selv, sine familier og sine elever på humanistisk vis. I Verona fikk Isotta Nogarola en humanistisk utdannelse av sine velstående foreldre. Selv om det fortsatt var uvanlig å utdanne jenter, insisterte Nogarolas mor på at alle barna hennes skulle få en utdannelse. Nogarolas tante, Angela Nogarola, var en poet med humanistiske forbindelser som ga den unge jenta tilgang til noen av renessansens største tenkere. Som tenåring begynte Nogarola å korrespondere med fremtredende humanister, som hun utvekslet bøker og brev med.

Nogarola ble utsatt for angrep, i form av anonyme brev der hun ble beskyldt for incest og «utskeielser». I dag antar vi at brevene var sendt av menn som mente at kvinner ikke burde uttrykke sine intellektuelle meninge. Men Nogarola skrev ufortrødent videre. Hennes mest berømte verk var *Om Adams og Evas like eller ulike synd,* en dialog basert på Nogarolas korrespondanse med den venetianske guvernøren Ludovico Foscarini. Skriftet regnes som en av de første feministiske revurderingene av historien om Adam og Eva, der hun hevdet at Eva ikke var skyld i utdrivelsen fra Edens hage. Nogarola viet hele sitt liv til sitt forfatterskap, og uvanlig nok for en kvinne på den tiden giftet hun seg aldri og gikk heller aldri i nonnekloster. Hun ble beundret av sine humanistkolleger og regnes som den italienske humanismens første kvinneskikkelse.

Alle bilder: © Alamy, © Getty Images

Christine de Pizan

Forfatter og dikter, *1364–ca. 1430*

Christine de Pizan ble født i Venezia helt i begynnelsen av renessansen, humanismens vugge. I ung alder flyttet hun og hele familien til Paris fordi faren fikk en stilling som astrolog for kong Karl 5. Likevel, de Pizans arbeid som forfatter og poet ga henne en plass i historien som den første kvinnelige humanisten. Humanistbevegelsen fremmet interessen for og utdannelse i de klassiske verkene fra antikkens Hellas og Roma, med vekt på å studere og forstå den menneskelige natur. En av de tidligste forkjemperne for renessansehumanismen var Petrarca, som i likhet med de Pizan skrev under den tidlige renessansen.

Etter at faren og ektemannen døde tidlig, ble de Pizan overlatt til seg selv og familien. I løpet av barndommen hadde faren sørget for at hun fikk tilgang til den beste utdannelsen, og de Pizan brukte evnene sine til å begynne å skrive, og hun ble den første europeiske kvinnen som kunne leve av å skrive. Verkene hennes, som trakk veksler på litteratur fra antikken, handlet i stor grad om feministiske spørsmål og diskuterte livet i et patriarkalsk samfunn, mangelen på likestilling og utdanning for kvinner og kvinners prestasjoner. Noen ganger løftet hun også opp tanker om en rettferdig verden for begge kjønn. Til tross for at hun for det meste fokuserte på kvinner, var verkene hennes overraskende nok populære blant overklassen i Frankrike, og hun tjente godt. I tillegg til de feministiske avhandlingene, hvorav den mest berømte er *Boken om damenes by,* skrev de Pizan poesi, brev og vers. Hun hadde velyndere blant eliten, som dronning Isabella av Bayern, den fjerde jarlen av Salisbury og hertug Filip av Burgund. Sistnevnte ga henne i oppdrag å skrive en biografi om hans bror Karl 5. De Pizan var et forbilde for renessansekvinnene, og viste dem at de kunne klare seg selv i en mannsdominert verden. Hun var en pioner for både kvinner og forfattere i sin tid, og hennes verk studeres fortsatt av forskere.

Properzia de' Rossi

Billedhugger, *ca. 1490–1530*

Når man ser på fremtredende kvinnelige kunstnere i renessansen, er det særlig én kvinne som skiller seg ut. Som den første kvinnen som ble omtalt i kunstner Giorgio Vasaris publikasjon *Kunstnernes liv,* må Properzia de' Rossi ha gjort et stort inntrykk på Vasari som av kunsthistorikere har blitt kalt «kunstens far». De' Rossi ble født i Bologna. Hun kom ikke fra en kunstnerfamilie, noe som var uvanlig for en kvinnelig kunstner, i den forstand at hun ikke ble opplært av sine familiemedlemmer, slik som var vanlig for andre kvinnelige kunstnere. Selv om man vet lite om hennes liv, tror man at de' Rossi ble opplært av den italienske gravøren Marcantonio Raimondi.

I begynnelsen av karrieren graverte de' Rossi i steiner og kjerner fra ulike frukter, antagelig fordi hennes beskjedne bakgrunn gjorde at hun hadde begrenset tilgang til dyre materialer. Selv om materialene hun brukte i begynnelsen ikke var ideelle for skulpturering, var det bemerkelsesverdig hvor intrikate arbeidene hennes var, særlig på så små gjenstander. Vasari skrev dette om arbeidet hennes: «Og det var virkelig et mirakel å se hele Kristi lidelseshistorie på en så liten ting som en ferskenstein, utført i den vakreste utskjæring, med et stort antall figurer i tillegg til apostlene og korsfestelsens tjenere.» Senere i karrieren arbeidet de' Rossi som skulptør på San Petronio-basilikaen i Bologna. Hun utformet også et familievåpen for den fornemme Grassi-familien. Mot slutten av sitt liv hadde arbeidet hennes gjort pave Klemens 7. oppmerksom på henne, og han ba om å få møte henne. De' Rossi døde imidlertid før møtet kunne finne sted.

Josef på flukt fra Potifars kone av Properzia de' Rossi.

Sofonisba Anguissola

***Maler,** ca. 1532–1625*

Sofonisba Anguissola er en betydelig skikkelse i den italienske renessansen, ettersom hun klarte å bli en av 1500-tallets mest anerkjente og internasjonalt berømte malere. I motsetning til mange av de andre kvinnelige malerne som er omtalt her, har Anguissola blitt husket av kunstnere, og hennes verk har blitt dokumentert av både kunstnere og historikere i årene etter hennes død. Sofonisba ble født inn i en adelig familie i Cremona, og sammen med søstrene sine ble hun opplært i malerkunst av de fremtredende kunstnerne Bernardino Campi og Bernardino Gatti.

Talentene hennes gjorde at hun skilte seg ut, og Vasari skrev dette om henne: «Sofonisba av Cremona [...] har arbeidet med design med større kunnskap og bedre ynde enn noen annen kvinne i vår tid, og hun har ikke bare lyktes i tegning, fargelegging og kopiering fra naturen, og i å lage utmerkede kopier av andre henders verk, hun har også selv utført noen veldig utmerkede og vakre malerier.»

Mens Anguissola studerte under Gatti, ble Michelangelo oppmerksom på hennes arbeider, og han innledet en skriftlig korrespondanse med henne. Hun sendte ham malerier som han kritiserte, og i en berømt episode reagerte han på et maleri av en leende jente ved å be Anguissola om å male en gråtende gutt i stedet, fordi han mente at dette var en vanskeligere oppgave å mestre. Resultatet skal ha inspirert et verk som senere ble malt av Caravaggio.

Anguissola ble berømt i hele Europa for sine portrettmalerier, og hun ble derfor invitert av Filip 2. av Spania til å være hoffdame for hans kone, Elizabeth av Valois. Der underviste hun dronningen i maleri og tegning og malte portretter av medlemmer av det spanske hoffet. Hun ble der i ti år før hun vendte tilbake til Italia, der hun tilbrakte resten av livet. I 1624 besøkte den flamske barokkunstneren Anthony van Dyck Anguissola i Palermo, hvor han tegnet henne.

Alle bilder: © Alamy, © GettyImages

Lavinia Fontana

***Maler,** 1552–1614*

Lavinia Fontana var den første profesjonelle kvinnelige maleren og ble av sin samtid rangert blant de mest anerkjente kunstnerne i den italienske renessansen. Sammenlignet med andre respekterte og velkjente mannlige malere solgte Fontanas verk til lignende priser, og blant hennes oppdragsgivere var både kongelige og adelige. Hun var datter av maleren Prospero Fontana fra Bologna, og hun lærte å male av sin far og fikk raskt rykte på seg for å være en svært dyktig portrettmaler. Da Fontana giftet seg med kunstnerkollegaen Gian Paolo Zappi, ga faren ingen medgift, med henvisning til Lavinias evne til å opparbeide seg rikdom gjennom sitt eget talent. Hun ble en av de mest populære portrettkunstnerne blant de adelige kvinnene i Bologna, ikke bare på grunn av sin evne til å gjengi et nøyaktig portrett, men også fordi hun var dyktig til å skildre tidens mote. Fontana ble også offisiell portrettmaler for universitetet i Bologna, og ved å male byens lærde ble hun også berømt utenfor byen.

Fontanas talenter begrenset seg ikke bare til portrettmaleri, og hennes bredere kunstneriske evner gjorde at hun ble den første kvinnen som fikk i oppdrag (av erkebiskopen i Bologna) å lage en altertavle. I løpet av karrieren skulle hun komme til å produsere flere altertavler, deriblant en i 1589 som ble kjøpt av Filip 2. av Spania. Fontana fortsatte å utvide repertoaret sitt da hun begynte å male kvinnelige nakenbilder, etter sigende som den første kvinnen til å gjøre det, og det tidligste av disse er datert til 1585. I 1604 flyttet Fontana familien (hun hadde elleve barn) til Roma etter invitasjon fra pave Klemens 8. Hun ble beskyttet av både Klemens og hans etterfølger, pave Paul 5., som til og med poserte for henne. Før sin død ble Fontana innlemmet i Accademia di San Luca – den første kvinnen som ble valgt inn i det prestisjefylte kunstnerlauget.

Alle bilder: © Alamy, © Getty Images

Elisabetta Sirani

***Maler,* 1638–65**

Da Elisabetta Sirani var 19 år gammel, drev hun et atelier i hjembyen Bologna. Hun hadde gått i lære hos sin far, kunstneren Giovanni Andrea Sirani, i barndommen, og da faren ikke lenger var i stand til å male, overtok hun driften av atelieret hans for å kunne forsørge familien. Sirani var selv en suksessfull maler, og hun ble kjent for sin evne til å arbeide i høyt tempo. Publikum besøkte ofte atelieret for å se henne male. Verkene hennes forestilte ofte religiøse scener og ble kjøpt av den europeiske eliten, blant annet av storhertug Cosimo 3. av Medici og kongen av Polen.

Sirani forlot aldri Bologna, men det hindret henne ikke i å skape seg et navn som kunstner. Hun opprettet et kunstakademi for å undervise unge kvinner i Bologna i tegning og maleri. Dette senteret var den første kunstskolen utelukkende for europeiske kvinner, som ikke var et kloster. Hennes innsats for å bringe kunsten til Italias kvinner gikk ikke upåaktet hen, og da hun døde brått i en alder av 27 år, ble det offentlig landesorg. Dødsfallet ga mistanke om at Sirani var blitt myrdet, for rettsmedisineren skrev at hun døde av etsende forgiftning. En av Siranis tjenestepiker ble til og med stilt for retten, men tiltalen ble senere trukket tilbake. Historikere mener nå at Sirani sannsynligvis døde av bukhinnebetennelse (peritonitt). Bolognas befolkning ga henne en begravelse som var en adelig kvinne verdig.

Moses blir funnet av Elisabetta Sirani.

Marietta 'la Tintoretta' Robusti

***Maler,* ca. 1560–90**

Som datter av en av Venezias mest beundrede malere hadde Marietta Robusti tilgang til en renessansemesters veiledning. Tintoretto lærte sin eldste datter å male, ifølge hennes biograf Carlo Ridolfi, og hun ble en dyktig portrettmaler. Robusti var kjent som «la Tintoretta», den kvinnelige versjonen av farens kallenavn, som kom av farens yrke som tintore (tøyfarger). Hun ble også kalt «buona ritrattista», som betyr «god portrettmaler». Hun malte mange venetianske portretter. Men siden Robusti malte i farens atelier og sjelden signerte maleriene sine med eget navn, har det vært vanskelig for kunsthistorikere å tilskrive verkene hennes med sikkerhet.

Selv om vi bare har noen få av Robustis verk å analysere, gir Ridolfis 1600-tallsbiografi oss et innblikk i hennes suksess i hennes egen levetid. Ridolfi hevder at et av de viktigste portrettene Robusti malte, var av Jacopo Strada, en slektning av keiser Maximilian. Dette portrettet førte til at de europeiske kongefamiliene ble oppmerksomme på arbeidet hennes, og hun ble invitert til keiserens og senere Filip 2. av Spanias hoff. Faren forbød henne imidlertid å reise, og hun tilbrakte resten av livet med å male i atelieret hans.

Plautilla Nelli

***Maler og nonne,* 1524–88**

Pulisena Margherita Nelli ble født i Firenze, og som tenåring ble hun sendt i kloster av sine foreldre. Da hun gikk inn i dominikanerklosteret Santa Caterina di Cafaggio, skiftet Nelli navn til søster Plautilla, og det var forventet at hun skulle tilbringe resten av livet i religiøs hengivenhet. Søster Plautilla hadde imidlertid andre planer. Til tross for at hun hadde forpliktet seg til et hellig liv, fortsatte hun å interessere seg for kunst og lærte seg selv å male. Det antas at hun arvet noen av verkene til renessansemaleren Fra Bartolomeo, og at hun studerte disse for å perfeksjonere sin egen teknikk og stil.

Nelli, som regnes som Firenzes første kvinnelige kunstner, solgte maleriene sine over hele byen. I *Kunstnernes liv* skriver Vasari: «Det fantes så mange av hennes malerier i herskapshusene i Firenze at det ville være kjedelig å nevne dem alle.» I klosteret dannet Nelli et atelier bestående av medsøstre, som hun underviste og arbeidet sammen med. Sammen produserte de kunstverk som de solgte for å skaffe midler til klosteret. Nelli var klosterets leder i tre perioder. Hun ledet nonneklosteret ikke bare som et åndelig senter, men også som et knutepunkt for kvinnelige kunstnere. Selv om hun i stor grad gikk i glemmeboka for historikerne, har dette endret seg den senere tid. Nå løftes hennes verk frem igjen, noe som har ført til økt interesse for henne.

Gunnhild – kongemoren

Legenden om Gunnhild preges av trolldom, makt og intriger. Hennes historie ligger i grenseland mellom fakta og fiksjon.

Gunnhild var en fryktet vikingdronning som hersket over tre nasjoner. Ifølge sagaene var hun både dronning, heks og mor. Hun var en trussel for konger og deres likemenn, men for å bli kjent med henne må vi pusle sammen av biter fra historier og vitneskildringer fortalt av hennes fiender. Dem var det mange av. Noen historikere mener at det ikke fantes en så mektig kvinne i vikingtid. De mener hun er for fantastisk og må derfor være en sammenslåing av ulike personer. De mener at det som er skrevet om henne, er overdrevet og tilpasset forfatternes egne politiske tekster.

Hvor kom Gunnhild fra? Det er et mysterium. Vi vet at hun var gift med Eirik Blodøks, konge av Norge, Orknøyene og Northumbria på 900-tallet. Hvis vi leser Historia Norwegiæ, skrevet på 1300-tallet, framstilles Gunnhild som datter av danskekongen Gorm den gamle og dronning Tyra. Gunnhild og Eirik Haraldson ble presentert for hverandre på en fest som ble holdt av Gunnhilds far. Deres festemål skulle skape en union mellom de to nordiske kongehusene; den norske ynglingeætten og det tidligere danske monarkiet.

I Snorres kongesagaer, Heimskringla, fortelles imidlertid en langt mer spennende og gåtefull historie. Ifølge denne sagaen er Gunnhild datteren til Ozur Toti fra Hålogaland i Nord-Norge. Hun møter Eirik Blodøks etter at han har fått fem krigsskip av faren sin, kong Harald Hårfagre. Han begir seg ut på en lang reise som ender i det mystiske Finnmark. Her møter han en vakker kvinne som holdes fanget av to trollkarer. Det er Gunnhild. Hun forteller de reisende at de to trollkarene er de klokeste i hele Finnmark, og av dem får hun lære trolldomskunster. Gunnhild forteller også at begge trollkarene vil gifte seg med henne, og at ingen kan unnslippe dem. De følger spor like godt som hunder. Når de er sinte, skjelver jorda slik at alt levende dør og faller om. Hun overtaler Eirik og hans menn til å gjemme seg og vente på trollkarene. Hittil har de drept alle som har funnet veien til det lille huset. Da trollkarene kommer tilbake, beroliger Gunnhild dem og forsikrer dem om at ingen har besøkt henne mens de har vært borte. Likevel holder trollkarene seg våkne hele natten, og sjalu vokter de hverandre. Gunnhild lokker begge til sengen sin og venter til de sover dypt.

Gunnhild

«Midt i sagaen endres beskrivelsen av Gunnhild fra beregnende og ustyrlig til hensynsløs og politisk farlig»

Hun skynder seg å binde dem og trer sekker over hodet deres. Så gir hun tegn til de sammenkrøkete gjestene som spretter fram og dreper trollkarene på flekken. Neste dag begir de seg til skipene. Gunnhild seiler med Eirik til Hålogaland for å be om farens velsignelse til å gifte seg med ham. Den får de, og de seiler videre sørover sammen.

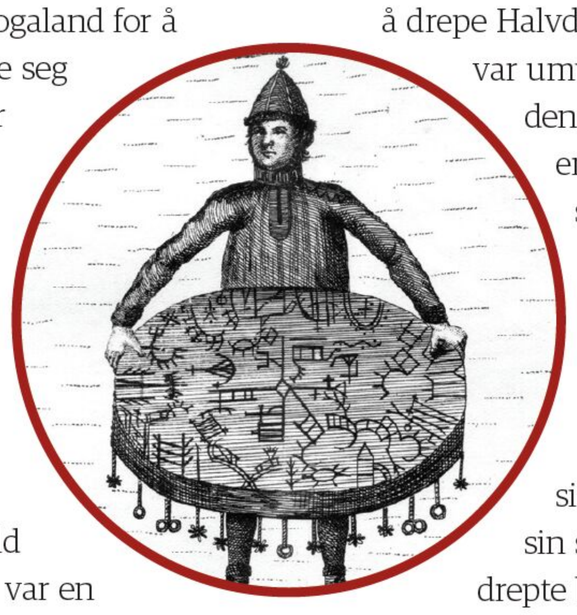

Du synes kanskje synd på Gunnhild, stakkars. Tenk å bli holdt fanget av to menn mot sin vilje. Det du skal huske, er at da denne historien ble skrevet, var folks holdninger veldig annerledes. Dette er en historie som bekrefter at Gunnhild kunne utføre trolldom, og at hun var en morderske. Det er ikke en passende kone for en konge. Vi kan ane små frø av mistenksomhet. Er det mulig at Gunnhild har en finger med i spillet, og kan hun være ansvarlig for kong Eiriks kommende tyranniske og voldelige styresett?

Ryktet hennes blir bare verre utover i sagaen. Hun beskrives som erkefienden til den legendariske helten Egil Skallagrímsson, hovedpersonen i Egil Skallagrimssons saga som kan dateres helt tilbake til 1100-tallet. De to har en lang felles historie i Egils saga, der de møtes gang på gang i en sanselig kamp gjennomsyret av død og forræderi.

Historien begynner på en fest som holdes til skytsåndenes ære. Egil fornærmer vertsparet Gunnhild og Eirik ved å hevde at ølet deres ikke kan slukke tørsten hans. Dette var en grov fornærmelse mot deres gjestfrihet. Gunnhild gjør dermed i stand et giftig brygg for å drepe Egil, men han skjønner hva som er på gang. Egil, som skal ha trollkunnskaper selv, forbanner dem ved å risse inn runer i drikkehornet sitt og kaste blodet sitt på dem. Deretter dreper han vertskapets vakter og flykter. Egil flykter for å unngå Gunnhilds hevn flere ganger, hun var rasende over å ha blitt fornærmet og lurt.

Omtrent midt i sagaen endres beskrivelsen av Gunnhild fra beregnende og ustyrlig til hensynsløs og politisk farlig. Harald Hårfagre blir 80 år og overlater styret av kongeriket til Eirik og Gunnhild. De får nå makt over hele riket. Samtidig utpeker Harald Hårfagre Gunnhilds sønn, Harald Eiriksson Gråfell til neste arving. Dette gjør Eiriks brødre rasende, og en voldsom feide fører til blodsutgytelser i begge leirer. Eirik dreper fire av sine brødre, og mange av jarlene mener at dette skyldtes at Gunnhild og hennes ondskapsfulle medsammensvorne ville sikre seg ytterligere makt. Ryktet om hvordan dronning Gunnhild ba en heks om å koke sammen et giftbrygg for å drepe Halvdan Svarte under en bankett var umulig å stoppe, og på grunn av denne mangelen på tillit valgte de en av Eiriks brødre, Sigrød, som sin leder.

Eirik og Gunnhild fikk stadig mindre makt, og noe måtte gjøres. Etter Harald Hårfagres død erklærte Eirik krig mot brødrene sine. Med den store armeen sin seiret han ved Tunsberg og drepte brødrene sine, Olav og Sigrød, for å sikre sin makt. Mens de fortsatt feiret seieren, begynte en tragisk hendelsesrekke med at Rögnvald, Gunnhilds sønn, ble drept av Egil under et anfall. Som om ikke det var nok, kastet Egil en såpass makaber forbannelse over dem at den gjengis i detalj i sagaene.

Til å begynne med satte den trolldomskyndige Egil seg på et høyt landområde med det rasende havet under seg. Deretter tok han et treskaft og skar inn runer som var reservert utelukkende for helt prekære situasjoner. Han satte skaftet i bakken og festet et avhugd hestehode i den øverste enden, slik at det var vendt mot bølgene. Raskt snudde han hodet mot det området der Gunnhild og Eirik befant seg, og skrek ut en forbannelse mot himmelen. Forbannelsen handlet om at landets skytsånder skulle drive dem ut av Norge, som en straff for Gunnhilds onde tanker mot ham. Ifølge legenden var forbannelsen effektiv. Eirik og Gunnhild havnet i en nedadgående spiral som førte til katastrofe etter katastrofe, og som til slutt resulterte i Eiriks død.

Ett år etter kong Harald Hårfagres død hørte sønnen hans Håkon, senere kjent som Håkon den gode, nyhetene om Eiriks tyranni i Norge og seilte fra England for å utfordre ham. Det ble en turbulent reise over det voldsomme havet, og snart nådde nyheten om at Håkons skip hadde sunket fram til Norge. Likevel hevdet Gunnhild at Håkon fortsatt var i live. Gunnhild ble sett på med mistenksomhet. Hun ble anklaget for hekseri, for hun kunne umulig ha kjent til Håkons skjebne hvis det ikke var trolldom i bildet. Det viste seg at Gunnhild hadde rett, Håkon dukket snart opp igjen. I løpet av sommermånedene reiste Norges

Dette smykkeskrinet fra ca. 980 ble funnet i graven til en vikingheks.

Gunnhild som gammel kvinne. Illustrert av Christian Krogh.

Håkon I beseiret danskene ved Stord, men ble selv drept av en pil.

Makt og sex i sagaenes verden

Gunnhild tar seg en elsker og kaster en forbannelse.

Gunnhild brukte sin seksuelle kraft som våpen på flere områder i livet. Etter Eiriks død tok Gunnhild seg en ung elsker uten å prøve å skjule det. Hrut, en ung islender, fanget Gunnhilds interesse da han kom tilbake med båt for å søke opp en mann ved navn Soti. Soti hadde tatt arven hans. Gunnhild tilbød seg ublygt å hjelpe ham og foreslo at Hrut og hans venn Ozur skulle bo hos henne over vinteren. Å nyte godt av den mektige vikingkvinnens beskyttelse endret Hruts liv for bestandig.

Man ser ofte andre kvinner i sagaene forsvinne i sine menns grove omfavnelser, men Gunnhild bryter mot konvensjonene ved å skryte av sin affære med Hrut. Hun kysser og omfavner ham til og med offentlig. Hun gikk så langt som å tilbringe to hele uker med ham, der de sov sammen hver natt innelåst på hennes sengekammer. Selv om hun ikke skjulte affæren, kan man lese i Njåls saga at hun truet med å drepe vaktene sine dersom de pratet om forholdet. Ifølge folk på den tiden var aldersforskjellen det mest skandaløse: Gunnhild var en generasjon eldre enn Hrut, men det plaget ingen av dem, helt til Hrut dro på jakt etter Soti i Danmark med to langbåter som han hadde fått av Gunnhild. Da han kom tilbake, la Gunnhild merke til at Hrut var stillere enn vanlig. Hun spurte ham om han hadde funnet en annen elskerinne på turen. Hrut nektet og annonserte at han snart skulle reise tilbake til Island. Før han dro, fikk han en gave av Gunnhild. Det var et fint gullarmbånd som hun selv satte på armen hans. Hun lente seg fram og hvisket sin avskjed, en besvergelse. Hun kastet en forbannelse som skulle forderve forholdet mellom Hrut og den yngre kvinnen som han hadde til hensikt å gifte seg med.

I sitt ekteskap med Unn oppdaget han at han ikke var impotent, han var tvert imot svært potent. Unn fortalte til slutt faren sin om problemet, og at Hrut måtte ha fått en forbannelse kastet over seg. Faren rådet henne til å hevde at hun var syk, og heller ta med seg andre menn i seng. Bare det kunne føre til skilsmisse. Da Hrut kom tilbake fra en reise, oppdaget han at kona hans hadde dratt fra ham. Gunnhilds forbannelse hadde virket, og hun fikk sin hevn.

Gunnhilds bror Harald Blåtann reiste Jellingsteinene i Danmark på 900-tallet. Runene hyller faren deres; Gorm den Gamle, moren Tyra og rikets overgang til kristendommen.

Magi i Finnmarken

Historien om Gunnhilds mørke trollkunster.

Det er ingen hemmelighet at Gunnhild skal ha lært seg magi av trollmenn i det kalde og øde Finnmark. Da kongesagaene ble skrevet, var det ingen som skilte mellom finner og samer, men begge folkegruppene ble ansett for å være usiviliserte, ondskapsfulle og i besittelse av magiske evner. I sagaene ser vi nedarvede fordommer om disse folkeslagene. Landet deres var en gang hellig, men i kristendommen ble det betraktet som et hedensk sted, og vi kan anta at fortellingene er krydret med fordommer basert på rykter og prat. Finnmark ble betraktet som et gudløst sted, der helter dro for å gjennomgå prøvelser. Områder som Hålogaland ble synonyme med sagaenes ondskapsfulle skikkelser, en av dem var Gunnhild. På den tiden sa hjemstedet mye om hva slags person man var. Når det gjelder Gunnhild, ble hennes rykte svertet av legenden om hennes opprinnelse langt nord og hennes trolldomskunnskaper som var grunnlaget for hennes kommende handlinger. Eksempler på trolldom fra Finnmark er et gjentakende fenomen i den tidens tekster. Her følger noen eksempler på den magien som trollmennene fra nord skal ha brukt.

Eirik dreper trollmennene som holder Gunnhild fanget i Finnmarken.

Speider

I *Sagaen om kong Olav Tryggvason* ber Harald Blåtann en trollmann om å være speider. Trollmannen forvandler seg til en hval og oppdager at landområdet voktes av fire naturvesener: en drage, en ørn, en okse og en kjempe.

Navigatør

Saxo Grammaticus beskriver hvordan trollmennene i Finnmark navigerte over isdekkede sletter. De slapp gruskorn og snø etter seg, og disse endret seg til store fjell og veldige elver som hjalp dem på tilbakeveien.

Forvandling

I *Halvdan Øysteinssons saga* har en trollmann evnen til å forvandle seg til ville dyr, blant annet til en hvalross som dreper 15 menn.

På leting

I *Sagaen om Vatsdølene*, en islendingesaga fra 1200-tallet, forteller et trollpakk gutten Ingimundr at han en dag kommer til å reise til Island for å lete etter en forsvunnet amulett. Ingimundr bestemmer seg for at tre menn fra nord skal foreta reisen. Han lover dem smør hvis de reiser til Island i stedet for ham, finner amuletten og beskriver landet for ham. Men trollpakket ber ham om å låse dem inne i et skjul og å ikke avsløre navnene deres. Etter tre netter har de funnet svarene til ham. De beskriver hvordan de fant amuletten på et sted der tre fjorder møtes, men hevder at den fløy av gårde fra dem hver gang de prøvde å ta den. Dette er en klassisk fortelling om Finnmarks trolldom der trollmenn arrangerer et oppdrag som utføres i åndeverdenen.

Et langskip i samme stil som det som Gunnhild og Eirik seilte i.

«Igjen begynte folk å hviske om Gunnhilds svarte magi som både sørget for at de vant slaget og ga dem hele kongeriket Norge»

Vikingmynter etter norske konger har blitt funnet flere steder i Europa.

jarler seg for å utrope Håkon til sin konge. Det var ingenting Gunnhild eller Eirik kunne gjøre. De flyktet til Orknøyene sammen med barna sine, og der ble Eirik akseptert som konge. Her blir historien imidlertid uklar. Noen mener at kong Athelstan, som regjerte over de delene av England som ikke var underlagt vikingene, tilbød Eirik og Gunnhild å styre over Northumbria. Dette virker usannsynlig, ettersom han var fosterfaren til Håkon. Det var han som hadde sendt den unge kongssønnen Håkon hjem for å ta tilbake tronen sin.

Ifølge andre kilder kom tilbudet om Northumbria fra Wulstan, biskopen av York. Andre kilder igjen hevder at Eirik døde og overlot Gunnhild til skjebnen da paret nådde kysten av England. Ifølge de islandske sagaene tok Gunnhild og Eirik seg til landets nordøstlige kyst og forårsaket kaos hvor enn de kom. De slo seg ned i York i 952, og familien konverterte til kristendom.

Gunnhilds raseri hadde ikke avtatt etter reisen, hun beskyldte fortsatt Egil for skjebnen deres og kastet en forbannelse over ham. Han skulle ikke få noen ro på Island før de to hadde møttes igjen. Et år senere, da Egil skulle seile til England for å treffe kong Athelstan, trådte Gunnhilds forbannelse i kraft: Egils skip gikk under, og stormen førte ham rett til kysten i Gunnhilds område i Northumbria. Egil innså at han ikke kunne unnslippe, og søkte opp Eirik og Gunnhild for å bønnfalle dem om forsoning. Gunnhilds sinne avtok imidlertid ikke, og Eirik besluttet at Egil skulle henrettes neste morgen. Egil satt ikke med hendene i fanget denne siste natten, men jobbet i stedet med et storslått dikt tilegnet kong Eirik helt til det grydde av dag. Håpet var at det skulle redde livet hans. Og slik gikk det også.

Gunnhild og Eirik levde i Northumbria til ca. 954, da posisjonen deres ble truet av politisk uro i England. Eirik forlot Northumbria og herjet rundt i landet til han ble stoppet av engelskmennene under slaget ved Stainmore. Hans død satte punktum for vikingstyret i landets nordlige deler.

Da nyheten nådde Gunnhild, ble livet hennes aldri det samme igjen. Englands folk ga henne skylden for de blodsutgytelsene som Eirik hadde forårsaket. Hun tok seg sammen, samlet eiendelene sine og flyktet enda en gang til Orknøyene med mennene og skipene sine. Torfinn Skallekløyver, greve av Orknøyene, ønsket dem velkommen, og Gunnhild og sønnene hennes styrte der en periode til de fikk bud fra Harald Blåtann, Danmarks konge og Gunnhilds bror. Han var misfornøyd med kong Håkon og syntes de burde vende tilbake til Norge. Gunnhild giftet bort datteren sin Ragnhild til Torfinn for å skape en allianse til Orknøyene og dro deretter til Harald Blåtann som ga dem litt land.

Gunnhild ble værende i Danmark i flere år, mens sønnene hennes prøvde å vinne farens land tilbake fra kong Håkon. Det virket som om Egils forbannelse over dem endelig begynte å miste sin kraft da de samlet en stor hær og gikk seirende ut av slaget ved Fitjar i år 961. Fienden deres, Håkon den gode, ble dødelig såret av en pil i skulderen, og igjen begynte folk å hviske om Gunnhilds svarte magi som både sørget for at de vant slaget og ga dem hele kongeriket Norge. Gunnhild nøt sin posisjon da sønnen hennes Harald Gråfell tok makten, og hun fikk mye å si når det gjaldt styringen av landet. Det var nå man begynte å kalle henne kongemoren.

Gunnhilds stormfulle styresett tok slutt i 971, da broren hennes Harald Blåtann, sammen med Norges adel, planla å drepe sønnen hennes, Harald Gråfell. Gunnhild som nå var en gammel kvinne, flyktet til sin datter på Orknøyene sammen med familien sin. Der hadde de makten til mennene i hennes krets var døde.

Som om det ikke var en tilstrekkelig grusom skjebne å overleve både sin make og sine sønner, ga Harald Blåtann henne det endelige slaget seks år senere. Han bestemte da at hun skulle druknes i en myr på grunn av sin ondskapsfulle natur.

© Robert Venables; Alamy; Mary Evans

SPENNENDE

HISTORIE

Mennesker, hendelser og oppdagelser som forandret verden

KRIGERDRONNINGEN

Møt kvinnen som utfordret Romerrikets makt.

KONGEN AV HAITI

Slik gikk Henry Christophe fra å være rebell til konge.

DE 47 RONINENES HEVN

Samuraienes selvmordsoppdrag som sjokkerte Japan.

GANGSTERNES PARADIS

Slik fikk mafiaen fotfeste på Cuba.

RENESSANSEKVINNER

Kunstnere, poeter og filosofer som bidro til å forme en bevegelse.

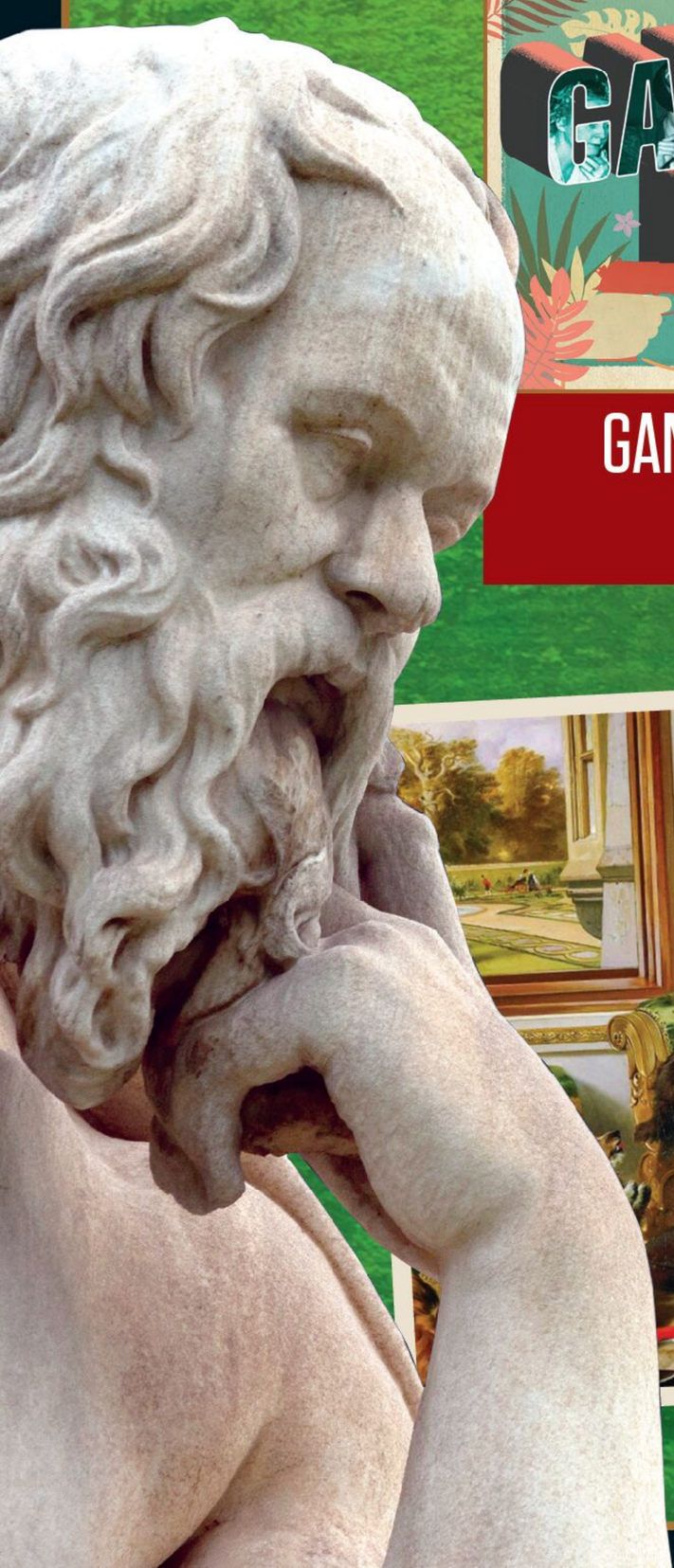

2025 / Kr. 189,90
ISBN: 978-82-8447-646-9